

ДОСТОНҲОИ ШОҲНОМА

Китоби дуюм

Душанбе
Маориф
2016

ББК – 84 тоҷик 7- 5
Д-78

Нигориши Сотим Улуғзода

Таҳияи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ

Д-78. Достонҳои «Шоҳнома». Китоби дуум. Душанбе, Маориф, 2016. 264 саҳ.

Нависанда ва филмноганигори маъруфи тоҷик, барандаи ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ Сотим Улуғзода бо осори гаронмояи худ «Ёрони боҳиммат», «Субҳи ҷавонии мо», «Навобод», «Ибни Сино», «Қисмати шоир», «Восеъ», «Ривояти суғдӣ», «Фирдавсӣ» ва ғайра на танҳо дар кишварамон, балки берун аз он хонандаи сершумор дорад. Соли 1997 романи «Фирдавсӣ» мавсуф ба сифати «Романи сол»-и Ҷумҳурии Исломии Эрон пазируфта ва нависандаи он ба баҳои 40 сиккаи тилло (4000 \$) сазовор гардид.

«Достонҳои «Шоҳнома» аз нигориши пурқимати устод Сотим Улуғзода буда, мардумамонро ба тариқи мансур мухтасаран бо «Шоҳнома»-и бузурги Абулқосими Фирдавсӣ шинос менамояд ва инак, пешкаши шумо, хонандагони нукта-санҷ мегардад.

ISBN 978-99947-1-378-3

© Маориф, 2016

Китоби дуҷум

ДОСТОНИ «БЕЖАН ВА МАНИЖА»

ДОДХОҶИИ АРМОНИЁН

Рӯзе шоҳ Кайхусрав бо бузургон дар базм нишаста буд, пардадор даромада хабар дод, ки як тӯда мардумон аз роҳи дур ба додхоҷӣ омадаанд ва ба дари боргоҳ дар интизори қабули шоҳ нишастаанд.

Хусрав бархоста ба боргоҳаш рафт ва фармуд, то он додхоҳонро ба наздаш дароварданд.

– Эй шоҳи пирӯз, – гуфтанд додхоҳон, – мо аз шаҳри Армон омадем, шаҳрамон дар сарҳади Эрону Тӯрон аст, аз ҷониби Тӯронзамин гала-гала гурозон¹ омаданд, ҳар як ба пайкар, чун як лахти кӯҳ ва ба дандон чун фил, киштҳои моро меҳӯранд, поймол мекунанд, дарахтонро меҳоянд. Ба дандонашон санг ҳам тоб намеоварад. Мо аз офати онҳо ба сутӯҳ² омадаем. Агар ту бо сипоҳу силоҳи худ ба мадад нарасӣ, мо аз чораи ин бадбахтӣ очизем.

Шоҳ фикр кард, ки ба армониёни бечора чӣ гуна мадад расонад. Пас паҳлавонони даргоҳашро пеш хонда ба онҳо матлабро баён карду гуфт:

– Аз шумо кӣ ба ёрии армониён рафтан меҳаҳад? Ҳар кӣ бираваду гурозонро бизанад ва биронад, ман ганчи худро аз вай дарег намедорам.

Аммо бо гурозони даррандаи филдандон ҷангидан кори осоне набуд, аз паҳлавонон касе посух надод, магар Бежани Гев, ки ҷавоне номҷӯй ва ташнаи корнамоӣ буд. Ӯ пеш баромада гуфт:

– Ман меравам.

Паҳлавон Гев пешхезии писарашро нарасонид ва сарзанишаш кард:

– Эй фарзанд, бачагӣ макун. Гумон мекунӣ, ки аз уҳдаи ин кор мебарой? На, ту ҳанӯз ҷавонӣ. Ҷавон агарчи ҷавҳари паҳлавонӣ дошта бошад, бе озмоиш ҳунарвар намешавад:

¹. **Гуроз** – ҳуки ёбӣ.

². **Сутӯҳ** – дилтангӣ, дармондагӣ.

Баду нек ҳар гуна бояд кашид,
Зи ҳар шӯру талхе бибояд чашид.
Ба роҳе, ки ҳаргиз нарафтӣ, мапӯй,
Бари шоҳ хира мабар обрӯй.

Чавонмарди боғайрат аз сухани падараш ранчида гуфт:

– Эй падари номдорам, ман агарчи чавонам, бе андеша сухан намеронам. Ту маро суст мапиндор. Охир ман киям? Писари Геви лашкаршикан. Бо теғи обгун гурозонро сар мебурам.

Шоҳ аз гуфтори чавон шод шуд, офаринаш кард ва гуфт:

– Ту пеши ҳар бад сипар хоҳӣ шуд. Касе, ки чун ту чавон-пахлавоне дар хизматаш бошад, агар аз душман битарсад, сабуксар аст. Бирав ва гурозонро аз он диёр бIRON.

Сипас ӯ ба навкари худ Гургини Милод фармуд:

– Ту ҳамроҳи Бежан бирав. Ё сӯйи Армон роҳро намедонад, ту роҳнамо ва ёрирасонаш бош.

САФАРИ АРМОН

Бежан лавозимоти сафарро фароҳам карда, бо ҳамроҳии Гургини Милод ба роҳ афтод. Барои нахчир шикор кардан бо худ юз ва бози шикорӣ гирифтанд. Дар роҳи дароз тазарвон, охувон ва гӯронро гоҳ бо юзу боз шикор мекарданд ва гоҳ ба каманд мегирифтанду дар гулхан кабоб карда меҳӯрданд.

Ба ҳамин равиш чандин рӯз хушу хуррам роҳ паймуданд.

Роҳи биёбон гусаст³ ва воҳаи ободонӣ сар шуд. То чое, ки чашм мерасид, беша буду дарахтзор, кишт буду марғзор. Дар домани беша гулхан барафрӯхтанд, модагӯри фарбехеро, ки Бежан он рӯз ба каманд гирифта буд, кабоб карданд ва хики шаробро, ки бо худ доштанд, кушоданд, хӯрданду нӯшиданд. Гургин аз кабобу шароб сер шуда, майли хоб кард, аммо Бежан гуфт, ки хобидан барвақт аст ва бояд аз пайи гурозон шуд. Савор шуда ба бешазор даромаданд, замоне гашта ба ҳар сӯ назар андохтанд, ногоҳ чашми Бежан ба галаи гурозон ғалтид, ки ғофил аз саворон ба тарафи обхӯра мерафтанд. Ё тир дар камон ниҳода ба Гургин фармуд:

³. Гусастан – бурида шудан, канда шудан.

– Ту бирав дар наздикии обхӯраи кӯл камин бигир, ман бо камону теғ ба гурозон дармеафтам, ҳар гуроз, ки аз теғу тири ман раҳо ёфта ба он сӯ рафт, ту гурз бар сараш бизан ва бикӯш.

Аммо Гургин сар печиду гуфт:

– Паймони мо бо шоҳ ин набуд. Ба разми гурозон ту камар бастӣ ва шоҳ симу зарро ба ту ваъда кард. Кори ман роҳнамоӣ буду бас, ба ҷуз ин аз ман ёрӣ махоҳ.

Бежан аз ин гуфтори ҳамсафараш ҳайрон ва табъаш хира шуд.

– Пас як тараф ист ва тамошогар бош, – ҳашмгин шуда ба Гургин гуфт ӯ ва камонро зех карда, ба кирдори шери жаён сӯйи галаи гурозон асп барангехт. Чун раъд меғурриду тир меандохт, аз тирборонаш барги дарахтон мерехт ва гурозҳо меғалтиданд. Сипас шамшер кашаида корзор кард, гурозони ҳашмгин дандонҳои пӯлодини худро ба танай дарахтон кӯфта, хоки заминро пош дода, сӯйи ӯ метохтанд, ҳамла мекарданд, як гурози калони сиёҳ чун Аҳриман тунду тез омада, зиреҳи тани Бежанро дарид, аммо ҳамон дам аз зарби теғи Бежан шикамаш чок шуда рӯдаҳояш берун рехт. Гурозони бисёре кушта шуданд, зиндаҳашон, тан аз теғ пурхун, дил аз ҷанг сер, афтону хезон, рӯбоҳвор ба ҳар сӯ ҳазида парешон гардиданд, Бежан сари гурозони кушташударо бурида, дар як ҷо тӯб кард, то ки дандонҳашонро қанда ҳамчун далели диловарии худ ба шоҳ бараду нишон диҳад.

ФИРЕБИ ГУРГИН

Дар ин миён ҳамсафари ӯ дар мобайни бешазори сабзу хуррам ба як ҷойи хилвати беҳавф ҳазида роҳат мекард. Чун Бежан аз корзор солиму пирӯз берун омад, Гургин ба хавотир афтод, аз бадном шудан дар назди шоҳ тарсид. Хост бо ягон ҳила Бежанро ба балое гирифтор созад.

Пас чунин муқаддима кард:

– Эй паҳлавон, пирӯзӣ муборак! Неруи Яздон¹ ва бахти баланд бо туст. Ман ҳаргиз дар олам чун ту ҷанговареро надидаам, офарин, сад офарин ба нотарсию диловарият!

¹. Яздон – Худо.

Таъриф ба кӣ намефорад! Чавон аз ин гуфтори Гургин хушҳол шуд, ҳатто озурдагии худро аз ин ки Гургин дар разми гурозон ба ӯ ёрӣ додан нахост, фаромӯш кард. Дуяшон ба шодӣ шароб нӯшиданд, дилхушӣ карданд.

Гургин пас аз муқаддимаи боло чунин гуфт:

– Эй сарафроз, ту чандин тазарву гӯру оху шикор кардӣ, акнун чойи он аст, ки ба шикори паричеҳрагон биравем.

– Кадом паричеҳрагон? – ҳайрон шуд Бежан.

Гургин ҷавоб дод:

– Ман пеш аз ин якчанд бор дар ин чойҳо будаам, бо ҳамроҳии Рустам, Гев, Тӯс ва дигар паҳлавонон дар ин дашт ҷангҳо карда ном баровардем, назди шоҳ арҷманд шудем. Аз ин ҷо ба дурӯза роҳ дар Тӯронзамин даште ҳаст, ки дар вай тӯрониён ба навбаҳор иди лола барпо мекунанд:

Яке дашт бинӣ, ҳама сурху зард,
К-аз ӯ шод гардад дили родмард,²
Ҳама бешаву боғу оби равон,
Яке чойгаҳ аз дари паҳлавон.
Замин парниёну ҳаво мушкбӯй,
Гулоб аст, гӯйӣ, магар оби чӯй.
Хиромон ба гирди гулон бар тазарв,
Хурӯшидани булбул аз шохи сарв.
Паричеҳра бинӣ ҳама дашту кӯҳ,
Ба ҳар сӯ нишаста ба шодӣ гурӯҳ,
Ҳама духттуркони пӯшидарӯй,
Ҳама сарвқадду ҳама мушкмӯй,
Ҳама рух пур аз гул, ҳама чашм хоб,
Ҳама лаб пур аз май ба бӯйи гулоб.

Гули сари сабади он ҳама туркдухтарони паричеҳра Манижа, духтари Афросиёб аст, ки бо хуршеди ҷамолаш даштро нурафшон ва боғу ҷаманҳоро дурахшон мекунад. Агар мо ба он ҷашнгоҳ биравем, метавонем аз он духтарон чандеро гирифта ба Кайхусрав барему назди вай арҷманд шавем.

Умеди Гургин ин буд, ки ба ин восита шояд Бежан ба дасти тӯрониён асир афтад ё дар задухӯрд бо онҳо кушта шавад.

².Родмард – марди далер, диловар.

Гуфтори ӯ Бежани чавонро ба васваса андохт ва хуни паҳлавониашро ба чӯш овард. Ба гумонаш, тохтани чашнгоҳи тӯрониён ба вай ҳам шуҳрат меовард ва ҳам ком мебахшид.

ВОХҶҶРӢ БО МАНИЖА

Яке бо хирс, дигаре ба кина, ҳар ду ба роҳи дароз равон шуданд.

Ба наздики идгоҳи тӯрониён расида, дар домани бешазоре фуруд омаданд. Иди лола ҳанӯз сар нашуда буд, онҳо дар интизории оғози ид ду рӯзро ба шикор ва ҳӯру нӯш гузарониданд, то он ки рӯзи сеюм аз дур овози суруд нағма баромад ва дар дашти гулпӯш тӯда-тӯда духтарон падид омаданд.

Бежан ба Гургин гуфт:

– Ту ин ҷо бош, то ман пештар биравам ва бибинам, аз он духтарон кӣ зеботар ва ба дил хуштар аст. Мебинаму зуд бармегардам ва он гоҳ ҳар ду ба маслиҳат дар пайи кор мешавем.

Сипас пӯшоку зеварҳои паҳлавонии худро аз ҳӯрчин баровард, тавку гӯшвору ёраи¹ гавҳарнигорро ба гардану гӯшу даст овехт, қабои² гулгуни румиро пӯшид, пари ҳумой³ ба афсар халонид, камари заррин бар миён басту савор шуда, Шабрангро маҳмез зад. Дар бешазори наздики дашт фуруд омада, дар сояи сарве истоду пинҳонӣ ба аҳли чашн назар андохт. Духтарон, чун луъбатакони Қандаҳор, саргарми сурудхонӣ ва рақсу бозӣ буданд. Навои чангу руд ва нағмаю суруд дар чаманзорҳо танин андохта буду гӯё ҷони шунавандаро менавохт. Дар наздикии Бежан ҷодири алвони зарнигоре буд, духтари париваше хурраму хандон аз он ҷодир баромад, духтарон ба вай гулафшонӣ карданд. Бежан донист, ки ӯ шохдӯхтар Манижа аст. Ногоҳ аспи Бежан шиҳа кашиду назари духтаронро ба тарафи сарвистон ҷалб кард, он паричеҳра Бежанро дид ва замоне ба вай нигоҳ карда истоду пас ба ҷодир даромада аз назар ғойб гашт.

Дар ҷодир ба дояш фармуд, ки зуд биравад ва бифаҳмад, он ҷавони дар сояи сарв истода кист:

¹. Ёра – дастбанд, дастпона.

². Қабо – ҷомаи нафису дарози пешкушода.

³. Хумой (хумо) – мурғи афсонавӣ.

Нигаҳ кун, ки он моҳдидор кист?
Сиёвуш магар зинда шуд, ё парист?

Доя назди Бежан омада таъзим карду гуфт:

– Бонуи ман ба ту дуруд¹ мефиристад ва мепурсад, ки ту кистӣ? Одамизодӣ ё парӣ? Аз кучо дар ин чашнгоҳ падида омадӣ?

– Ман Бежани Гев ҳастам, – посух дод ӯ, – аз Эрон ба разми гурозон омада будам, чун аз ин чашни шумо огоҳӣ ёфтам, сари аспаро ба ин сӯ тофтам, то магар бахти фаррух ба ман чехраи духтари Афросиёбро бинамояд. Агар ту некӣ куниву маро назди бонуи худ барӣ, зару гавҳар мебахшамат.

Доя баргашт ва он чи аз Бежан шунид, ба Манижа расонд. Манижа, ки дар нахустин дидан ошиқе ҷавон шуда буд, дояро боз фиристод ва фармуд, ки аз забони ӯ бигӯядаш: – «Ба ҷодирӣ ман марҳамат фармой ва бо дидорат маро шод бинамой».

Бежан бо дили тапон дар ҷодирӣ шоҳдӯхтар ҳозир гардид. Манижа ӯро хушу хуррам пазироӣ кард, канизонаш пойи меҳмонро ба гулоб шустанд. Дастархони пуралвон густарда ва шароби лаълфом ба ҷомҳои булӯрин кашида шуд. Мизбони хурлиқо ва меҳмони хуршедсимо бо ҷашмони пурҳавас ба ҳам менигаристанду суханони меҳрангез мегуфтанд. Канизони моҳрӯй ба по истода ҷангу барбат менавохтанд ва сурудҳои дилнавоз меҳонданд.

Ошиқу маъшуқа ба шодӣ се рӯзу се шаб бо ҳам буданд.

Иди лола ба поён омад, аҳли ид ба тараддуди рафтан афтоданд.

Манижа бояд ба шаҳр бармегашт, аммо дилаш ба ҷудой аз Бежан андӯхгин буд. Хост ҷорас бисозаду ба ҳар ҷӣ бодо бод ӯро ба кохи худ барад. Пас бо фармоиши ӯ каниз ба ҷоми шароби Бежан доруи беҳушӣ омехт. Бежан шаробро нӯшида масти мадҳӯш гардид. Канизон ӯро бардошта ба тахти равони Манижа андохтанд.

Чун ба наздикии шаҳр расиданд, Манижа маъшуқи хуфтаро бо ҷодир пӯшонду пинҳонӣ ба кохи худ дароварда дар ҷоғаи ораста хобонд.

¹. Дуруд – салом.

Шаб ба гӯшаш доруи ҳуш рехта буданд, ки ӯ бедор шуд. Бедор шуда ба ҳуш омаду худро дар кохи подшоҳии Тӯрон дида ҳаросон ва беқарор гардид, ба дилаш гуфт: – «Ба нишешмани душман афтодам; Худовандо, худат маро дар паноҳат ниғаҳ дор. Лаънат ба Гургин, ки ба гӯшам афсун хонда маро ба ин доми бало андохт».

Манижа ба ӯ гуфт:

– Ҳеч хавотир макаш ва дилатро шод дор. Ба мард ҳар гуна ҳол пеш меояд, гоҳе базм пеш меояд ва гоҳе разм. Дам ғанимат аст.

Аз ин сухани духтар хотири Бежан як қадар осуда гардид. Сари хони зиёфат нишастанд, хӯрданду нӯшиданд, канизони хубрӯ боз чангу чағона баргирифтанд ва маҳфили ишратро ба савту наво ороистанд.

ГИРИФТОРӢ

Рӯзи дигар яке аз хизматгорҳо дар пеши дарбон аз базми даруни кох ба ҳарза¹ сухан ронд, дарбон аз он ҳарзагӯ рози нуҳуфтаре пурсуков карда, кӣ ва аз кучо будани Бежанро донист. Донисту ба ҷони худ тарсида зуд ба Афросиёб хабар кашид.

Афросиёб аз ин хабар ба худ ларзид, барошuft ва бародараш Гарсевазро пеш хонда фармуд, ки бо саворон ба кохи Манижа биравад, бибинад ҳол чист ва Бежанро баста ба назди ӯ биёрад.

Гарсеваз ба дари кохи Манижа рафта аз дарун овози чангу рубобро шунид. Ғулғули базм ҳам паст-паст ба гӯш мерасид. Саворони Гарсеваз зуд атрофи кохро гирифта, аз ҳар сӯ роҳи баромади онро бастанд. Гарсеваз занҷири дари кохро қанда ворида сарой шуд. Чун аз дари базмхона нигоҳ карда Бежанро ҷоми май ба даст миёни занҳо нишаста дид, хунаш ба ҷӯш омад. Бархурӯшид, ки:

– Эй нопоки ҳештанношинос!! Ба дастам афтодӣ! Акнун ҷонатро чи гуна ҳалос мекунӣ?!

Бежан аз ҷо барҷаст, ба дилаш гузашт ки: – «Эй дарег, бо тани бесипар чӣ гуна разм мекунам? Ёру мададгоре ҳам

¹.**Ҳарза** – беҳудагӯйӣ, сафсата.

надорам, сари ғарибамро ба ройгон⁴ медихам. Фарёдраси ман чуз Худованд нест». Ў ҳамеша яке ханчар дар соқи мӯза медошт, онро аз соқ кашида гуфт:

– Манам Бежани Кашводагон! Ҳеч кас пӯсти маро намедарад, магар аз чонаш сер шуда бошад. Агарчи қиёмат қоим шавад, дар разм касе пушти маро нахоҳад дид, Гарсеваз! Ту падару бобои маро мешиносӣ, мақоми маро, ки дар байни чанговарон дорам, медонӣ. Ман аз чангидан наметарсам, бо ин ханчар сари бисёр тӯрониёнро мебурам. Аммо агар маро назди шоҳи Тӯрон барӣ, ман ҳамаи рӯйдодро ба ӯ баён мекунам. Ту аз шоҳ ба чони ман хоҳишгарӣ кун. Шоиста аст, ки ту ба некӣ рахнамун шавӣ.

Гарсеваз донист, ки чавонпахлавони эронӣ, пеш аз он ки дастгир ё кушта шавад, чандин тӯрониро мекушад. Пас бо мулоимат сухан гуфт, савганд хӯрд, ки назди шоҳ ба вай шафоат хоҳад кард ва ба ҳамин равиш Бежанро фирефта, ханчарашро аз дасташ гирифт ва он гоҳ навкарони Гарсеваз якбора ба ӯ дарафтида дасту пояшро бастанд. Чунин аст ойини дунё; агар нармӣ кунӣ, дурушті меёбӣ.

Чун назди Афросиёб бурдандаш, Афросиёб аз ӯ бар он гумонбар шуд, ки аз Эрон бо теғу каманд ба қасди чони шоҳи Тӯрон омадааст; фармон дод ўро бароварда дар пеши кох ба дор овезанд.

ХОҲИШГАРИИ ПИРОН

Ҳангоме, ки ҷаллодон ҳалқадаваки ресмони дорро ба гулуи Бежан меандохтанд, ногаҳон сипоҳдор ва мушовири шоҳ – Пирон, дар он ҷо падид омад. Аз Гарсеваз пурсид:

– Киро меовезед? Ба шоҳи Тӯрон аз кӣ озор расидааст?

– Аз Бежан, писари Геви Кашвод, – бандиро нишон дода гуфт Гарсеваз, – ӯ аз Эрон ба қасди чони шоҳи мо омадааст.

Пирон аз Бежани дастбастаи сарупобараҳна пурсид:

– Ба ростӣ аз Эрон ба хунрезӣ омадӣ?

Бежан инкор кард ва ба ӯ саргузашти худро баён намуд.

Пирон ба дил ҳис кард, ки ӯ рост мегӯяд ва бегуноҳ аст. Аз Гарсеваз хоҳиш кард:

⁴.Ройгон – муфт.

– Ба овехтани ӯ шитоб макун, андак ист, то ман шоҳро бинам.

Мушовир аспашро тозиёна зада шитобон назди Афросиёб рафт, ӯро ситоиш кард ва гуфт:

– Эй шаҳрёр, ман куштани Сиёвушро маслиҳат надода будам, гуфта будам, ки Рустами Дастон ба кини ӯ меояду Тўронзаминро харобазор мегардонад. Воқеан ҳамин тавр шуд. Ту он шоҳзодаи бегунохро, ки бо ту фарзандвор меҳрубон буд, кушта, ба сари худат ва кишварат чӣ бисёр мусибатҳо овардӣ. Акнун меҳохӣ, Бежанро бикушӣ. Аммо бидон, ки ту бо ин куштор аз нав дарахти балоро ба бор меоварӣ. Магар падари ӯ Геви шерчангодро фаромӯш кардаӣ? Рустами пилтан, Тўси лашкаршиканро фаромӯш кардаӣ? Онҳо зиндаанд. Бобояш Гударзи Кашводагон зинда аст. Онҳо ба хунҳоии Бежан ба ҷанг омада, бори дигар гарди Тўронзаминро ба осмон мебароранд.

Афросиёб ин суҳанони талхи мушовирашро хомӯшона шуниду гуфт:

– Оё намедонӣ, ки Бежан бо ман чӣ кард? Маро дар Тўрону Эрон рӯйзард кард. Аз духтари беҳирадам ба пиронасарам чунин расвой омад. Аз ин нанг кишвару лашкар ба ман меҳанданд. Агар Бежанро раҳо кунам, ҳама бар ман забони таъну маломат мекушоянд.

Пирон ба дил гузаронид, ки: – «Ба Афросиёб ҳам осон нест, дар ҳақиқат, аз кори Бежану Манижа ба шаъни подшоҳ иснод мерасад». Пас ба Афросиёб чунин маслиҳат дод:

– Ман намегӯям, ки Бежан бечазо монад. Ӯро аз овехтану куштан дар банди гарон бастану ба зиндон андохтан беҳтар аст. Бигузор эронӣен панд гиранду дигар ба мо бадӣ накунанд. Агар ӯ зинда монаду дар зиндон бошад, ҳароина⁵ ба эронӣен баҳонаи хунхоӣ наменонад.

Афросиёб маслиҳати мушовирашро пазируфт ва фармон дод, ки Бежанро дар занҷир баста ба ҷоҳ андозанд, занҷирро бо меҳҳои оҳанин пайванданд ва он санги калонеро, ки Аквондев аз қабри дарё бароварда, дар бешазори Чин ба даҳони Аржанг гузошта буд, ба филҳо бор карда оваранду бо вай даҳони ҷоҳро пӯшонанд. Сипас, фармон дод, ки Гарсеваз бо саворонаш ба

⁵. Ҳароина – ба ҳар ҳол.

кохи Манижа биравад, кохи ўро тороч кунад, афсар Манижаро аз сараш барканад, ки он нафратзадаи шўридабахт шоистаи афсар нест, зеро бо нанги худ сари падарашро дар байни подшоҳони ҷаҳон паст кард ва худи духтарро кашон-кашон ба сари ҷоҳи Бежан бурда партояд ва бигўяд, ки: «Ту Бежанатро бар гоҳ⁶ мидидӣ, акнун дар ҷоҳ бубин! Ту хуррамбахораи будӣ, акнун ғамгусораи бош!».

Фармони шоҳ зуд ба ҷо оварда шуд:

Кашон Бежани Гев аз пеши дор
Бибурданд баста бад-он ҷоҳсор;
Зи сар то ба пояш ба оҳан бибастан,
Ба румӣ миёну ба занҷир даст.
Ба пӯлоду хояски⁷ оҳангарон
Фуру бурда мисморҳои гарон.
Нигунаш ба ҷоҳ-андар андохтанд,
Сари ҷоҳро санг барсохтанд.
В-аз он ҷо ба айвони он духтараш
Биёвард Гарсеваз он лашкараш...
Манижа биёмад ба як ҷодаро,
Бараҳна ду пою кушода саро.
Кашидаш давон то бад-он ҷоҳсор,
Ду дида пур аз хуну рух чун баҳор.

Шоҳдӯхтари нагунбахт бо фарёду фиғон як шабонарӯз дар дашт ба гирди ҷоҳ мегашт, рӯзи дағар бо нохун аз паҳлуи санги даҳони ҷоҳ сӯроҳе ба гунҷойиши даст барканд. Вай рӯзҳо дар сари роҳҳо ва деҳоти атроф гадоӣ мекарду нони гадоиро бегоҳрӯзӣ ба сари ҷоҳ оварда аз сӯроҳ ба Бежан мепартофт. Мепартофту мегирист. Мегиристу боз ба гадоӣ мерафт.

ДУРЎҒИ ГУРГИН

Ҳамсафари бадҳоҷи Бежан як ҳафта дар беша мунтазири вай шуд. Чун Бежан барнагашт, Гургин ба тарсу ваҳм афтод. Худ меҳост, ки Бежан гирифтор ё кушта шавад, аммо боз аз оқибати кори худ тарсид. Ба ҷустуҷӯяш рафт. Дар бешазору

⁶. Гоҳ – тахт.

⁷. Хояск – болға, чакуш.

марғзорон гашт, аммо аз Бежан нишоне наёфт. Баъд дар як чо ногаҳон ба аспи Бежан бархӯрд, ки лабкашол, лаҷомаш гусаставу зинаш хамида, сарсон гашта буд. Донист, ки соҳибаш ба ҳоли табоҳ афтодааст – шояд дастгир ё ҳатто кушта шуда бошад. Каманд афканда, аспро гирифт ба чодири худ баргашт. Шаби дароз ба пушаймонӣ аз кори худ ва ба ҳаёлу гумонҳои бимнок бедорхобӣ кашида, дар бомдод ба аспаш савор шуду аспи Бежанро еталкунон ба роҳи Эрон рӯ ниҳод.

Чун ба Эроншаҳр расид, Кайхусравро огоҳӣ доданд, ки Гургин аз Армон танҳо баргашт – Бежан бо ӯ нест. Шоҳ ба хавотир афтод, фармуд, ки ҳоли ҳозир инро ба Гев нагуянд, то шоҳ Гургинро бозпурс карда ҳақиқати ҳолро фаҳмад.

Аммо аздусар хабари шум ба зудӣ дар шаҳр паҳн шуд. Хабар ба гӯши Гев ҳам расид. Паҳлавон саҳт дар изтироб афтод ва ҳамон дам ба асп савор шуда ба манзили Гургин шиофт. Дили тапону ҳаросонаш аз Гургин гумони бад бурд: «Ӯ писарамро ягон қор қардагист! Сарашро мебурам!». Ба дари Гургин ҳангоме расид, ки вай савора аз саройи худ мебаромад, ӯ Гевро дидан замон пиёда шуда, ба сӯяш давид ва дар пеши пояш ба ҳок ғелида гиристу гуфт:

– Хокам ба даҳан, ман аз шарм ҷуръат накардам, ки ба наздат равам. Хавотир макаш, ба ҷони Бежан зиёне нарасидааст, ман воқеаро ба ту мегуям.

Гев дар саройи вай аспи Бежанро дида, якбора худро бохт ва беҳуш шуда аз зин ғалтид, аспи бесавор ба вай бо забони ҳол аз фалокате хабар медод, паҳлавон бо вучуди «ба ҷони Бежан зиён нарасидааст» гуфтани Гургин пиндошт, ки писараш ҳалок шудааст. Ба ҳуш омада, гиребон ҷоқ кард, дар ҳок ҷӯлид, фарёд кашид, ки: «Э вой, бахти бад маро аз фарзандам ҷудо кард! Худовандо, ҷони маро бигир, ки бе вай зиндагӣ намехоҳам!». Сипас ба Гургин дарафтида ӯро суолборон кард, ки чӣ рӯй дод? Чӣ бадӣ пеш омад? Қадом дев писарамро табоҳ кард?

– Ҳуши худ гирд овар ва сухани ман бишна, – гуфт Гургин ва чунин дурӯғҳо бофт: – Бидон ва огоҳ бош, эй паҳлавон, ки мо аз ин ҷо ба ҷанги гурозон равон шудем, чун ба наздикии Армон расидем, бешазоре дидем, ки бошишгоҳи гурозон шуда, дарахтонаш бурида, дарунаш саросар поймол ва чун кафи даст аз гиёҳу сабза пок шуда буд, мо найза барафрошта дар даруни беша бонг зада будем, ки гурозон гала-гала, ҳар яке чун кӯҳ,

мо, ду тан, чун ду шері жаён ҳучум кардему аз пагоҳ то бегоҳ чангидем, офтоб нишаста буду мо ханӯз найза меандохтем ва шамшер мезадем, гуросонро аз пай ва думхошон гирифта бардошта ба болои дигархошон меафкандем, дандонхошонро аз бех мекандем. Оқибат ҳамаашонро кушта, несту нобуд карда ба роҳи бозгашт рӯ ниҳодем, шодон роҳ мепаймудем ва шикор мекардем, ба ногоҳ аз як марғзор гӯре баромад, ки ниҳоят зебо, чун симурғ болдор, мӯйи баданаш чун аспі Гударз гули бодомӣ, ёлу гӯшу думаш монанди аспі Бежан буд, пӯлодсуми бодрафтор буд, гӯё наслаш аз Раҳши Рустам буд; Бежан ба вай каманд андохт, сари гӯр ба каманд омад, вай гурезон шуда Бежани саворро кашон-кашон бурд: гӯр медавиду Бежан сари каманд ба даст аз қафояш асп метозонд, аз суми гӯр ва асп гарде бархост ва ҳар се – гӯр, асп ва Бежан – ба як дам дар он гард нопадид шуданд. Ман дарҳол аз паси Бежан афтодам, дар ҳар ҷониб ўро ҷустам, аспам аз тоҳтан дар дашту кӯҳҳо ба сутўҳ омад, лекин аз Бежан нишоне наёфтам, дар охир ба аспаш бархўрдам, ки бо зини ҳамида ва лаҷоми гусаста гашта буд. Ба гумонам, он нахчир гӯр набуд, балки дев буд, ки худро ба сурати гӯр дароварда буд...

– Бас аст! – бонг зад Гев ва Гургинро аз ёвагӯйӣ боздошт. Гуфтори парешон, нигоҳи гурезон ва тани аз тарс ларзони Гургин гувоҳӣ медоданд, ки ҳудаш бегуноҳ нест ва дурўғ мегўяд. Гев беихтиёр даст ба ханҷар бурд, то кини писарашро аз ў ситонад, вале андешид, ки ҳоло аз куштани ў суде нест ва бигузор аввал назди шоҳ гуноҳаш дайн шавад.

Падари ғамзада назди шоҳ рафта аз ў дод хост:

– Эй шаҳрёр, гуфтори Гургин пур аз ёва аст. Бешак, дар гум шудани писари ман гунаҳкор ўст. Таҳқиқ бикун ва аз ў доди маро бигир.

Кайхусрав аз ғами Гев дилтанг шуд. Пурсид:

– Гургин ҷӣ гуфт?

Гев суҳанони Гургинро нақл кард. Шоҳ паҳлавонро тасаллӣ дод:

– Ғам махўр ва аз дидори фарзанд умедатро накан. Бежан он гуна марде нест, ки бадғуҳаре чун Гургин ўро табоҳ кардан тавонад. Дилам гувоҳӣ медиҳад, ки ў зиндааст. Ман дар ҷустуҷўйи ў хоҳам шуд.

Гев бо дили пурандуху дард ва дидаи гирён даргоҳи Хусравро тарк кард.

Гургин дар боргоҳ ҳозир шуда, ба қабули шоҳ даромад ва ўро ситоишкунон дандонҳои гурозонро дар пеши тахт гузошт. Нахустин пурсиши Хусрав аз Бежан буд. Шоҳ барошфту гўяндаро аз наздаш ронд, фармон дод, ки ўро дар банди гарони оҳанин андохта ба зиндон баранд.

Гевро талабида гуфт:

– Писаратро бичўй, ба суроғаш ба ҳар тараф кас фирист. Ман ҳам саворони бисёреро ба чустучўяш мефиристам. Агар ёфтам, чӣ хуш, агар наёфтем, ман дар чашни Наврўз ба чоми ҷаҳоннамо менигараму ҷойи пинҳоншудаи Бежанро пайдо мекунам.

Гев аз ин сухани Кайхусрав шод ва умедаш ба ёфтани Бежан қавӣ гашт.

Ў ба ҳар тараф саворони бисёреро ба чустучўйи писараш фиристод, онҳо бисёр гаштанд, лекин аз Бежан нишоне наёфтанд.

Ҷоми ҷаҳоннамои Кайхусрав ҷаҳонро фақат дар Наврўз нишон медод. Чун фарвардин – моҳи якуми соли шамсидаррасид, шоҳ дар хурмуз, яъне якуми моҳи номбурда, ба оташкада назру нисори фаровон кард ва дар он ҷо парастишу ситоиши Яздонро ба ҷо оварда, мувофиқи эътиқоди динии худ, аз гуноҳ пок шуда, ба чоми ҷаҳоннамо нигоҳ кард. Дар он ҳафт кишвар бо кўху биёбону деҳоту шаҳрҳои худ аз пеши чашмаш мегузаштанд. Инак, манзараҳои Тўронзамин ба чилва омаданд. Ҷоҳи сангпўш ва дар даруни он Бежани занҷирбанд ҳам намудор гаштанд. Дар сари ҷоҳ духтаре нишаста буду зор-зор мегирист.

Хусрав бо хандаи хушҳолӣ ба Гев:

– Шодӣ кун, паҳлавон, писарат дар Тўронзамин зиндааст, – гуфта мужда дод ва пас чини андуҳ ба абрувон оварда илова намуд: – Аммо дар ҷоҳ аст:

Зи пайванду хешон шуда ноумед,
Гудозону ларзон чу як шоҳи бед,
Ду чашмаш пур аз хуну дил пур зи дард.
Забонаш зи хешон пур аз ёд кард.
Чу абри баҳорон ба борандагӣ,
Ҳаме марг ҷўяд бад-он зиндагӣ.

– Акнун ўро кӣ аз он гирифтори наҷот медиҳад? – пурсид шоҳ ва ҳудаш посух зад: – Ҳеч кас аз уҳдаи ин кор намебарояд, магар падарарӯсат Рустами Дастон, ки борҳо бо Афросиёб сипоҳаш ҷангида ва пирӯз шуда буд. Номи ӯ даҳшати тӯрониён аст. Ҷанги шеронаи Таҳамтан наҳангро аз қабри дарё дармеоварад. Ту зуд савор шав ва роҳи Нимрӯзо пеш гир. Ба Рустам номаи маро мебарӣ.

Кайхусрав дар номаи худ Рустамро пушту паноҳи шаҳрёрони Эрон ва фарёдраси дармондагон хонда, ба раҳонидани Бежан даъваташ кард.

Гев бо номаи шоҳ дар сари як даста саворони хосса сӯйи Зобулистон роҳсипор гардид.

Дар дашту кӯху биёбон бо суръати нахчири гурезон асп давонда, роҳи дурӯзаро дар як рӯз мепаёмуданд.

Рустам ба дидори домодаш чӣ қадар шод шуда бошад, аз хабари гирифтории Бежан ҳамон қадар ғамгин шуд. Ўро ба наҷот додани ҷавонпахлавони нағунбаҳт зиёд ташвиқ кардан даркор набуд: охир, Бежан набераи ӯ буд!

– Агар, – гуфт Таҳамтан, – ўро аз ҷоҳ бароварда, дасташро дар дастам гирифта ба Эрон набрам, номам Рустам набошад.

ОМАДАНИ РУСТАМ

Ў бо ҳамроҳии Гев бо сипоҳ сӯйи Эроншаҳр рӯ ниҳод.

Дар Эрон Гев ба ду манзил пештар рафта шоҳро аз омадани Рустам огоҳ кард, шоҳ лашкараш, бузургону паҳлавонони даргоҳашро ба истикбол фиристод, онҳо Таҳамтанро ба ғояти тантана пешвоз гирифтанд. Дар пойтахт ба шарафи вай базму зиёфатҳои хусравона барпо карда шуданд.

Гургини Милод аз зиндон ба Рустам нома навишт, ки: – «Эй некпай ҷаҳонпахлавон, эй дарахти бузургию вафо, дари родмардӣ ва банди бало! Агар аз гуфтори ман наранҷӣ, иҷозатам бидеҳ ба ту арзи ҳол кунам. Фалаки қачрафтор ҷароғи диламро кушта, маро ба торикӣ раҳнамо кард. Агар шоҳ гуноҳи маро бибахшад, ман ҳозирам барои вай ҳудро дар оташ андозам. Эй кош ба ин восита дар пиронсолӣ номи некам ба ман бозмегашт. Агар ту барои ман назди шоҳ хоҳишгарӣ кунӣ, то абад ба хизматат камар мебандам, ҳамроҳи ту барои

халосии Бежан меравам ва дар пеши пойи ӯ ба хок меғалтам, то магар ойини поки пештараамро бозёбам».

Рустам ба оварандаи нома гуфт:

– Назди Гургин бозгард ва аз забони ман бигӯяш: – «Эй нопокмард, кас агар хирадро қурбони ҳавою ҳавас гардонад, худро дар бало меандозад. Ту чун рӯбохи пир рафтор кардӣ ва доми сайёдро надидӣ. Нашояд, ки ман барои хоҳиши беҳудаат пеши шоҳ номи туро барам, аммо чун дар бечорагию бадбахтӣ фуру мондаӣ ва аз карда пушаймон шудаӣ, аз шоҳ гуноҳатро металабам. Агар ба фармони Худованд Бежан аз банд раҳо ёбад, ту ҳам аз зиндон мераҳӣ ва Гев дигар ба ту кина нахоҳад варзид, аммо агар Бежан раҳо наёбад, ту аз чони худ даст бишӯй. Нахуст ман худ ба кинхоҳӣ бармехезам, ман набошам – Гев кини фарзандашро аз ту меситонад».

Пас Рустам назди Кайхусрав ба Гургин шафоат кард. Хусрав Гургинро аз зиндон озод карда ба Рустам бахшид.

ТАДБИРИ РУСТАМ

Шоҳ бо Рустам аз чораи халосии Бежан сухан ба миён овард ва гуфт:

– Ту дар ин кор чӣ тadbир мекунӣ? Агар лашкар кашидан хоҳӣ, лашкар ба ихтиёри ту ва дари ганҷ бароят боз аст. Аммо метарсам, ки мабодо Афросиёби бадгавҳар ба шитоб Бежанро бикушад. Ё марди бодист ва ҳамеша роҳбараш – деви хашм.

– Ман дар ин бора фикр кардам, – посух дод Рустам. – Набояд пеш аз вақт ниҳеб кунему Афросиёбро тарсонем. Ҳангоми гурзу тег нест. Ин бандро бо калиди ҳила бояд кушод. Нахуст ҳамчун бозаргонон дар Тӯронзамин гашта роғу рахнаи ин корро бояд чувт. Аммо барои бозаргонӣ зару сим, гавҳар, моли фаровон аз густарданиву пӯшидани даркор аст.

Кайхусрав ин фикри Рустамро писандид. Фармуд то ганҷури ӯ дари ганҷҳои куҳанро кушода, ҳар он чи Рустам талаб карда буд, ҳамаро муҳайё созад.

Таҳамтан ба даҳ уштур зару дурру гавҳар, ба сад уштур рахту коло бор кард. Ба қорвонсолор фармуд, ки аз лашкар ҳазор саворро яккачин кунад. Аз паҳлавонон ҳафт гурди номвар – Зангаи Шоварон, Густаҳам, Гуроз, Рухҳом, Фарҳод,

Ашкаш ва Гургини аз зиндон озодшударо ба худ ҳамроҳ гирифт.

Дар як сапедадами хуррам вай бо ин сипоҳу корвони бозаргонӣ сӯи Тӯронзамин ба роҳ афтод.

Чун ба наздикии Тӯронзамин расиданд, Рустам сипоҳро дар сарҳад гузошта, фармуд, ки аҳли он ҳама дам омодаи чанг бошанд ва худ бо ҳафт тан паҳлавон силоҳу камарҳои симинро афканда, пӯшоки паҳлавониرو ба сарулибоси одӣ бадал карданду сӯи шаҳрҳои Тӯрон рӯ ниҳоданд.

Расиданд ба шаҳре, ки ҳокимаш паҳлавони номдори тӯронӣ Пирон буд. Рустам ба Пирон як чоми пур аз дурру гавҳар ва ду аспи зарринситом пешкаш бурда, ўро ситоиш кард. Амри Яздон чунин буд, ки сарвари тӯронӣ ўро нашинохт. Пурсид:

– Ту кистӣ ва аз кучо меой?

– Бозаргонам ва ғуломи туям, – ду даст бар сина ниҳода таъзим кард Таҳамтан, – аз Эрон то ба Тӯрон роҳи дуру душвореро паймудам, насибаи эзидӣ маро ба шаҳри ту овард. Фурӯшгорам ман ва харидор; агар ҳокими номвар маро ба зерӣ боли ҳимояташ гирад, ман меҳоҳам зару гавҳар ва колои худро фурӯхта, чорпо бихарам. Умедворам, ки аз меҳрубонӣ ва додгустарии ту ҳеч кас маро наёзорад.

Чоми рахшандаи пур аз гавҳар ва аспони хушзоти покизапайкар, ки бод ба ёлашон гарде нанишонда буд, корсоз омаданд, ҳоким «бозаргон»-ро бинавохт ва дар паҳлуяш чой дода гуфт:

– Шоду эмин ҳар чо, ки хоҳӣ бигард, бифурӯш ва бихар. Дилосуда бош, ки ба колоят ҳеч кас зиён намерасонад. Ман туро бо колоят ва уштурҳоят ба даргоҳи худам чой медиҳам.

Рустам бо ёронаш дар сарое, ки ҳоким барояшон муқаррар кард, чойгир шуда бору бунаи худро фаровард ва дари фурӯшу харидро боз кард.

Хабари омадани корвони бозаргонӣ аз Эрон ба зудӣ дар атрофу акноф интишор ёфт. Харидорони зару гавҳару палосу матоъ аз ҳар сӯ ба сарой омадан гирифтанд. Дар сарой бозоре барпо гардид.

ДУХТАРИ ЖЎЛИДАМЎ

Духтаре омад бас хубрӯ, аммо сарулибосаш пора-пора, пою сар бараҳна ва жӯлидаму, ки якзайл бо остини дарида оби чашмашро пок мекард. «Бозаргон»-ро дуо кард:

– Аз Эрони хушрӯзгор омадай, чашми бад дур, Яздон ба молу ҳолат барака диҳад, сипеҳри баланд ба коми ту гардад, аз ранче, ки бурдаӣ, ҳаргиз зиён набинӣ ва аз умед, ки дилатро ба он бастай, ҳаргиз навмед нашавӣ, ҳамеша хирад омӯзгори ту бод. – Пас аз ин дуо вай чунин гуфт: – Оё аз паҳлавонони шоҳи Эрон, аз Гударзу Гев хабаре надорӣ? Аз Бежани Гев ба Эрон хабаре расидааст ё на? Чунин ҷавоне аз хонадони Гударз дар чоҳ аст:

Кашида ба занциру баста ба банд,
Ҳама ҷома пурхун аз он мустаманд,
Бисудааст пояш ба банди гарон,
Ду дасташ ба мисмори оҳангарон.

Магар падараш ва бобояш барои халосии ӯ намеқӯшанд?».

Рустам аз ин гуфтори духтар хавф бурд, ки мабодо барои доништани сирри ӯ фиристода бошандаш. Чин ба абру оварда гуфт:

– Дур шав! Ман на шоҳро мешиносам ва на паҳлавонашро. Гударзу Гевро ҳам намедонам. Маро дарди сар мадеҳ.

Духтар дилозурда шуд, аз ҳорӣ гирифта шиква кард:

– Эй меҳтар, чаро ба ман дуруштӣ мекуни? Агар сухан нахоҳӣ, маро аз пешат марон, ки бе ин ҳам дилам аз дард реш аст. Магар одати эронӣ аст, ки ба пурсиши бечорагон посух намениҳанд?

Рустам дар ҳичолат монда гуфт:

– Ман саргами фуруши коло будам, ту ба қорам ҳалал расондӣ, ин буд, ки ба ту дурушт гуфтам. Ба дилат магир ва озурда машав. Бошишгоҳам дар пойтахти Кайхусрав нест ва ман он шаҳрро ҳаргиз надидаам, Геву Гударзро ҳам намениносам.

Пас фармуд то ба пеши духтар ҳар гуна хӯрданиҳо гузоштанд. «Бозаргон» бо вай дар гуфтугӯ шуд ва пурсид, ки аз чӣ ӯ

ба ин ҳоли табоҳ афтодааст ва чаро аз Эрону паҳлавононаш меурсад?

Духтар охи дардноке кашида, зор-зор гиристу Рустамро дар ҳайрат андохта гуфт:

– Ман Манижа – духтари Афросиёбам. Барои Бежан дарбадар мегардам, то ноне пайдо кунам ба ӯ барам. Омадани бозаргони эрониро шунида, ба ин сӯ давидам, ки шояд ба ман аз Гударзу Гев хабаре расонад. Бечора Бежан дар он чоҳи жарфу торик дасту пояш бастаи занҷиру мисмори гарон, завлонаи оҳанин ба гардан, рӯйи хуршедро намебинад ва марғро орзу мекунад. Ту чун ба Эрон бозгаштӣ ва гузорат ба пойтахт афтод, магар Гев, ё Гударз, ё ки Рустамро бибинӣ, ба онҳо аз ҳоли Бежан хабаре бибарӣ ва бигӯӣ, ки агар зудтар дар пайи халосиаш нашаванд, ӯ ҳалок хоҳад шуд.

Таҳамтан ҳам аз тақдири Бежан ба хавотир афтод ва ҳам дилаш ба ҳоли духтар сӯхт. Пурсид:

– Чаро ту аз ҳар сӯ меҳтаронро барнаангехтӣ, ки назди падарат бираванду бароят хоҳишгарӣ кунанд? Шояд меҳри падариаш меҷунбиду дилаш ба ту месӯхт ва бахшоиш мекард?

– Агар Бежан дар чоҳ мемонда бошад, бахшоиши падарам ба ман чӣ даркор аст? – посух дод Манижа.

«Оре, ин духтар ошиқ аст, фақат забони ишқ чунин суҳанҳо мегӯяд» – аз дил гузаронд Рустам. Ва гуфт:

– Агар андешаи қаҳри падаратро намекардам, ба ту мол ва чизи бисёр меодам.

Ӯ ба ошпази худ фармуд, ки як мурғро бирён карда оварад. Мурғбирён ба зудӣ оварда шуд. Рустам ангуштарини худро номаълумак бароварда дар мурғ пинҳон кард ва мурғро дар нони гарм печонда ба Манижа дод, ки барои Бежан барад.

ХАНДАИ БЕЖАН

Манижа ба сари чоҳ баргашт ва мурғбирёни нонпечро аз сӯроҳ ба Бежан партофт.

Асири чоҳ дер боз чунин хӯроки бомазаро нахӯрда буд, хайрон шуд, ки Манижа онро аз кучо ба даст оварда бошад. Ба духтар овоз дод:

– Эй ёри меҳрубон, ту барои ман чӣ ранчу сахтиҳое, ки намекашӣ. Ин хӯришро аз кучо ёфтӣ?

Манижа бо бозаргони эронӣва гуфтугӯ бо ўро нақл карду гуфт:

– Ин хӯришро барои ту ҳамон мард дод.

Дар ин миён Бежан аз қабати мурғи бирён ангуштаринро ёфт ва шинохт; ангуштарин муҳри Рустам буда, дар нигини вай номи соҳибаш канда шуда буд. Вай он номи азизро хонда ба ҳаяҷон омад ва донист, ки халосии ў наздик аст, аз шодӣ баланд-баланд хандид.

Манижа хандаи ўро шунида таачҷуб кард; чоҳи торик, тани занҷирбанд – чӣ чойи ханда? Аз ў пурсид:

– Чаро хандидӣ? Магар бахти некат рӯй намуд?

– Оре, умед аст, ки бахтам кушода шавад, – ҷавоб дод Бежан. –ба ту сабаби хандиданамро мегӯям, ба шарте ки вафои худро ба ман нашиканӣ ва савганд бихӯрӣ, ки розро нигоҳ медорӣ. Шояд савганд даҳони туро бандад, вагарна занон агарчи лабашонро дӯзӣ ҳам, забонашон банд намешавад.

Ин суҳан ба Манижа саҳт расид, ў нолон шуд, ки: – «Бахти бад пайваста дар пайи озори ман аст; барои Бежан рондаи даргоҳи падар шудам, бо дили решу чашми гирён аз қафояш давидам, коҳ ва ганҷамро ба тороч додам, сару по бараҳна ба кӯю кӯча афтодам, акнун подоши ман безътимодию бадғумонии Бежан шуд, ў рози худро аз ман пинҳон медорад».

Бежан аз гуфтааш пушаймон шуд ва овоз дод, ки:

– Рост мегӯӣ, эй ёри бовафо ва меҳрубонам, ҳамаи мусибати ту аз боиси ман аст. Бе андеша суҳан гуфтам, бар ман бибахшой. Аз азобу шиканча ақлам тира шудааст. Ҳамаи розро ба ту мегӯям. Бидон, ки он марди бозаргон ба Тўрон аз барои ман омадааст. Вагарна ў ниёзманди бозаргонӣ нест. Чаҳон-офарин бар ман раҳм овард; он мард маро аз банд ва туро аз сарсонӣ халос хоҳад кард. Ба наздаш бирав ва дар хилват оҳиста бигӯяш: – «Худатро аз ман пинҳон мадор, ту Рустами Дастонӣ».

Манижа шитобон назди Рустам рафт, ба вай аз Бежан паём дод ва гуфт: – «Рустами Дастон туй!».

НАЧОТ ЁФТАНИ БЕЖАН

Рустам донист, ки Бежан ангуштарини ўро шинохта ва розро ба Манижа ошкор кардааст. Гуфт:

– Эй начибаи вологавҳар, Худованд меҳри туро аз Бежан набуррад. Ғамашро бисёр хӯрдаи ва дар поидани ӯ басо ранҷ бурда чунин мустаманд гаштай. Акнун бирав ва бигўяш, ки «Оре, Худованд Рустамро фарёдраси ту кард. Вай аз Зобул ба Эрон ва аз Эрон ба Тўрон ин ҳама роҳи дурро ба хотири ту паймудааст». Аммо ту ин розро аз бегона пинҳон дор. Фардо рӯз аз беша ҳезум бикаш ва шаб оташ барафрӯз, то ман ба нишони оташ чойи чоҳро бидонам.

Аз гуфтори ӯ бори ғами Манижа сабук гардид, шод шуд. Аз саройи бозаргонӣ баромада, ба сари чоҳ давид ва Бежанро мужда дод, ки марди бозаргон ҳақиқатан Рустам буда ва барои халос кардани вай омадааст. Сипас барои ҳезум ба ҷангал рафт:

Манижа ба ҳезум шитобид сахт,
Чу мурғон баромад ба шоҳи дарахт
Чу аз ҷашм хуршед шуд нопадид,
Шаби тира бар кӯҳ лашкар кашид.
Манижа бишуд, оташе барфурӯхт,
Ки ҷашми шабӣ киргунро бисӯхт.

Шуълаи оташ торафт боло мегирифт, гӯё вай ҳам шарикӣ ғами Манижа буду Рустамро ба мадади Бежан меҳонд.

Дере нагузашт, ки садои суми аспон шунида шуд: Таҳамтан бо ёрони худ ба сӯйи оташ меомад. Онҳоро Манижа дар сари чоҳ пешвоз гирифт. Рустам ба ёрони паҳлавонаш фармуд, ки санги Аквондевро аз даҳони чоҳ бардоранд. Ҳафт паҳлавон басо зӯр оварданд, лекин хоросангро аз ҷояш ҷунбонда натавонистанд. Он гоҳ Рустам аз асп фуруд омад:

Зи Яздони зӯрофарин зӯр хост,
Бизад дасту он санг бардошт рост,
Бияндохт бар бешаи шаҳри Чин,
Биларзид аз он санг рӯйи замин.

Сипас камандашро ба чоҳ андохта, бо вай Бежанро берун кашид. Чавон хеле афгор шуда буд:

Бараҳна тану мӯю нохун дароз,
Гудозанда аз дарду ранчу ниёз,
Ҳама тан – пур аз хуну рухсор – зард,
Аз он банду занчири зангорх(в)ард.

Таҳамтан ўро дар ин ҳол дида хурўши пурдарде аз чигар баровард ва дасте зада банду занчирро аз тани ў барканд.

Пас Бежанро ба асп савор карда, ҳамаашон ба манзили Рустам равон шуданд. Дар он ҷо Бежанро дар гармоба шустанд, мӯй ва нохунашро гирифтанд, сарулибоси тоза пӯшонданд.

Гургин дар пеши Бежан рӯ ба ҳок молида тавба кард, бахшоиш пурсид.

Бежан бо хоҳиши Рустам аз гуноҳи вай даргузашт.

Акнун паҳлавонон метавонистанд бо Бежани наҷотёфта ва маҳбубаи вафодори ў ба Эрон бозгарданд, аммо Таҳамтан магар метавонист интиқоми Бежанро аз Афросиёб нагирифта баргардад? На, ў Рустам намебуд, агар разми кинҳоҳӣ намекард.

Ў борубунаро ба уштурҳо бор карда бо Ашкаши паҳлавон сӯйи Эрон равона сохт. Бежан ва Манижаро фармуд, ки бо қорвони Ашқаш бираванд, аммо Бежан розӣ нашуд, ў бо вучуди ҳастаҳол будан ҳост, ки дар ниқоргирӣ аз душман ба Рустам ва паҳлавонон ҳамроҳӣ кунад. Манижа бо қорвон равон шуд.

ИНТИҚОМ

Рустам савор шуда бо ёрони ҳаштгонаи худ, ки ҳаштум Бежан буд, роҳи пойтахти Афросиёбро пеш гирифт. Рӯз дар кӯҳсору дараҳо ё ҷангалзорҳо мепаноҳиданду шаб пинҳонӣ роҳ мепаймуданд. Шаби чаҳорум номаълумак ворида пойтахт шуда, хангоме ки шаҳриён ва аҳли дарбори тӯроншоҳ дар ҳоби ғафлат буданд, ба кохи Афросиёб шабохун заданд. Рустам ба зарби гурзи хорошикан дарвозаро аз ҷой барканд. Размоварон

чун бабру палангони пурхашм ба кох ҳамла бурда растохезе¹ барпо карданд. Шамшеру гурзҳо ба чавлон омаданд, часадҳои хунфишон ба хок афканда шуданд. Афросиёб бо роҳи ниҳонии зеризаминӣ гуруҳа, ҷон ба саломат бурд. Паҳлавонон кохи ўро тороч карда, бадар рафтанд ва беист бо шитобу чадал аспронда ба қорвони пешрафтаи Ашқаш расиданд ва сипас ба сипоҳе, ки Рустам дар сарҳад гузошта буд, пайвастанд.

Афросиёб ба дунболи онҳо лашкар фиристод, лашкари вай ба сипоҳи яккачини Рустам дучор шуда муҳориба кард ва шикаст хӯрд.

Рустам Бежанро ҳамроҳи Манижа сикату саломат ба Эрон расонд.

ДОСТОНИ ҶАНГИ ДУ ШОҲЗОДА – БАРОДАРОН ВА ПАЙДОИШИ ШАТРАНҶ (ШОҲМОТ)

Яке аз подшоҳони Ҳинд, ба ном Ҷамхур, дар мамлакати пахноваре, аз Кашмир то ҳудуди Чин, фармон меронд ва ганҷу сипоҳи фаровон дошт, лекин фарзанд надошт; орзуи фарзанд мекард, то дар пиронсолӣ аз зани оқилаву фозилааш писаре ёфт. Номи писарро Гав гузошт.

Пас аз чанде Ҷамхур саҳт бемор шуда, подшоҳиро баъд аз сари худ ба писараш васият карду даргузашт.

Лекин сипоҳиён ва шаҳриён ба подшоҳии Гави хурдсол розӣ нашуданд. Онҳо барои машварат дар боргоҳи подшоҳӣ ҷамъ омаданд ва гуфтанд:

«Ки ин хурдкӯдак надонад сипоҳ,
На доду на ҳашму на тахту қулоҳ.
Ҳама подшоҳӣ шавад пургазанд,
Агар шаҳрёре набошад баланд».

Машвараташон бар он қарор гирифт, ки бародари Ҷамхурро бояд ба подшоҳӣ даъват кард. Бародари вай, ба номи Мой, ки ҳокими шаҳри Данбар буд, ба пойтахт – шаҳри Сандал омада, тоҷ бар сар гузошт.

¹. Растохез – қиёмат.

Зани ӯ писар зоид. Подшоҳ номи писарашро Талҳанд ниҳод.

Аммо чун Талҳанд дусола ва Гав ҳафтсола шуданд, Мой низ бемор шуда, пас аз ду ҳафта вафот кард.

Ба марги шоҳ як моҳ азодорӣ қарданду дар сари моҳи дуҷум сарони лашкар ва хирадмандони кишвар дар боргоҳ гирд омада, дар бораи подшоҳи оянда маҷлиси машварат оростанд. Ҳамашон маслиҳат бар он диданд, ки модари кӯдакон бар тахти подшоҳӣ нишинад, ки зани покдил ва хирадмандест. Ба вай гуфтанд:

Ки тахти ду фарзанди худро бигир,
Физоянда корест ин ногузир.
Чу фарзанд гардад сазовори гоҳ,
Бад-ӯ деҳ бузургиву ганҷу сипоҳ.
Ва з-он пас ҳам омӯзгораш ту бош,
Дилором дастуру¹ ёраш ту бош.

Зан пазируфт ва бар тахт нишаст. Писаронашро ба таълиму тарбияти ду мубади пурдонишу ҳунар супурд.

Солҳо гузаштанд, кӯдакон навҷавон шуданд. Он гоҳ ҳар яке ҷудогона назди модар омада мепурсид:

– Аз дуи мо кадом шоистаи подшоҳист?

– Ҳар кадом хирадмандтару парҳезгортар бошад, – ҷавоб меод модар.

Рӯзе чанд мегузашту аз писарон яке боз омада аз модар мепурсид:

– Охир, кишвару тахту тоҷро ба кадоми мо мебахшӣ?

– Ба ту, – мегуфт модар.

Дигаре меомаду боз ин суолро меод, модар ба вай низ ҳамин тавр мегуфт ва ба ин тарз ҳар ду писарро шод нигоҳ медошт.

Бародарон чун ба рушду камол расиданд, дар талаби подшоҳӣ афтоданд ва бо ҳам талошу низоъ сар карданд. Модарашон мегуфт:

– Шумо ошуфта нашавед, осуда бошед, ман бояд аввал аз мубадону донишмандони кишвар пурсам, ки онҳо аз шумо кадом якеро ба подшоҳӣ шоистатар медонанд, зеро ҷӯяндаи

¹. Дастур – вазир.

точу тахт бояд марди бохирад ва додгар бошад, ки кишвар аз шоҳи беҳираду бедодгар табоҳ мегардад.

– Баҳона мачӯй, – мегуфт Гав, – агар ман шоистаи подшоҳӣ набошам, ту тахту тоҷро ба Талҳанд биспор, то ман ба тақдирам тан дода, дар хизмати вай бошам, ва агар калонсоливу писари Ҷамхур буданам ва ба доду хирад аз додарам бартарӣ доштани маро дар назар гирӣ, ба Талҳанд бигӯ, ки умедашро канаду аз талоши тоҷу тахт даст кашад.

Модар насихат мекард:

– Писарам! Барои тахту тоҷ дилатро ба ранҷу андух маяндоз, ки дунё ба кас вафо намекунад; агар вафо мекард, ба Ҷамхури некукор ё ба Мойи некухӯй мекард. Ту бародари меҳтарӣ ва ба ҳушу хирад аз додарат бартар; туро тамкину хештандорӣ мебояд. Агар ман бо ихтиёри худам аз дуи шумо якеро интиҳоб кунам, дигаре меранҷаду аз ман ба дилаш кина мегирад.

Зинҳор

Марезед хун аз пайи тоҷу ганҷ,
Ки бар кас намонад сарои сипанҷ.

Талҳанд гумон мекард, ки модараш ба дил моили Гав аст, мегуфт:

– Мебинам, ки ту Гавро ба эътибори калонсол буданаш бар тахт нишондан меҳохӣ, лекин:

Ба сол ар бародар зи ман меҳтар аст,
На ҳар кас ки меҳтар бувад, беҳтар аст.

Модар савганд меҳӯрд, ки асло чунин нияте надорад. Мунтаҳо вай дигар панду насихатро бесуд доништа, аз кори бародарони ҷоҳталаб даст шуст ва гуфт:

– Ихтиёр ба худатон. Он чи беҳтар медонед, он кунед.

Пас вай мубадон ва бузургонро хонда, аз маликагӣ даргузаштани худро эълон кард ва калиди ганҷи ду подшоҳро оварда ба писаронаш супурд.

Гав ба Талҳанд гуфт:

Падари ту Мойи некухӯ ва некандеш подшоҳиро ба бародари меҳтараш – падари ман Ҷамхур, ки ба ҳушу хирад аз

вай бартар буд, вогузошт ва аз мулозимат¹ ор накард. Акнун худат бигӯ, оё Худо ва халқ меписандад, ки ман пеши бародари кехтарам камари хизмат барбандам ва мулозимат кунам? Биё, аз фарзонагон мепурсем – аз дуи мо кадомро шоистаи подшоҳӣ мебинанд? Онҳо ҳар чӣ гӯянд, мепазирам.

Ду фарзона – устодони ду шоҳзода, ки интиҳоби шоҳ ба эшон ҳавола шуд, ба як қарор омада натавонистанд, - ҳар яке шогирди худро пеш меронд. Гуфтугӯяшон ба нифоку низоъ кашид.

Саранҷом дар айвон ду тахт ниҳода шоҳзодагонро нишонданд ва бузургонро даъват карда пурсиданд?

– Аз ин ду кадомро ба подшоҳӣ меҷоҳед?

Бузургон донистанд, ки оқибати ин интиҳоб ҷангу ҳаробии кишвар ва ранҷу бими ҳудашон хоҳад буду бас. Дар ҷавоби суол фуру монданд. Билахира яке аз ҳозирон бархоста гуфт:

– Дар ҳузури ду шаҳрёр мо чӣ гуфтан метавонем?

Фардо анҷуман месозем, машварат мекунем ва раъйи аксариятро ба шоҳзодагон хабар медиҳем.

Пас бо сарҳои гарону хотири парешон кохи подшоҳиро тарк карданд.

Шабро ба ғаму андуҳ ба сар оварда, сахар боз гирд омаданд ва анҷуман ороистанд. Дар анҷуман сарони сипоҳ, аёну ашроф ҳозир шуданд. Иддае Гавро меҳостанд, гурӯҳе ба Талҳанд раъй медоданд. Шӯру ғавғо бархост. Тарафайн сӯйи шоҳзодагон паём фиристоданд: яке Гавро меситуд ва Талҳандро дашном медод, дигаре Талҳандро сано меҳонду Гавро нафрин мекард. Кишвари якдил дудил гашт, озоиш ба ошӯб табдил ёфт.

Хирадманд гӯяд, ки дар як сарой
Чу фармон ду гардад, намонад ба ҷой.

Доноён маслиҳати кор дар он диданд, ки шаҳру кишвар ба ду қисмат тақсим ёбаду ҳар як шоҳзода ҳуқмрони қисмате шавад ва ба ин равиш миёни бародарон муросо барқарор гардад.

¹. Мулозимат – хизматгорӣ.

Лекин даъвогарони тахту тоҷ ин маслиҳатро напази-
руфтанд ва бо ҳам вохӯрда, бо дили пуркину чехраи пурожанг
дар гуфтугӯ шуданд; ҳар як кӯшиш кард дигареро ба фармон-
барӣ розӣ намояд, лекин муваффақ нашуд.

Ба чуз чанг чора намонд:

Ҳама кишвар огоҳ шуд 3-ин ду шоҳ,
Дамодам биёмад зи ҳар сӯ сипоҳ.
Бипӯшид Талҳанд чавшан нахуст,
Ба хун рехтан чангҳоро бишуст,
Биёвард Гав низ ҳафтону ҳӯд,
Ҳамедод чони падарро дуруд,
Бад-он тезӣ аз чой бархостанд,
Ҳама пушти пилон биёростанд,
Ниҳоданд бар кӯҳаи пил зин,
Ту гуфти ҳама чанг чӯяд замин.
Ҳама шаҳр пурзангу зарриндарой¹,
Ҳама гӯш пурнолаи карраной.
Ба лашкаргаҳ омад ду шоҳи чавон,
Ҳама пеш бешӣ ниҳода равон.
Сипеҳр андар он размгаҳ хира шуд,
Зи гарди сипаҳ чашмҳо тира шуд.
Ду лашкар кашиданд саф бар ду мил,
Ду шоҳи сарафроз бар пушти пил.
Пиёда ба пеш-андарун найзадор
Сипардори шоистаи корзор.

Гав аз оқибати чанги бародаркушӣ пурандеш ва ғамгин
буд, назди Талҳанд кас фиристода ба ӯ созишу ошӣ пешниҳод
кард, Талҳанд бо суханони дурушти дашномомез таклифи
бародарашро рад кард, лекин Гав боз ҳам аз кӯшиши оштиҷӯӣ
даст накашид, зеро аз кушта шудани ҳазорон мардуми бегуноҳ,
аз маломату айб мондани ҷаҳониён ба ду бародар, ки аз барои
тоҷу тахт чангу хунрезӣ кардаанд, ва аз ин ки:

...кишвари Ҳинд вайрон шавад,
Куноми палангону шерон шавад,

¹. Дарой – зангӯла.

метарсид. Ӯ фарзонаро пеш хонда аз вай маслиҳат пурсид:

Бад-ӯ гуфт, к-эй марди фарҳангҷӯй,
Яке чораи кор бар ман бигӯй!
Набояд к-аз ин ҷанг фарҷоми кор
Ба мо бозгардад бади рӯзгор.

Устодаш – марди фарзона – чунин маслиҳат дод:

– Боз як бор бародаратро паём фирист. Ганчи беранҷ
ёфтаатро ба ӯ бидех, мулк ва тахту тоҷ бидех.

Гав маслиҳати устодашро пазируфт ва ба бародараш паём
фиристод.

Талҳанд паёму ваъдаи бародарашро тарс ва макру фиреб
дониста, ӯро ба муҳориба хонд:

«Фароз ор лашкар, биёрой ҷанг!
Ба разм омадӣ, чист чандин диранг!
Бародар нахонам туро ман, на дӯст,
На мағзӣ ту аз дудай¹ мо, на пӯст,
Ҳама подшоҳӣ ту вайрон кунӣ,
Чу оҳанги ҷанги далерон кунӣ.
Гунаҳкор ҳам пеши Яздон туй,
Ки бадному бадгавҳару бадхӯй!

Ту ба ман мулк ва тоҷу тахт бахшиданӣ шудай, бидон, ки:

Ҳар он гаҳ, ки ту шаҳрёрӣ кунӣ,
Маро марз бахшиву ёрӣ кунӣ,
Нахоҳам, ки ҷон бошад андар танам,
Агар чашм бар тоҷу тахт афканам.
Чӣ гуна диҳӣ ганчи шоҳӣ ба ман?
Ту худ кистӣ 3-ин бузург анҷуман?
Тавоноӣю ганчу шоҳӣ марост,
Зи хуршед то бурчи моҳӣ марост!

¹. Дуда – хонавода.

Акнун ки сар ба нишеб рафта истодаӣ, аз ҷанг тарсида фиребу афсун пеш меорӣ. Омодаи ҷанг бош ва баҳона маҷӯӣ!

Гав ночор ба лашкараш фармон дод, ки ба ҷанг саф банданд».

Чун хуршед рухи гунбази лочувардро бо ҷодари зард пӯшонд:

Дирафши ду шоҳи нав омад падид,
Сипаҳ маймана – майсара баркашид.

Шоҳони ҷавон ҳар як дар қалби сипоҳи худ ва фарзонаҳо дар паҳлуяшон истоданд. Гав фармон дод, ки касе аз лашкариён по ба пеш нагузорад, ки шитоб ба ҷанг кори хирадмандон нест ва агар ҷанговаре худро ба қалби сипоҳи душман зада Талҳандро ёфт, ба вай осебе нарасонад.

Мухориба сар шуд. То ғуруби офтоб разм карданд, хун рехтанд. Лашкари Талҳанд лат хӯрда, дар поёни корзор муқоваматаш⁸ суст гардид. Гав пеш баромада сӯйи ҷанговарони бародараш нидо кард, ки: «Аз шумо ҳар кӣ зинҳор хоҳад, паноҳаш медиҳам ва кина намечӯям!». Иддае аз сипоҳиён силоҳ афканда амон хостанд, гурӯҳе кушта шуданд, дигарон чун рамаи бечӯпон пароканда гардиданд. Талҳанди пилсавор дар ҷабҳа танҳо монд. Гав ба вай овоз дод, ки:

– Ба кохи худ бирав ва осуда бош, ки ман туро намеранҷонам ва ҷанговарони ман ҳам ба ту осебе намерасонанд!

Талҳанд ин сухани бародарро шунида аз шарму нанг ба худ печиду аз ҷабҳа берун рафт. Лашкари парокандаашро гирд кард, дари ганҷро кушод ва ҳамаро симу зар ва хилъат дода аз нав ба ҷабҳа кашид ва он гоҳ ба Гав паём фиристод ки: «Ман ҳозирам ҷангро давом диҳам!».

Ин бор Гав меҳри бародариро аз дилаш барканду ба ӯ чунин ҷавоб фиристод: «Агар боз хоҳони ҷанг бошӣ ман ҳам омода мешавам, аммо ин бор лашкарро ба наздики баҳр мекашем, ба ҷапу ростии лашкар хандақ меканем, то ки тарафи шикастхӯрдаро роҳи гурез набошад».

Талҳанд пешниҳоди бародарашро пазируфт ва онро ба сарони сипоҳаш эълон карда гуфт:

⁸. Муқовамат – муқобилат.

Агар буд хоҳед бо ман яке,
Напечад касе сар зи чанг андаке,
Агар чанг чӯям, чи дарё, чи кӯх,
Чу дар чанг лашкар бувад ҳамгурӯх.

Ҳар ду тараф сипоҳро ба лаби баҳр кашиданд ва хандақ-хоро канда об пур карданд. Чанг оғоз ёфт, ҳарбу зарби сахте ба вукӯъ пайваст:

Гурӯҳе ба канда-дарун пур зи хун,
Дигар сарбурида фиғанда нигун.
Ҳама дашт мағзу чигар буду дил,
Суми аспҳо ғарқ дар хуну гил.

Талҳанд аз пушти фил ин манзараи даҳшатангезро дида саҳт ғамгин шуд. Дар ин дам аз ҷониби баҳр тундбод бахост, баҳр ба талотум омад ва мавҷи тӯфони об ҷойи сипоҳи Талҳандро пахш кард. Сипоҳ ва сипоҳдори бахтбаргашта дар миёни тундбод, тӯфони мавҷ ва ҳучуми лашкари душман монданд. Бепаноҳ, гуруснаву ташна, роҳи халосӣ намеёфтанд. Талҳанд дар болои зини заррин аз ҳол рафт ва мурд.

Чун боду тӯфон фуру нишаст, Гав сӯи лашкари душман нигоҳ карда, дирафши бародарашро надид: дилаш хавф бурда савореро фиристод, ки бошад дирафш ва соҳиби он кучо шуданд.

Савор рафт ва баргашта хабар овард, ки аз Талҳанд нишоне нест.

Гав аз асп фуруд омад ва пиёда ду мил роҳ паймуда ҷӯи бародар шуд; ниҳоят ўро мурда ва лашкарашро афғору азодор ёфт. Фарёд аз чигар кашид, гирёну нолон шуд.

Ҳамегуфт зор: – «Эй набардаҷавон¹,
Бирафти пур аз дарду хастаравон,
Бипечид аз омӯзгорон сарат,
Ту рафтиву мискин дили модарат!

¹. **Набардаҷавон** —чанговари ҷавон.

Ба хубӣ бaсe рондам бо ту панд,
Наёмад туро панди ман судманд».

Пас бархост ва фармуд, ки аз чӯби оҷ тобут тарошанд ва онро бо зару пирӯза зинат диҳанд. Чун тобут сохта шуд, мурдаи Талҳандро ба он андохта, ба сараш кофуру мушк афшонданд ва рӯяшро бо ҳарири чинӣ пӯшонданд. Гав ба ҳамаи лашкариёни вай амон бахшид.

Аз бозе, ки бародарон азми чанг карданду ба чабха рафтанд, модари зор қарору оромро аз даст дода ва хӯрду хобро фаромӯш карда буд.

Чун аз роҳ гарди сипоҳ бархост, дидбоне, ки модар бар бурчи қалъа гузошта буд, аз дидгоҳи худ нигариста дирафши Гавро дид, лекин ҳар чи назар андохт, дирафши Талҳандро пайдо накард. Саворе ба он сӯ асп давонда, аз фоҷиаи Талҳанд огоҳӣ ёфт ва ба модар хабар дод.

Зи миҷгон фурӯ рехт хун модараш,
Ба хун-андарун ғарқа гашта бараш,
Ҳама ҷома бидриду рухро биканд,
Ба девону кох оташ-андар ғиганд.

Бо фармоиши вай гулхани калоне барафрӯхтанд, хост ба ойини ҳиндувон худро дар оташ бисӯзонад, лекин Гав ҳозир шуда модарашро дар оғӯш гирифт ва бо ғияву зорӣ хоҳиш кард, ки суханашро шунавад.

Гуфт:

– Талҳандро на ман куштам ва на каси дигаре аз сипоҳи ман. Ҳатто сухани дуруште ба ӯ нагуфтаем. Вайро толеи бадаш кушт.

Лекин модар сухани Гавро шунидан намехост ва ӯро бародаркуши бадқирдор мехонд. Он гоҳ Гав гуфт:

– Нахуст ором шаву бадгумониро аз дилат бадар кун, сипас ман ба ту ҷойи чанг ва амалу ҳаракати лашкарро нишон дода собит мекунам, ки ба кушта шудани писарат касе гунаҳгор нест ва ӯ ба марги худ мурд. Агар пас аз он ту бовар накуниву ором нагирӣ, ба Офаридгор савганд меҳӯрам, ки худамро дар оташ месӯзонам.

Модар аз ин сухани Гав ҳаросид; магар ӯ розӣ мешуд, ки аз писари меҳтараш ҳам ҷудо шавад? Ҳаргиз! Пас

Бад-ӯ гуфт модар, ки: «Бинмой рох,
Ки чун мурд бар пил Талҳандшоҳ?
Магар бар ман ин ошкоро шавад,
Бар оташ диламбар мудоро шавад».

Гав ба кохаш рафт ва аз шаҳрҳо мардони доноро талабида фармуд, ки нақшаи размгоҳ ва мавқеи сипоҳи ҳар ду тарафро кашанд. Худаш чигунагии майдони чанг, баҳру хандакҳо ва амалиёти лашкари ҳар ду тарафро баён кард.

Доноён шаб ҳама шаб бедор нишаста андеша ронданд ва сахар аз ҷӯби обнус тахтае тарошиданду дар он сад хонача нақш карданд ва бар рӯи тахта ҳаракати лашкару шоҳони ҷавонро нишон доданд. Аз ҷӯби оч ду лашкар тарошиданд. Дар ҳар лашкар шоҳ дар қалб, фарзона – вазир ба паҳлуяш, дар ду бари онҳо ду фил, ду асп, ду рух ва дар пеш як саф пиёдаҳо қарор гирифтанд. Тарафайн ба чанг дароманд:

Пиёда бирафтӣ зи пешу зи пас,
Ки ӯ буд дар чанг фарёдрас.
Чу бигзоштӣ то сар овардгоҳ¹,
Нишастӣ чу фарзона дар дасти шоҳ.
Ҳамон марди фарзона як хона беш
Нарафтӣ ба чанг аз бари шоҳи хеш,
Се хона бирафтӣ сарафроз пил,
Бидидӣ ҳама размгоҳ аз ду мил.
Се хона бирафтӣ шутур ҳамчунон
Ба овардгаҳ-бар дамону давон.
Ҳамон рафтани асп се хона буд,
Ба рафтан яке хона бегона буд.
Бирафтӣ зи ҳар сӯ рухи кинахоҳ,
Ҳаметохтӣ ӯ ҳама размгоҳ.
Ҳамеронд ҳар кас ба майдони хеш,
Ба рафтан накардӣ касе камму беш,
Чу дидӣ касе шоҳро дар набард,
Ба овоз гуфтӣ, ки – «Эй шоҳ, бард!»⁹

¹. Яъне агар аз як сар то сари дигари майдони чанг равад.

⁹. Бард – ба маънои баргард.

Шаҳ аз хонаи хеш бартар шудӣ,
Ҳама то бар ӯ чой танг омадӣ.
Аз он пас бибастанд бар шоҳ роҳ
Руху аспу фарзину пилу сипоҳ.
Шуд аз ранҷ в-аз хастагӣ шоҳ мот,
Чунин ёфт аз чархи гардун барот.

Ин ҷанги ду «лашкар» бар рӯйи тахти бозии шатранҷ номида шуд.

Аз ин шатранҷбозӣ мақсад – намоиши вазъи Талҳанд дар майдони ҷанг ва ногузирии марги ӯ буд.

Модар ба бозӣ зехн монда нигоҳ карду дар фароварди ҷанг ба чӣ ҳол мондани писарашро бо чашми худ дид ва дар он ҳоли тангу ночор мурдани ӯро донист. Аз он пас шабу рӯз бо дарду ранҷ ба бозии шатранҷ чашм дӯхта менишаст:

Ҳама кому рояш ба шатранҷ буд,
Зи Талҳанд ҷонаш пур аз ранҷ буд.
Ҳамеша ҳамерехт хунин сиришк,
Бар он дард шатранҷ будаш пизишк².

². Пизишк – табиб.

ДОСТОНИ ИСФАНДЁРИ РҶЙИНТАН

ДИНИ НАВ

Дар ахбори қадимиён омадааст, ки замоне пойтахти эронзамин шаҳри Балх буд, подшоҳ Гуштосп буд, дар аҳди ӯ Зардушт ном марде падида омад ва гуфт: – «Пайғамбарам, аз осмон фуруд омадам». Дар мичмар оташ овард ва гуфт: – «Аз бихишт овардам, Худои ҷаҳонфарин фармуд, ки мардумон ба ҷойи бут оташро парастанд».

Зардушт нахуст Гуштоспро оташпараст кард, сипас мардумон ҳам оҳиста-оҳиста ба дини нав гаравиданд.

Дар Балх оташкадаи Меҳрбарзин – калонтарин парастигархонаи зардуштӣ бунёд карда шуд.

Пайғамбари навбаромад дар пеши дари оташкада сарве нишонд, сарв ба мурури солҳо ниҳоят бузург ва баланд шуд, онро Сарви Кишмар ном карданд. Зардушт гуфт, ки пайравони дини вай рӯзи растохез бо ҳамон сарв ба бихишт, ки дар осмон аст, мебароянд. Шоҳ Гуштосп ҳимоят ва интишори дини навро ба уҳда гирифт ва дар паҳлуи Сарви Кишмар ба худ кохи бошукӯхе сохт.

Гуштосп хирочгузори ҳокони Чину Тӯрон буд, Зардушт ӯро тарғиб ба истиклол мекарду мегуфт: – «Дину ойини ман хирочгузориҳои эронзаминро раво намедорад». Шоҳ фармудаи пайғамбарашро пазируфт ва хирочи ҳоконро боздошт.

Он гоҳ ҳокон Арҷосп бо лашкари гароне ба ҷанги Гуштоспшоҳ омад. Шоҳ аз дафъи душмани қавӣ очиз омад, дар ҷанг сарлашқараш ва бародараш Зарири диловар кушта шуд, инчунин бисёре аз сипоҳдорон ва паҳлавонони номии ӯ ба ҳалокат расиданд.

Бар сари пойтахт ва кишвар хатари азими торочу куштор коим гардид.

СИПАҲСОЛОРИ ҶАВОН

Шоҳ ниҳоят ба танг омада, писари навҷавонаш Исфандёрро, ки ба диловарию мардонагӣ ном бароварда буд, ба наздаш хонд ва гуфт:

– Туро сарлашқар кардам. Агар душманро дафъ кунӣ, тоҷ бар сарат мегузорам ва подшоҳиро ба ту месупорам.

То он хангом шуғли шоҳзода бо ҳамроҳии бародари дӯст-доштааш Фаршедвард чавгонбозию асптозӣ дар даштҳои Хуросон, шикори гургу паланг дар кӯҳҳои Бадахшон ва базму айш дар коҳҳои дурахшон буду бас. Вай на танҳо шучоъ, балки хеле зирак ва доно ҳам буд. Хунароҳи вай дар он ҷанги пурхатар ошкор гардиданд.

Исфандёр чандин рӯзу шаб хобро фаромӯш карда лашкари парешонро аз ҳар ҷониб дар даруни бораи¹ шаҳр гирд овард, сафҳои гусастаро ба ҳам пайваст, сипоҳдорон ва паҳлавонони зиндари бар сари гурӯҳҳои сипоҳ гузошт, боли ростии лашкаро ба бародараш Фаршедвард ва боли чапро ба амӯзодаш Настур писари Зарир, супурд, сипас зиреху ҳафтони пӯлодин дар бар кард, қулоҳи румӣ бар сар ниҳод ва бар аспи оҳансуми майдонтез барнишасту сӯйи лашкар шитоб кард:

– «Эй далерон! Аз марг натарсед! Одамӣ бе замон намемирад ва агар замонаш расад, ҷӣ беҳтар аст аз мурдан дар майдони ҷанг!

Сари найзаҳоро ба разм афканед,
Замоне бикӯшеду мардӣ кунед!».

Сипоҳи ӯ донист, ки бо чунин солор яқинан зафар хоҳад кард. Бо фармони Исфандёр якбора дарвозаҳои шаҳро боз карданд, лашкар ба тундӣ берун ҷаста бо ҳашму ситез бар урдуи истилогарон тохт. Худи Исфандёр пешопеши лашкар рустамона шамшер мезад, найза меандохт, гурз мекӯфт, сарони душманро ба каманд мегирифт. Нахуст Фаршедварди шучоъ боли чапи сипоҳи душманро шикаст дода парешон кард, сипас, Исфандёр қалби онро шикафт.

Урдуи ҳокон тоб наёвард, сафҳояш гусаст, воҳима ва парешонӣ бар вай даст ёфт. Сипаҳсолори вай Бедурафш дар набарди тан ба тан бо Исфандёр қушта гардид, ҳокон Арҷосп рӯ ба гурез овард, он гоҳ бақияи лашкари ӯ силоҳ афканд ва таслим шуд.

Халқ ва кишвар аз таҳлука растанд.

¹.Бора – девори гирдогирди шаҳр.

Акнун Гуштосп мебоист ба ваъдааш вафо намуда подшоҳиро ба Исфандёр медод, лекин вай инро намехост ва баҳона мечуст.

Рузе ӯ бузургони кишвараширо ба боргоҳ хонд ва дар ҳузури онҳо ногаҳон ба писараш чунин суоле дод:

– Эй паҳлавон Исфандёр, оё ту дигар орзуи корзор¹⁰ надорӣ?

Исфандёр пай бурд, ки шоҳ ӯро ба ягон сафари чангӣ фиристодан мехоҳад. Вай ба падари фармонравояш ва он ҳам дар ҳузури бузургони кишвар чӣ ҷавобе дода метавонист?

Бархост ва таъзим карду гуфт:

– Подшоҳ туй, фармон аз туст.

Гуштосп хушнуд шуда:

– Ман мехостам, ки ту бо сипоҳ ба кишварҳои ҳамсоя бирави ва мардумони он тарафхоро ба дини поки мо дарорӣ, - гуфту дар маънии «Шумо ба ин раъи ман чӣ мегӯед?» ба бузургон нигарист.

Бузургони тамалуккор ҳама сӯи ӯ таъзим карданд ва бо забони Ҷомоспи вазир изҳор доштанд, ки раъи шаҳрери ҷаҳондор аини хирадмандӣ савоби маҳз аст.

– Ман ваъдаи худро, ки ба ту дода будам, фаромӯш накардаам, – ба Исфандёр рӯ оварда боз гуфт шоҳ, – лекин подшоҳии ту ҳанӯз барвақт аст. Тадоруки сафар бикун, фарзанд. Ганҷ, сипоҳ, дирафш бигиру пайи кори савоб бирав.

Баъди як ҳафта шоҳзодаро ба сафари дур гусел карданд:

Бифармуд, то номвар паҳлавон
Ҳама гашт бар чор гӯша ҷаҳон,
Ба Руму ба Ҳиндустон-бар бигашт,
Зи дарёву торикӣ андаргузашт.

ва халқҳои гуногунмазҳабро ба фармон оварду ба дини зардуштӣ даровард.

Сипас корҳои кардаашро тавассути нома ба шоҳ арз дошт намуд ва замоне биосуд, беҳабар аз он ки бадхоҳонаш намеосоянд ва аз фитнаю фасод бознамеистанд.

¹⁰. **Корзор** – чанг, майдони чанг.

Яке аз он бадхоҳон Гуразм номе аз хешону надимони шоҳ буд, ки Исфандёр бадаш медид ва аз суҳбаташ дурӣ мечуст. Гуразм аз шохзода ба дил кина медошт.

Як пагоҳ Гуштосп бо бузургон ва надимони худ дар базм нишаста буд, аз ҳар боб сухан мегуфтанд; дар миёни суҳбат Гуразм яке даст бар даст заду гуфт:

– Аз мубади покдин шунидам, фарзанди одамӣ бузург шуда ба чоҳу чалол ки расид, душмани падар мешудааст. Писар меҳтар шавад – рӯзи падар батар шавад. Гулом агар ба хоҷааш саркашӣ кунад, сарашро бояд бурид.

Шоҳ ин сухани ӯро шунида ҳайрон шуд, аз гӯянда пурсид:

– Ин сухани ту ба чӣ маънист? Чӣ розе дар дил дорӣ?

– Ҳоло ҷойи гуфтани ин роз нест, – ҷавоб дод Гуразм.

Гуштосп боргоҳашро аз ҳозирон ҳолӣ карда, ӯро ба наздаш хонд ва фармуд:

– Ҳар чӣ дар дил дорӣ, ҳамаро сарбасар бигӯ!

– Гуразм гуфт:

– Шоҳам маро аз ҷаҳон бениёз гардонид, ман ҳеҷ як рози худро аз ӯ пинҳон намедорам. Агарчи шоҳ написандад ҳам, ман бояд бигӯям ва гар ман гӯям ӯ нашунавад, ин боз беҳтар аст аз ногуфтани роз. Эй ҷаҳондор, бидон ки Исфандёр қасди бо ту ҷангидан дорад. Ӯ лашкари бисёр гирд овардааст, акнун бар он аст, ки туро бигираду бубандад ва худ ба ҷойи ту бинишинад. Худ медонӣ, ки Исфандёр ба разму набард ҳамто надорад. Ман он чӣ шунидам, ба ту рост гуфтам, акнун ту худ беҳтар медонӣ чӣ кор кунӣ. Раъй ва фармон аз туст.

Шоҳ аз ин суханони Гуразм ба андеша рафт. Ба худ мегуфт: – «Во аҷабо! Аз писар ба падар ин гуна бадӣ?». Вай аз Исфандёр кина гирифт, дилаш сард шуд, шаб аз ҳаёлу андеша хобаш набурд.

БАНД КАРДАНИ ГУШТОСП ИСФАНДЁРРО

Билохир қарор дод, ки вазираш Ҷомоспро ба Ҳинд фирис-тад, то вай Исфандёрро ба пойтахт оварад. Дабирроталабида ба номи шохзода нома нависад: – «Эй моҳи кишвар – фаррух Исфандёр! Ба наздат пир Ҷомоспро фиристодам, хуфта бошӣ, барҳез ва бедор бошӣ, савор шаву бо ҳамроҳии ӯ биё».

Номаро ба вазир супурда фармуд:

– Зуд равон шав ва ба шоҳзода бигӯ: – «Кори бузурге дар пеш аст, ки бе ту саранҷом намешавад».

Чомосп ҳамон рӯз бо сипоҳ ба роҳ афтод.

Бо шитобу ҷадал роҳ мепаёмуд; роҳи сирӯзаро дар бист рӯз тай карда, ба мақомгоҳи Исфандёр расид, аммо ўро дар мақомгоҳаш наёфт – шоҳзода бо писаронаш дар шикор буд. Чомосп наистода сӯйи дашти нахчир саворӣ намуд. Дар дашт нахуст ба як нафар ғуломи Исфандёрбархӯрд, ғулом пештар рафта ба шоҳзода хабар дод, ки Чомоспи вазир аз ҷониби шоҳ омадааст, то ўро ба пойтахт барад, ва пирамард ҳамин замон ба назди шоҳзода мерасад. Исфандёр аз талабидани шоҳ ўро ба хавотир афтод, ба писараш Баҳман гуфт:

– Маро талабидани бобоят ба некӣ нест, дилам гувоҳӣ медиҳад, ки деве ўро фирефта аз ман бадгумон кардааст.

Паҳлавон дар ин андеша буд, ки аз дур дар кӯҳсор гарде бархост: Чомосп бо сипоҳ шитобон меомад. Исфандёр зуд савор шуда ба истиқболаш рафт. Ҷавон ва пир пиёда шуда вохӯрдии бағалкаш карданд; Чомосп шоҳзодаро бўсида номаи падарашро ба ў дод ва:

Дуруст аз ҳама кораш огоҳ кард,
Ки мар шоҳро дев гумроҳ кард.
Хирадмандро гуфт Исфандёр:
– «Чӣ бинӣ маро андар ин рӯзгор?
Аз ин гуна бо ту биёям ба дар,
На неку кунад кор бо ман падар».
Хирадманд гуфт: – «Эй шаҳи паҳлавон,
Ба донандагӣ пиру бар тан ҷавон!
Ту донӣ, ки хашми падар бар писар
Беҳ аз хуб меҳри писар бар падар.
Бибояд-т рафтан, чунин аст рӯй,
Ки ҳарч ў кунад, подшоҳ аст ўй».

Исфандёр ба Балх омад.

Гуштосп мубадон ва бузургонро ба боргоҳ хонд, тоҷ бар сар ниҳода бар тахт нишаст, китоби муқаддаси зардуштӣ «Занд»-ро дар пеш гузошт ва Исфандёрро талабид.

Паҳлавон даромада ба шоҳ таъзим кард ва бандавор даст ба пеш гирифта истод.

Гуштосп ба ҳозирон мурочиат намуда сухан оғоз кард:

– Шумо бузургон, мубадон, хирадмандон ба яке пурсиши ман посух диҳед. Подшоҳе фарзанди худро бо ранҷу машаққат мебарварад, калон мекунад, ба воя мерасонад; фарзанд, чуноне ки пораи санге дар кон ба зардӣ расида зар мегардад, ба мардӣ мерасад, камол ва ҷамол пайдо мекунад, ки ҷӯяндагон дидораширо меҷӯянд ва гӯяндагон васфашро меғӯянд:

Саворе шавад нек пирӯз разм,
Сари анҷуманҳо ба разму ба базм.

Ва он гоҳ ёлу шоҳ бароварда ба падар чира мешавад ва қасди гирифтани ҷойи ўро мекунад. Шоҳи пиргашта ба вай кишвар, ганҷ ва сипоҳ дода, ҳудаш дар коҳ менишинад, вай ғайр аз якто тоҷ ва якто тахт ҷизе надорад, лекин писар дар падараш ҳаминро ҳам дида наметавонад, аз барои якто тоҷ меҳаҳад бо сипоҳ оҳанги падар кунад ва хуни ўро бирезад. Шумо, пирони ҷаҳоншинохта бигӯед, падар бо чунин писар чӣ коре бояд бикунад?

Бузургон ва мубадон гуфтанд:

– Эй шаҳрёр, ақли одамӣ ба чунин коре бовар намекунад. Падар зинда ва писар ҷӯи тахти ў? Аз ин хомтар коре нест.

Шоҳ Исфандёрро нишон дода гуфт:

– Ин аст писаре, ки қасди ҷони падар дорад!

Ҳозирон ҳама бо ҳайрат ба шоҳзода нигаристанд.

– Ман, – гуфт боз Гуштосп, – ўро ба сазои кирдораш дар ҷунон банде меандозам, ки касе гунаҳкореро дар он гуна банд наандохта бошад.

Исфандёр бархурӯшиду гуфт:

– Эй падари бузургвор, эй шаҳрёр, ман кай марги туро хостаам? Ман дар умрам чунин гуноҳе накардаам ва намекунам.

Ба ҷони ту савганд, эй хусрави комрон, ки ҳаргиз чунин нияту кирдор ҳатто ба ҳаёли ман наёмадааст. Лекин ту подшоҳӣ, фармон аз туст.

– Банд овареду ўро бубандед! – фармон дод шоҳ.

Фармон дафъатан ба чо оварда шуд. Чанде аз навкарон ба шохзода дарафтида ўро ғалтонданд, кулоҳ аз сараш баргирифтанд, камарбанду чома аз тан ва мўза аз пояш кашиданд:

Ба пеш овариданд оҳангарон
Ғулу банду занҷирҳои гарон.
Бибастанд ўро ҳама дасту пой
Ба пеши ҷаҳондори кайҳонхудой.
Ҷунонаш бибастанд пой устувор,
Ки ҳар кас ҳамедид, бигрифт зор.

Сипас ўро бар пил нишонда ба қалъаи Гунбадон, ки дар кўҳистон буд, бурданд ва дар он чо дасту пояшро бар чор сутуни оҳанин бастанд.

Ҷавонпахлавони лашкари сафдар бо доғу дард се сол дар он ҳол монд. Аз бародаронаш фақат Фаршедвард гоҳе аз падар пинҳонӣ (зеро шох рафтани писаронашро ба назди Исфандёр манъ карда буд) ба дидани ӯ мерафт, ба наздаш созанда ва сарояндагонро бурда, кўшиш менамуд, ки бо суруду нағма дарду ранҷи бародари маҳбуи худро сабуктар гардонад.

Дар ин миён Гуштосп бо сипоҳ сафари Систон пеш гирифт. Ҳамроҳаш мубадон буданд, ки китоби муқаддаси зардуштиён «Авесто»-ро бо худ мебурданд. Шох меҳост систониҳои бутпа-растро ба дини нав дарорад.

Дар он айём ҳукмдори Систон Рустаи Зол буд, Гуштосп меҳмони вай шуда ду сол дар он кишвар монд.

ЛАШКАР КАШИДАНИ ХОҚОН БОРИ ДИГАР

Хабари рафтани Гуштосп аз Балх ва маҳбусии Исфандёр ба хоқон расида буд, ки хабар рост бошад фурсат барои лашкаркашӣ ба Балх ва қасосгирӣ аз Гуштоспшох мусоид аст.

Арҷопс дарҳол Сутўҳ ном ҷосуси худро ба Балх фиристод, то дурустии ин хабар ва чиғунагии вазъиятро доништа баргардад. Сутўҳ рафт ва пас аз чанде баргашта хоқонро огоҳӣ дод, ки дар воқеъ душмани ҳафноки вай Исфандёр дар кўҳистони дур қалъабанд ва худӣ шох бо сипоҳаш дар Систон аст, дар Балх ба ҷуз Луҳроспи пиру ҳафтсад нафар оташпараест касе намонда ва дар тамоми кишвар саворе мавҷуд нест:

Чу Арчосп огоҳ шуд, шод шуд,
Аз андуҳи дерина озод шуд.
Саронро ҳама хонду гуфто: – Равед,
Сипоҳи пароканда боз оваред».
Бирафтанд гурдони лашкар ҳама
Ба кӯху биёбону ҷойи рама.

Бирафтанду саворони кишварро якка – якка чида аз онҳо
лашқари чарроре гирд оварданд.

Хоқон лашқарро ба писари меҳтараш Кӯҳраи гурди
теғзан супурда, фармуд, ки онро бо тезӣ сӯйи Балх кашад:

Бад-ӯ гуфт: – «Бигзин зи лашкар савор,
Зи гурдони шоистаи корзор,
Аз эдар бирав тозиён то ба Балх,
Ки аз Балх шуд рӯзи мо тору талх.
Нигар, то киро ёбӣ аз душманон,
Аз оташпарастону аҳриманон,
Сароншон бибур, хонахошон бисӯз,
Бар эшон шаб овар ба рахшанда рӯз.
Аз айвони Гуштосп бояд, ки дуд
Забона барорад ба чархи кабуд!
Агар банд дар пойи Исфандёр
Бибинӣ, баровар бар ӯ рӯзгор.
Ҳамон дам сарашро зи тан боз кун,
Зи номи ту гетӣ пуровоз кун!
Ҳама шаҳри Эрон ба коми ту гашт,
Ту тегию душман ниёми ту гашт».

Кӯҳрам бо сад ҳазор лашкар омада аз Ҷайхун гузашт. Аз
паси вай Арчосп бо сипоҳи хосаи даҳҳазора меомад.

ҚИЁМИ ХАЛҚ

Бо фармони хоқон ва сарлашкар урдуи онҳо даст ба торочу
куштор боз кард. Чун истилогарон ба наздики Балх расиданд,
дар шаҳри бесипоҳу бепаноҳ воҳима афтод, лекин Луҳроспи
пир ҳафтони ҷанг пӯшида аз оташкада берун омад ва аҳолиро
ба қиём даъват кард.

Бо даъвати вай мардумони шаҳр ҳар кӣ бо ҳар ҷӣ мусаллаҳ
шуда ба мудофияи шаҳри худ бархостанд.

Дар чанги халқӣ бар зидди истилогарон боз ҳуди Луҳросп намунаи ибрат шуд; вай савора, яке гурзи говсар ба даст, бо ҳар як ҳамла чандин савори душманро сарнагун мекард. Ба ҳар тараф, ки аспи чангии худро бармеангехт, хокро ба хун меомехт. Силоҳи ҷавонони шаҳр таёқ, табару теша буд, онҳо бо ниҳояти далерию нотарсӣ мечангиданд.

Кӯҳрам барои шикастани дили шаҳриён пайваста қасди ҷони Луҳросп мекард, ба ҷанговарониаш фармон дод, ки ба оняли шершучоат якка-якка ҷанг наёзанд, балки ўро бо гурӯҳ миёнагир кунанд.

КУШТА ШУДАНИ ЛУҲРОСП

Пас саворон аз ҳар ҷониб ба болои пирамард тохтанд:

Чу Луҳросп андар миён бозмонд,
Ба бечорагӣ номи Яздон бихонд.
Зи пириву аз тобиши офтоб
Ғамӣ гашту бахт андаромад ба хоб.
Ҷаҳондида аз тири туркон бихаст,
Нигунсор шуд марди яздонпараст.
Бикарданд чок он кайӣ¹ ҷавшанаш,
Ба шамшер шуд пора-пора танаш.

Кушандагонаш чун кулаҳ аз сари ў бардоштанд, рӯе ба ранги лаъл ва мӯе ҳамчу кофурро дида дар ҳайрат монданд, ки ин марди ба тан пиру ба неру ҷавон кист ва гурзу шамшерро чӣ гуна бардошт?

Кӯҳрам ўро шинохт ва ба ёронаш шиносонд:

– Ин пир Луҳросп, падари Гуштосп аст. Вай дил аз тоҷу тахт барканда дар оташкада ба парастии Худовандаш нишаста буд. Дар набудани Гуштосп шоҳ ў буд, акнун ки ўро куштем, дили сипоҳу раият шикаста ва подшоҳии Гуштосп вожгун мегардад.

Сипас лашкари ҳоконӣ аз ин сухани солори худ қавидил шуда, сипоҳи шаҳриёни ҷангнодидаву бесилоҳро пароканда карда ба шаҳр даромад.

¹. **Кай** – шоҳ, шоҳаншоҳ.

Шаҳр ва кишвар аз ғорату куштор табоҳ шуданд. Фотеҳон тилло ва ҷавоҳироти оташкадаро ғорат карданд, муғнро куштанд, аз хуни кушташудагон оташи муқаддас хомӯш гардид. Баъд онҳо Мехрбарзинро оташ заданд.

ЮРИШИ ГУШТОСП БА БАЛХ

Шоҳ Гуштосп, аз ин фочиаи кишвараш ва халқаш беҳабар, дар Систони дур сармасти базму айш буд. Лашкариёни Арҷосп атрофи Бахлро гирифта, роҳҳои омадурафтро баста буданд ва касеро аз шаҳр баромадан намонданд, то мабодо ҷониби Систон раваду хабари хучуми истилогаронро ба шоҳ расонад.

Аз занони шоҳ чанде дар Балх монда буданд, яке аз онҳо, ки занани ҳушманд ва ҷасуре буд, ба тан пӯстин ва ба сар телпаки намадин, ба по мӯзаи чармихонӣ пӯшида, худро ба қиёфаи сипоҳии арҷоспӣ дароварда, шабонгоҳ аспӣ давандеро савор шуду аз шаҳр бадар рафт. Роҳбонони арҷоспӣ ўро одами ҳудашон дониста монё нашуданд. Занак чун аз халқии муҳосира баромад, пӯшоки туркиро аз тан бияфканд, аз хӯрчин пӯшоки маликагиро бароварда пӯшид ва ангуштаринеро, ки дар вай нишони Гуштоспшоҳ буд, ба ангушташ гузаронд; дар шаҳру деҳаҳо ангуштаринро нишон дода мегуфт, ки вай шоҳбонуст ва ба Систон назди шоҳ равон аст. Мардумон ўро бо иззату иқром пазиро мешуданд ва омилон ва қадҳудоён барои мушояташ¹¹ одам ҳамроҳ мекарданд. Шоҳбону бо шитоб асп меронд, дар манзилҳо намеруфт ва роҳи дурӯзаро ба як рӯз тай мекард.

Ниҳоят вай ба Систон расида, Гуштоспро дар шикоргоҳ ба қанори рӯди Ҳирманд ёфт. Бо дарду алам гуфт:

– Эй шоҳ, чаро аз Балх рафтӣ, чаро дар ин ҷо дер мондӣ? Аз Тӯрону Чин сипоҳ омад, дар Балх акнун ғорат асту куштор, ҳоли кишвар табоҳ, рӯзи мардумон сиёҳ.

Ба тааҷҷуб ва алами шоҳбону, хабари овардаи ӯ ба шоҳ чандон таъсире накард.

– Боке надорад. – гуфт Гуштосп. – Охир, чӣ шудааст? Ба як тохтани душман ҳамин қадар ғусса? Ман агар аз ҷой ҷунбам,

¹¹.Мушояташ – ҳамроҳӣ, раҳнамоӣ.

хоқон пойдорӣ карда наметавонад, тамоми кишвараширо зеру забар мекунам.

– Ёва мағӯй, – гуфт шоҳбону, – коре бас бузург пеш омадааст. Душман падарат Луҳроспро кушт, Мехрбарзинро оташ зад, мубадон ва мугон ҳама кушта шуданд, аз хунашон оташи муқаддас хомӯш гардид.

Бо шунидани ин сухан Гуштосп саҳт тофта шуд, ба чашмонаш об омад.

Шоҳбону боз хабари аз ин ҳам ҷонкоҳтареро расонд:

– Хоқон духтаронат Ҳумой ва Беҳофаридро асир гирифта бурд.

Гуштосп ҳуш аз сараш парид, беҳуд ғашт, ғиғон бардошт.

Вай зуд аз шикоргоҳ ба мақомгоҳи худ баргашту ба вилоятҳо назди сарҳангон ва паҳлавонон қосидони худро равона карда, ба онҳо фармон дод, ки агар нишаста бошанд, бархезанд ва бархоста бошанд, савор шаванду дар ҳеҷ ҷо наистода, ба пасту баланди роҳ нигоҳ накарда, гарди роҳ аз сару тани худ наафшонда, бо сипоҳашон ба зудии зуд назди ӯ ҳозир шаванд.

Дере нагузашт, ки сарҳангон ва паҳлавонони кишвар бо дастаҳои сипоҳи худашон ба хизмати Гуштоспшоҳ омаданд. Гуштосп дар сари он лашкар сӯйи Балх саворӣ намуд.

ҶАНГ. ШИКАСТ ХҶРДАНИ ЭРОНИЁН

Дар ин миён гирудору куштору ғоратгарии урдуи хоқонӣ дар пойтахт ва кишвар давом мекард.

Арҷосп ҷун аз ҳаракати Гуштосп ба сӯйи Балх огоҳӣ ёфт, ба тадоруки ҷанг афтада, аз Тӯрон боз лашкар талабид.

Писарони Арҷосп ва дигар сипоҳдорони вай, ки дар Тӯрону Чин монда буданд, бо тезӣ лашкари азиме гирд оварда ба ин ҷониб юриш карданд. Дашту дараҳо аз саворон пур шуданд. Даме ки сари сипоҳи хоқонӣ вориди Балх мешуд, думи он ханӯз аз Ҷайхун убур мекард.

Шоҳ Гуштосп ҳам ба наздики Балх расид.

Ду лашкар дар дашт рӯбарӯйи ҳам саф оростанд. Гуштосп боли рости сипоҳашро ба шоҳзода Фаршедвард ва боли чапашро ба бародарзодааш Насур супурд; хоқон Арҷосп дар боли рости сипоҳаш паҳлавон Кундур ва дар боли чап Кӯхрами

сафдарро гузошт. Дар калби ҳар ду тараф худи ҳукмдорон –
Гуштосп ва Арҷосп истоданд.

Муҳориба сар шуд:

Ту гуфтӣ, ки гардун бипаррад ҳаме,
Замин аз гаронӣ бидаррад ҳаме.
Зи овои аспону захми табар
Ҳама кӯҳи хоро фуру бурд сар.
Ҳама дашт сар буду бетан ба хок,
Ба сар-бар зи гурзи гарон чок-чок:
Дурахшидани тиру борони тир
Хуруши ялон бурдаву доругир.
Басе кӯфта зери наъл-андарун,
Кафан синаи шеру тобут хун.
Тани бесарону сари бетанон,
Саворон чу пилони кафафганон.
Падарро набуд бар писар ҷойи меҳр,
Ҳамегашт з-ин гуна гардонсипеҳр.
Чунон гашт сар то сар овардгоҳ¹,
Ки аз ҷӯши хун лаъл шуд рӯйи моҳ.

Дар ҳоле, ки боли рост ва калби эронӣ ба ҳамлаҳои
шадиҳои душман тоб оварда саҳт муқобилат нишон медод, ба
ногоҳ боли чапи онҳо ҳазимат намуд; паҳлавон Кундури тӯро-
нӣ онро паҳш кард ва парешон сохт. Вай ҳазиматиёро таъқиб-
кунон ба пушти калби эронӣ сипоҳ ронд, он гоҳ калб ва боли
рости онҳо низ дошт дода натавонист, ақиб рафт. Дар ҳарбу
зарб сию ҳашт нафар шоҳзода – писарони Гуштосп кушта
шуданд.

Гуштоспи мағлуби дармонда, парешонҳол, аз куштаи
писарони баҳодур мусибатзада ва дилхун, аз муҳосира шудан
тарсида рӯ ба гурез овард.

Тӯронӣ ёро ду манзил таъқиб карданд, хостанд зинда
бигирандаш, лекин муваффақ нашуданд; шоҳзода Фаршедвард
бо дастаи сарбозонаш ҷо-ҷо истода бо таъқибкунандагон заду-
хӯрд мекарду онҳоро нигоҳ медошт, дар ин миён гурӯҳи
Гуштосп пештар мерафт. Дар яке аз задухӯрдҳо Фаршедвард аз
тиру дами шамшери душман чандин захм хӯрда ғалтид, сарбо-

¹. Овардгоҳ – майдони ҷанг.

зонаш ўро бардошта ба пуштае бурда хобониданд, пинҳон карданд.

Лашкари ҳазиматкардаи шоҳ ба кӯҳсори пургиёхе расида дар вай ҳисорӣ шуд, камин гирифт; Гуштосп бо сипоҳи хоса бар фарози кӯҳ паноҳ бурд.

РАФТАНИ ҶОМОСП НАЗДИ ИСФАНДЁР

Дар паноҳгоҳи кӯҳи Гуштосп хост бидонад, ки амри чархи гардун дар ҳаққи ӯ чӣ бошад ва ўро чӣ қисмате пеш хоҳад омад. Ҳам вазир ва ҳам ситорашинос Ҷомосп бо вай буд, шоҳ ба ӯ фармуд:

– Аз гардиши осмон бигӯй ва толеи маро бичӯй.

Ситорашинос ҷавоб дод:

– Меҷӯям ва мегӯям, агар шоҳ гуфтаи маро бовар кунад.

– Бигӯ. Агарчи сарам ба осмон сояд, аз амри чархи гардун ночорам.

Ҷомосп китоби толеъро кушод ва шаб ба ситораҳо нигаристу гуфт:

– Шоҳ агар Исфандёрро аз банд бикуюяд, наҷот меёбад.

– Гувоҳии дилам низ бар он аст, ки наҷоти ман аз Исфандёр хоҳад расид, – гуфт шоҳ. – Ба гуфтори бадхоҳ ўро ба тундӣ баста ва ҳамон гоҳ пушаймон шуда будам. Агар вай ояду маро наҷот диҳад, тоҷ бар сараш мениҳам ва бар тахташ менишонам. Аммо кӣ ва чӣ тавр назди Исфандёр мераваду ўро мераҳонад?

– Ман, – гуфт Ҷомосп.

– Ту вазири ботадбирӣ, – хушнуд шуд шоҳ, –шаб бирав, ба писарам аз ман дуруд бирасон ва бигӯяш: – «Он кас, ки аз ту бадгӯйӣ кард, бо дили пурдард аз ҷаҳон рафт. Шоҳ аз бедодие, ки ба ту кард, пушаймон аст ва надомат мекунаду ба худ мепечад. Дил аз кина пок ва сари душманон дар хок бикун, вагарна душман дарахти каёниро¹ аз бех бармеканад. Биё, падарат тоҷу тахту ганҷ ба ту месупорад ва худ ҳамчун падараш гӯшаи яздонпарастӣ мегирад. Яздони пок гувоҳи сухани шоҳ аст».

Бо фармони ӯ Ҷомосп шабонгоҳ аз кӯҳ фуруд омад ва бо роҳи дашт сӯйи қалъаи Гунбадон раҳсипор гардид.

¹. Каёнӣ – подшоҳӣ.

Писари Исфандёр – Нӯшозар дар боми қалъа ба дидбонӣ истода буд, аз дур савореро дид, ки кулоҳи сиёҳ бар сар дошт ва шитобон пеш меомад, Ба дилаш гуфт: – «Агар ин савор аз чониби Гуштосп омада бошад – хуб, ва агар арҷоспӣ бошад, сарашро мегирам». Аз қалъа фуруд омаду ба истикболи савори ношинос пештар рафт. Ҷомосп наздиктар омада буд, ки Нӯшозар ўро шинохт ва зуд ба падараш хабар дод. Дарвозаи қалъаро кушода вазирро дароварданд. Ҷомосп назди Исфандёри занҷирбанд ҳозир шуда таъзим ба ҷо овард.

– Эй хирадманд, –хитоб кард ба вай Исфандёр, – каси басташударо таъзим мекуни? Охир, ҳар кӣ баста шуда бошад, Аҳриман аст.

Ин сухани Исфандёр киноя буд аз он ки ҳар кӣ бо амри ҳокимон чи ба гуноҳ ва чи бегуноҳ дар банду зиндон афтода бошад, вай дигар дар назари онҳо Аҳриман, яъне бадсиришту бадкирдор ҳисоб меёфт.

– Ту дигар баста найӣ, озодӣ, шоҳзода, – гуфт вазир.

Баъд вай воқеаи ҷанги охириин бо истилогарон, мағлубияти шоҳ Гуштосп ва дар кӯҳ паноҳанда будани ўро нақл ва суҳанони шоҳро, ки фармуда буд ба Исфандёр расонд, баён кард.

Дар ҷавобаш Исфандёр бо ранҷу алам гуфт:

– Шоҳ ба гуфтори Гуразми бадкин бовар кард, маро бегуноҳ дар банд андохт. Писари шоҳ акнун Гуразм аст. Подоши хизматҳои ман, ки ба шоҳ карда будам, ҳамин банди оҳанин шуд. Ман ин бедодиро ҳаргиз фаромӯш нахоҳам кард.

Душманон хуни бобоят Луҳросп, он парастандамарди фариштасиратро рехтанд, – гуфт вазир, – ҳам он муғони яздон-парастии «Занд»-у «Авесто»-бадастро куштанд, ки аз хуни кушташудагон оташи муқаддаси Мехрбарзин хомӯш гашт! Сазои ин бадкирдори кӣ медихад?

Зи баҳри ниё¹ дил пур аз дард кун,

Барошӯбу рухсорагон зард кун!

– Эй неқноми баландахтар, – гуфт Исфандёр, – падари Гуштоспро писар беҳ, ки интиқоми хуни падарро ситонад, ки тоҷу тахтро аз вай гирифта буд.

¹. Ниё – бобо.

– Пас, агар кини бобоятро начӯйӣ, ба хоҳаронат Ҳумой ва Беҳофарид чӣ мегӯӣ, ки бо доғу дард асир афтоданд ва хоқониҳо ононро пиёдаву побараҳна ба Тӯрон давонданд?

– Магар Ҳумой ва Беҳофарид бародари бадбахташонро дар ин тангҷой боре ёд карданд? Хабар гирифтанд? Бех, ки падар чораи халосии духтаронашро бичӯяд.

– Эй паҳлавон, падарат ба кӯҳсор афтодааст, бепанох, зору нотавон, дар гирдаш сипоҳи туркон; ӯ ниёзманди ёрии туст.

Набошад писанди чаҳонофарин,
Ки ту сар бипечӣ зи меҳру зи дин!

Сию ҳашт бародарат – он палангони кӯху шерони дашт ҳама хокро бистару сангро болин кардаанд. Ту кини онҳоро ҳам намечӯӣ?

– Бародаронам ҳама озод, хурраму шод буданд ва ман дар банд; ҳеҷ кадомашон боре ёди мани мустамандро накард. Акнун ки душман онҳоро куштааст, аз саъю кӯшиши ман чӣ суд?

Ҷомосп чун ин гуфтори Исфандёрро шуниду дили ӯро ба чунин дарду доғ дид, чанде дармондаву хомӯш бар пой истод ва сипас Фаршедварди далерро ба ёд овард, ки бародари маҳбӯб ва ёру ёвари Исфандёр буд. Гуфт:

– Хуб, пас ба Фаршедвард чӣ мегӯӣ, ки ҳамеша ба базму разм бо ту буд ва дӯстатро дӯст душманатро душмани хеш медонист ва аз бадҳоҳи ту Гуразм нафрат дошт. Оё медонӣ, ки акнун тани ӯ пур аз захми шамшер, миғфару¹² ҷавшанаш пора-пора ва ҷонаш дар дами гусастан аст?

Исфандёр дигаргун гашта якбора гиряро сар дод. Зор-зор мегиристу менолид:

– Эй бародари бо ҷон баробарам! Эй меҳтари шердил! Ман дар азои ту рух ба хуни чигар мешӯям. Эй Ҷомосп, чаро ту то ҳол инро пинҳон доштӣ? Фармой, оҳангарон оянду банди поямро кушоянд!

Бо фармони вазир оҳангарон бо сӯхону путки гарон ҳозир шуда, ба судани занҷири пойи шохзода шурӯъ карданд, лекин

¹².Мағфар – кулоҳи ҷангии мисин.

харчанд сӯхон меронданду путки мекӯфтанд, занчири ғафс ба зудӣ суда намешуд ё наmeshикаст.

– Эй шумдаст! – бо қаҳр хитоб кард Исфандёр ба оҳангар. Ба бастан бастӣ ва акнун бастаи худатро кушода наметавонӣ?!

Вай инро гуфта бо ҳамон банду занчир рост ба по бархост ва яке пой фишурда ва даст печида буд, ки ғулу банд дарҳам шикаст, занчир канда шуд. Худаш аз хуш рафт ва ғалтид.

Чун боз ба хуш омад, ба пораҳои занчиру ғулу банди шикаста нигаристу гуфт: – «Ин хадяҳои Гуразм бибуриданд моро аз базму аз разм».

Вай ба гармоба даромада тани оҳансудаи дардмандашро шуст.

Ба оҳангарон якчанд зиреху сипари маҳкам фармуд, сохта оварданд.

Мусаллаҳ ва мучаҳҳаз шуда, дар шаби торик бо ҳамроҳии Ҷомосп, писаронаш Баҳман, Нӯшозару Меҳрнӯш ва бо як даста навкаронаш аз қалъа баромада ба роҳ афтод.

Чун ба дашт баромаданд, Исфандёр даме истоду рӯ ба осмон намуда ба номи Худояш чунин савганд ёд кард: – «Агар дар ҷанг пирӯзӣ ёбам, аз Арҷосп интиқоми хуни бобоям Луҳросп, хуни сию ҳашт бародарам ва он ҳама кушташудагони бегуноҳро меситонам, аз падарам ба дил кина намегирам, дар кишвар сад оташкадаи нав месозам, дар биёбонҳо садто работ бино мекунам ва чоҳҳои об меканонам, ба бечорагон аз ҳазина сад ҳазор дирам ато мекунам». Равон шуданд.

Дар қарибии кӯҳе, ки Гуштосп бар фарози он паноҳ бурда буд, чанде аз сарбозони Фаршедвард фармондеҳи маҷрӯҳи худро дар дашт ба вайронае пинҳон карда нигоҳ медоштанд. Чун Исфандёр бо ҳамроҳонаш ба он дашт расиданд, Ҷомосп, ки паноҳгоҳи Фаршедвардро медонист, паҳлавонро ба он ҷо бурд. Исфандёр бародарашро зору низор ба тани пурзаҳм ба хок хуфта дид. Бар вай гиристу гуфт:

– Эй номвар, туро ин заҳмҳои хуншор аз кӣ расид, ки ман ба ҷанг кини туро аз вай бозҷӯям, агарчи вай шери ҷаён ё наҳанги дамон ҳам бошад?

– Аз Гуштоспшоҳ, – ҷавоб дод Фаршедвард. – Ин ҳама дарду ранҷ ба ҷони ман аз вай омад. Агар вай туро дар банд намеандохт, тӯрониён кай ба ин хучум часорат мекарданд?...

Падруд², эй бародари ҷаҳонпахлавонам! Ман рафтам, ту ҷовид бимон ва маро ёд дор...

Фаршедвард инро гуфта ҷон дод.

Исфандёр зор-зор гирифта, дастор ва пирӯҳонашро ба ҷасади бародараш кафан карду вайро ба хок супурд.

Баъд равон шуда, бегоҳирӯзӣ ба наздики лашкаргоҳи тӯрониён расиданд. Дар гирди лашкаргоҳ ба паҳнии партоби тир хандақ канда шуда буд, шаҳзода ва ҳамроҳонаш шабона бо ҷандин ҳилаю тадбир аз хандақ гузаштанду ба дашти санглох баромада ҷониби кӯҳ равон гардиданд.

Ногаҳон дар ҳамгашти роҳ ба як гурӯҳ саворони тӯронӣ дучор шуданд. Саворон сари роҳи онҳоро гирифта ба пурсуков даромаданд: – Кистед? Аз кучо меоед? Ҷаро дар ин вақти шаб дар дашт мегардед?

Исфандёр худро аз сарҳангони Кӯҳрам ба қалам дода, итоб кард, ки:

– Шумоён дар ин ҷоҳо ҷӣ кор карда гаштаед? Роҳбонӣ мекунад? Ҷӣ гуна роҳбононед, ки Исфандёр дар ин дашт пайдо шудаасту шумоён хабар надоред? Ғафлат кардед, ўро гузаронда фиристодед! Кӯҳрам ба ман фармуд, ки бо шамшери тез сазои ғафлат карданатонро диҳам!

Инро гуфта вай шамшер кашиду аспӣ ҷангии худро ба болои сарбозон барангехт, онҳо ҳаштод нафар буданд, вай бо писарони шердил ва навкарони теғзани худ дар як дам ҳамаи ҳаштод нафарро ба ҳоку хун афканд.

ВОХҶҶҶ БО ШОҶ

Пас ба кӯҳ назди падари интизори парешонрӯзгораи равон шуд:

Баромад бар он кӯҳи хоро фароз,
Ҷу рӯйи падар дид, бурдаи намоз.
Падар доғдил буд, бар пой ҷаст,
Бибӯсиду бистурд рӯйи ба даст.
Бад- ў гуфт: – «Яздонсипос, эй ҷавон,
Ки дидам туро шоду равшанравон,
Зи ман бар дил озуру тундӣ мадор,
Ба кин хоستان ҳеҷ кундӣ мадор.
Гуразм, он бадандешу бадгӯй мард,
Дили ман зи фарзанди ман тира кард.

². Падруд – хайрбод, видоъ.

Бад омад ба рӯяш зи гуфтори бад:
Бад ояд ба марди бад аз кори бад.
Пазируфтам аз Кирдгори чаҳон,
Шиносандаи ошкору ниҳон,
Ки гар ман шавам шоду пирӯзбахт,
Супорам туро кишвару тоҷу тахт».
Чунин посух овард Исфандёр,
Ки: «Хушнуд бодо зи ман шаҳрёр.
Маро он бувад тахту тоҷу кулоҳ,
Ки хушнуд бошад аз ин банда шох».

Сипоҳиён ба омадани Исфандёр шодӣ карданд ва аз ҳар сӯйи кӯҳсор гурӯҳ-гурӯҳ ба наздаш омадан гирифтанд. Бисёрии онҳо ҳамсафон, ҷанговарони собиқи ӯ буданд, ки дафъаи гузашта дар зери дирафши нусратнишони ӯ ҷангида бар истилогарон зафар ёфта буданд. Аз банди гарони ноҳақ озод шудани паҳлавонро табрик мегуфтанд.

Бузургон бар ӯ хонданд офарин,
Ки: – «Моро туй афсару теги кин.
Ҳама пеши ту ҷон гаравгон кунем,
Зи дидори ту ромиши ҷон кунем».

ТАРСИДАНИ АРҶОСП

Исфандёр фавран ба ороستاني лашкар шурӯъ кард. Дар ин миён Арҷосп ва сипоҳдорони вай аз хабари пайдо шудани Исфандёр ба хавотир афтода буданд. Қир карда шудани роҳбонони онҳо, ки ҳама ҷанговарони корозмудаи яккачин буданд, зарби гурзу шамшери беамони Исфандёрро ва ҳамлаҳои даҳшатангези саворони ӯро ба ёдашон меовард, ки дар ҷанги гузашта озмуда буданд; акнун шуниданд, ки шаҳзода бо шох пайваста ва машғули ороستاني лашкар аст, ба тарсу ҳарос афтоданд.

Ҳокон сарлашкараш Кӯҳрамро ба наздаш талабида гуфт:

– Мо омада будем ба умеди он ки Исфандёр дар банд асту аз ҷанг дар канор хоҳад буд, аммо акнун кор ранги дигар гирифт:

Чунин чун кушода шуд он девзод,
Ба ҷанг аст моро ғаму сардбод.
Зи туркон касе нест ҳамтои ӯ,
Ки гирад ба разм-андарун ҷойи ӯ.

Он беҳ ки мо ғанимати то имрӯз ба даст овардаамонро бор кунему ба Турон баргардем.

Пас, чаҳор писари хурдии хоқон ҳамаи дастбурди ғорату яғмо – молу ашёи фаровон, симу зари беҳисобро ба уштурҳо бор карда, аспони ороштаи ғаниматиро етал кунонда ба роҳ афтоданд. Онҳо бо чандин роҳ ва дар ҳар роҳ бо қорвоне иборат аз сад уштур равон шуданд.

Лашкари Арҷосп аз рафтани бору буна ҳанӯз беҳабар, бо дили пурбиму сари пуршитоб тайёрии ҷангро медид. Аз паси қорвонҳои равоншуда ҳуди Арҷосп ҳам ба роҳ афтодани буд, ки яке аз сипоҳдоронаш, Гургсор ном, ба наздаш омаду ўро боздошт ва гуфт:

– Эй шоҳи Тўрону Чин, Исфандёр агарчи рўинтан аст, лекин як тан аст:

Зи як тан мазан номи худ бар замин!

Сию ҳашт писари Гуштосп кушта, шоҳ дилу ҷигараш сўхта, сипоҳаш хаставу кўфта, бахташ гурезону ошuftа, ба мададаш ғайр аз Исфандёр касе наёмадааст. Ту бо тарсу ваҳми худ:

Сипахро ҳама дилшикаста кунӣ,

Ба гуфтор бечанг хаста кунӣ!

На доно бувад шоҳи ботарсу бок,

Зи тарсанда мардум барояд ҳалок.

Агар Исфандёр ба овардгоҳ биёяд, ҳамоварди ӯ манам, ки танашро ба ҳок меафканам.

Арҷосп ин гуфтори Гургсорро шунида хушнуд гашт ва гуфт:

– Эй диловар, агар ту ин гуфтаатро ба ҷо оӣ, аз ҳамин хиргоҳ, ки ман нишастаам, то пеши дарёи Чин ҳамаро ба ту мебахшам, ганчи Эронро ҳам ба ту медиҳам. Сарлашқари ман туй!

ҶАНГ. НАБАРД БО ГУРГСОР

Исфандёр бо сипоҳи бузург аз кўх фуруд омад. Ду сипоҳ рӯбарӯи ҳам саф оростанд. Таблу духулу қарнайҳо дар дашт ғулғула андохтанд. Исфандёр наъра қашида сипоҳи худро барангехт:

– Эй ҷанговарон! Марди қунед! Теғи заҳробгун барқашеду душман қушед!

Ҷанг даргирифт:

Ҳам Исфандёр аз миёни ду саф

Чу шери ҷаён бар лаб оварда қард.

Ҳамегашт бар сони гардонсипехр,
Ба ҷанг- андарун гурзай говчехр,
Ки гуфтӣ ҳама дашт болои ўст,
Зи кина ҳама дарнагунчад ба пўст.

Вай пешопеши сипоҳи пурғазабӣ теғзанаш аспӣ пўлод-
сумро бар қалби лашкари Арҷосп ангеҳт ва гурзи гарони гов-
сарро ба ҷавлон овард, душман сесада саворашро дар хоку хун
сарнагун гузошта парешон гашт. Исфандёр:

Чунин гуфт, к-ин кини Фаршедвард
Зи дарё барангезам имрӯз гард.

Сипас, ба боли ростӣ тўронӣён барқвор ҳамла бурда, саду
шаст нафари онҳоро қир кард ва Кўхрамо гурезонд.

Чунин гуфт к-«ин кини хуни ниёст,
К-аз ў шоҳро дил пур аз кимиёст».

Инонро ба боли чапи душман тофт ва саду шасту панҷ
мардро бар хок афканд:

Чунин гуфт, к-ин кини он сию ҳашт,
Гиромӣ бародар, ки андаргузашт.

Ба Арҷоспи бахтбаргашта шикаст хўрдан ва ҳатто торумор
шудани лашкараш ногузир менамуд. Вай дар тўфони гарду хок
ба Гургсор бархўрда, дар ғояти изтиробу ошуфтагӣ таъна зад,
ки:

– Эй худписанд! Ту лоф задӣ, ки ҳамоварди Исфандёр ҳастӣ
ва инак, сипоҳро дар хун нишондӣ!

– Ман ўро мекушам! Камони ҷоншикори ман кори ўро
тамом мекунад! – гуфт Гургсор ва камони ҷочиву тири пўлод-
пайкон дар даст, ба наздики Исфандёр рафт, камонро зеҳ карду
андоخت, тир ба тани паҳлавон халид, тири дигар андоخت – ба
синая ў халид. Исфандёр аз зин ба паҳлу хамид. Гургсор теғи
алмосгун қашида сўйи ў рафт, ки сарашро бурад. Ба ногоҳ
ҳалқаи каманде паррон омада ба сару гардани ў печид:
камандро Исфандёр андохта буд; тирҳои Гургсор ба ҳафтони ў
халида, ба танааш осеб нарасонда буданд, вай бардурӯғ ба паҳлу
хамида буд ва ҳангоме, ки Гургсор теғкашон ба сўяш меомад,
каманди печонро аз фитрок кушода ба тарафи ў ҳаво дод. Тани
ларзони Гургсор аз зин фуру ғалтида дар хок ҷўлид.

Исфандёр ўро даст ба пушт баста, ба гарданаш полаҳанг андохта, ба лашкаргоҳи назди шоҳ фиристод ва ҳудаш боз ба размгоҳ баргашту сипоҳашро ба ҳамла бурд.

Барангехтанд оташи корзор,
Ҳаво тирагун шуд зи гарди савор.
Чу Арҷосп пайкор он гуна дид,
Зи ғам сушт гашту дилаш бартапид.

Ҳокон дар воҳима афтод ва бо меҳтарону наздиконаш ба уштурҳо савор шуда, аспонро етал кунонда, сӯйи пойтахташ – шаҳри Халлух гурезон гардид.

Сипоҳи ӯ дар ҷабҳа монда муҳорибаро давом дод.

Ба хун ғарқа шуд хоку сангу гиё,
Бигаштӣ ба хун, гар будӣ осиё.
Ҳама дашт пою сару пушт буд,
Бурида сару тег дар мушт буд.

Лекин вақте ки сипоҳи тӯрониён аз рафтани ҳокон хабардор шуд, ҳар кӣ аспи роҳворе дошт, гурехт, дигарон ҷавшанҳо, камону шамшерҳо, сипару найзаҳоро партофта таслим шуданд ва гирёну зинҳорхоҳон назди Исфандёр омаданд.

Исфандёр ҳамаашонро зинҳор дод ва ба сипоҳиёни худ амр кард, ки дигар ҳеч як аз онҳо хуни касеро нарезад.

Паҳлавон саропо хунолуд, шамшераш аз хун занг баста, бару китфонаш аз фишору хароши ҷавшани оҳанин озурда, дар ҳафтонаш чандин тир халидаву дармонда, бо сипоҳи музаффараш ба назди падараш омад. Шамшераш ва дастҳояшро ба шир шустанд, аз ҳафтонаш тирҳоро кашиданд. Вай ба гармоба даромада сару танашро шуст. Ба саворон ва пиёдагони сипоҳ аз ғанимати ҷанг ҳисса доданд, дираму динор бахшиданд.

Падару писар ҷомаи сӯгворӣ¹ пӯшида ба кушташудагони ҷанг мотам гирифтанд ва сипас ба шукронаи зафар як ҳафта дар парастиишгоҳ нишаста ибодат карданд.

Рӯзи ҳаштум чун Исфандёр аз парастиишгоҳ берун омад, Гургсори асирро талабид. Асири дасту по ба занҷир баста, аз ҷон даст шуста ва чун бед аз бод ларзонро оварданд, вай ба пойи фотеҳ ғалтида ба зорӣ даромад:

¹. Сӯгворӣ – азодорӣ.

– Эй ҷаҳонпахлавон, эй шоҳ, маро накуш, ман як нафар бандаи ту шуда, ба ҳар бадӣ, ки туро пеш ояд, сипар мешавам, агар ба ҷанги ҳоқон равӣ, туро ба қалъаи Рӯиндижи ӯ роҳнамоӣ мекунам.

Исфандёр фармуд, ки ӯро ба саропарда бурда нигоҳ доранд.

ҲАФТ ХОНИ ИСФАНДЁР

Шоҳ ва шоҳзода дар саропарда бо ҳам нишаста буданду аз ҷанги гузашта, Лухроспу Фаршедварди шаҳид, аз кори қаҳрамонони муҳориба сухбат мекарданд. Дар поёни сухбат Гуштосп ба Исфандёр гуфт:

– Эй ҷаҳонпахлавон, фаррух Исфандёр, ту дилшодӣ, хурраму хандонӣ, аммо хоҳаронат хун мегирянд. Хушбахт он, ки дар майдони ҷанг ҷон супурд ва бадбахт он ки зинда монду ба нанги асирӣ афтод. Мо дар тахт осуда нишинеми нури ҷашмон – хоҳарони нозанини ту Ҳумой ва Беҳофарид дар банди душманон ба ранҷу азоб бошанд, мардумон чӣ мегӯянд? Ман то зиндаам, ба ин нанг хоҳам гирист, оташи ин алам мағзи устухонамро месӯзонад. Ба Тӯрону Чин лашкар бикаш, писар! Хоҳаронатро халос кун! Агар ту онҳоро халос карда, зиндаву саломат ба ман оварӣ, савганд ба номи Кирдгори баланд, ки тоҷи шоҳаншоҳиро ба ту месупорам.

Исфандёр ин бор ҳам фармони падарро беғуфтугӯ пазируфт, фармонбарӣ кард ва гуфт:

Туро, эй падар, ман яке бандаам,
На аз баҳри шоҳӣ пажӯҳандаам¹³,
Фидои ту дорам тану ҷони хеш,
Нахоҳам сари тахту фармони хеш.
Ба тахт оварам хоҳаронро зи банд
Ба бахти ҷаҳондор шоҳи баланд.
Ба ӯ офарин кард Гуштосп, гуфт
Ки бо ту хирад бод ҳамвора чуфт!
Ба рафтани Яздон паноҳи ту бод,
Ба боз омадан тахт гоҳи ту бод!

¹³. Пажӯҳидан – чустуҷӯ кардан.

Шоҳ аз сипоҳ дувоздах ҳазор савори аспафгани номдорро
чудо карда ба Исфандёр супурд, ба вай тоҷи пургавҳари
шоҳвор бахшид.

Исфандёр бо дирафше, ки пайкараш шакли мурғи ҳумой
дошт, лашкаро сӯйи дашт кашид:

Ба рафтан ниҳод он замон сар сипоҳ,
Шуд аз гард хуршеди тобон сиёҳ.

ХОНИ АВВАЛ

Аз Чайхун гузашта чанде роҳ паймуданд. Дар даште аз
даштҳои тўронзамин ду роҳ пеш омад, Исфандёр дар он ҷо бо
сипоҳ хайма ва саропарда зад. Сарони лашкар дар саропардаи
ӯ чамъ шуданд, хони зиёфат ораста шуд, ҳама ба хўрдану
нўшидан нишастанд. Созанда ва сарояндагон бо созу наво
гурдонро хушдил мекарданд.

Дар ин сафар Гургсорро ҳамроҳ гирифта буданд. Исфанд-
ёр вайро талабид, асир аз ҷони ширин даст шуста ҳаросону
ларзон ҳозир шуд. Ёро дамодам ҷаҳор ҷоми заррин шароб
нўшонданд, сипас Исфандёр ба ӯ гуфт:

– Эй тирабахт, агар ба пурсишҳои ман ҷавоби рост диҳӣ,
туро ба тоҷу тахт мерасонам; ҳар гоҳ ки пирӯз шудам, ҳамаи
кишвари турконро ба ту месупорам, ҳешу таборатро ва ҳар
касоро, ки пайванди туст, намеозорам. Аммо агар дурӯғ гӯӣ,
дурӯғи ту албатта, ошкор мешавад, он гоҳ ба ханҷар миёнатро
ду ним мекунам.

– Эй неқпай фаррух Исфандёр, – ҷавоб дод Гургсор, – ту аз
ман суҳане ҷуз рост нахоҳӣ шунӣ.

Исфандёр пурсид:

– Диж¹, ки нишемани Арҷосп аст, кучост? Роҳи беҳатар ба
сӯйи он кадом аст? Дар вай чӣ қадар сипоҳ аст? Баландии диж
чӣ қадар? Ҳар чӣ донӣ, бигӯ!

– Аз ин ҷо ба диж се роҳ аст, – ҷавоб дод Гургсор, – яке
роҳи семоҳа, дигар думоҳа; дар роҳи семоҳа шаҳру деҳа, обу
алаф фаровон аст, дар роҳи думоҳа лашкар аз вачҳи хўроқвор
тангӣ хоҳад кашид ва барои чорпоён ҳам обу алаф қаҳт аст.

¹. Диж – қалъа, ҳисор.

Роҳи сеюмро пурсӣ, ба як ҳафта паймуда мешавад, аммо пур аз гургу палангу аждаҳост, занони ҷодугар низ ҳастанд, ки ҷодуяшон аз дами аждаҳоеӣ ҳам мудҳиштар аст. Рӯзи ҳаштум Рӯиндиҷ падид меояд. Сари девори диҷ ба абр месояд, дар дарунаш сипоҳу силоҳ фаровон, дар гирдаш рӯди равон аст; ҳокон ҳар гоҳ ки бароишикор ба дашт мебарояд, аз рӯд бо киштӣ мегузарад. Ҳам дар даруни диҷ киштзорони фарроҳ, дарахтзорони барӯманд ва осиеҳо ҳастанд, Ҷомосп агар сад сол дар диҷ монад ҳам, ба дашту ҳомун эҳтиёҷаш намеафтад.

Исфандёр ин суҳанони Гургсорро шунида ба андеша рафт, замоне дам фуру баст ва сипас роҳи савумро ихтиёр карда:

Бад-ӯ гуфт: – «Моро ҷуз ин роҳ нест,
Ба гетӣ беҳ аз роҳи кӯтоҳ нест».

Гургсор гуфт:

– Эй шаҳрёр, касе ҳаргиз на ба зӯрӣ ва на ба зорӣ аз Ҳафт Хон нагузашт, магар сари худро набохт.

Исфандёр гуфт:

– Агар бо ман бошӣ, дилу гурда ва зӯри Аҳримани маро хоҳӣ дид. Ту бигӯ, ба ман чӣ пеш меояд?

– Нахуст ду гурги нару модаи пилпайкар пеш меоянд, ки монанди гаваззон шоҳи калон доранд, ду дандони ҳар кадомашон дандонҳои пили жаёро мекӯшанд, танашон пур, гардан-хояшон ғафс ва миёнашон борик.

Паҳлавон фармуд, асирро ҳамчунон дасту пой баста ба хаймааш бурданд.

Сипас, дар қароргоҳ ғулғулаи табулу духулу карнайҳо ба фазо печид, лашкар барнишаст ва аз пайи солори тоҷдораш равон шуд.

Чун ба макони гургон расиданд, лашкар дар дашт ҷодир зад; Исфандёр аз сарҳангонаш Башутан ном марди ҷаҳондидаро ба сари лашкар гузошта, ҳудуд ҳафтани ҷанг пӯшиду пеш рафт.

Гургон ӯро аз дур дида наъраи даҳшатангезе кашиданд ва ба сӯяш тохтанд, ҳамла оварданд. Исфандёр камонро зех карда, яке шерона ғурриду гургонро ба тирборон гирифт ва пас зуд дар камин нишаст. Гургон аз захира пайконҳои пӯлодин суст шуданд, вале ҳамоно пеш меомаданд. Паҳлавон чун дид, ки онҳо суст шуданд, шамшери заҳробгун кашида ба сари онҳо

тохт ва бо чандин зарби пурғазаб сарҳашонро чок карда партофт. Аз хуне, ки рехт, хок гил гашт.

Лашкар ва Башутан расиданд ва надонистанд, ки он дар-рандагони ваҳшатангезро гургон гӯянд ё пилони сутург хонанд; ба он дилу гурда ва он дасту теги солори худ офарин хонданд.

ХОНИ ДУЮМ

Аз куштани гургон лашкар шод буду Гургсор ғамгин. Бо талаби Исфандёр вайро ба наздаш оварданд, вай ба пурсиши паҳлавон; – «Боз чӣ пеш меояд ва ман боз чӣ шигифтӣ хоҳам дид?» – чунин посух дод:

Дигар манзилат шер ояд ба чанг,
Ки бо чанги ӯ барнатобад наҳанг.
Уқоби диловар бар он роҳи шер
Напаррад, агарчанд бошад далер,

Исфандёр ба гуфтори ӯ қоҳ-қоҳ хандид:

Бихандид равшандил Исфандёр,
Бад-ӯ гуфт: – «Эй бандии хомкор!
Бибинӣ, ки фардо або наррашер
Чӣ гӯяд ба шамшер марди далер».

Бо фармони вай лашкар аз он ҷойгоҳ шабона ба роҳ афтод. Сахаргоҳон ба даште, ки шерон дар вай буданд, расиданд. Исфандёр

Биёмад, чу бо шер наздик шуд,
Чаҳон бар дили шер торик шуд.
Яке нарра буду дигар модашер,
Бирафтанд пархошҷӯву далер.
Чу нар андаромад, яке теғ зад,
Бишуд ранги рӯяш чу ранги бусад.
Зи сар то миёнаш ба ду ним гашт,
Дили шери мода пур аз бим гашт.
Чу ҷуфташ барошуфту омад фароз,
Яке теғ зад бар сараш сарфароз.
Ба рег андар афтод ғалтон сараш,
Зи хун лаъл шуд дасту рангин бараш.

Ба об андаромад, сару тан бишуст,
Нигаҳдор ҷуз покаядон наҷуст.
Ҳам андар замон лашкар он ҷо расид,
Башутан бару ёли шерон бидид.
Ба Исфандёр офарин ҳар касе
Бихонданд аз андоза афзун басе.

ХОНИ СЕЮМ

Гургосори бадандешу бадрӯзгор бори савум ба пешгоҳи паҳлавон оварда шуд.

– Эй бадбахт, бигӯ, фардо чӣ хоҳам дид? – пурсид Исфандёр.

– Фардо туро яке аждаҳои диҷам¹⁴ пеш хоҳад омад, ки ба дамаш моҳиёро аз дарё мекашад, андомаш яке кӯҳи хорост ва аз комаш оташ медамад, – гуфт асир ва маслиҳат дод: – Эй шоҳзодаи вологавҳар, ҷони ҷавонатро дар хатар наяндоз! Бехтар, ки аз ин роҳ баргардӣ. Равонам¹⁵ ба дурустии ин панди ман гувоҳ аст.

– Эй баднишон, – посух дод ба вай Исфандёр, – ту акнун маро бо аждаҳои оташдам метарсонӣ? Хоҳӣ дид, аждаҳои ту аз шамшери буррони ман раҳо нахоҳад ёфт.

Фармуд, ҷӯбҳои гарон оваранд ва дуредгаронро ҳозир карданд (дар сафар ҷӯбтарошон, оҳангарон, чодирдӯзон ва ғайра ҳамроҳи лашкар мерафтанд ва ба вай хизмат мекарданд). Бо амри Исфандёр дуредгарон аз он ҷӯбҳо яке гардуна – ароба ва як сандуқ сохтанд. Дар гирди чархҳои гардуна теғҳо нишонданд; сандуқро болои гардуна гузоштанду ду аспӣ зӯрро ба он бастанд; Исфандёр ба даруни сандуқ нишаст. Барои озмоишу машқ аспонро бо гардуна якчанд бор ба ҳар сӯ давонданд.

Пагоҳи дигар Исфандёр ҷавшан пӯшид ва дар сандуқ пинҳон шуда гардунаро сӯйи аждаҳо ронд.

Аждаҳо тараққо-туруқи гардуна ва шиҳаи аспони ҷангири аз дур шунида чун кӯҳ аз ҷо бархост, ду чашмаш ҳамчун ду

¹⁴ . **Диҷам** – хашмгин.

¹⁵ . **Равон** – яъне ҷон.

чашмаи хун, даҳони оташфишонаш чун ғори сиёҳ, ғурруну дамон нигоҳ мекард. Исфандёр он шигифтиро дида, дам ба дарун кашиду ба Яздонаш паноҳид. Аждаҳо аспони рамидаи гурезонро бо ҳамроҳии гардунаву сандуқ ба комаш кашиду фурӯ бурданӣ шуд, лекин тегҳои чархҳо ба комаш халиданду дармонданд, гардуна ва сандуқро на фурӯ додан метавонист ва на берун кардан. Аз дард меғурриду аз даҳонаш хун мефишонд, зӯр мезаду метапид, дар ҳамин лаҳза Исфандёр аз сандуқ часта бо шамшери тези дудам ба сари вай задан гирифт. Сараш аз чандин ҷо ҷок шуда, аз мағзаш заҳри дудолуд ба ҳок рехт. Аждаҳо ғалтид ва тапид – тапиду мурд.

Дуд ва заҳр ба паҳлавон асар кард, вай беҳуш гашт ва афтид. Башутан бо лашкар даррасид, лашкариён гумон карданд, ки солорашон ҳалок шудааст, тарсиданд ва аз аспҳо пиёда шуда нолаву фиғон бардоштанд; Башутан шитобон гулоб оварда ба сари паҳлавон рехт, Исфандёр ба ҳуш омада чашм кушод ва ҳамчу масти аз хоб бедоршуда аз ҳок бархост, аз ганҷураш пӯшоки тоза хост, ба об рафт ва сару тан бишуст. Гургсор шод шуда буд, ки Исфандёр мурд, акнун пурдарду алам шуд, ки вай зинда гардид...

ХОНИ ЧАҲОРУМ

Ба шодиёнаи пирӯзӣ бар аждаҳо дар саропардаи шохона базм оростанд. Бо амри Исфандёр бори чаҳорум Гургсорро дар пешгоҳи ӯ ҳозир карданд. Пас аз он ки ба вай се ҷом шароби хусравонӣ нӯшониданд, паҳлавон хандида гуфт:

– Эй марди лофзан, мурдаи аждаҳоро дидӣ?: Боз бигӯ, ин бор дар манзил чӣ пеш хоҳад омад, ки ранҷу машаққати маро зиёда кунад?

– Эй шоҳи пирӯзгар, – посух дод асир, – ҳамеша аз ахтари нек баҳраманд бошӣ. Фардо, ки ба манзил фуруд омадӣ, зани ҷодугар ба саломии ту хоҳад омад. Вай басо лашкарҳоро дида аз ҳеҷ кадомашон рам нахӯрдааст. Агар хоҳад, биёбонро дарё мегардонад, хоҳад – рӯи хуршедро мепӯшонад. Вайро Ғул меноманд. Эй чаҳонҷӯй, панди маро шунав, ба ҷавонӣ худро дар доми бало наяндо, бо ҳамин пирӯзӣ, ки бар аждаҳо ёфтӣ, баргард ва номи некатро барбод мадеҳ!

Исфандёр ба ин гуфтори Гургсор коҳ-коҳ хандид:

Чахончӯй гуфт: – «Эй бади шӯхрӯй!
Зи ман ҳар чӣ бинӣ ту, фардо бигӯй,
Ки ман бо зани чодуӣ он кунам,
Ки пушту дили чодувон бишканам».

Бегоҳӣ, даме ки рӯз пирохани зард пӯшид, Исфандёр сипохро бардошт ва бору буна барниҳоду ба роҳ афтод. Тамоми шаб лашкар меронд. Чун хуршед кулоҳи заррин барафрошт ва рӯйи замин яксара хандон шуд, дар ҷое қарор гирифтанд; паҳлавон сипохро ба Башутан супурда, ҳудаш бо хики шаробу ҷоми заррин ва якто танбӯри соз ба тарафе саворӣ намуд. Пас аз ҷанде ба бешазоре расид, биҳиштосо, бағоят хурраму фараҳафзо, ки гӯё фалак дар вай лолаву сунбул кишта буд, аз фаровонии дарахтони сабз офтоб дар болои сар дида намешуд, ҷӯйҳои оби чун гулоб ба ҳар сӯ равон буданд, паҳлавон дар лаби ҷашмае фуруд омад. Ба ҷоми заррин шароб нӯшид, сипас танбӯрро ба даст гирифта навохтан ва сароидан оғоз кард. Месароиду аз Худояш меҳост, ки ба вай якто нозанини паричеҳрае фириштад:

Ҳамегуфт бо худ ял Исфандёр,
Ки ҳаргиз набинам маю майгусор.
Набинам ҷуз аз шеру нарраждаҳо,
Зи ҷанги болоҳо наёбам раҳо,
Наёбам ҳама з-ин ҷаҳон баҳрае
Ба дидори фарруҳ паричеҳрае.
Биёбам зи Яздон ҳама коми дил,
Маро гар диҳад чеҳрае дилгусил.

Зани чодугар чун овози Исфандёрро шунид, аз шодӣ ҳамчу гули баҳорӣ шукуфта ба худ гуфт ки инак ҷавонпахлавоне ба домам афтод! Пас ҷодуе сохта башараи зишти пурожангаширо ба чеҳрае латифтар аз дебои чинӣ, мӯйи сафеди чиркинаширо ба гесуе чун қатрон сиёҳи мушкбӯй, қади камону пушти кузаширо ба қомате чун сарви равон табдил дод ва ба сурати як нозаниндухтари нестдарҷаҳон:

Биёмад ба наздики Исфандёр,
Ду руҳ чун гулистону гул дар канор.

Исфандёр ўро дида созу сурудашро қасдан баландтар кард ва бо шодмонии сохта гуфт: – «Сад шукру сипос ба Худои додгар, ки аз вай паричеҳрае хостам ва инак фиристод!». Дар бараш нишонд ва шаробаш нӯшонд. Чун якчанд навбат чоми хусравониро аз маи арғувони холӣ карданд, чеҳраи париваш лаългун ва сараш гарон гардид, он гоҳ Исфандёр занчири пӯлодинеро, ки Зардушт аз бихишт барои Гуштоспшоҳ оварда ва шоҳ ба бозуи шоҳзода баста буд, бароварда ба гардани ҷодугар андохт. Ҷодугар як ғел зада худро шер сохт, паҳлавон ба сари вай шамшер кашида гуфт:

– Дигар ба ман зарар расонда наметавонӣ! Ҳамин дам ба киёфаи аслии худ баргард, вагарна ин шамшерро дидӣ? Кӯҳи оҳан шавӣ ҳам, пора-пораат мекунам!

Нӯги занчир ба дасти паҳлавон буд, гулуи ҷодугарро мефурд. Ҷодугар аз нав ачузаи зиштпайкаре шуда, мӯйи сараш ранги барфи куҳна гирифт ва рӯяш сиёҳ гашт. Паҳлавон яке шамшер бар сараш зада буд, ки сару пайкараш ба хок фуру рафт. Ҷоду, ки мурд, абри сиёҳ рӯйи осмонро пӯшонд ва шамоли сахте бархост.

Чун абри сиёҳ парешон ва руҳи хуршед аз нав тобон гашт, Исфандёр ба баландӣ баромада ҳамчу раъди хурӯшон ба тарафи лашкараш овоз дод, аз он сӯ:

Башутан биёмад сабук бо сипоҳ,
Чунин гуфт, к-эӣ номбардор шоҳ!
На бо захми ту пой дорад наҳанг,
На ҷоду, на шеру на гургу паланг.
Бимонӣ бар ин ҳамнишон сарфароз,
Ҷаҳонро ба меҳри ту бодо ниёз!

Ҷодукушии Рӯинтанро дида, аз тораки сари Гургсор оташ чаҳид ва дуд аз димоғаш баромад.

ХОНИ ПАНЧУМ

Чун ўро се ҷом майи хусравонӣ нӯшонда ба ҳолаш бозоварданд, Исфандёр гуфташ:

– Эӣ бадбахт, холи ҷодугаратро, ки «биёбонро дарё мегардонд»-у «рӯйи хуршедро мепӯшонд», дидӣ?

– Эй ки вақти корзор пили чангӣ ҳастӣ, – посух дод тӯронии асир, – дар манзили дигар корат душвортар мешавад, хушёр бош. Ба кӯҳе бармехӯрӣ, ки сар ба само кашидаасту симурғ бар вай фармонраво. Симурғ мағӯ, парандакӯҳ бигӯ! Пилро осон ба чангаш мебардорад, аз дарё наҳанг ва аз хушкӣ палангро ба бозӣ сайд мекунад. Ҳароина ту ба вай даст наёзӣ, беҳтар аст.

Исфандёр хандиду гуфт:

– Ту боз мецоҳӣ маро тарсонӣ? Бош, то бибинӣ, ман чӣ гуна бо пайкони пӯлодин ду китфи ўро ба ҳам медўзам ва сипас бо теги хиндӣ пайкарашро лахт-лахт мекунам!

Ҳамин, ки офтоб дар уфук фуру рафту домани ховарии осмон тира гашт, Исфандёр бо сипоҳ аз он манзил ҳаракат карда, шаб ҳама шаб роҳи дашт паймуд. Пагоҳӣ руҳи рахшони офтоб аз паси кӯҳ намудор шуда буд, ки сипоҳро бо сардории Башутан дар қароргоҳ гузошта, ҳудаш бо ҳамон гардунаи дуаспа ва сандуқ пеш рафт. Дар ними рӯз ба кӯҳи баланде расида қарор гирифт, худро дар сандуқ ҷо кард ва фармуд – гардунаро бо сандуқ ба наздиктари пояи кӯҳ кашиданд.

Симурғ аз тори кӯҳ сандуқро дид ва ҳамон дам шаҳпори худро ёзонда ва бо вай чун абри сиёҳ рӯйи хуршедро пӯшонда сарозер шуд. Паррон омада, монанди паланге, ки нахчир мегирад, хост гардунаро бо аспҳо ва сандуқ ба чангаш бигирад, лекин якбора ба теғҳои чархи гардуна бархӯрд, теғҳо ҳар ду чангол ва парашро сӯроҳ карда гузаштанд, вай барои раҳо кардани ҷуғи чанголаш муддате зӯр зад, минқор¹ кӯфт, тапид, аспҳо ва гардунаву сандуқро ба хуни худ шуст, оқибат аз захмҳои хуншор суғи гашт ва орамид; он гоҳ Исфандёр аз сандуқ барҷасту шамшери бурронро ба қор даровард. Чандон теғ зад, ки пайқари симурғ пора-пора гашт.

Аз дур хуруши табул қарнаёҳи баланд гардид. Башутан бо сипоҳ сӯйи сипаҳсолор мешитофт. Сипоҳиён солори худро саропо хунолуд диданд:

Бар ў офарин қард яксар сарон,
Саворони чангиву қундоварон.

¹. Минқор – нӯл.

Шунид ин сухан дар замон Гургсор
Ки пирӯз шуд номвар шаҳрёр.
Танаш гашт ларзону рухсора зард,
Ҳамерафт гирёну дил пур зи дард.
Саропарда зад шаҳрёри ҷаҳон,
Ба гирдаш далерони равшанравон.
Заминро ба дебо биёростанд,
Нишастанд бар хону май хостанд.

ХОНИ ШАШУМ

Ин бор Исфандёрро бо хурӯши қувваҳои табиат мубориза
кардан лозим омад. Фармуд, Гургсорро ба наздаш оварданд.
Бо хушҳолии мастана асирро ба масҳара гирифт:

Бад-ӯ гуфт, к-эй бадтани бадгумон!
Нигаҳ кун бад-ин коркарди ҷаҳон:
На симург пайдо, на шеру на гург,
На он тезчанг аждаҳои сутург!

Эй номвар фаррух Исфандёр! – адовату нафрини худро
базӯр пинҳон дошта бо овози баланд хитоб кард Гургсор. –
Яздонат мададгор буд ва бахтат ёр, лекин одамиро бахт на
ҳамеша ёр аст. Фардо туро ҷунон ҳоле пеш меояд, ки на гурзу
камон ҷорагират мешавад ва на теғу синон¹⁶. Як қади найза
барф меборад. Ту бо лашкари номдорат дар барф мемонӣ ва
сабабгори ҳалокати вай мешавӣ. Аз ин гуфтори ман кина магир
ва баргард, ки баргаштанат салоҳ аст. Барф бо шамоли сахте
меояд, ки заминро медарад ва дарахтонро меғалтонад. Пас аз
он, агар ту аз ин балою офат ҷон бадар барӣ, дар сӣ фарсаҳии
роҳ ба биёбоне мерасӣ, ки офтобаш сӯзон ва ҳавояш ҷун танӯри
тасфон аст; на шер бар реги ҷӯшонаш гузар кардан метавонад
ва на каргас дар осмонаш пар задан; мӯру малаҳ дар тафташ
бирён мешавад. На дар регаш ва на дар шаҳояш гиёҳе
намерӯяд, ту дар сар то сари он як қатра об намеёбӣ. Ин биёбон
чиҳил фарсанг аст, ки то паймудани он на дар мард ҷон
мемонад ва на дар асп мадор. Рӯиндиҷ дар домани биёбон
воқеъ аст, сари борааш бо хуршеди розгӯй. Агар аз Эрон сад

¹⁶.Синон – найза.

хазор гурдони ханчаргузор биёянду сад сол дар гирдаш нишинанд ва тирборонаш кунанд, суд надорад – на зиёдашро кам ва на камашро зиёд.

Лашкариён ин гуфтори Гургсорро шунида хавф бурданд, дудил шуданд. Ба Исфандёр гуфтанд:

– Эй шоҳи озодмард, агар сухани Гургсор рост бошад, маълум мешавад, ки мо ба ин ҷойҳо барои мурдан омадаем. Ту дар ин дашту биёбонҳои ҳавлноқ шаш балою офат, шаш ачали муаллакро мағлуб кардӣ, ҳамин бас аст. Бо ин шону шуҳрате, ки ёфтӣ, тамоми Эрон ба ту офарин хоҳад хонд ва шоҳ низ аз ту хушнуд хоҳад буд. Мо пирӯзу шод то ин ҷо расидем, дигар сари хешро барбод додан намехоҳем ва бармегардем.

Исфандёр сухани лашкариёнро шунида чин ба абру оварду гуфт:

Чӣ бояд маро тарс додан ҳама,
Дари тарс бар худ кушодан ҳама?
Шумо, – гуфт, – аз Эрон ба панд омадед?
На аз баҳри номи баланд омадед?
Чу ин буд гуфторатон сар ба сар,
Чӣ бастед бо ман дар ин раҳ камар?
Кучо он ҳама хилъату панди шоҳ,
Камарҳои заррину тахту кулоҳ?
Кучо он ҳама аҳду савганду банд
Ба Яздону бо ахтари судманд,
Ки акнун чунин суст шуд поятон?
Ба як раҳ пароганда шуд роятон?
Шумо бозгардед пирӯзу шод,
Маро кор чуз разм чустан мабод!
Ҷаҳондори пирӯз ёри ман аст,
Сари ахтар андар канори ман аст.
Ба мардӣ наёяд касе ҳамраҳам,
Агар ҷон ситонам в-ар ҷон диҳам.
Ба душман намоям хунар, ҳар чӣ ҳаст,
Зи мардию пирӯзию зӯри даст.

Лашкариён сухани солори диловарашонро мешуниданду аз шарм сар ба зер афканда буданд. Чун чашм боло карда ба вай нигаристанд, чашмони вайро пур аз хашм диданд. Узрхоҳон пеш омаданд ва гуфтанд:

Фидои ту бодо тану чони мо!
Чунин буд, то буд паймони мо.
Зи бахри ту, эй шоҳ, ғамхорам,
На аз кӯшишу ҷанг бечорам.
Зи мо то бувад зинда як номдор,
Напечем як тан сар аз корзор.

Чун рӯз ба бегоҳӣ расиду аз кӯҳ шамоли хунук вазид, бо фармони Исфандёр шайпурҳо ба садо даромаданд; лашкар аз ҷой ҷунбид ва то сахар наистода дашту кӯҳу биёбон паймуд.

Баҳор даромада буд, дар субҳи дилафрӯзи баҳорон дар даште, ки сабзаи шукуфон ва лолаи хандон рӯйи онро пӯшонид ба буд, чодир заданд ва танони кӯфтаре ба истироҳат супурда, ба ҳӯру нӯш пардохтанд.

Баногоҳ аз ҷониби кӯҳсор тундбоде вазид. Бод сония ба сония неру мегирифт ва ҷавлон мекарду абрҳои сиёхро ронда меовард. Дар як дам:

Ҷаҳон яксара гашт чун парри зоғ,
Надонист кас боз ҳомун зи роғ.

Аз он абрҳои торик якбора барфу борон чун сели дамон фуру рехт. Тундбоди сард меғуррид, нӯла мекашиду барфи борономехтаре печонда, бар тӯдаи аспон ва одамон мезад, чодирҳоро канда мебурд. Аспон, шутирон гардан ба гардани ҳам ниҳода ларз-ларзон меистоданд. Исфандёр дар он барфу борону шамол гирдогирди лашкар асп медавонду фарёд мекашид, ки:

– Ба зери аспону шутирон паноҳед! Наҳаросед! Ҷамчу мардон тоб оваред!

Лашкариёни ба ҷон ҳаросону ба тан аз хунукӣ ларзон ғуч-ғуч ба зери шиками аспону шутирон мепаноҳиданд, чодирҳои афтода ва таршударо ғундошта ба сару тани худ мепечонданд.

Тундбоду бориш се шабу се рӯз хурӯшид; лашкар ба ҳамон ҳоле, ки дар боло зикр ёфт, истод, тоб овард, то ҳаво ором гирифтӣ офтоб аз нав тобон ва олам рахшон гашт.

Чун дили сипоҳ ба ҷой омад, Исфандёр вайро аз он ҷо бардошт. Бо фармони вай лашкариён бору бунро дар ҳамон ҷо гузошта, бо худашон фақат асбобу олоти ҷангро бурданд; ба

нисфи аспони боркаш об ва ба нисфи дигар хӯрокворӣ бор карданд.

Мисли ҳар вақт шабона мерафтанд. Баногоҳ аз ҳаво овози куланг ба гӯш расид. Исфандёр аз овози вай барошуфта, ба Гургсор кас фиристонд, ки пурсад: – «Ту гуфти, ки дар ин биёбон об нест, инак, овози куланг баромад, маълум мешавад, ки об ҳаст? Чаро дурӯғ гуфти?».

Гургсор ҷавоб фиристонд, ки – «Ин ҷо фақат чашмаи оби шӯр ҳаст, боз он сӯтар чашмаи дигаре ҳаст, лекин обаш захира олд аст, ки ҳайвонҳои ёбӣ ва мурғон ба нӯшидани он одат кардаанд».

Исфандёр аз ин ҷавоби Гургсор дар шубҳа афтада гуфт: «Ин асири тӯрониро роҳбалад гирифтаам, лекин вай кинадор аст».

Пас, лашкарашро бо шитоб пеш ронд.

ХОНИ ҲАФТУМ

Чун посе аз шаб гузашт, аз пеш хурӯше монанди шавву шувви бод ба гӯш расид. Исфандёр асп тозонда рафт ва ба дастаи пешгарди лашкар расид. Аз пеш дарёи калон ва амиқе баромад – хурӯши ба гӯш расида шавву шувви об буд. Аз дастаи пешгард шутурбоне шутурашро ба об ронда буд, ки ҳам шутур ва ҳам шутурбон ғарқ шуданд, Исфандёр бо шитоб фаромада, ҷанг андохта ҳар дуру аз об кашида баровард.

Гургсор, ки умед дошт Исфандёр аз гуфтори вай дар бораи беобу гиёҳ будани биёбон тарсида ақиб мегардад, аз ошкор шудани дурӯғи худ ба тарсу ҳарос афтад. Бо фармони Исфандёр асири даступобастаро дар пешгоҳаш ҳозир карданд.

Эй Аҳриман, – хитобу итоб кард Рӯинтан, – чаро чун мор қачӣ пеш овардӣ? Тобиши офтоб сӯзад туро, чаро гуфти, ки дар ин ҷойҳо об нест?

Гургсор ба як бор ниқоби сидқ аз рӯяш барканд ва ҳарос аз дилаш бардошту гуфт:

– Ҳалокати сипоҳи ту барои ман чун рӯшноии хуршеду моҳ аст! Ман аз ту ғайр аз банду занҷири пой ҷӣ дидам, ки пирӯзии туро хоҳам? Ба ту балою офату марг меҳамаму бас!

Исфандёр ҳайрон монд, сипас, хандиду ба асир ҳашм нагирӣфт. Гуфт:

– Эй камхирад, охир, ман гуфтам, ки ба ту некӣ мекунам. Хамин, ки аз ин чанг пирӯз баргаштам, туро дар Рӯиндиж менишонам. Бо ман агар ростгӯй бошӣ, подшоҳии Тӯронро ба ту медиҳам.

Гургсор, ки аз чонаш даст шуста буд, аз нав чон гирифт ва дилаш пурумед гашт. Аз сухани паҳлавон дар ҳайрат монда назди ӯ замин бўсид ва узр хост.

– Он чӣ ту гуфтӣ, гузашт, – суханашро давом дод Исфандёр, – аз дурӯғ гуфтани ту дарё биёбон нагашт. Акнун гӯй, ки гузаргоҳи ин дарё кучост?

– Фармой, банд аз поям кушоянд, он гоҳ ман гузаргоҳро нишон медиҳам, – гуфт Гургсор.

Бо фармони Исфандёр пойи ӯро аз банд раҳо карданд. Гургсор маҳори уштуреро гирифта дар поёноби дарё ба об даромад ва ғарқ нашуд, гузаргоҳ он ҷо буд. Сарбозон машк-хоро пуроб карда ба паҳлуи аспҳо бастанду аз дарё гузаштанд.

Акнун то Рӯиндиж се фарсанг монда буду бас.

Исфандёр ба истироҳат ва хӯру нӯш нишаст. Фармуд, Гургсорро аз банд кушода ба ҳузураш оварданд.

– Акнун, ки аз банд раҳо кардамат, туро хубию ростгӯйӣ шояд, – гуфт ба ӯ паҳлавон. – Ман сари Арҷоспро бурида чони Лухроспро дурахшон мекунам. Кӯҳрамро, ки бо рехтани хуни Фаршедвард дили лашкарамро пурдарду алам кард, ҳам Андаремонро, ки сию ҳашт бародари маро кушт, сар мебурам, чигарҳошонро ба тир медӯзам, мурдаҳошонро ба коми шерон мекунам, зану кӯдаконашонро асир меорам, лекин туро сарфарозӣ медиҳам. Ҳар чӣ аз бешу кам донӣ, ҳамаро бигӯй!

Гургсори тӯронӣ, саркардаи нотарс ва ба ҳокон содиқе буд, вай то ҳол кӯшиш кард, ки бо гуфтори ҳилаомез Исфандёрро ё тарсонда аз роҳ гардонад, ё ки дар вартаи ҳалокат андозад, лекин ба муродаш нарасид, ин номуродӣ ба вай алам мекард, акнун гурур ва таҳдидҳои Исфандёр алами ӯро дучанд карданд ва ӯ тоқат наёварда, аз расидан ба подшоҳӣ бо илтифоти душман ҳалокати худро афзал дониста барошuft ва наъра кашид:

– Эй хунхор, то чанд чунин суханҳо мегӯйӣ?!

Хама ахтари бад ба чони ту бод!

Бурида ба ханчар миёни ту бод!

Ба хок-андар афканда пурхун танат,
Замин бистару гӯр пироханат!

Ин бор Исфандёр худдорӣ кардан натавонист, тез шуд ва шамшер кашида ба сари Гургсор зад, сар ва тани ӯ то миён ду ним шуд...

«БОЗАРГОНИ ЭРОНӢ»

Сипас Исфандёр бо сипоҳ ба тундӣ пеш рафта, ба наздики қалъаи тӯрониҳо Рӯйиндиж расид. Паҳлавон ба болои тал баромада ба диҷ нигарист; сари бораи диҷ дар абр буд, дар паҳнои бора чаҳор савор баробар рафта метавонистанд. Исфандёр аз азамату мустаҳкамии диҷ дар ҳайрат монд, маъюс шуд ва охи сарде кашида:

Чунин гуфт, к-«киро нашояд ситад¹,
Бад омад ба рӯи ман аз кори бад.
Дарег он ҳама ранчу пайкори ман,
Пушаймонӣ омад ҳама кори ман».

Ғамгину малул ба саропардаи худ баргашта, шаб ҳама шаб меандешид, ки чӣ бояд кард? Пас аз он ҳама ранчу азоби беҳисоб паҳлавон агар ба мақсад нарасида баргардад, агарчи зиндаву саломат ба ватанаш расад ҳам, масхараи чаҳониён хоҳад шуд...

Дар бомдод фикре ба сараш омад ва нақшае дар хаёлаш тарҳ ёфт. Башутанро ба наздаш хонда нақшаи худро ба вай шарҳ дод:

– Ин диҷро, агарчи солҳои фаровон ҷангем ҳам, гирифта наметавонем, магар ин ки ман боз тани худро ба хатар занаму ҳилае ба кор барам:

Тан он гаҳ бувад бегумон арҷманд,
Сазовори шоҳиву тахти баланд,
К-аз анбӯҳи душман натарсад ба ҷанг,
Ба кӯҳ аз палангу ба об аз наҳанг.
Ба ҷое фиребу ба ҷое ниҳеб,
Гаҳе бар фарозу гаҳе дар нишеб.

¹.Ситад – яъне ин қалъаро фатҳ кардан номумкин аст.

Ман ҳамчу бозаргон ба диҷ медароям ва чорае месозам. Ту сипоҳро нигоҳ дор ва шабу рӯз бедор бош, дидбонҳо гузор. Агар дидбонҳо рӯз дар болои девори диҷ дуд ё ки шаб оташи фурузон бинанд, бидон, ки он аломат аз ман аст; ту фавран сипоҳро сӯйи диҷ бирон, худат дар қалби сипоҳ бош ва дирафши маро баланд нигоҳ дор, то душман гумон кунад, ки Исфандёр туй.

Сипас, шохзода сорбонҳоро талабида фармуд, ки бист шутури сурхмӯй оваранд. Чун шутурҳо оварда шуданд, паҳлавон ба даҳ шутур аз ганчинааш динор, ба панҷ шутур ҳариру дебои чинӣ, ба панҷ шутур ҳар гуна дурру гавҳар, як тахти заррин ва як тоҷи гаронбаҳо бор кунонд; ҳаштодто сандуқ оваронда дар онҳо ба ҳар сандуқ дукабӣ – саду шаст гурди теғзанро ҷо кард. Сандуқҳо аз дарун маҳкам карда шуданд, аз берун онҳоро кушодан мумкин набуд. Корвонро бо бист сорбон, ки ҳама баҳодурони ханчаргузор буданд, сӯйи диҷ ронданд. Худи Исфандёр ба по кафш ва ба тан гилем пӯшида, ба қиёфаи бозаргонон равон шуд. Дарвозабонҳои диҷ пас аз он, ки ба «сорбонҳо» пурсу посухе намуданд, ба дарун тохта овоза карданд, ки корвони бозаргонӣ бо анвои молу матоъ омад. Дарҳол гурӯҳе аз аҳли қалъа ба харидорӣ омада ҷӣ будани борҳоро пурсиданд, «бозаргон» ҷавоб дод, ки: – «Нахуст ман бояд ҳоқонро бинаму аз вай ба фурушу харид фармон гирам».

Пас вай барои тухфа ба ҳоқон як тоси калонро аз дурру гавҳари шохвор ва лаълу фирӯза пур кард, рӯйи тосро бо ҳарир пӯшонд ва онро ба як асп ва даҳ тахта дебои чинӣ гирифта ба кохи Арҷосп равон шуд. Ба боргоҳ даромада тухфаи гаронбаҳояшро ба пояи тахти ҳоқон рехт ва гуфт:

– Бо шаҳрёрон хирад чуфт бод! Ман марди бозаргонам, падарам турк ва модарам эронист, аз Эрон моли бозаргонӣ ба Турон меоварам ва аз Турон ба Эрон мебарам; ҳам фурушгорам ва ҳам харидор. Корвонро бо мол дар беруни диҷ гузоштам, умедворам, ки ту маро дар паноҳи худ гирӣ, то дар сояи меҳри ту аз ҳар бадӣ эмин бошам ва иҷозатам диҳӣ, ки корвонро ба диҷ дарорам.

Арҷосп «бозаргон»-ро хуш пазирой кард ва

Чунин дод посух, ки дил шод дор,
Зи ҳар бад тани хеш озод дор.
Наёзорадат кас ба Тӯронзамин,
Ҳамон гар гирой¹⁷ ба Мочину Чин.

Пас фармуд, корвонро ба диҷ дароварданд ва барои «бозаргон» дар паҳлуи қасри хоқон сарои фарохеро воғузур карданд, «бозаргон» саройро бозоргоҳ кард, харидорон ва тамошогарони бисёре гирд омаданд, савдо авҷ гирифт.

«Бозаргон» ва касони вай он рӯзро ба савдо ва шабро ба истироҳат гузарониданд, пагоҳӣ Исфандёр ба кох ба саломи хоқон рафт, замин бўсида ба Арҷосп чанде офарин карду гуфт:

– Ман бо корвон якто тахту тоҷ ҳам овардам, ки шоистаи хоқон аст. Чӣ шавад, ки ба ганчури худ фармой, ки ба сарой рафта он ҳадяро бингарад ва агар лоиқ донад, биёрад.

Арҷосп «бозаргон»-ро навохта ба ҷойи муносибаш нишонд ва пурсид:

– Номат чист?

– Харрод, – ҷавоб дод Исфандёр.

– Аз ин баъд ту ҳар вақт, ки ба назди ман даромадан хоҳӣ, аз дарбон напурсида даромадан гир.

Сипас Арҷосп аз ранчи роҳ пурсон шуд.

– Ман, – гуфт «бозаргон», – панҷ моҳ дар роҳ ранҷ кашидам.

– Дар Эрон аз Исфандёр ва аз паҳлавони асирафтадаи мо Гургсор хабаре нашунидӣ?

– Дар бораи онҳо ҳар кас ҳар чӣ мегӯяд, – ҷавоб дод «бозаргон». Аз яке шунидам, ки Исфандёр аз падараш ранҷида ва сар печидааст. Дигаре мегуфт, ки Исфандёр бо роҳи Ҳафт Хон ба ҷанги Арҷосп рафт.

Арҷосп хандиду гуфт:

– Марди ҷаҳондида ин суҳанро намегӯяд. Агар аз Ҳафт Хон ҳатто каргасе ҳам гузарад, ту маро Аҳриман бигӯ, одам магӯ:

Чу бишнид ҷангӣ, замин бўса дод,
Биёмад зи айвони Арҷосп шод,
Дари кулбаи номвар боз кард,
Зи доду ситад диҷ пуровоз кард,

¹⁷. Гироидан – майл кардан.

Ҳамебуд чанде хариду фурӯхт,
Ҳаме чашм ҳар кас бар ӯ мебидӯхт.

ВОХҶҶРӢ БО ХОҲАРОН

Баногоҳ аз кох ду ҷавонзани нозукандоми зеботалъат, лекин сару по бараҳна, кӯза бар китф, бо чехраҳои ғамзада баромаданд. Ҳар ду ба сӯйи дукони «бозаргон» меомаданд. Исфандёр ҳар дуру зуд шинохт – онҳо хоҳаронаш Ҳумой ва Беҳофарид буданд. Паҳлавон бимнок шуд, дилаш тапид, рӯяшро бо остин панаҳ кард. Хоҳарон ба наздаш омаданд ва салом карданд; Ҳумой гуфт:

– Эй озодамард, рӯзу шабат фархунда бод. Ба мо бигӯ, аз шоҳ Гуштосп чӣ оғаҳӣ дорӣ?

Беҳофарид илова кард:

– Оё аз Исфандёр хабаре нашунидаӣ?

Ҳумой боз гуфт:

– Мо духтарони Гуштоспшоҳ ҳастем, ба дасти нопорсо асирем, хору зорем, ба тан ба ҷойи ин пирохани фарсуда кафан орзу мекунем.

Исфандёр аз зери остин, ки бо вай рӯяшро паноҳ карда буд, якбора бонг зад ки:

– Дар гӯр шавад Исфандёр! Аз дасти вай дар ҷаҳон ҳеҷ кас шод нест. Гуштосп ҳам инчунин, Аз тоҷу қулоҳ маҳрум бод он шоҳи бедодгар! Шумо аз ман чӣ мепурсед, магар намебинед, ки ман як нафар фурӯшанда ва дар пайи ризқу рӯзӣ кӯшандааму бас?

Ҳумой аз овози гӯянда бародарашро шинохт, дар ҷойи истодааш шах шуда монд, ашки шӯр аз ҷашмони шахлӯяш ба рӯяш шорид. Лекин шинохтаниро маълум накард, сирри «бозаргон»-ро нигоҳ дошт. Исфандёр пай бурд, ки Ҳумой ўро шинохт, вай рӯяшро қушод: ду қатра ашк дар ҷашмонаш ҳалқа зада буд. Дилу ҷигараш хун ва чехрааш чун офтоб. Ночор монд, лабашро газид, пас оҳиста гуфт: – «Ин чанд рӯз дуятон гунгу кар бошед. Ман ба ҷанг омадам, аз пайи ному нанг омадам».

ГУЛҲАН ДАР БОЛОИ ДИЖ

Хоҳарон бо дили тапону синаи пурҳаяҷон рафтанд. Исфандёр ба назди Арҷосп даромад. Гуфт:

– Эй ҳокони аъзам ҷовидон зинда ва фархунда бош. Дар роҳ аз баҳр мегузаштам, баногоҳ гирдобе вазиду тӯфоне бархост, маллоҳон¹ гуфтанд: – «Чунин тӯфонро ба ёд надорем». Дар киштӣ, мо ҳама зору гирён ва ба ҷони худ ларзон шудем, ман ба Худованди додгар савганд хӯрдам, ки агар зиндаю саломат ба соҳили офият расам, дар ҳар кишвар базму зиёфате тартиб мекунаму мардумонро ба меҳмонӣ меҳонам ва каму бешамро ба муҳтоҷон ва дарвешон мебахшам. Акнун ҳокони аъзам ба лутфи худ иҷозатам фармояд, то ман он савганди худро ба ҷо оварда, ҳамаи сарони лашкар ва ҳар киро, ки назди ҳокон арҷманд бошад, ба меҳмонӣ даъват кунам.

Ҳокон нияти ўро писандид ва иҷозаташ дод.

«Бозаргон» замин бўсида боз хоҳиш кард, ки:

– Шаҳрёр, хонаи ман танг аст, фармой, ки зиёфатро дар болои бораи диж, ки фарох аст, соз кунам. Тирамоҳ даромад, шабҳо серун аст, дар болои бора гулханҳо меафрӯзем ва ман меҳмононро ба май шод мекунам.

– Дар кох мизбон подшоҳ аст, – гуфт Арҷосп, – ҳар чӣ дилат хоҳад, кардан гир.

Исфандёр давон ба сарой баргашта «сорбонҳо»-ро фармуд бар бораи диж ҳезуми фаровоне бароварданду чандин сар асп ва ғўсфандонро кушта бад-он ҷо кашонданд.

Гулханҳо шуълафишон гаштанд, базму зиёфати пурҳаёху оғоз ёфт.

Дар поёни зиёфат «меҳмонон» мастана сурудгӯён ва афтону ҳезон танҳо-танҳо ва тӯда-тӯда базмгоҳро тарк карданд.

ҲАМЛАИ БАШУТАН

Лашкари Исфандёр дар ду фарсахии Рӯиндиж ба паси талҳо ва пуштаҳои рег камин гирифта буд. Дидбон шаб дар болои диж гулхан ва рӯз ғаввораи дудро дида ба Башутан хабар дод, Башутан ғавран лашкарро сӯи диж ронд.

¹Маллоҳ – киштирон, киштибон, шиновар.

Дидбонҳои Арчосп дар дашт гарди фаровон ва лашкари шитобонро дида бонги хатар заданд. Дар диҷ воҳима бархост. «Исфандёр омад!» Ин овози изтиробангез дар коху равакҳои диҷ печид. Арчосп саросемаю саргум ба писаронаш Кӯҳрам ва Тархон фармуд, ки зуд лашкарро аз диҷ бароварда ба муқобили душман раванд.

Онҳо баромада, фаровон лашкари зиреху хафтонпӯшро диданд, ки паҳлавоне ба як даст дирафшу ба як даст шамшер дар қалби лашкар асп меронд; ўро аз рӯи дирафши сиёҳи палангпайкараш Исфандёр пиндоштанд. Чанг оғоз ёфт:

Сипаҳ маймана, майсара баркашид,

Чунон шуд, ки кас рӯзи равшан надид.

Ба чанг андаромад сипоҳ аз ду рӯй,

Ҳар он кас, ки буд гурди пархошҷӯй.

Зи захми синонҳои алмосгун

Ту гуфтӣ ҳамеборад аз абр хун.

Нӯшозар бо Тархон ҳамнабард шуда, ўро бо як зарби шамшер то миёнаш ду ним кард: сипоҳи Тархон пароканда шуд, ҳазимат кард. Башутан қалби лашкари душманро раҳна кард, Кӯҳрам гурехт.

Исфандёр дар базму зиёфат, пас аз он ки тӯрониёни маст пароканда шуданд, дар торикӣ сарулибоси чангӣ пӯшид ва гурдони худро аз сандуқҳо бароварда ба ҳар яке се чом май нӯшонд ва сипас онҳоро ба се даста тақсим карду дастаи якумро дар мобайни диҷ гузошта фармон дод, ки аз ҳар кучо сипоҳиёни душман пайдо шаванд, набард карда онҳоро қир кунанд, дастаи дуюмро ба дарвозаи диҷ гузошт, то ки тӯрониҳои аз майдони чанг баргаштаре ба дарун даромадан намонанд, дастаи савум мебоист саркардагони тӯронии мастшударо ёфта, ҳамаашонро туъмаи теғ гардонад. Худи паҳлавон бист гурди далерро ҳамроҳ гирифта ба кохи хоқонӣ ҳучумовар шуд:

Ба даргоҳи Арчосп омад далер,

Зирехдору гуррон ба кирдори шер.

Хурӯшу ғулғуларо шунида, Ҳумой ва Бехофарид даvon омаданду ба бародарашон бархӯрданд, Исфандёр онҳоро зуд ба он сарой, ки бозоргоҳаш буд, фиристода фармуд, ки то анҷоми разму набард дар он ҷо бошанд, ва худ ба бошишгоҳи Арчосп шитофт. Вай ва сарбозонаш ҳар киро, ки пеш омад,

куштанд. Арҷоспи хобрафта аз ғалоғула бедор шуд ва бархоста хафтону кулоҳи румиро пӯшиду ханҷар ба даст гирифта омодаи набард ва дифоъ гардид; Исфандёр яке ханҷари обгун ба даст аз дари хобгоҳ зада даромад; ба ҳокон гуфт:

– Аз дасти марди бозаргон ҳадяи Луҳроспиви Гуштоспиро биситон. Ҳадя – марг аст. Аз ин баъд манзилат зери хоки сиёҳ хоҳад буд!

Ба якдигар дарафтиданд:

Баровехт Арҷоспу Исфандёр,
Аз андоза бигзашташон корзор.
Паёпай ҳаме теғу ханҷар заданд,
Ғаҳе бар миён, гоҳ бар сар заданд.
Ба захм-андар Арҷоспро кард суст,
Набуд бар танаш ҳеҷ ҷойи дуруст.
Зи пой андаромад тани пилвор,
Қудо кардаш аз тан сар Исфандёр.
Чунин аст кирдори гарданда даҳр:
Ғаҳе нӯш ёбӣ аз ӯ, гоҳ заҳр.

Паҳлавон чун аз кори Арҷосп фориғ гашт, ба сарбозонаш фармуд, аз аспхонаи ҳоконӣ аспҳои тозиро бароварда зин заданд. Саду шаст гурди набардозмо савор шуда бо сардории солори худ ва хоҳарони вай аз диҷ баромада ба майдони ҷанг рӯ оварданд. Дар диҷ як даста сарбозон ба посбонии ҳазинаву дафинаи ғаниматӣ гузошта шуданд; Исфандёр ба онҳо фармон дод, ки:

– Дарвозаи диҷро маҳкам кунед, сипоҳиёни Арҷоспро даромадан намонед. Баъд, вақте донистед, ки ман ба лашкари худамон расидам, дидбонон аз дидгоҳ: – «Зиҳӣ сару тоҷи Гуштоспшӯх!» гӯён фарёду ғалоғула кунанд. Ҳар гоҳ, ки лашкариёни Арҷосп аз размиғоҳ гурехта дар паси дарвозаи диҷ тӯб шуданд, шумо сари Арҷоспро аз болои диҷ ба онҳо партоед.

Вай даштро давр зада ба назди лашкари худ расиду хоҳаронро дар ҷойи беҳавф паноҳ дода, худ ба ҳарбу зарб даромад.

Се пос аз шаб гузашта буд, ки посбон аз болои диҷ: – «Зиҳӣ сару тоҷи Гуштоспшӯх! Зиҳӣ Исфандёри фирӯзбахт! Вай ба кини бобояш Луҳросп сари Арҷоспро бурид!» – гӯён наъра кашиданд.

Кӯҳрам ва лашкараш ин овозро шунида ба худ ларзиданд, ба хавотир афтоданд. Онҳо ханӯз аз кушта шудани ҳокон ва

забт шудани диж ба дасти сарбозони Исфандёр беҳабар буданд, гумон мекарданд, ки дар диж дидбону посбонҳои ҳудашон истодаанд. Кӯҳрам ба Андаремон гуфт:

– Ин чӣ бозист, ки посбонони диж мекунанд? Кӣ дар ин шаби тор бар болини ҳокон ёрои чунин овоз баровардан дорад? Бояд сарбозон фиристем, то соҳибони ин овозро чазо диҳанд. Агар мабодо онҳо душманони хонагии мо ва хоинон бошанд, сарҳашонро бо гурз бояд кӯфт.

Чун он гуна наъраву ғулғула такрор шудан гирифт, сипоҳиён яқин карданд, ки диж ба дасти хоин афтодааст. Гуфтанд: – «Нахуст бояд он душманони хонагиро бартараф кард ва баъд баргашта ин ҷангро идома дод». Пас майдони ҷангро гузошта ба сӯи диж рӯ оварданд.

Исфандёр аз паси онҳо меомад.

Кӯҳрам чун ба дарвозаи диж расид, ба ақибаш нигоҳ карда лашкари Исфандёрро дид. Ба сипоҳаш фармон дод:

Ҳама тегҳо баркашед аз ниём!
Ба ханҷар фиристод бояд паём!
Аз сари нав ҳарбу зарб даргирифт:

Ду лашкар бад-он сон барошфтанд,
Ҳама бар сари якдигар кӯфтанд.

Ҳарбу зарб то бомдод бас нашуд, аз ҳар ду тараф ҷанговарони бисёре талаф гардиданд.

Дар сапедадам сарбозони Исфандёр аз болои бораи диж сари буридаи Арҷоспро ба миёни лашкари тӯронӣ ҳаво доданд. Тӯронӣ дилшикаста ва гирёну нолон шуданд, ҳавсалаи ҷангиданашон намонд. Лекин Кӯҳрам ҳанӯз аз ҷанг сер нашуда буд, сӯи Исфандёр ҳамла бурд. Дуяшон соате пиёда шамшерзанӣ карданд, шамшери Кӯҳрам шикаст, он гоҳ Исфандёр ҳам шамшерашро партофта бо ҳариф ба ғӯштингирӣ даромад ва оқибат ўро аз камаргоҳаш гирифта бардошту бар замин зад. Ҳоконзода ва сарлашқари тӯронӣ асир афтод:

Ду дасташ бибастанду бурданд хор,
Пароканда шуд лашқари номдор...

ДОСТОНИ «РАЗМИ ИСФАНДЁР БО РУСТАМ»

Исфандёр бо сипохи музаффару мансур ва бо хоҳарони аз асорат озодшуда ба Балх баргашт.

Қаҳрамони Ҳафт Хон ва фотеҳи Рӯйиндижро дар ватанаш бо шодиву сурур ва чашну сур пешвоз гирифтанд:

Ҳама шаҳри Эрон биёростанд,
Маю руду ромишгарон¹ хостанд.
Ҳаво пур зи овози ромишгарон,
Замин пурсаворону найзаварон.

Шоҳ Гуштосп ба шарафи писари баҳодураш зиёфатҳои пуртантана ва базмҳои пуршукӯҳ орошт, ба вай офаринҳо хонд ва ба саломатиаш дар ҷомҳои заррин шароби ақиқин нӯшид.

Офарин меҳонд ва менӯшиду аз ваъдаи худ, яъне супурдани подшоҳӣ ба писар сухане ба миён намеовард.

МАШВАРАТ БО МОДАР

Шабе аз шабҳо Исфандёр аз даргоҳи падар ба хонааш маст ва андуҳгин баргашт. Модараш Катоюн – духтари қайсари Рум ўро бо меҳрубонӣ ва навозиш ба бистар хобонд.

Ними шаб аз хоб бедор шуда май хост, ҷоми май оварданд, нӯшиду ба модараш ҳасрат карда гуфт:

– Падарам бо ман бад мекунад. Гуфта буд, ки агар кини Луҳроспшоҳро аз Арҷосп ситонӣ ва хоҳаронатро аз асорат ҳалос карда оварӣ, подшоҳиро ба ту месупорам. Инак, ман ба ранҷу озорҳои бешумор ва балою офатҳои марғбор тоб оварда Арҷоспро аз миён бардоштам, Рӯйиндижро фатҳ кардам, хоҳаронамро аз асорати нангин озод карда овардам, лекин шоҳ аз ваъдааш даҳон намекушояд, гӯё ки онро фаромӯш кардааст. Калону хурд пинҳонӣ ба ман меҳанданд. Фардо субҳ ба назди шоҳ меравам ва суханҳои гуфтаниро ба рӯяш меғӯям. Агар подшоҳиро ба ман супорад, ман ўро ҳамчун шамане, ки бутонро мепарастад, парастии мекунам ва агар рӯй тобаду насупорад, худам мегирам:

¹. Ромишгар – сароянда, овозхон.

Ҳамегирам он тоҷу бар сар ниҳам,
Бар эронӣён тоҷу кишвар диҳам.
Туро бонуи шаҳри Эрон кунам,
Ба зӯру ба дил кори шерон кунам.

Модар аз гуфтори ӯ ғамгин шуд ва гуфт:

– Эй писари ранчкашидаам, охир ганҷ дорӣ, фармон дорӣ, сипоҳ дорӣ, аз ин зиёд чӣ меҳохӣ? Падарат якто тоҷ дораду бас, дигар ҳама лашкару кишвар аз он туст. Чӣ некутар аз писари шердиле, ки камари хизмат бар миён баста, пеши падар истода бошад?

Лекин маслиҳати Катоюн ба Исфандёр хуш наёмад, ба модар ба зарбулмасали замони худ посух дод:

Ба пеши занон роз ҳаргиз мағӯй,
Чу гӯйӣ суҳан, бозёбӣ ба кӯй¹.
Макун ҳеҷ коре ба фармони зан,
Ки ҳаргиз набинӣ зани ройзан².

Аммо ҷавонпахлавон сахв кард: воқеаҳои баъдина собит карданд, ки Катоюни оқида ҳақ гуфта буд...

ФОЛ ДИДАНИ ҶОМОСП

Шоҳ хоҳиши дили шоҳзодаро медонист; фотеҳи Рӯйиндиҷ тоҷи подшоҳӣ меҳоҳад, лекин Гуштосп подшоҳиро ба писараш додан намехост ва дар айни вақт аз писар хотираш ночамъ буд. Қарор дод, ки ба фол толеи шоҳзодаро дарёбад. Ҷомоспи вазир ва ситорашиносро ба наздаш хонда фармуд:

– Зичҳоятро бубин ва толеи Исфандёрро бозчӯй; оё умраш дароз аст? Подшоҳӣ дар қисматаш ҳаст ё не?

Ҷомосп зичҳои кухнаро дида ғамгин шуд, гирифт ва ба шоҳ гуфт:

– Бадрӯзу бадахтар марде ҳастам, донишам ба сарам бало шуд. Кошкӣ ба чанголи паланге меафтадам ё падарам дар кӯда-

¹. Яъне гуфтаатро баъдан худат дар кӯча хоҳӣ шунид.

². Ройзан – оқил, боандеша.

киам маро мекушт. Акнун бояд ғами Исфандёрро кашид ва шӯро талх чашид.

– Эй писандида мард, – гуфт шоҳ, – аз роҳи дониш берун машав ва бигӯ, ки зичҳо чӣ нишон доданд?

– Толеи шоҳзода ўро ба Систон мекашад, риштаи зиндагониаи ба дасти Рустам аст ва бо дасти Рустам бурида мешавад, – гирифта посух дод вазири ситорашинос.

Гуштосп парешонхотир шуда, дар андеша фурӯ рафт ва сипас пурсид:

– Агар ман подшоҳиро ба вай супорам, оё толеаш дигаргун мешавад? Он гоҳ вай аз гардиши рӯзгор осуда менишинад ва ба Систон намеравад?

– Аз амри чархи гардун гурез нест, – гуфт Ҷомосп. – Аждаҳои тезчанг ҳам аз чанги тақдир раҳо намеёбад. Шудани мешаваду будани мебошад.

ХОСТАНИ ПОДШОҲӢ АЗ ПАДАР

Гуштосп пагоҳӣ бар тахти заррин нишаста буд, ки Исфандёр дар пешгоҳи ӯ ҳозир шуд:

Чу дар назди шоҳ анчуман шуд сипоҳ,
Зи номоварону зи гурдони шоҳ,
Ҳама мӯбадон пеши тахташ рада,
Ҳам испаҳбадон пеши ӯ саф зада.
Пас Исфандёр он гави пилтан
Баровард аз дард он гаҳ суҳан.

Вай ба ёди Гуштосп овард, ки чӣ тавр дар чанги якум сипоҳи Арҷоспро аз Балх ронд ва чӣ тавр шоҳ ба «мукофоти амал»-и ӯ бо иғвои Гуразм ўро дар банди гарони Гунбадон андохт, чӣ тавр дар вақти ҳучуми дуёми истилогарон шоҳ ба воситаи Ҷомосп ба ваъдаи тахту тоҷ ўро аз Гунбадон оваронд ва ӯ Гуштоспро аз таҳлукаву кишварро бори дигар аз торочу яғмо начот дод ва билохир чӣ тавр вай Ҳафт Хони пурҳавфу даҳшатро паймуд, Рӯйиндижро кушод ва подшоҳии Арҷоспро зеру забар кард.

– Ту, – гуфт ӯ ба шоҳ, – ганҷҳои беҳисобро, ки ман аз ҷангҳо ба ғанимат оварда будам, ба ганҷинаи худ ниҳодӣ, лекин суди ман хун ва ҳосилам ранҷ омаду бас:

Зи бас панду савганду паймони ту,
Дилам гармтар шуд ба фармони ту.
Ҳамегуфти: – «Ар боз бинам туро,
Зи равшанравон баргузинам туро,
Супорам туро афсару тахти оҷ,
Ки ҳастӣ ба марди сазовори тоҷ».
Баҳона кунун чист? Ман бар чиам?
Пур аз ранҷ пӯён зи баҳри киам?
Шаҳон гуфтаи худ ба ҷой оваранд,
Зи аҳду зи паймони худ нагзаранд.
Писарро бинех тоҷ акнун ба сар,
Чунон чун ниҳодат ба сар-бар падар.

ПОСУХИ ГУШТОСП

Шоҳ ва бузургони кишвар гуфтори шоҳзодаро хомӯшона шуниданд. Гуштосп андешиду чунин посух дод:

– Эӣ фаррух Исфандёр, ҳар ҷӣ гуфти, рост гуфти. Корхое, ки ту карди, беш аз он аст, ки гуфти. Акнун на дар ошкоро ва на дар ниҳон душмане нест, ки номи туро шунаваду ба худ напечад. Ту дар ҷаҳон ҳамто надорӣ, ва агар дорӣ, он фақат Рустами Зол аст.

Баъд гуфт, ки Рустам худро шоҳи Нимрӯз мешуморад, бар шаҳрҳои Бӯст, Ғазнин, Кобул ҳукм меронаду ба ман сар намефурорад; ба мо кинаи ниҳонӣ дорад. Вақте ки Арҷосп омада Балхро гирифт, Рустам ба ҷанги вай наёмад, гӯё ки аз ман нанг дошт. Аслан ҳуди вай кист? Наҷоду насабаш чист? Дуруст аст, ки номвар паҳлавонест, лекин як нафар бандаи шоҳ Ковус буд. Ту Исфандёр, ба ҷанговарӣ на дар Эрон, на дар Тӯрон ва на дар Синду Рум ҳамтое надорӣ, бояд ба ҷанги Рустам раӣ:

Суйи Систон рафт бояд кунун,
Ба кор оварӣ ҷангу рангу фусун:
Бараҳна кунӣ теғу кӯполро,
Ба банд оварӣ Рустами Золро!

Гуштосп ба яздон, ба Зардушт, ба «Занд»-у «Авасто» савганд хӯрд, ки агар Исфандёр ин корро ба анҷом расонад, яъне Рустами Достонро банд карда оварад, шоҳзодаро ба ҷойи худ бар тахт менишонад. Гуфт:

Супорам туро ганҷу тахту кулоҳ,
Нишонам-т бо тоҷ дар пешгоҳ.

Исфандёр розӣ нашуд, эътироз карду гуфт:

– Эй номвар шаҳриёр, аз расми куҳан набояд дур шуд ва сухан ба андоза бояд ронд. Ту шоҳи Тӯрону Чин ҷӯи набард бош, ки душмани туст, бо Рустами пир чӣ набард мечӯӣ? Вай марди бузург, накукор ва ба шоҳони Эрон содиқ аст.

Лекин Гуштосп аз раъйи худ нагашт ва такрору таъкид кард, ки Исфандёр бояд Рустамро бо ҳамроҳии бародаронаш Завораву Фаромарз, падараш Золи Зар ва модараш Рӯдоба баста, пиёда давонда ба Балх оварад, то ки ҳама бинанду аз он пас касе аз амру фармони шоҳ сар натобад.

Исфандёрро аз итоат ба фармони шоҳ чора набуд, вай чин ба абрувон оварда гуфт:

– Рустам фақат баҳона аст, ту аз тахту тоҷи подшоҳӣ ҷудо шудан намеҳохӣ ва барои он ки аз ману даъвои ман халос шавӣ, маро ба ҷойи дур мефиристӣ. Лекин ман, ки бандаи туам, аз сар фурувардан ба фармонат чора надорам.

– Тундӣ макун, тез машав, ки ба бузургӣ намерасӣ, – сабук танбеҳ дод ӯро шоҳ. – Аз лашкар саворони корозмударо хоста гир, силоҳу ганҷро бардору равон шав!

– Лашкар маро ба кор намеояд, агар ачалам расида бошад, аз лашкар чӣ суд? – Исфандёр инро гуфта, «лаби пур зи боду дили пур зи ғам» аз боргоҳ бадар рафт.

ПАНДИ МОДАР

Рӯзи дигар Катоюн бо ҳоли парешону чашми гирён пеши писараш омада гуфт:

– Аз Баҳман шунидам, ки ту меҳохӣ ба Зобулистон биравӣ ва Рустамро бибандӣ? Яке панди модаратро бигир, писар, ба бадӣ мақӯшу шитоб макун. Дуруштӣ бо ҷаҳонпахлавони пилтане, ки чигари Деви Сафедро медарад, аблаҳист. Аз барои тоҷ сари ҷавонатро барбод мадеҳ, ки ҳеҷ кас аз модар бо тоҷ

назодааст. Падарат пир шудааст ва ту барной, умеди кишвару лашкар аз туст. Зорӣ мекунам, фарзанд, камандеш мабошу тезӣ макун, модаратро мусибатзадаи ду гетӣ манамой!

Исфандёр посух дод, ки:

– Эй модари меҳрубон, рост мегӯӣ, Рустам ҳамон аст, ки медонӣ ва авсофашро чун «Занд» меҳонӣ. Саросари Эронро бичӯӣ аз вай накукортар касеро намеёбӣ. Чунин касро намебанданд ва бастанӣ вай аз ҷониби подшоҳ кори бадест. Лекин ту дили маро машикан, модар, охир, ман чӣ гуна аз фармони шоҳ сар мепечам? Агар толеам маро ба Систон кашида бошад, бидон, ки Рустам аз ман ҳаргиз сухани сарду дурушт нахоҳад шунид.

Катоюн зор-зор гиристу гуфт:

– Писари паҳлавонам, ту ба неруи худ болида ҷонатро дар хатар меандозӣ. Ту ҳамнабарди он пилтан нестӣ, мерафта боӣ – бе сипоҳ марав, ҳам писаронатро бо худ мабар.

– Писаронро набурда наметавонам, – гуфт Исфандёр, – ҷавон аз падар дур бошад, пастманиш ва бадхулқ мешавад. Писаронам дар ҳар разм маро ба қор меоянд. Лашкари зиёд ҳам ба ман дарқор нест, ҳешу пайванд ва якҷанд савор басанда аст.

Сухан кӯтоҳ, паҳлавон модарашро зору гирён гузошта, дар бомдод бо писаронаш Баҳману Нӯшозару Меҳрнӯш ва бо як дастаи хурди сарбоз сӯи Систон саворӣ намуд.

Мерафтанд, то ки дар дашт ду роҳ пеш омад, ки яке ба Гунбадон мебурду дигар ба ҷониби Систон. Аз қазо уштуре, ки дар сари қорвон мерафт, ногаҳон ҳобиду ҳеҷ нахост; «ту гуфтӣ, ки бо ҳок гаштаст ҷуфт»; қорвон ба сараш ҳай ҷӯб зад, ҳай ҷӯб зад, лекин уштур наҷунбид, қорвон аз рафтан бозмонд; Исфандиёр аз ҳодиса фоли бад гирифт ва хавф бурд. Фармуд, сари уштурро буриданд, то ки бадӣ ба уштур занаву маҳв шавад. Бо вучуди ин, хавфи ба дили паҳлавон воридшуда то охир ӯро тарк накард.

Ба соҳили рӯди Ҳирманд расида қарор гирифтанд. Исфандёр ба суроғи вай омада дар он лаби рӯд саропарда зад. Дигар бузургони лашкар дар ҷодарҳо ҷойгир шуданд. Сипаҳсолор ҷонишини худ Башутанро ба наздаш хонда гуфт:

– Акнун фиристодае далеру бодониш ва бофарру зеб мебояд, ки пеши Рустам раваду ӯро ба назди ман оварад. Агар

Таҳамтан ояду бадхӯйӣ накунад ва ба нағзӣ дасташро ба банд диҳад, ман бо вай нағзӣ мекунам ва ҳеч озораш намедиҳам.

– Нек фармудӣ, – гуфт Башутан, – озори мардони бузургро раво мадор, ба ҳамин қавли худ биист.

РАФТАНИ БАҲМАН БА НАЗДИ РУСТАМ

Исфандёр қарор дод, ки ба назди Рустам писараш Баҳманро фиристад. Ба вай фармуд:

– Бар аспӣ сиёҳ барнишину равон шав. Танатро бо ҳариру дебои чинӣ биорой ва тоҷи гавҳарнигори хусравӣ бар сарат бинех, то ҳар кас туро бинад, донад, ки шоҳзодаӣ. Туро панҷ савор бо аспони зарринситом ва даҳ некном мушояат мекунанд.

Баҳман омодаи рафтан шуда, барои дастур гирифтани боз ба назди падараш даромад. Исфандёр ба вай чунин фармуд:

– Ба Рустам аз ман дуруд бидеҳ ва бигӯ: – «Ҳар кас, ки баланд гашт, ҷаҳон аз бадихо бегазандаш¹ медорад ва агар некукор бошад, худ аз бадиву бадхӯй парҳез мекунад. Чун вай аз кирдори зишт дурӣ ҷуст, дар ин сарои сипанҷ ҳамеша шодмон хоҳад буд. Баду нек бар мо мегузарад ва саранҷом бистари мо хоки тира аст. Ба гетӣ² ҳар кӣ худочӯй бошад, бо шоҳон месозад. Мо аз ту андоза мегирем, ки солиёни бешуморро паси сар кардаӣ ва подшоҳони бисёрро дидаӣ. Агар бо чашми хирад бингарӣ, хоҳӣ донист, ки чун ту бандаи ниёғони ман будиву дар хизматашон мекӯшидӣ, ин ҳама бузургиву ганҷу сипоҳро аз онҳо ёфтӣ, пас оё шоиста буд, ки дар подшоҳии Луҳросп боре ба даргоҳи ӯ наёмадӣ ва чун подшоҳӣ ба Гуштосп расид, аз ӯ низ ёд накардӣ, нома нанавиштӣ, бандавор ба даргоҳаш нарафтӣ? Акнун аз Бохтар то Ховар, аз Тӯрон то Синду Рум мулки ӯ ва ҷаҳон дар дасташ ҳамчу як муҳра мум аст. Эй паҳлавон, шоҳ аз ту озурдадил аст. Боре ӯ ба рӯзи сафеду шаби сиёҳ савганд хӯрд, ки туро бо ҳешу пайвандхоят баста ба боргоҳаш хоҳад овард. Акнун ман бо фармони вай омадам, ки туро баста ба наздаш барам. Аз хашми Гуштоспшоҳ парҳез кун ва биёву падарат Золи Зар, модарат Рӯдоба, бародаронат Завораву Фаромарзро бо худ биёр. Ба ҷони падарам савганд, ки агар таслим шавӣ ва бо ман равӣ, ман

1. Газанд – зарар, осеб.

2. Гетӣ – дунё, ҷаҳон.

шоҳро аз хашмаш мегардонаму аз нияташ пушаймон месозам, намегузорам, ки ба ту ё хешу пайвандҳоят боде вазад».

Баҳман равон шуд. Чун аз Ҳирманд гузашт, дидбони систониҳо дарҳол ба Зобул хабар дод, ки чавони сарафрозе бо як даста саворон пайдо гардид. Золи пир зуд бар зин нишаста бо гурзу каманд ба лаби рӯд омад. Ҳамин ки саворро дид, гуфт:

– Бешак, ин савор паҳлавонест аз нажоди Луҳроспшоҳ. Макдамаш ба диёри мо фархунда бод.

Баҳман ба наздики Зол омада ӯро нашинохт ва пурсид:

— Эй марди деҳқон, мақомгоҳи Рустами Дастон кучост?

Золи пир ба вай гуфт:

– Марҳамат бифармой. Рустам дар шикор аст, хамин замон бо Заворау Фаромарз бармегардад. Ту бо саворони худ фуруд ой, меҳмони арҷманди мо бош; мефармоям, май меоранд, ромишгарон меоянд, то расидани Рустам даме биосой.

– Исфандёр ба ман ромишу майгусорӣ нафармуд, – посух дод Баҳман, – аз саворонат якеро ба ман ҳамроҳ кун, то маро ба шикоргоҳ, ки Рустам он ҷост, роҳнамоӣ кунад.

– Эй сарафроз, номат чист? Ба гумонам, ту агар аз авлоди
Лухросп бошӣ, хеши Гуштосп ҳастӣ?

– Ман Баҳман, писари Исфандёрам, – боифтихору ғурур посух дод чавон.

Золи Зар зуд аз асп фуруд омада ба Баҳман таъзим кард, Баҳман ҳам пиёда шуд, дуяшон чанде пурсу посух карданд.

Зол ҳарчанд аз вай хоҳиш кард, ки истад, Баҳман қабул накард ва гуфт, ки дар расонидани пайгоми Исфаңдёр таъхир раво нест. Зол ночор аз навкарони худ савореро ба паҳлавонзодаи шитобанда ҳамроҳ карда онҳоро гуселонд.

ВОХҮРӢ БО РУСТАМ

Дар роҳ кӯҳе пеш омад, Баҳман савора ба болои он баромада нигоҳ кард. Дар пояи кӯҳ, ба канори марғзор, чашмаш ба марди қавиҳайкале афтод, ба сӯяш асп ронда ва боз марде ҳамчун кӯҳе бесутунро дид, ки дарахтеро дар даст медошт, бар он дарахт нармагӯре овехта шуда буд ва мард гӯшти онро ба дандон канда меҳӯрд; ба дасти дигараш чоми май дошт, дар паҳлӯяш як гурзи калони говсар ва як пӯстин хобида буд. Чавонмард донист, ки вай Рустам аст. Аспи Рустам – Рахши машҳур дар марғзор мечарид. «Метарсам, ки Исфандёр ба набарди ин паҳлавони кӯҳпайкар тоб намеоварад, – аз дил

гузаронд Баҳман, – мабодо ки падарам ба дасти вай кушта шавад! Ҳоло ман метавонам бо як санг ўро ҳалок созам». Пас вай аз танаи кўҳ санги калонеро канда ба поён – ба болои Рустам ғелонд.

Завора, ки дар он дам аз нахчиргоҳ баргашта буд, садои ба ҳам хўрдани сангро шунида, нигоҳ карду хоросанги ғелонро дид ва сўйи бародараш хурўшидӣ: – «Рустам, аз кўҳ санг ғелид, гурез!». Лекин паҳлавон аз ҷо начунбид ва аз хўрдану нўшидан бознаистод. Санг омада буд, ки онро бо пошнааш зада дур андохт. Завора, ки саҳт тарсида буд, ба худ омада бо ҳаёҳуи шодона ба вай офарин хонд. Баҳман ба зўру тавоноии Рустам ҳам тан дод ва ҳам маъюс шуда, ба дилаш гуфт: – «Агар Исфандёр бо ин паҳлавон ҳамнабард шавад, худро расво мекунад, ҳалок мешавад, ва агар Рустам ғолиб барояд, тамоми Эронро мегирад. Бехтар, ки падарам бо вай мадоро кунад». Вай ақиб гашта, бо гурўҳи худ ба шикоргоҳ назди Рустам омад. Рустам ўро бо Завора ва дигар касони худ пазиро шуд. Баҳман ному насабашро гуфта буд, ки Таҳамтан ўро дар оғўш гирифта аз сару рўяш бўсид. Нишаста сари гуфтугузоро боз карданд. Баҳман ба вай салому паёми Исфандёрро расонд. Хони зиёфат ораста гардид. Рустам якто гўри кабобшударо пеши меҳмон ва гўри дигарро пеши худ гузошта, намак пошида хўрдан гирифт; одатан вай ҳар бор якто гўрро покиза меҳўрд. Баҳман аз гўр фақат андаке хўрд, ки садяки хўриши Рустам ҳам набуд. Таҳамтан хандиду ба вай гуфт:

– Дар сари хон хўришат ин бошад, ба Ҳафт Хон чӣ гуна рафтӣ? Дар ҷанг бо кадом зўр камон мекашию найза меандозӣ?

– Хусравнажод пурхўр намешавад, – вачҳ гуфт Баҳман. – Хўриш камтар бошад, кўшиш дар ҷанг бештар аст.

Мизбон ду ҷоми зарринро пури май карда, якеро ба меҳмонаш дароз кард. Меҳмон аз калонии ҷом тарсид. Он гоҳ Завора ҷоми ўро гирифта нисфи майро дам кашиду бақияашро ба Баҳман дод, вай ба зўр нўшид.

Дар поёни зиёфат аспонро зин заданд ва шикоргоҳро ба қасди Зобул тарк карданд. Рустам ва Баҳман дар паҳлуи ҳам асп меронданд, сари роҳ Баҳман он чӣ падараш фармуда буд, ки бигўяд, ҳамаро як ба як ба паҳлавон баён кард.

ПОСУХИ РУСТАМ БА БАҲМАН

Рустам аз забони вай суханони Исфандёрро шунида, ба андеша рафт ва даме хомӯш монд, сипас гуфт:

– Паёматро шунидам, аз дидори ту шод шудам. Ба Исфандёр ин посухи маро бибар:

– «Эй шердил, меҳтари номдор, бузургмарде, ки чун ту ба диловариву пируӣ ном баровардааст, набояд сари бадхӯй дошта бошад. Барои он ҳама корҳои нек, ки кардаам ва ранҷхое, ки аз Кайхусрав то Кайқубод дар хизмати шоҳон кашидаам, подоши ман банду занҷир мешуда бошад, бехтар буд, ки ба дунё намеомадам ва агар омадам, дар вай дер намеройдам. Ту бо ман ба ҷангу ситез машитоб, ки дар ҷангу ситез ман худ анбоз надорам. Касе дар пойи ман банд надидааст. Ҷаҳонро ба ҷашми ҷавонӣ мабин, ҳашму кинро аз дилат бадар кун. Ба омаданат сипос мегузорам, орзу доштам, ки чехраи дилписандат, бузургиву мардонагиатро бубинаму бо ҳам шодком ништам, ба ёди шоҳаншоҳ Гуштосп ҷом бардорем. Акнун он ҷӣ мечустам, ёфтам. Аз рӯд бигзару бие, ба қадамат хонаи моро гиромӣ кун. Бо сипоҳ биеву ду-се моҳ меҳмони ман бош, ки хизматгори туям, чунон ки хизматгори Кайковусу Кайқубод будам. Ҳар гоҳ, ки ба Балх баргардӣ, ҳамроҳи ту ба назди шоҳ меравам ва узрхоҳон ҳашми ўро нарма месозаму озурдагиро аз дилаш мебарорам». Баҳман бо ин посухи Рустам зуд баргашт.

Рустам ўро гуселонду ба Завора ва Фаромарз фармуд:

– Охир, вай барои бастану бурдани ту омадааст, ҷӣ гуна меҳмони мо мешавад, – тааҷҷуб кард Завора.

– Ман ба назди вай ба некӣ меравам, вайро ба меҳмонӣ меҳонам, – гуфт Рустам. – Ҳар касро ба некӣ умед аст, аммо намедонам ў бо ман ҷӣ гуна рафтор хоҳад кард:

Агар некуӣ бинам андар сараш,
Зи ёкуту зар оварам афсараш,
Надорам аз ў ганҷу гавҳар дарег,
На бар густувону на кӯполу тег,
В-агар бозгардонадам ноумед,
Набошад маро рӯз бо ў сапед:
Ту донӣ, ки ин тобдода каманд,
Сари жандапилон дарорад ба банд.

– Ин гумонро аз дилат дур кун, – маслиҳат дод Завора. – Касе, ки кина надорад, разм намечӯяд. Ту ба Исфандёр чӣ бадӣ карда будӣ, ки боиси кинаи ӯ шуда бошад?

Аз сӯи дигар Баҳман ба назди падараш расида, он чи аз Рустам шунид ва он чӣ дар шикоргоҳ дид, ҳамаро ба вай нақл кард ва афзуд:

– Ҳамчу Рустам паҳлавонро на дидаам ва на шундаам. Ба ростӣ ҳам жандапилест, ки наҳангро аз дарёи Нил мекашад. Вай меояд ва ҳамин дам ба Ҳирманд мерасад. Туро дидан меҳаҳад, намедонам чӣ роз дорад.

Рустамро ситоиш кардани Баҳман ба Исфандёр хуш наёмад, вай ба писараш шӯрида, дар пеши сарҳангон ва мубадон мулзам кард:

– Марди сарафроз набояд ҳамнишини зантабиатон шавад. Дигар ин ки кӯдаконро ҳаргиз набояд ба кори бузург фирис-тад. Ту, – ба писараш рӯ оварда хитоб кард ӯ, – ҳоло бонги пойи аспро нашунидаӣ, пили жаёнро кучо дидӣ, ки ин ҷо Рустамро ба вай монанд карда, дили чанговарони маро мешиканӣ?!

Аммо вақте ки Исфандёр бо Башутан танҳо ба танҳо монд, ба ӯ гуфт:

– Рустам, он шери чанговари сарафроз, агарчи пир шуда-аст, ханӯз бардам аст. Бад-он мемонад, ки ҳеҷ аз синну сол зӯраш коста намешавад.

ОМАДАНИ РУСТАМ

Исфандёр фармуд, ба аспи сиёҳ зини заррин заданд, бар-нишасту бо сад савор ба пешвози Рустам равон шуд.

Нахуст аспони чангӣ ба якдигар дуруд ва паём доданд; аз он лаби рӯд хурӯши осмонкафи Рахш баланд гардид, аз ин лаб сиёҳмушкин бо шиҳаи пурғулғулае ҷавоб гардонд.

Рустам аз рӯд гузашт. Паҳлавонон аз аспҳо фуруд омаданду оғӯш ба вохӯрдӣ карданд. Таҳамтан пас аз дуруду офарин шоҳзодаро дар зебоии қаду чехра ба Сиёвуш монанд кард, Рӯйинтан ўро пуштибони шоҳони тоҷбахш номид ва ба Зарири «сипоҳдори аспафкани наррашер» шабоҳат дод. Сипас Рустам гуфт:

Яке орзу дорам аз номдор,
Ки бошам бад-он орзу комгор,
Ки ой хиромон суйи хони ман,
Ба дидор равшан кунӣ чони ман,

Исфандёр чунин посух дод:

– Эй аз паҳлавонони ҷаҳон ёдгор, аз хоҳиши чун ту бузург-марде, ки Эрон ба номат менозад, гузар кардан нашоёд, лекин ман аз амри шоҳ сар тофтан наметавонам; шоҳ моро дар Систон диранг кардан нафармуд ва инчунин аз ҷангидан бо номдорони ин сарзамин манъ кард. Ту ҳам аз фармони ӯ сар мапеч, то ки аз зиндағониат комёб шавӣ. Худат бедиранг ба поят банд бинех. Охир, аз банди шоҳон нанг нест. Ман туро баста назди шоҳ мебарам ва аз вай бахшоиши гуноҳатро мепурсам. Аз бастанӣ ту дарёғам меояд, шод нестам, лекин чора надорам. Шабҳо аз банд озод хоҳӣ буд ва аз чизе ба ҷонат озор нахоҳад расид. Эй паҳлавон, ту гумони бад мабар, шоҳ ба ту бадӣ нахоҳад кард. Туро, ки баста бурдам, падарам под-шоҳиро ба ман медиҳад, ва он гоҳ ман ҷаҳонро бар кафи ту мениҳам.

Ҷеҳраи равшани пиронаи Таҳамтан хира гашт. Ӯ гуфт:

– Хоста будам, ки ба дидори ту хуррам шавам, аммо гуфторат диламро сиёҳ кард. Мо ду пиру ҷавонему ду гарданфарози бедор ва бохирад рӯ ба рӯи ҳам истода ба миёни мо деви кина роҳ ёфта, туро аз паи тоҷу тахт ба қачӣ бурдааст. Фақат, эй сарафроз, ту ба ин диёр оӣ ва ба ҳонаи ман наравӣ, як дам меҳмони ман нашавӣ, бар ман нанг аст ва ин нанг ҷовидон мемонад. Аз ман ҳар чӣ хоҳӣ, ба ҷо меорам, фармон мебарам, магар баста шудан, ки коре зишт ва барои ман ор аст. Бидон, ки то ман зиндаам, касе маро дар банд нахоҳад дид.

– Ҳар чӣ гуфтӣ, рост гуфтӣ, – тасдиқ кард Исфандёр, – лекин фармони шоҳ чун қазову қадар радношуданист. Дигар ин ки агар ман ба меҳмониат раваму баъд аз он ту худро ба бастан надиҳӣ, ман ночорам, ки нону намакатро фаромӯш карда ва бо ин ба наҷоди покам иснод оварда бо ту бичангам. Лекин модом, ки ту бо ман сари хони зиёфат ништастан мевоҳӣ, биё имрӯз дар саропардаи ман бо ҳам нишинем ва шароб нӯшем.

– Ман биравам ва либоси роҳ аз тан берун кунам. Як ҳафта дар шикор будам, пӯшокам чиркин шудааст. Сипас ту кас фиристу маро ба меҳмонӣ бихон, меоям.

Таҳамтан рафт. Исфандёр ўро гуселонда, ба Башутан гуфт:
– Ўро ба меҳмонӣ даъват намекунам. Мабодо агар яке аз мо бо сабабе тез шавад, кор ба чанг мекашаду якемон кушта мешавем ва он гоҳ куштаи ошно ба кушанда пушаймонӣ ва надомат меоварад.

Башутан эрод овард, ки:

– Эй Исфандёр, ман вақте дидам, ки ду паҳлавони номдор бо ҳам бародарвор, бе кинаву душманӣ вохӯрдед, дидам чун баҳор шукуфт. Дар кори дуятон дев ба хирад роҳро баст. Ту, ки марди дилогоҳӣ, бояд аз чангу ситез худдорӣ кунӣ. Чун суханони Рустамро шунидам, ба худ гуфтам, ки «Ҳаргиз банди Исфандёр пойи ўро нахоҳад сойид». Магар набераи Сом ба нанги бандагӣ тан медиҳад? Метарсам, ки кори дуятон ба зиштӣ кашид. Яке чӯёи базм аст, дигаре чӯёи разм; шарафмандиву мардонагӣ бо кист?

Исфандёр сухани Башутанро ба эътибор нагирифта, ба вай:

– Хоҳиши дили шоҳ ин аст, чашми дилро ба сӯзан дӯхта намешавад, аз фармони шоҳ сарпечидаро дар ду гетӣ аз Яздону мардумон маломат аст, – гуфту суханро тамом кард.

Аз сӯйи дигар Рустам ба манзили худ баргашта таассуро-ташро аз Исфандёр ба падараш баён кард.

– Саворе дидам чун сарви сӣҳӣ бисёр хирадманд. Гӯё шоҳ Фаридун бузургиву доноиро ба ӯ супурдааст. Исфандёр аз гумони ман зиёдтар баромад. Аз чехрааш фарри шоханшоҳӣ метобад.

Таҳамтан чашм ба роҳ шуд, дер интизорӣ кашид, лекин аз Исфандёр кас наёмад. Шоҳзода ўро ба меҳмонӣ нахонд.

Он гоҳ Рустам фармуд, ки Рахшро зин кунанд. Вай савор шуда ба роҳ афтод.

ВОХҶҶРИИ ПАҲЛАВОНОН ДИГАР БОР

Дамону чӯшон ба Ҳирманд расида буд, ки сипоҳиёни Исфандёр ўро аз дур шинохта барои диданаш ба лаби рӯд шитофтанд. Ҳар кас, ки ҷаҳонпаҳлавон Рустами Достонро медид, беихтиёр меҳри вай дар дилаш менишаст. Сипоҳиён байни худ мегуфтанд: – «Дар сари шоҳи мо хирад нест; аз барои ҷалолу шавкати ҳудаш меҳоҳад чунин паҳлавони номдори

некукорро ба куштан диҳад. Исфандёр ҳам, инчунин, аз барои тоҷу тахт ба чунин кори зишт даст мезанад».

Исфандёр ба пазиroy омад.

Рустам ба вай гуфт:

– Эй пахлавон, оё паймони ту ин аст?

Исфандёр ба посухаш даҳон кушода буд, ки Рустам:

– Сухани маро шунаву мардонагӣ ёд гир, – гӯён ба вай фурсати гуфтор надода давом кард: – Ту худатро аз ҳамаи номдорон бузургтар мегири ва ба ман беҳурматӣ мекуни.

Боз гуфт:

Ба гетӣ чунон дон, ки Рустам манам,
Фурӯзандаи тухми Найрам¹ манам!
Бихояд зи ман даст деви сиёҳ,
Сари ҷодувон андарорам ба чоҳ.
Бузургон чу диданд бабри маро,
Ҳамон зер ғуррон ҳизарби маро,
Ҳама ҷанг нокарда бигрехтанд,
Ҳама дашт тиру камон рехтанд.
Чу Ковуси худхоҳу хоқони Чин,
Саворони ҷангиву мардони кин,
Ки аз пушти зиншон ба ҳамми каманд
Рабудам, саропой кардам ба банд.
Нигаҳдори шоҳони Эрон манам,
Ба ҳар ҷой пушти далерон манам.
Басе пахлавони ҷаҳон будаам,
Ба бад роҳ ҳаргиз напаймудаам.

– Бо ту ман аз баҳри ҷавониву фарру шукӯҳат мадоро мечӯям, намеҳоям, ки чун ту шаҳриёре аз ҷанги ман ҳалок гардад.

Исфандёр ба вай хандиду гуфт:

– Аз нахонданам ба меҳмонӣ дилтанг шудӣ? Рӯз гарм ва роҳ дароз ки буд, туро ранча накардам, тундӣ макун. Меҳостам бомдод ба наздат рафта узр гӯям ва ҳам ба дидори Золи Дастон шодмон шавам. Акнун ки худат қадам ранча кардай, бе тундиву тезӣ биёву бо ман бар сари хон биншин ва ҷом бардор.

¹. **Найрам** – Сомӣ Наримон, бобои Рустам.

Дар сари хони зиёфат вай Рустамро бар дасти чапи худ ҷой доданӣ шуд, Рустам гуфт:

– Ҷойи ман ин нест, ба ҷое менишинам, ки сазовори ман аст.

Исфандёр ба Баҳман фармуд:

– Барои ӯ бар дасти ростам ҷойгоҳ бисоз.

Таҳамтан он ҷойро ҳам напосандид ва барошӯфта ба шохзода гуфт:

– Агар ту сазовори ному мартабаи ман ҷой надошта бошӣ, маро ба зиёфатат махон!

Исфандёр ночор ба писараш фармуд, ки дар паҳлуи тахти ӯ курсии заррин гузорад.

Рустам, пур аз хашм, турунчи хушбӯе, ки аз табақи тиллоӣ гирифта буд, ба даст, бар он курсӣ нишаст.

Исфандёр якбора ба наҷоди Рустам таъна зад:

– Эй меҳтари номдор, аз мубадон шундаам, ки падарат Зол аз дев зоида шудааст, вақти зоданаш сиёҳбадан ва сапедмӯй будааст, ӯро аз Сом пинҳон дошта, ба кӯҳ бурда партофтаанд. Дар кӯҳ симурғ ӯро бо бачаҳои худаш лошаву мурдор хӯронда парвариш кардааст. Баъд аз он девбача ба Систон уфтода ва Сом аз бефарзандӣ, нодонӣ ва содадилӣ ӯро пазируфтааст. Бача калонтар ки шуд, шохон-ниёғони ман ба вай ганҷу силоҳ дода, мартабаашро баланд кардаанд, то вай амири Систон шуда ва он гоҳ фарзанд ёфтааст, ки он туй.

– Эй фаррух Исфандёр, – посух дод Рустам, – ин чӣ жоҷест, ки ту мегӯӣ? Аз шоху шохзодагон чунин гуфтори дилнописанд шоиста нест. Ҷаҳон медонад, ки Зол фарзанди Сом ва падару писар ҳар ду аз бузургон ва неқномонанд, Сом писари Наримони гурд аст, ки наҷодаш ба Гаршосп ва Ҷамшед мерасад. Ҷама паҳлавонони ҷанговар будаанд. Ниёғони туро мо подшоҳӣ додем. Кубдро аз Албурзкӯҳ ман оварда бар тахт нишондам. Модарам духтари шоҳи Кобулу Синд Меҳроб аст.

Сипас, Исфандёр ҳам наҷоди худро ситоиш кард ва паҳлавониву пирӯзиҳои ҷангиашро баршумурду дар охир суханро боз ба болои фармони шоҳ ва бастани Рустам овард.

Таҳамтан гуфт:

– Ту, Исфандёр, бар ҷавонии худ така макун ва аз гардиши рӯзгор эмин мабош, сухан аз мани пири ҷаҳондида шунав. Падарат Гуштосп роҳи донишу хирад намерӯяд, ту гуфтаи ӯро

макун. Дили вай аз ту тарсон аст, марги туро мехоҳад, то ки подшоҳӣ то поёни зиндагониааш ба ҳудаш монад. Туро бо ҳила ба ҷанги ман фиристодааст. Падаре, ки марги фарзандашро мехоҳад, гурги дарандааст. Агар ту аз вай гардӣ, Зол ба ҷойи падарат мешавад ва ман туро шоҳи Эрону Тӯрон мекунам.

Сипас, паҳлавон боз тез шуда илова кард:

– Аммо агар маро бастанӣ бошӣ, бидон, ки ман гоҳи разм аз кушоди камонам осмонро ба замин медӯзам. Банд дар дасту пойи Рустам? Ҳошо! Маро чархи баланд ҳам баста наметавонад.

Исфандёр ба тез шудани Рустам хандиду дасти ўро гирифт ва:

– Эй Таҳамтан, бозувони туро чун рони шер, бару ёлатро чун аждаҳост меғуфтанд, лекин мебинам, ки камарат чун камари паланг борик аст, бори разму набардро ҷӣ гуна мебардорӣ? – гӯён дар миёни сухан панҷаи ўро ҷунон фишурд, ки аз нохунҳояш оби зард рехт.

Рустам аз дард ҳеҷ напечид ва дар навбати худ:

– Ҳушбахт аст шоҳ Гуштосп, ки чун Исфандёр писаре дорад, – гӯён панҷаи ўро фишурдан гирифт, то он ки аз дард абрувони Исфандёр тофтаву чеҳрааш ҳамчу хун сурх гашт ва аз нӯги ангуштонаш ҳуноб ҷакид.

– Эй номвар, – гуфт Исфандёр, – ту имрӯз май нӯш, ки фардо дар разм ба тарси ҷонат аз базм ёд нахоҳӣ кард:

Ба найза зи аспат ниҳам бар замин,
Аз он пас на пархош ҷӯйӣ, на кин.

Рустам лабханд карда гуфт:

Агар бар ҷунин рӯй гардад сипеҳр,
Бипӯшад миёни ду тан рӯйи меҳр,
Ба ҷойи майи сурх кин оварам,
Камону каманду камин оварам,
Зи кӯҳа¹ ба оғӯш бардорамат,
Ҷунон ҳам ба наздики Зол орамат.

¹. Кӯҳа – қоши зин.

Соқӣ чоме пур аз бодаи сурхфоми куҳансол овард, ки барои даҳ майғусор басанда буд, Рустам онро ба як дам кашидан покиза нӯшиду ба соқӣ гуфт:

– Чаро ба чом об рехтӣ, ки тезии шароби куҳансолро буридааст?

Башутан ба соқӣ фармуд:

– Боз як чоми беоб биёр.

Соқӣ овард. Рустам ин чомро ҳам ба як дам кашидан холӣ кард. Исфандёр ва атрофиёнаш аз чунин майнӯшии ӯ дар хайрат монданд.

Зиёфат поён ёфт, Рустам рафтани шуда бархост ва як нафас дар дами дар истода, хитобан ба саропардаи хусравӣ, ки аз шоҳони гузашта ба мерос монда буд, гуфт:

– «Эй сарои умед, фархунда рӯзе, ки дар ту Чамшед менишаст ва ҳумоюн замоне, ки ту нишастангоҳи Кайковус ва Кайхусрав будӣ! Акнун дар ту носазое менишинад, ки фарру шукӯхатро бурдааст».

Исфандёр, ки аз паси меҳмонаш баромада буд, ин сухани ӯро шунида гуфт:

– Систонро диёри ғулон номем меарзад; систониҳо аз меҳмонӣ сер баромада мизбонро ба зиштӣ ном мебаранд.

Рустам охири бор ӯро панд дод, аз азми ношоистааш гардондани шуд ва аз оқибати баде, ки разми фардоӣ барои худи Исфандёр хоҳад дошт, огоҳ карду гуфт:

Зи Яздону аз рӯи ман шарм дор,

Махӯр бар тани хештан зинҳор.

Замона ҳамеҷохат бе сипоҳ,

Ки бар дасти ман худ ту гардӣ табоҳ.

Лекин Исфандёр дар азми худ бар чо монд. Вай хандида гуфт:

Ки пири фиребанда коно¹⁸ бувад,

Агарчанд пирӯзу доно бувад.

Пагоҳ ою бар чанг чора бисоз,

Мақун з-ин сипас кор бар мо дароз.

Ту фардо бибинӣ ба овардгоҳ,

Ки гетӣ шавад пеши чашмат сиёҳ!

¹⁸.Коно – гӯл, сода, нодон.

Бидонӣ, ки пайкори мардони мард
Чӣ гуна бувад рӯзи нангу набард.

Таҳамтан бо хотири парешону андешаҳои гарон ба кохи худ равон шуд. Ба дилаш мегуфт:

– «Пой дар банд ё ки ҷанг – ҳар ду кори бонафрину нағбат аст; агар ба банд тан диҳам, ҷаҳон маро сарзаниш хоҳад кард, ки чунин паҳлавони шергир ба ҷавоне таслим шуда худро бар банд андохт; агар Исфандёр дар разм кушта шавад, ман назди шоҳон рӯсиёҳ хоҳам шуд, ки шоҳзодаи ҷавонро куштаам, маро пири бедин хоҳанд хонд ва нафрин хоҳанд кард ва агар худам ба дасти Исфандёр кушта шавам, якбора насли Соми Дастон бурида ва шону шуҳрати Зобулистон барбод хоҳад рафт».

Вай ба кохи худ расида ба Завора фармуд, ки шамшеру ҷавшану миффар, камону каманду баргустувони¹ ўро ҳозир кунад. Сипас, ба назди Зол даромада, воҳўрӣ ва гуфтугузори бо Исфандёр воқеъшударо нақл кард. Золи кӯхансол ғамгин ва пурандеша шуд, бо шахриёри ҷавон ҷангидани писарашро раво надид ва гуфт:

– Ту аз бозе, ки ба зини ҷангу набард нишастӣ, ҳамеша ба фармони шоҳон ва аз роҳи фармонбарӣ сарафроз будӣ. Метарсам, ки зиндагониат ба поён омадааст. Ҳаргиз ба ҷанги шоҳзода марав, ки бадрўзу бадном мешавӣ! Дар кунҷе ниҳон шав, худро аз Исфандёр ба ганҷу чиз бихар, сипоҳашро хилъат бахш. Сониян, ҳар гоҳ ки аз вай эмин шудӣ, бандавор ба назди шоҳ меравӣ. Шоҳи Эрон ба ту бадӣ нахоҳад кард.

– Кор ин гуна осон нест, – посух дод Рустам. – Ман ҳарчанд Исфандёр ба ҳештандориву оштӣ хондам, напазируфт, аз гуфторҳо бод ба даст баргаштам. Агар фардо корзор кунем, ту ба ҷони вай хавотир макаш! Аз ман ба вай на зарби гурзу купол хоҳад расид ва на захми теғу синон. Ман ўро ба неру аз камараш гирифта аз зин ба оғўшам мекашаму рост оварда бар тахти оч менишонамаш. Вай рўзе чанд меҳмони мо мешавад ва сипас ман ҳамроҳаш ба Балх меравам ва тоҷи подшоҳиро аз сари Гуштосп бардошта, ба сари вай мениҳаму худам бандавор ба хизматаш камар мебандам. Ту ёд дорӣ, чӣ тавр ман Кубодро

¹. **Баргуствон** – пӯшиши зирехдори ҷанговарон.

аз кӯҳистон оварда ба тахт нишонда будам? Мегӯй, ки ман пир шудаам ва он зӯри пешинаро надорам? На, акнун ҳам:

Ман арчи шудам пир, гоҳи набард
Сари чарху моҳ андарорам ба гард!
Чу ман бабр пӯшам² ба рӯзи набард,
Чи сад жандапилу чи як дашт мард.

Зол хандиду пирона сари инкор чунбонида гуфт:

– Суханат на сар дорад, на бун, писар. Ба ин гуфтори хоми ту шояд девонагон бовар кунанд. Қубод бар кӯҳе бекасу танҳо нишаста буд, на тоҷ дошт, на ганҷ. Ту ўро бо шоҳи Эрон баробар макун, ки шоҳ ганҷу сипоҳ дорад ва фармонравост. Паҳлавоне чун Исфандёр, ки Фағфури Чин номашро ба нигини худ менависад, аз зин мебардориву ба кохи ман меоварӣ?! Ту, марди солхӯрдаву ҷаҳоншинохта, ҳамин суханро мегӯӣ?! Ҷавонвор лоф мазан, писар.

Аммо панди падар акнун суд надошт, кор аз панду салоҳу сулҳ гузашта ва теги хуношом аз ниём кашида шуда буд...

ҶАНГИ РУСТАМ БО ИСФАНДЁР

Пагоҳӣ Рустам ба тан ҳафтон ва аз болои ҳафтон пӯсти бабр пӯшид, камандро ба фитроки зин баст ва савор шуд. Ба Завора фармуд, ки лашкарро ораста карда, дар наздикии размгоҳ ба паси пуштаи рег нигоҳ дорад.

– Агар, – гуфт, – Исфандёр танҳо биёяд, бо ӯ якка ба якка меҷангам ва агар бо сипоҳ биёяд, туро металабам, лашкарро меорӣ.

Вақте ки Таҳамтан дар пушти Рахш чун пиле бар болои кӯҳе нишаста аз пеши лашкар мегузашт, лашкариёнаш: – «Зиҳӣ ҷаҳонпахлавон! Аспу гурзу каманд бе ту мабод!» – гӯён фарёд кашида ўро табрик мекарданд.

Паҳлавон аз рӯд гузашту ба болои тал баромад ва сӯйи саропардаи Исфандёр наъра зад:

– Эй фаррух Исфандёр! Ҳамовардат омад, тайёр бош!

Исфандёр аз саропарда баромада баланд-баланд хандиду гуфт:

– Ҳамон дам, ки аз хоб бархостам, тайёр будам.

2. Рустам одатан пӯсти бабр (ё паланг) пӯшида ба ҷанг мебаромадааст.

Фармуд, чавшану миғфар, найзаву гурзи говсари ўро оварданд ва сиёҳмушкинашро зин ниҳоданд. Исфандёр бунӣ найзаро ба замин таъя дода, ҳамчун паланге, ки ба пушти гӯрхар хез мезанад, яке хез зада ба зин барнишаст. Сипоҳаш аз он чобукии солори худ ба шавқ омада ба вай офарин хонд.

Шохзода чун ба наздики Таҳамтан расид, ўро дар болои тал дида ба Башутан, ки сипоҳро омода медошт, гуфт:

– Ман ҳам танҳо мечангам.

Паҳлавонон ба разм даромаданд. Исфандёр наъра кашид, ки:

– Ку бубинем, дар поёни кор оё аспӣ Исфандёр сӯйи охур бе савор бармегардад ё Раҳши номдор ба кох бе соҳиб мехиромад.

Нахуст бо найза ба ҳам тохтанд.

Аз чавшанҳо хун берун зад. Билохир найзаҳо ба ҳам бархӯрда шикастанд.

Ҳарифон шамшерҳоро аз ниём кашиданд. Офтоб ба қиём наздик шуд, ҳаво тафсид, саворон ҳам тафсида, гарди даштро ба осмон хезонда, ба суми пӯлодини аспҳошон аз сангҳо шарора парронда ба чапу рост метохтанду шамшер мезаданд.

Охирин шамшерҳо низ шикастанд. Он гоҳ паҳлавонон гурзҳои гаронро ба даст гирифтанд. Ба ошуфтагӣ чун шерони хашмнок чандон гурз кӯфтанд, ки гурзи Исфандёр тоб наёварда дастааш шикаст. Пас Рустам низ гурзро афканд, ҳар ду ба камари якдигар чанг андохтанд. Ду пилтан зӯр оварда якдигарро ба сӯйи худ мекашиданду аз зин канданӣ мешуданд:

Ҳама зӯр кард ин бар он, он бар ин,

Начунбид як шер аз пушти зин.

Табаҳ гашт аспон аз ин корзор,

Пароганда гаштанд ҳар ду савор.

Каф андар даҳоншон шуда хуну хок,

Ҳама кабру баргустувон чок-чок.

ҲАЛОКИ ПИСАРОНИ ИСФАНДЁР

Чун разми паҳлавонон тӯл кашиду Рустам дер кард, Завора хавотир кашида сипоҳро сӯйи размгоҳ ронд. Паҳлавонон нопадид буданд, дар гармогармии набард аз сипоҳ дур афтода, ҳар кадомашон дар ҷое нафас рост мекарданд. Сипоҳи Рустам ба сипоҳи Исфандёр бархӯрд. Завора ба тарафи сипоҳи душман:

– Шумо ба чанги Рустам омадед, ба коми наҳанг омадед! Дасти Таҳамтанро бастан меҳоҳед? Ҳошо, аз он даст шумо ҳалоки худро меёбед! – гӯён нидо кард ва ҳам онҳоро дашном дод.

Нӯшозар писари Исфандёр, ки савори аспафгани номдоре буд, барошуфт ва ҳамчунин забон ба дашном боз карду гуфт:

– Эй сағзи беҳирад! Исфандёр моро бо шумо сагон чангидан нафармуд, лекин агар шумо пешдастӣ карда, ба чанг дароед, посухатонро теги синон ва гурзи гарон хоҳанд дод!

Завора ба лашкар фармон дод, ки:

– Барчаҳед! Ба сари инҳо хун тоҷ гузоре!

Лашкари чангчӯи Рустам ба як бор ҳамла оварда бисёре аз сипоҳи Исфандёрро кушт. Он гоҳ Нӯшозар яке теги ҳиндӣ ба даст ва савори аспӣ саманди сарафроз ба майдон тохт, ба муқобили вай аз он сӯ Алвой ном чанговари далер баромад, Нӯшозар бо як зарби шамшер косаи сари ӯро ду ним кард. Завора сӯи Нӯшозар асп барангехт ва:

– Акнун, ки Алвойро сарнагун кардӣ, сари худатро нигоҳ дор, агар тавонӣ! – гӯён яке найза андохта ӯро аз зин ба хок афканд.

Писари дигари Исфандёр – Меҳрнӯш кушта шудани бародарашро дида, аз дарду алам фарёде кашиду аспашро маҳмез зад, аз миёни сипоҳ гузашта ба сафи пеш баромад ва ба Фаромарз бархӯрд. Чун шерони жаён ба якдигар ҳамла бурданд, разм карданд, теғ кӯфтанд. Меҳрнӯш яке шамшер ёзид, ки Фаромарзро занад, лекин шамшерро ба гардани аспӣ худ зад, асп бо гардани бурида аз пой афтод, чавон пиёда монд ва Фаромарз ӯро кушт.

Баҳман бародари навчавонашро оғӯштаи хун дида, ба назди падараш ба ҷое, ки разми паҳлавонон дар ҷӯш буд, тохт.

– Падар! Сипоҳи сағзиҳо ба чанг омад, Нӯшозар ва Меҳрнӯш кушта шуданд, – хабар дод ӯ.

Исфандёрро хуш аз сараш парид, аламу ҳашм пеши чашмонашро торик кард. Ба Рустам бонг зад:

– Эй девзод, эй паймоншикан! Чаро аз ойини ростиву мардӣ баргаштӣ? Магар нагуфта будӣ, ки лашкар ба чанг намеорӣ? Сағзиёни ту ду писари навчавони маро куштанд!

Рустам чун шохи дарахт ларзид, сахт ғамгин шуд; ба хуршеду моҳ, ба ҷони шоҳ, ба шамшер савганд хӯрд, ки вай лашкарашро ба ҷанг омадан нафармудааст ва хабар надорад.

– Ман, – гуфт, – бародарамро, ки ин бадкирдорӣ аз вай сарзадааст, даст баста ба наздат меоварам, ту ба хуни писаронат ўро бикуш.

– На, ба хуни товус морро намекушанд, хуни Нўшозару Мехрнўши ман ба гардани туст! – Гуфт падари доғдил. – Ман акнун бо тир ҳар ду рони туро ба тани Рахш медўзам, то ки ғуломон ибрат гиранду аз ин баъд хуни хоҷахошонро нарезанд. Агар зинда монӣ, туро дасту по баста ба назди шоҳ мебарам ва агар кушта шавӣ, хунат ба хуни ду фарзанди арҷманди ман аст.

ГУРЕХТАНИ РУСТАМ

Исфандёр иро гуфта, аз тиркаш тири хадангро бароварду ба камони ҷочӣ андохта зехи камонро кашид. Рустам низ ҷунин кард. Тирборон оғоз ёфт. Исфандёр ҷобук ба ҷапу рост ҷаҳида ё сабук ҷаму рост шуда худро аз тирҳои паррони Рустам муҳофизат мекард; бо ин ҳама ҷандин тир ба вай расид, лекин ба танааш нахалид ва зарар нарасонд: тирҳои алмоспайкон зиреху ҳафтони ўро шикаф карда натавонистанд. Рустам ҳайрону дармонда гуфт: – «Ба ростӣ, ки Исфандёр рӯйинтан¹⁹ аст!».

Ин калима лақаби паҳлавонии шоҳзода гардид, аз он баъд ўро Исфандёри Рӯйинтан номиданд.

Аммо ҳоли Рустам дигар гуна буд, тирҳои ҷоншиқори Исфандёр дар тани вай ҷандин захми хуншор падида оварда буданд. Ва ниҳоят Рахш ҳам тир хӯрд, суст шуд, аз кор баромад. Рустам пиёда шуда аспро раҳо кард, Рахши ҳастаҳол сўйи манзили соҳибаш равон гардид. Таҳамтан ба кўҳ баромад. Аз андомаш хун равон буд. Танааш ҳамчун кўҳи Бесутун сусту ларзон гашта буд:²⁰

Бихандид, чун дидаш Исфандёр,
Бад-ӯ гуфт, к-эй Рустами номдор!

¹⁹. Яъне танааш аз рӯй (рӯй – навъе аз филизоти сахт аст).

Чаро кам шуд он неруи пили маст?
Зи пайкон чаро кӯхи оҳан бихаст?
Кучо рафт он мардиву гурзи ту?
Ба разм андарун фарраву бурзи ту?
Чу овози шери жаён бишнидӣ,
Гурезон ба боло чаро бар шудӣ?
На онӣ, ки дев аз ту гирён шудӣ,
Дад²¹ аз тафти теғи ту бирён шудӣ?
Чаро пили чангӣ чу рӯбоҳ гашт,
Зи чангаш чунин даст кӯтоҳ гашт?

Хандаи ракиб ба Рустам аз сӯзиши захмҳояш ҳам сӯзонтар асар мекард.

Аз он сӯ Раҳши хуншору бемадор ба манзили Зол расид. Завора аспи Рустамро дар он ҳол дида, ҷаҳон ба чашмаш торик гашт. Хурӯшон ба ҷойи чанг шитофт, Таҳамтанро дар болои кӯҳ ёфт. Тани ӯро пур аз захм дид, захмҳояш баста нашуда буданд, Завора ба вай гуфт:

– Барҳез, аспи маро савор шаву ба хона бирав. Ба ҷойи ту ман ҳафтони чанг пӯшида бо Исфандёр меҷангам.

– Ту зуд ба пеши Зол баргард, – фармуд Рустам, – ба ҳоли Раҳш чора бисоз, захмҳояшро марҳам бимол. Ман аз паси ту меоям. Агар то саҳар зинда монам, чунон медонам, ки нав аз модар зода шудаам.

Завора рафт.

Исфандёр боз ба Рустам овоз дод:

– Эй паҳлавон, камону бабри баёнро биафкан ва дастатро ба банд бидеҳ! Аз ин пас ман туро озор намедиҳам, ба назди шоҳ мебарам ва аз вай бахшоиши гуноҳатро хоҳиш мекунам. Лекин агар боз ҷангиданӣ бошӣ, аввал васиятатро нависон ва якеро ба амирии Зобулистон номзад кун.

– Бегоҳ шуд, – ҷавоб дод Рустам, – шаби тира кас набард намекунад. Ман каме дам мегирам, захмҳоямро мебандам. Баъд аз он ман ба ихтиёри туям, ҳар чӣ фармой, ба ҷо меорам.

– Хуб, ба ҷонат имшаб зинҳор додам, аммо фиреб макун, ки пушаймон мешавӣ, – огоҳӣ дод Исфандёр ва аз он ҷо бар-

²¹. Дад – ҳайвони дарранда.

гашт, лекин дуртар рафта истоду нигоҳ кард, ки Рустам чӣ кор мекарда бошад.

Рустам бо он ҳама хастагиву захмҳояш пиёда аз Ҳирманд гузашт, ҳол он ки аспи шиновар ҳам аз он рӯди калони тезҷараён то баногӯшаш дар об ғарқ шуда базӯр мегузашт.

– Ҳақиқатан жандапил аст! – Ба вай қоил шуда гуфт Рӯйинтан.

ЧОРА СОХТАНИ СИМУРҒ

Рустам ба кохи худ баргашт. Танаш ниҳоят хаста, захмҳояш ханӯз ҳам набаста ва хунфишон буданд. Вай бим дошт, ки мемирад.

Зол парварандаи худ Симурғро ба ёд овард ва гуфт:

Ҳама корҳои ҷаҳонро дар аст,
Магар марғро, к-он дари дигар аст,
Яке чора дорам ман инро гузин,
Ки Симурғро ёр хонам бар ин.

Вай дар се мичмар оташ гирифт, бо ҳамроҳии се нафар хизматгори хушёри худ аз кох берун рафт.

Ҳар се ба тегаи кӯҳ баромаданд, Зол порчаи харири бастаро кушода pari Симурғро, ки дар вақташ он парандаи равшанравони кӯҳмакон ба вай дода буд, баровард ва он корро дар оташи мичмар андаке сӯзонд. Посе аз шаби тира гузашта буд, ки шамол бархост ва дар ҳаво пар задани Симурғ – ҳамон садои пар задани вай, ки аз айёми кӯдакии Зол ба вай шинос буд, шунида шуд. Симурғ аз осмон шуълаи оташро дида фуруд омаду Золро дар пеши оташ бо доғу дард нишаста ёфт. Зол ба вай фаровон сачдаву таъзим ва ҳоҷати худро баён кард. Зорӣ кард, ки захмҳои ҷонситони Рустам ва Рахшро даво кунад. Симурғ Рустам ва Рахшро дидан хост, онҳоро ҳозир карданд. Мурғи ҳоҷатбарор захмҳои Таҳамтанро муоина карда, бо нӯлаш аз онҳо хун гирифт ҳашт пайкони тирро кашида баровард. Сипас, ба захмҳо pari худро молид ва фармуд, ки захмҳоро бандаду як ҳафта накушоянд. Аз захмҳои Рахш ҳам аввал ба ҳамон тарз хун гирифт ва, сипас, аз қабати гӯшту устухонҳояш шаш пайконро кашида баровард. Рахш аз дард фориғ ва сабук шуда шиха кашид, Рустам аз шихаи вай шод шуда хандид.

сеҳру ҷоду. Шунда будам, ки Золи Дастон ҷодупараст аст ва бо ҷодугарон улфатӣ дорад; дар он замон, ки паҳлавон буду ба ҷангҳо мерафт, пеш аз рафтан худро ҷоду мекунондааст.

Сипас, вай ҳафтону ҷавшан пӯшид, силоҳи разм бардошт ва савор шуда рӯ ба рӯи Рустам омад.

Чун ўро дид, бархурӯшид ки:

– Эй ҷодупараст, номат аз ҷаҳон нопадид бод! Ту аз ҷодуи Зол сихат ёфтӣ, вагарна имрӯз падаратро лозим меомад, ки барои мурдаи ту гӯр канад. Ман ин бор бо гурзи гарон туро ҷунон мекунам, ки падарат туро дигар зинда нахоҳад дид!

– Эй размовари аз разм сернагашта! – хитоб кард Рустам. – Аз Яздони пок битарс, дилу хирадатро мағок наяндоз. Ман имрӯз на барои ҷанг, балки барои сулҳ омадам. Биёву меҳмони ман бош. Дари ганҷи деринаамро, ки ба рӯзгори дароз гирд кардам, мекушоюам ҳамаро ба ту мебахшам ва бо ту ба назди шоҳ меравам, маро хоҳ бандад ва хоҳ кушад, фармон аз ўст.

Исфандёр гуфт:

– Ман на он мардам, ки рӯзи набард фиреби ракибро хӯрам! То чанд аз ошӣ суханони нобакор мегӯӣ? Меҳоҳӣ, ки ман аз фармони шоҳ баргардаму ба ғазаби Худо гирифта шавам? На! Ё ин фусунро бас кун ва дастатро ба банд бидеҳ, ё ки ман туро ба зӯрӣ мебандам, агар дар ин разм зинда монӣ.

Рустамро дигар чора намонд:

Таҳамтан газ андар камон ронд зуд,
Бад-он сон ки Симурғ фармуда буд.
Бизад рост бар чашми Исфандёр,
Сиях шуд ҷаҳон пеши он номдор.
Нагун шуд сари шоҳи Яздонпараст,
Бияфтод чочикамонаш зи даст.
Гирифташ ғашу ёли аспӣ сиёҳ,
Зи хун лаъл шуд хоки овардгоҳ.

Рӯйинтан, тири хаданг дар чашм, беҳуш шуда, аз зин ғалтид. Чун боз ба ҳуш омад, бар хок нишасту тирро аз чашмаш кашид, парҳои тир ва пайкон хунин буданд.

Рустам бар сари ӯ ҳозир шуда, ба кори худ, ки аз ночорӣ карда буд, ҳам ба ҳоли шоҳзодаи ҷаҳонпахлавон, ки қурбони амри шоҳи худшоҳ ва гуруру саркашии худ шуда буд, мегирист.

Исфандёр ба вай гуфт:

– Эй номвар, зиндагонии ман сар омад. Ман аз ту гила надорам, бади рӯзгор ба ман на аз ту, балки аз Гуштосп омад.

– Сипас, вай дар дами ҷонканӣ васият ва аз Рустам чунин хошиш кард: – Ту Баҳмани маро ба меҳри дил аз ман бипазир, ӯро ба Зобулистон бурда худат тарбия кун, ба ӯ шикору разм, лашкаророй ва лашкаркашӣ биёмӯз. Ман аз худ ба ҷаҳон фақат ҳамин Баҳманамро ёдгор мегузорам:

Таҳамтан чу бишнид, бар пой хост,
Ба бар зад ба фармони ӯ дасти рост,
Ки гар бигзарам, з-ин сухан нагзарам,
Сухан ҳар чӣ гуфтӣ, ба ҷой оварам.

Пас Исфандёр ба паҳлу хобиду ҷон дод.

ҲАЛОКИ РУСТАМ

Барои мо ровии достонҳои қадимаи халқҳои эронинажод Фирдавсии бузург аст. Ба навбати худ ӯ низ ровиён доштааст. Ривоятҳои аксари ровиёни шоир пеш аз ӯ дар «Шоҳнома»-и мансур дарҷ шуда будаанд, ки сарчашмаи асосии асарии ҷовидони Фирдавсӣ ҳамон китоб мебошад. Аммо шоир баъзе достонҳоро аз забони гӯяндагон ва ноқилони зиндаи халқӣ низ шунида, ба назм даровардааст. Гумон меравад, ки қиссаи Рустам ва Шағод ҳам аз қабилӣ ривоятҳои даҳанакии ровиёни зинда бошад. Зеро шоир дар огози достон Озодсарв ном пирамарди «хирадманду гӯяндаву ёдгир»-ро ном мебарад, ки дар Марв мезиста, ғоҷиаш ҳалоки Рустам ва макри Шағодро медониста ва нақл кардааст.

«Чунин гӯяд он пири донишпазир», ки дар ҳарами Зол падари Рустами Дастон, канизаке соҳибҷамол ва сарояндаву руднавоз хидмат мекард. Бо мурури вақт вай аз Зол писаре зоид. Бача калонтар, ки шуд, ба андому чехра айнан монанди пахлавони номдор Соми Наримон (бобои Рустам) гардид. Зол аз Кашмиру Кобул ситорашиносро оварда толеи кӯдакро фол бинонд. Онҳо ба зичҳои румиву ҳиндии худ нигоҳ ва муқаррар намуданд, ки ситораи бача дар рӯзи зоданаш ба

қирони наҳс будааст. Табъашон хира гашта, ба якдигар нигаристанду ночор рози сипехрро ба Зол маълум карданд:

– Писарат дар ахтараш қирон дорад.

– Чӣ гуна? – хавотир кашида пурсид Зол.

– Ин нозанинписар ба мардиву далерӣ, ки расид, насли Соми Наримонро табоҳ мекунад, – гуфтанд. – Аз дасти вай тамоми Эрон дар чӯш ва Систон пурхурӯш мегардад. Вай рӯзи мардумони бисёро сӣҳ мекунаду ҳудаш ҳам умри зиёд надида ҳалок мегардад.

Зол ғамгин шуд ва аммо ба карами Худовандаш паноҳида аз вай «ком, оромӣ ва хубӣ» орзу карду бо ҳамин орзу ба парвариши кӯдакаш пардохт. Номи бачаро Шағод гузошт.

Чун Шағод ба воя расид, падараш ўро ба назди амири Кобул гузашт. Амири Кобул ба ҳукмдори Систон ҳар сол дар як чарми гов пури симу зар хироч меод. Шағод мебоист дар Кобул вакили падараш шуда, нозири чидану фиристодани хироч мегардид.

Амир ба дидори Шағод шод буд ва мегуфт, ки вай сазовори тахти шоҳаншоҳист. Ў духтари худро ба ҷавонпахлавон дод, чунон ки дар вақташ кобулшоҳ Мизроб – духтараш Рӯдобаро ба Золи Зар дода буд. Мақсади амир наслан ба наҷоди Соми Наримон пайвастан буд ва сониян меандешид, ки ҳукмдори Систон – Рустам аз он пас, ки бародараш домоди амири Кобул шуд, аз Кобул хироч нахоҳад гирифт.

Аммо чун вақти хирочгузорӣ расид, амир дар адои он мусоҳила кард ва баҳона чуст. Он гоҳ Рустам ҳудаш омаду тамоми шаҳри Кобулро ба ҳам зада, хирочро рӯёнд.

Шағод аз кори бародараш озурда ва ҳашмгин шуд, ҷазм кард, ки аз Рустам ниқор гирад. Розӣ худро ба падарарӯсаш ифшо карда гуфт:

– Бародарам аз ман шарм накард, бегонавор омада хироч ситонд. Чи бародару чи бегона, чи фарзонаю чи девона.

– Чора чист, мо хирочгузори ўем, – маъюсона гуфт амир.

– Ҳилае месозему Рустамро ба дом меоварем, – гуфт Шағод.

Амири Кобул бо вай ҳамраъӣ шуд:

Шабе то баромад зи кӯҳ офтоб,
Ду танро наёмад сар-андар ба хоб,

Ки мо номи ӯ аз ҷаҳон кам кунем,
Дилу дидаи Зол пурнам кунем.

Шағод чунин таклифе пешниҳод кард:

– Ту меҳтаронро ба меҳмонӣ хонда, зиёфати калон бидех, созанда ва сарояндагонро биёр. Ҳангоми майнӯшиву мастӣ ба ман сухани сард бигӯ, маро ночавонмард бигӯ, дашном бидех. Ман ранҷида ба Систон мераваму пеши падар ва бародарам аз ту шикоят мекунам, туро бад мекунам. Рустам албатта, хашмгин мешавад ва меошӯбаду аз баҳри ман ба Кобул меояд. Ту дар роҳи ӯ дар шикоргоҳ чандин чоҳ бикан, ки ҳар кадомаш ба андозаи тани Рустам ва Раҳши ӯ бошад. Ба тағи чоҳ теғҳои дароз бинишон. Барои чоҳкани сад мард бибар, чоҳхоро ҳарчи бисёртар кананд, беҳтар аст. Сипас фармой, сари чоҳхоро бо хасу хок пӯшонда маҳкам кунанд...

Амири камандеши дур аз маниш¹ ба гуфтори он беҳирад дар кушкӣ худ хони зиёфат орошта, меҳтарони Кобулро ба меҳмонӣ хонд.

Баъд аз сарфи таом маҷлиси шаробнӯшӣ ва базм шурӯъ шуд. Чун сарҳа аз бодаи хусравӣ тафсиданд, Шағод «бадхӯй» ва «носазогӯй» сар карда, ба сари амири Кобул дод зад, ки :

– Ман ҳамчу Золи Дастон падар, ҳамчу Рустам бародар дорам, гавҳарам олист, дар ин анҷуман аз ман сарафрозтар кист?

Амир «барошuft» ва гуфт:

– Розро то кай пинҳон дорам, ки ту аз насли Соми Наримон нестӣ, онҳо номе ҳам аз ту намебаранд, ту аз чокари дари Рустам ҳам камтарӣ, модари вай Рӯдоба туро бародари писараш намехонад.

Шағод аз гуфтори ӯ «қаҳр» карда, аз боргоҳ бадар рафт ва роҳи Зобулро пеш гирифт:

Биёмад ба даргоҳи фаррух падар,
Диле пур зи чора, пур аз кина сар.
Ҳам он гаҳ чу рӯйи писар дид Зол,
Чунон бурзу болову он фарру ёл.

¹. Маниш – шарофат, мардӣ, номус.

Бипурсиду бисёр бинвохташ,
Ҳамон гаҳ бари пилтан тохташ.
Зи дидори ӯ шод шуд паҳлавон,
Чу дидаш хирадманду равшанравон.

Рустам аз амири Кобул пурсон шуд, Шағод чини нохуш-
нудиву озурдагӣ ба абрувон оварда гуфт:

– Ёро мапурс. Дар аввал бо ман некуӣ мекард, лекин акнун
пайваста май менӯшаду пархош мекунад, худро аз ҳама сараф-
розтар мегирад. Бадгавҳарии худро падидор карда, маро пеши
меҳтарони Кобул паст зад, хор кард, дод зад, ки: – «То кай мо
ба Систон хироч медиҳем? Ман ба мардиву зоту насаб аз
Рустам кам нестам». Маро: – «Ту фарзанди Зол нестӣ ва агар
ҳастӣ, падарат қадру манзалате надорад» гӯён дашном дода аз
Кобул ронд.

Ба шунидани ин суҳанон оташи хашми Таҳамтан шуълавар
гардид. Гуфт:

Ба хок андарорам сару бахти ӯй,
Нишонам туро шод бар тахти ӯй.

Ӯ чанд рӯзе Шағодро арчманд дошта меҳмондорӣ кард ва
иззаташро ба ҷо овард. Дар ин миён Завора бо фармони Рустам
сипоҳи ёро ба сафари Кобул омода сохт. Аммо дар арафои
сафар Шағод ба назди Рустам омада чунин гуфт:

– Ту бо амири Кобул ҷанг накунӣ ҳам мешавад. Кӣ дилу
гурдаи он дорад, ки ба ҷанги ту ояд? Агар ҳатто номатро бар
об нависам, ҳоби кобулиҳо мегурезад. Ба гумонам, амир пас аз
рафтани ман аз кардааш пушаймон шудааст. Албатта,
меҳтарони Кобулро барои узрҳои ба пешвози ту мефиристад,
тавба мекунад.

Рустам «маслиҳат»-и ёро пазируфт ва гуфт:

– Ҳамин аст салоҳи қор. Ба Кобул сипоҳ намебарам,
Завораро бо сад савору сад пиёда мебарам, ҳамин басанда аст.

Дар ин миён амири Кобул аз сипоҳаш сад нафарро ба
шикоргоҳ бурда ҷоҳҳо қанонд. Дар роҳи аз Систон ба Кобул
ҷоҳҳои бисёре қанда, ба тағи ҷоҳҳо даста зеру теғ боло хан-
ҷарҳо нишонданд.

Чун Рустам ба роҳ афтод, Шағод аз сипоҳиёни худ
савореро пеш давонда, ба амири Кобул хабар дод, ки

«Таҳамтан бе сипоҳ равон аст, ту ба пешвозаш баромада аз вай зинҳор бихоҳ, тавба кун».

Амир ба роҳ баромад. Дар ду манзил аз Кобул Рустамро дида аз асп пиёда шуд, дастори хиндӣ аз сар баргирифт, чома аз тан ва мӯза аз пой кашид, рухсора бар хоки сиёҳ молид ва узр бар забону заҳр дар чон сӯйи Таҳамтан хазид. Аз дашном доданаи Шағодро изҳори пушаймонӣ карда гуфт:

– Эй номвар чаҳонпахлавон, ман маст будам, дар мастиву беҳушӣ саркашӣ кардам, ба карами худ аз гуноҳам гузар.

Рустам гуноҳи ӯро бахшид ва фармуд, ки сарутанаширо пӯшад.

Амир аз барор гирифтани ҳилааш ба дил шод шуда чомаву мӯзаширо пӯшид, дастор ба сар ниҳод ва ба зин барнишасту дар рикоби Таҳамтан сӯйи Кобул саворӣ намуд:

Бари шаҳри Кобул яке чой буд,
Зи сабзӣ заминаш дилорой буд.
Бад-ӯ андарун обу чанде дарахт,
Ба шодӣ ниҳоданд ҳар чой рахт.
Басе хӯрданиҳо биёвард шоҳ,
Биёрост хуррам яке чашнгоҳ.
Май оварду ромишгаронро бихонд,
Меҳонро ба тахти меҳӣ барнишонд.

Таҳамтан дам гирифта, кӯфти роҳро бароварда, аз шароб ва созу наво кайфаш чоқ шуда буд, ки амир бо гуфтори ширини дилфиреб ӯро ба шикор даъват кард:

– Дар ин наздикӣ шикоргоҳе дорем, ки дар вай гала-гала нахчир мегардад, охувон ва гӯрон бешумор. Оё майли шикор надорӣ?

Рустами шикордӯст аз гуфтори ӯ ба шавқ омад:

Бифармуд, то Раҳшро зин кунанд,
Ҳама дашт пурбозу шохин кунанд.

Ба шикоргоҳ равон шуданд. Завора бар дасти рости Рустам ва Шағод бар дасти чапаш асп меронданд.

Ба дашти нахчир расида, саворон ба ҳар сӯ пароканда шуданд, то ки нахчирро аз кӯху дараҳо ба дашти кушод ронанд. Рустам ва Завора дар интизории ба ин сӯ ронда шудани нахчир бешитоб бо роҳе, ки дар вай чоҳҳо буданд, мерафтанд. Рахш бӯйи хоки навро шунида беқарор гашт, рам хӯрд ва истода ба замин наъл кӯфт. Рустам, ки чашми хушу хирадашро шароб пӯшонда буд, боиси рам хӯрдану наъл кӯфтани вайро чӯё нашуда яке нарм тозиёнааш зад. Рахш, ки дар миёнаи ду чоҳ истода буд, ба пеш пой партофт ва ҳамон лаҳза ду пойи пешаш ба чоҳ фуру рафт. Аз дами ханҷарҳои тези таги чоҳ:

Бидаррид паҳлӯи Рахши бузург,
Бару пойи он паҳлавони сутург.

Рустам ба пойи шикаста ба мардӣ тани чок-чоки худро боло кашиду аз чоҳ хaziда баромад, нигоҳ карда Шағоди бад-андешро дид, ки дар наздикии чоҳ истода буд. Ба сирри ӯ пай бурд, донист, ки бародараш бадхоҳи ӯ ва ин фалокати рӯйдода аз макри ӯст. Ба вай гуфт:

– Эй бадбахти шум, аз ин бадкирдории ту ин кишвари обод вайрон мегардад. Аз карда пушаймон мешавӣ.

– Ин туро аз гардиши фалак аст, – гуфт Шағод, – то кай ба чангу куштору тороч даст меёзӣ? Умрат ба поён омад, дар доми аҳриманӣ кушта мешавӣ.

Бародаркуш ва қурбони ӯ бо ҳам дар ин гуфтугӯ буданд, ки амири Кобул аз роҳ ба он чо расид. Вай Таҳамтанро он гуна хуншору афгор дида, ба «даҳшат» омад ва гуфт:

– Эй номдори сипоҳ, ин бад ба ту аз кӣ расид? Дар ин дашт чӣ рӯй дод? Ман рафта пизишкнро меоварам, магар ин захмҳоятро марҳам молида дуруст кунанд. Э вой, ман бояд хун бигирям ва рух ба сиришки хунин бишӯям.

– Эй риёкори бадгавҳар, – ҷавоб дод Рустам ба вай, – ту ба куштаи худат мегирӣ? Пизишкӣ дер шуд, зиндагонии ман сар омад. Лекин ман аз марг наметарсам. Ман аз Ҷамшед, ки душман миёнашро бурид, бузургтар нестам, аз Фаридуну Кайкубод, аз Сиёвуш, ки Гурӯй гарданашро ба ханҷар бурид, фузунӣ надорам. Онҳо рафтанду мо дертар мондем. Писарам ва нури чашмам Фаромарз меояд, хуни маро аз ту меситонад.

Сипас, вай ба Шагод гуфт:

– Ту камони маро аз таркаш бигиру зех¹ кун ва бо ду тир ба пешам гузор. Мабод ки даррандае барои шикор ба нахчиргоҳояду мани афтодаи маҷрӯхро сайд кунад. Дар он ҳол ман бо камон худро дифоъ хоҳам кард.

Шагод камони Рустамро оварда зех кашиду бо ду тир ба назди ӯ гузошт.

Рустам камонро бо душворӣ гирифта, гӯё барои озмоиш, ба он тир андохт ва кашид. Шагод аз тарс дар паси чанори пире, ки дар он ҷо қад барафрохта буду дарунаш ҳолӣ ва аммо шоҳу баргаш барҷо буд, пинҳон шуд. Таҳамтан бо тамоми қуввати боқимондааш ба чанор тир андохт, тир ҳам чанор ва ҳам Шагодро шикоф карда гузашту ўро ба танаи чанор дўхт.

– Сипос мегузорам ба Яздон, ки маро зўр дод, то дар дами маргам аз ин нобакори хоин интиқомамро гирифтам.

Рустам инро гуфта ҷон дод.

Завора ва инчунин дигар сипоҳиёни Рустам дар ҷойҳои дигар ба ҷоҳҳо ғалтида ҳалок шуданд. Фақат як нафари онҳо аз вартаи ҳалокат ҷон ба саломат бурда, ба Зобул шитофт ва аз фочиаи дашти нахчир ба Зол хабар бурд:

Хурӯше баромад зи Зобулситон
Зи бадҳоҳу аз шоҳи Кобулситон.
Ҳамерехт Зол аз бари ёл хок,
Ҳамакард рӯю бари хеш чок,
Ҳамегуфт зор: – «Эй гави пилтан,
Наҳоҳам, ки пӯшад танам ҷуз кафан...
Кӣ дорад ба ёд инчунин рӯзгор,
Кӣ ёрад шунид ин зи омӯзгор,
Ки шере ҷу Рустам бад-он тира хок
Зи кафтору рӯбоҳ гардад ҳалок?»

Ҷасади Рустам, Завора ва Рахшро аз он дашти нахчир ба Зобул оварданд. Дар саросари роҳи дароз издиҳоми халқ – марду зан, пиру ҷавон баромада паҳлавонони беҳамто ва қаҳрамони ҷаҳоншумули худро ба сафари охиринаш гусел мекарданд. Ду рӯзу як шаб тобутҳо даст ба даст рафтанд ва

¹. **Зех кардани камон** – яъне чилла (тор)-и камонро таранг кашида, ба ду нӯги ҷӯби камон пайвастан.

боре ҳам ба замин гузошта нашуданд. Танай Рахши номдорро фил мекашид.

Часади Рустам ва Завораро дар боғи зобулии паҳлавон ба хок супурда, бар болои қабрашон дахмаи бошукӯҳе сохтанд. Рахшро дар пеши дари дахма гӯронданд ва ба болои гӯраш хайкали мрамрини ўро гузоштанд.

Сипас, Фаромарз ба Кобул лашкар кашида, ба хуни падараш ва амакаш амири Кобулро бо ҳамаи авлоди вай аз дами теғ гузаронд, чанори пирро бо мурдаи Шағоди хоин оташ зада, хокистарашонро ба бод дод.

ПАРВАРДАИ ГОЗУР

Дар дехе аз дехоти Ироқ ба канори дарёи Фурот марди гозуре¹ мезист. Як пагоҳ вай дар гозургоҳ пӯшокҳои тарро бар санг мезаду рӯйи худро ба оби дида мешуст, зеро дар он қарибӣ ягона писараки навзодаш мурда буд.

Ба ногоҳ дар об сандуки зебӯе падидор гашт, ки чун киштича ором-ором шинокунон меомад. Сандуқ ба санги гозургоҳ бархӯрда қарор гирифт. Гозур онро аз об кашида сарпӯшашро бардошт ва нигоҳ карду аз ҳайрат дар ҷояш шах шуд; дар сандуқ миёни ҳариру дебо кӯдаке хобида буд. Дар гирди болини кӯдак дурру гавҳари фаровон, дар поёни пояш донаҳои ёқут, ақик, забарҷад мебурахшиданд. Ба бозуяш як дона лаъли қалони носуда баста шуда буд.

Гозур ба хона шитофт ва ба занаш, ки аз доғи фарзанд гирёну нолон буд, гуфт:

– Эй ҷуфти азиз, нолаву фиғонро бас кун, ки мо ба ҷойи писараки фавтидамон писари дигар ёфтем. Об ба коргоҳи ман сандуке овард, кушода нигоҳ кардам, дарунаш кӯдаке миёни ҳариру дебо ва зару гавҳар хобидааст.

Вай занашро ба гозургоҳ бурд, занак он аъҷубаи обовардро дида, ҳамчунин дар ҳайрат монд, шодӣ кард ва зуд кӯдакро аз сандуқ бардошта ба вай сина дод:

¹. Гозур – ҷомашӯй, шустагар.

Зи хубии он кӯдаку хоста,
Дили ӯ зи ғам гашт пероста.

Зану шавҳари доғдил ба кӯдак меҳр монданд ва ҳамчун фарзанди худ ба парваришаш пардохтанд.

Гозур гуфт:

– Ин бачаро то ҷовидон ба ҷон харидорем. Бешак, ин аз хонаводаи номдорест ва шояд шоҳзода бошад.

Номи кӯдаки аз об ёфташонро Дороб гузоштанд, ки ба маънӣ обмакон – маконаш дар об гуфтан аст.

Рӯзе зан аз шавҳараш пурсид:

– Ин зару гавҳарҳоро чӣ кор мекунем?

Мардаш гуфт:

– Агар сарф кунем, ошнову бегона аз мо дар шубҳа афтода, ба кунҷковӣ сар мекунанд, агар пинҳон нигоҳ дорем, чи гавҳари пинҳону чи хок. Он беҳ, ки ба шаҳри дигар кўчем, ки дар вай касе моро нашиносад ва ба сарфу харчи мо кордор набошад.

Пас, шабе аз шабҳо зару гавҳарҳоро бардошта, Доробро дар бағал гирифта, аз шаҳри худ бадар рафтанду шаст фарсанг дуртар дар шаҳри дигаре сокин шуданд.

Расм буд, ки ҳар мусофир ё сокини нави шаҳр бояд ба ҳокими он шаҳр тухфае мебурд: гозури сода ба вай як дона гавҳар тухфа бурд. Ҳоким ба қиёси он тухфаи гаронбаҳо гозуро марди бадавлат дониста, аз ӯ зару гавҳари бисёре ситонд, чунон ки аз он давлати обовард ба дасти гозур як миқдор динор ва як дона лаъл, ҳамон лаъли калони носуда, ки ба бозуи кӯдак баста шуда буд, боқӣ монду бас.

Зан ба шавҳараш гуфт:

– Бо ҳамин динору лаъл ҳам мо тавонгарем, аз гозурӣ бениёзем, акнун ту гирди пешаи худ нагардиву аз гозурӣ даст кашӣ ҳам мешавад.

Лекин гозур аз нияти пештарааш гашта ба қарори дигаре омада буд.

– Эй зани покизарой, – ҷавоб дод вай ба занаш, – аз пеша беҳтар чист? Пеша аз ҳама чиз пеш аст. Ту Доробро нек парвариш кун ва лаълу динорҳоро барои вай эҳтиёт карда нигоҳ дор.

Бачаро арҷманд медоштанд ва намегузоштанд, ки боде бар вай вазад.

Вай калон шуда, ҷавони бокитфу бозу ва неруманде гардид. Чун бо ҳамсолонаш гӯштӣ мегирифт, бар ҳамаи онҳо забардаст мешуд, касеро зӯри дасту миёни ӯ набуд. Падархондааш аз вай дар кори гарони гозурӣ ёрӣ меҷуст ва меҳост, ки бача ин касбро ёд гирад,

Бад-ӯ гуфт, к-ин чома барзан ба санг,
Ки аз пеша ҷустан туро нест нанг.

лекин Дороб ҳеҷ ба ин пеша гардан намефуровард ва гурехта ҳафтаҳо аз хона ғайб мезад. Гозур ба ҷустуҷӯяш гашта, ўро дар канораҳои шаҳр ё дар дашт саргарми тирпарронӣ аз камон ё ки машғули гӯштингириӣ бо ҳамсолон меёфт. Камонро аз дасташ мерабуд ва ҷангаш мекард.

Ҷавон боре ба гозур гуфт:

– Эй падар, ту маро кохиш мадеҳ, нахуст маро ба дабистон¹ фирист, то «Занд» ва «Авасто» омӯзам, пас аз он маро касб-омӯзи фармой.

Гозур ночор ўро ба дабистон дод.

Дороб чанде пеши устод фарҳанг омӯхт, ба воя расид. Донотар шуд, одобу тамкин пайдо кард ва он гоҳ ба парварандааш гуфт:

– Эй падар, аз ман коргари гозурӣ намебарояд, агар ба ман меҳр дорӣ, маро бигузор, то саворӣ омӯзам.

Гозур рухсаташ дод. Дороб назди саворон рафта шогирдӣ кард. Ба размгоҳ асп афгандан, шамшер задан, каманду камон андохтан, синону сипар доштан омӯхт.

Вай ба чехра бо гозур ва зани ӯ ҳеҷ монандӣ надошт. Дар шубҳа афтода ва ҳайрон буд. Пас рӯзе ба гозур розашро гуфт:

– Ман то кай аз мардумон ва аз худат пинҳон дорам, ки ба ту ҳеҷ меҳрам намечунбад, чехраи ту ба чехраи ман монанд нест. Ҳайронам аз ин ки ту маро писар меҳонӣ ва меҳоҳӣ дар гозургоҳ бари худ биншонӣ.

Гозур аз ин сухани ӯ дилозурда шуд ва гуфт:

– Дареғ аз ранҷхое, ки ба парвариши ту кашидам. Агар ту маро падар надонӣ, бирав назди модарат ва аз ӯ роз бичӯй!

¹.Дабистон – мактаб.

Боре гозур ба кори шустагарию худ ба рӯд рафта буд. Дороб дари хонаро танг баста, шамшер ба даст гирифт ва ба зани гозур гуфт:

– Аз ту ҳар чӣ пурсам, бе қилу қол рост бигӯ. Ман ба шумо чӣ мешавам? Зоту насабам аз кист? Ба гозур маро чӣ нисбат аст?

Зани гозур аз бим зинҳор хост,
Худованди дорандаро ёр хост.
Напӯшид з-ӯ қору кажҷи набурд,
Суханҳо яқояк бар ӯ баршумурд,
Зи сандуқ в-аз кӯдаки ширхор,
Зи динор в-аз гавҳари шоҳвор,
Бад-ӯ гуфт: – «Мо дасткорон будем,
На аз тухмаи номдорон будем,
Аз онӣ ту дорем чизе, ки ҳаст,
Забардаст гашт аз ту ин зердаст,
Парастанда моему фармон турост,
Нигар, то чӣ хоҳӣ? Тану ҷон турост».

Дороб гуфтори занро шунида, агарчи аз ҳақиқати зоту насабаш огоҳ нашуд (зеро ки инро парварандагонаш ҳам наме-донистанд), лекин дар ҳайрат монд ва ба андеша рафт.

– «Пас падару модарам кистанд? Чаро онҳо маро дар сандуқ андохта ба дарё афкандаанд?» – фикр мекард ӯ.

Аз занак пурсид:

– Оё аз он зару гавҳар чизе боқӣ мондааст, ки ақаллан ба баҳои як асп расад, ё ки шумо ҳамаашро сарф кардед?

– Ҳаст, – ҷавоб дод зан, – аз баҳои асп ҳам зиёдтар аст.

Пас лаъл ва динорҳои тиллоиро бароварда ба ҷавон таслим кард. Дороб динорҳоро гирифта, лаълро ба занак гардонд ва фармуд, ки ба ҳар эҳтимол пинҳон намояд ва динорҳо як асп хуб, зин, гурз ва каманди арзонбаҳо харида, ба хизмати сарбозии ҳокими вилояти ҳамсоя равон шуд.

Ҳоким марди номдор ва хушманде буд, савори далери бо ихтиёри ҳудаш омадаро арҷманд дошт.

Иттифоқо ба он вилоят лашкари румиён ҳуҷум оварду ҳоким дар ҷанг кушта ва лашкараш парешон гардид. Маликаи мамлакат Ҳумой аз ҳодиса огоҳ шуда, Рашнавод ном сипоҳдори ҳудро фармуд, ки сӯйи сарҳади Рум лашкар кашад.

Рашнавод ба гирд овардани лашкар шурӯъ кард, он гоҳ Дороб назди вай рафта номашро ба сарбозӣ нависонд.

Чун лашкар фаровон шуд, малика Хумой ба дидани он омад. Чандин ҳазор чанговар дар дашти паҳн саф ораста гурӯҳ-гурӯҳ аз пеши Хумой гузаштанд. Таваҷҷуҳи маликаро савори зебочехраи тануманд ва хушқаду қомате ҷалб кард, ки дар зини ҷӯбини арзонбаҳо уқобвор нишаста буду гурзи одии гаронеро бар китфаш медошт. Малика аз сипоҳдор пурсид:

– Ин савор кист? Аз кучост?

– Аз саворони ҳокими кушташуда будааст, ҳудаш фидойи шуда омад, – ҷавоб дод Рашнавод.

– Пайдост, ки чанговари далерест, – гуфт Хумой. – Лекин силоҳаш муносиби он гурзу боло ва чанговарии ӯ нест.

– Силоҳи беҳтар медиҳамаш, – ваъда кард сипоҳдор.

Пас лашкар бо сардории Рашнавод сӯйи сарҳад юриш сар кард:

Ҳамерафт манзил ба манзил сипоҳ,
Зи гарди сипоҳ осмон шуд сиёҳ.

Чун ба ҳудуди Рум расида бо лашкари румӣ наздик шуданд, Рашнавод ба Дороб аспӣ хушзот, шамшери зариниём ва як ҷавшани аъло дода, талояи сипоҳро ба ӯ супурд. Талоя пеш рафт, ноҳост ба камингоҳи румиён бархӯрд. Задухӯрд ба вуқӯъ пайваست:

Чу Дороб дид он сипоҳи набард,
Ба пеш андаромад ба кирдори гард,
Чунин то ба лашкаргаҳи румиён
Ҳаме тохт бар сони шери жаён.
Ҳама як ба якдигар омехтанд,
Чу рӯди равон хун ҳамерехтанд.

Дороб аз он разм бо пирӯзӣ баргашта, аз сарлашкар офарин ёфт. Рӯзи дуоҷиб ва сеюми ҷанг ҳам вай аз худ басо диловарӣ ва ҳунаро ба зухур овард, то ки ҷанг ба ғолибияти эронӣ анҷомид. Лашкари пирӯз шоду хуррам бо ғаниматҳои фаровон баргашт.

Аммо дар роҳ якбора тундбод ба бархоста, абрҳои сиёҳро аз кӯҳсорон бар фазои дашт ронд. Раъду барқ ғурид ва борон аз

осмони тира чун об аз новадон рехтан гирифт. Даштро ғарқоби сел пахш кард. Дар лашкар парешонӣ афтод, ҳама:

Ба ҳар сӯ зи борон ҳаметохтанд,
Ба дашт-андарун хаймаҳо сохтанд.

Дороб ҳам аз борони сел паноҳ мечуст. Ў ба вайронаи қасре расид, ки тоқаш аз боду борон футур рафта бошад ҳам, ханӯз барҷо истода буд. Савор ба зери он тоқ паноҳ бурд.

Сарлашкар Рашнавод, вақте ки аз наздики вайрона мегузашт, аз он ҷо овози мардеро шунид, ки хитобан ба тоқ сухан мегуфт:

« – Эй тоқи хароб, ту ин шоҳи Эронро ниғаҳдор бош! Ў на хайма дошт, на ёр, на ҷуфт; ба зери ту омад ва бихуфт. – Эй тоқ, бо чашми хирад бингар ва бубин, ки фарзанди Ардашер дар туст, аз борон матарс ва пойдор биист!».

Рашнавод дар ҳайрат монда, навқоронашро фармуд, ки бираванд ва хабар гиранд, он ҷо кист ва чаро чунин суханҳо мегӯяд. Навқарон ба зери тоқ рафта, сарбози ҷавонро диданд, ки либосаш, мисли ин ки дар об ғўтонда бошанд, тар буд ва дар он ҳоли табоҳ хуфта, дар хобаш бо овози баланд сухан мегуфт. Бедораш қарданд ва фармуданд, ки берун ояд.

Дороб барҳоста аспашро, ки ҳамчунин саропо тар буд, савор шуд ва чун аз зери тоқ берун омад, тоқ ҳамон лаҳза фурӯ ғалтид. Сипаҳсолор ин ҳодисаро дида ҳайраташ бештар шуд, ба саропойи Дороб нигарист, яқин қард, ки ҷавон дар паноҳи лутфи худовандист, ўро ба саропардаи худ бурда:

– «Во аҷабо, ин чӣ сирре дошт, ки ту баромадиву тоқ фурӯ ғалтид?» – гӯён ба вай либоси тоза пӯшонд.

Дар саропарда оташ афрӯхтанд ва мушку анбару уд сӯхтанд. Дар пеши гулхан хони алвон густурда шуд.

Рашнавод аз Дороб кӣ буданаш ва зоту насабашро пурсид. Дороб ба вай ҳар он чи аз зани гозур дар бораи ҳудаш шунида буд; сандуқ, зару гавҳар, парварда шудан дар хонаводаи гозур ва ғайраро як ба як нақл қард.

Рашнавод ҳамон гоҳ ба гозур ва зани ӯ кас фиристод ва фармуд, ки онҳо лаълро бо худ биёранд.

Пас аз якчанд рӯз дар манзили дигар гозур бо занаш аз бими озору хорӣ ларзида, дар саропардаи сипаҳсолор ҳозир гардиданд. Лекин аз ҷониби сипаҳсолор пазироии хуш ва аз писархондаашон меҳрубонӣ дида, осудахотир шуданду дар

чавоби пурсиши Рашнавод қиссаи кӯдаки обоварда ва чӣ гуна дар хонаводаи худашон ба рушду камол расидани ўро баён карданд.

– Ҳамвора шод ва комёб бошед, – гуфт ба онҳо сипаҳсолор ва, сипас, зану шавҳарро бо писархондаашон дар сари хони алвон гузошта, худ дабирро талабиду ба номи малика Ҳумой нома нависонд. Дар нома қиссаи аз худи Дороб ва аз марду зани гозур шунидаашро зикр карда, воқеаи тоқи фуруғалтида ва корномаҳои ҷангии Доробро бар он афзуд. Номаро бо лаълии сурхе, ки гозурон оварда буданд, гузошта, ба қосид дода фармуд, ки сӯйи пойтахт чун бод асп афгананд.

Қосид нома ва лаълро ба Ҳумой расонд.

Ҳумой номаро хонда ва он лаълро дида, охи дардноке кашиду аз ҳуш рафт. Чун боз ба ҳуш омад, аз ҷашмонаш ашки ҳасрату надомат рехт:

Бидонист к-он рӯз омад ба дашт,
Сипаҳ як ба як пеши ӯ баргузашт,
Бидид он ҷавоне, ки буд фарҳаманд,
Ба рух чун баҳору ба боло баланд,
Набудааст ҷуз покфарзанди ӯй,
Гаронмоя шоҳи барӯманди ӯй.

Оре, вай дар он ҷавон писари худро шинохт...

Гузашта корҳо дар хотираш зинда шуданд. Ҳумой аз падараш Баҳманшоҳ – писари Исфандёри Рӯйинтан, ки пас аз марги бобояш Гуштоспшоҳ бо номи Ардашер бар тахт нишаста буд, обистан шуд. Ардашер вақти бемориаш Ҳумойро валиаҳди худ таъйин кард ва мурд. Ҳумой писар зоид ва инро ба касе нагуфта, пинҳон дошт ва ба доя супурд. Чун бача ҳаштмоҳа шуд, малика ба дуредгар сандуқи махсус созонда, як дона лаълро ба бозуи кӯдак баста, ўро бо динорҳои тиллоӣ ва ҷавохирот ба даруни сандуқ андохт. Навқаронаш сандуқро аз берун ширешу мум молида, обногузар карданду ба дарёи Фурот сар доданд.

Инак, малика пас аз солиёни бисёр аз писари оббурдааш дарак ёфт...

Вай Доробро ба пойтахт оварда, тоҷ бар сараш гузошт ва ба ҷойи худ бар тахти шоҳаншоҳӣ нишонд.

ИСКАНДАР ВА КАЙДИ ҲИНДӢ

Искандари Макдунӣ пас аз он ки тамоми Эронзаминро гирифт, сӯи Ҳинд лашкар кашид. Чандин шаҳру қалъаҳои он сарзаминро фатҳ кард ва ниҳоят ба Қаннуч, ки яке аз мулкҳои Ҳиндустон буд, расида, дар шаҳри Милод қарор гирифт. Ба подшоҳи он мулк – Кайд нома навишт, ки: «Таслим шав ва ба фармони ман ой, вагарна сару тахту тоҷатро поймол мекунам». Кайд ба он ҷаҳонгири қохир ёрои муқобилат кардан надошт. Бинобар ин бо ӯ роҳи мусолиҳа пеш гирифта, дар посухи номаи Искандар чунин навишт:

– «Ба фармони кишваркушои номвар шодам ва аз паймонаш намегардам, лекин агар ҳамин замон носохта ба наздаш равам, на писанди Офаридгор хоҳад буд ва на шоистаи подшоҳи рӯи замин:

Дигар гуфт, к-аз номвар подшо
Напечад сари мардуми порсо
Нашояд, ки дорем чизе дарег,
Зи дорандаи лашкару тоҷу тег.
Маро чор чиз аст, к-андар ҷаҳон
Касеро набуд ошқору ниҳон.
Фиристам, чу фармоядам, пеши ӯй,
К-аз он тоза гардад дилу кеши ӯй.
Ва з-он пас, чу фармоядам шаҳрёр,
Биёям, парастииш кунам бандавор.

Искандар номаи Кайдро хонда, сафири худро ба назди ӯ фиристод, то бубинад, ки он ҷаҳор чизӣ нестандарҷаҳон ҷӣ будааст?!

Сафир назди Кайд омада аз он чизҳо ҷӯё шуд. Кайд борго-хашро аз бегона ҳолӣ карду сафирро дар пешаш нишонда гуфт:
– Ман духтаре дорам:

Ки гар бинадаш офтоби баланд,
Шавад тира аз рӯи он арҷманд,
Каманд аст гесӯш, ҳамранги қир,
Ҳамеояд аз ду лабаш бӯи шир.
Ҳам орад зи болои ӯ сарвбун,
Дур афшон кунад, чун бигӯяд сухун.
Чу хомуш бувад, ҷойи шарм асту бас,
Чу ӯ дар замона надидаст кас.

Дигар, яке чом дорам, ки агар онро аз май пур кунанд ва даҳ сол бо надимон нишинанду нӯшанд, май кам намешавад, ва агар об пур кунанд, об низ чун аз чашмаи хушкношуданӣ ҳеч канда намешавад. Сеюм, як нафар пизишк дорам, ки иллатҳои беморию аз сиришки бемор дармеебад ва агар вай дар назди шоҳ бошад, тани шоҳ солиёни дароз дард намебинад. Чаҳорум, ба даргоҳам файласуфе дорам, ки ғайбдон аст ва ман ўро аз мардумон пинҳон медорам, вай:

Хама буданиҳо бигӯяд ба шоҳ
Зи гарданда хуршеду рахшанда моҳ.

Сафир ба Милод баргашта хабари он «чор чиз»- и подшоҳи Қаннучро ба Искандар расонд.

Искандар аз ин хабар дилаш чун гул баршукуфт ва ба хабаррасон гуфт:

– Агар Кайд рост гуфта бошад, чаҳон баҳои чаҳор чизи ўст. Чун ў хар чаҳорро ба ман фиристад, ман мулки ўро намегирам ва аз ҳамин ҷо бармегардам.

Вай аз румиён нух марди доноро интиҳоб карда, ба даргоҳи Кайд барои дидани он «чор чиз»-и аъҷуба фиристод. Ба шоҳи Қаннуч нома навишт, ки аъҷубаҳои «дар чаҳон кас надида»-ро ба ин доноён бинамой, чун онҳо баргашта гувоҳӣ диҳанд, ки ба чашми ҳудашон диданд, ман ба ту маншури¹ подшоҳии Ҳиндро фиристода, туро, то зинда ҳастӣ, дар тахти салтанат устувор месозам.

Кайд доноёни румиро, чунон ки мебоист, иззату икром кард ва барояшон муносиби мақому мартабаашон ҷойгоҳ сохт. Рӯзи дигар:

Биёрост ў духтари шоҳро,
Набояд худ оростан моҳро.
Ба хона-дарун тахти заррин ниҳод,
Ба гирд-андар ороиши чин ниҳод.
Нишаст аз бари тахт хуршедчехр,
Зи Ноҳид тобандатар бар сипехр.

¹. Маншур – фармон.

Ва он гоҳ фиристодагони Искандар ба дидани он паризод даъват карда шуданд.

Фиристодагон даромаданду ҳама якбора маҳви ҷамоли оламорои духтар гаштанд. Хона ва тахту тоҷ аз хуршеди тобони ҳусни ӯ дурахшон буд. Доноёни румӣ аз мушоҳидаи он чехраи нурафшон ва он муҷассамаи зебоиву латофат пойхошон суфт шуда барҷо монданд, на ёрои он будашон, ки қадаме гузоранд ва на мачоли он ки чашм аз ӯ бардоранд.

Чун румиён ба он хона даромаданд, аз боргоҳ кас омада онҳоро ба назди Кайд хонд.

– Дидед? – пурсид подшоҳ аз онҳо.

– Оре, – гуфт яке аз румиёни солхӯрда. – Ман ба умри дарози худ дар коху айвонҳои шоҳон бисёр нигорҳо дидам, лекин монанди духтари туро ҳаргиз надидаам.

Румии дигар гуфт:

– Акнун ҳар кадоми мо як андоми ин паривашро сифат карда, ба Искандар нома мефиризем.

Пас доноён бо ҳам нишаста қаламу коғаз гирифтанду ба шоҳи худ нома навиштанд; ҳар яке дар номаи худ як андоми духтарро: рӯй, ё чашм, ё лабу даҳони ӯро тасвир кард. Аз онҳо як нафар савор номаҳоро гирифта ба Милод ба назди Искандар равои шуд.

Искандар номаҳоро хонда ба шавқ омаду гуфт:

«Баҳ-баҳ! Доноёни ман хурри бихишт дидаанд!» ва ба фиристодагони худ нома навишта амр кард, ки баргарданд ва бо худ «чор чиз»-и Кайдро биёранд. Вай инчунин ба Кайд аҳдномаи сулҳу дӯстӣ фиристода, эълон кард, ки аз ин ба баъд подшоҳии Кайд дар тахти химояти ӯ хоҳад буд.

Фиристодагони румӣ ба Кайд номаи подшоҳашонро хонданд ва аҳдномаи дӯстиро супурданд:

Сипахдори Ҳиндустон шод гашт,

Ки аз ранҷи Искандар озод гашт.

Кайд он чашмаи обу шароб – ҷоми аҷойибро ба доноёни румӣ супурд ва духтараш, файласуфи ғайбдон ва пизишки ҳозиқашро бо онҳо ҳамроҳ карда, ҳамаашонро ба Милод ба назди Искандар гуселонд. Дар қафои онҳо сад мард аз ҳиндувони «хирадманду гӯёву ширинзабон», сесад шутурвор ҳадяи Кайд – матоъҳои нафиси ҳиндӣ ва зару гавҳари

шоҳворро мебурданд. Шоҳдухтари паривашро дар маҳди заррин бар пушти фили кӯҳпайкар нишонданд, ки он филро даҳ фили дигар мушоиат мекарданд.

Чун ин корвони пуршукӯҳу ҷалол ба Милод расид, шоҳдухтарро ба ҳарами Искандар дароварданд:

Сикандар ниғаҳ кард болои ўй,
Ҳамон рӯю мӯю саропойи ўй.
Ҳамегуфт, к-инат чароғи ҷаҳон!
Ҳаме офарин хонд андар ниҳон.
Бад-он Додгар, к-ӯ сипеҳр офарид,
Бад-ин гуна болову чехр офарид.

Пас Искандар ўро бо расму ойини масеҳӣ ба никоҳи худ даровард. Чун ҷашни арӯсӣ поён ёфт. Искандар ба озмудани файласуфу пизишку ҷоми Кайд пардохт.

Вай як ҷоми калонро аз равғани гов пур карда ба файласуф фиристод ва фармуд, ки ба ў гуянд: – «Ин равғанро ба андомат, сурину миёну бару пуштат бимол, ки мондагӣ ва кӯфти роҳро мебарорад, ва сипас мағзу ҷони маро ба дониш биорой».

ОЗМОИШИ ФАЙЛАСУФ

Файласуф ба равған нигоҳ карду рамзи онро дарёфт. Ба ҷом ҳазорто сӯзан андохта ба Искандар боз фиристод. Искандар оҳангаронро пинҳонӣ ба назди худ хонд ва фармуд, ки сӯзанҳоро гудозанду аз онҳо якто муҳра созанд. Чун муҳра сохта шуд, Искандар онро ба файласуф фиристод.

Файласуф он муҳраи оҳанини тирарангро соида, ба ойинаи равшан табдил дод ва назди Исфандёр фиристод. Искандар ойинаро ҷанде дар зери нам гузошт, то ки занг зад ва сиёҳ шуд, пас ба файласуф фиристод.

Файласуф онро зудуда аз занг покиза ва чун об равшан карду боз фиристод.

Искандар ба ойинаи равшан нигоҳ карду файласуфро ба назди худ хонда, бо вай аз маънии ҷому равғану муҳра ва ғайра сухан гуфту дониши ўро ҷӯё шуд.

Файласуф чунин посух дод:

– Ту равғани гов фиристодӣ, ки ба андомҳо мегузарад. – гуфтӣ: – «Дониши ман аз дониши файласуфони ин кишвар мегузарад». Ман ба посух сӯзанҳо фиристода, гуфтам: –

«Дониши доноён ҳамчу сӯзан аз пою устухон мегузарад ва агар санг ҳам пеш ояд, мешикофад». Ту мухраи тираранг фиристодию, гуфтӣ: – «Солиёни дароз хун рехта, дилам тираву тор гашт, акнун ин тирагӣ аз дилам чӣ гуна меравад?». Ман охани тирарангро соида ойинаи равшан гардонида, – гуфтам: – «Ба дониш дили тира равшан мешавад». Ту оинаи зангор баставу сиёҳаштаро фиристода гуфтӣ: – «Дилам зангро бастааст». Ман сиёҳиву занги онро бо дору зудуда чун об равшан кардам ва ба наздат фиристода, гуфтам: – «Бо дониши осмонӣ зангу сиёҳиро аз дилат чунон мезудоям, ки дигар вай харгиз хирагӣ нахоҳад пазируфт».

Чунин гуфтори нағзи файласуф ба Искандар писанд омад. Бо фармоиши ӯ ганчураш барои хирадманд чома, симу зар ва як чоми пури гавҳар овард. Файласуф ин ҳадяҳои подшоҳро нагирифт ва гуфт: – «Ман зару гавҳари нухуфтае дорам, ки ҳар чизи хостаамро аз он меёбам ва аз боиси он касе бо ман душман намешавад ва ҳам вай монанди сарват чуфти Аҳриман нест, шабҳо ба музд посбон намегирам ва ба ҳар роҳе, ки равам, аз дуздон бок надорам. Ин зару гавҳари ман дониш аст:

Ки дониш ба шаб посбони ман аст,
Хирад тоҷи бедори чони ман аст.
Хирад бояду донишу ростӣ,
Ки кажжӣ бикӯбад дари костӣ.

Дар ин ҷаҳон хӯрданиву пӯшидани, ки ман дорам, шахрёрон надоранд. Хирад раҳнамои чони ту бод; бифармой, ганчурат ин чизҳоро ба ҷойи ҳудашон барад».

Искандар аз ӯ дар ҳайрат монд ва гуфт: – «Аз ин пас ман мекӯшам, ки харгиз дар пеши Худованд гунаҳкор наштам:

Харидорам ин рою панди ту ро,
Сухан гуфтани судманди ту ро.

ОЗМОИШИ ПИЗИШК

Пас вай пизишки хинди ро ба назди худ хонд ва аз ӯ пурсид:

– Калонтарин иллати дардмандӣ чист?

– Пурхӯрӣ, – ҷавоб дод пизишк ва афзуд:

– Бисёрхӯр тандуруст намешавад. Бузург касе, ки ҷӯи тандурустист. Агар фармой, ман аз гиёҳ доруе меомезам, ки ту аз он ҳамвора тандуруст хоӣ буд, ниёзманди доруҳои дигар

нахоҳӣ шуд, ҳам агарчи бисёр хӯрӣ, бар танат зарар нахоҳад расонд.

Искандар гуфт:

Гар орӣ ту ин нағз дору ба чой,
Ту бошӣ ба некӣ маро раҳнамой,
Харидор бошам туро ман ба чон,
Шавӣ бегазанд аз бади бадгумон.

Пизишки гиёҳшинос ва донандаи давои ҳар дарду позаҳри ҳар захр тани танҳо ба кӯҳсорон рафта, фаровон гиёҳи кӯҳӣ даравид, даркорашро гирифт, нодаркорашро партофт, сара кард. Ба ҳам омехта, кӯфт ва ниҳоят доруи матлубро сохт. Тани Искандарро гоҳ-гоҳ бо он дору шуста, муддати мадиде ўро тандуруст дошт. Аммо як замон Искандарро нохушӣ ва коҳиши тан рӯй дод. Пизишки ҳинду сиришки ўро муоина карда, иллати дардмандиашро дарёфт ва:

Бад-ӯ гуфт: – Аз хуфту хоби занон
Чавон пир гардад ба тан бегумон.
Бидонам, ки бедор будӣ се шаб!
Ба ман бозгӯй ину бикшой лаб.

Искандар гуфт: – «Аз бедорхобиҳо танам сустӣ намегирад», лекин пизишк ба ин бовар накард, дору оварда, ўро даво бахшид ва шаб танҳо хобидан фармуд. Искандарсе шаб танҳо хобид. Шаби чаҳорум пизишк омад, нигоҳ кард, бедардии ўро диду доруҳоро бароварда ба ҳок рехт ва бо Искандар ба базми шаробу суруд нишаст. Искандар пурсид:

– Дар сохтани доруҳо ранҷ кашидӣ, чаро рехтӣ?

Пизишк гуфт:

– «Шоҳ шабҳо якка, бечуфт хобид ва тандурустӣ ёфт:

Чу танҳо бихусбӣ ту, эй шаҳрёр,
Туро ҳеч дору наёяд ба кор.
Ҳама ёд дор ин суҳанҳои нағз,
Бияфзояд андар танат хуну мағз.
Шавӣ бар тани хеш-бар комгор,
Дилат шод гардад чу хуррам баҳор,

Ҳамон ранги чехрат ба чой оварад,
Ба ҳар кор покиза рой оварад.
Нагардад пароганда мӯят сапед,
Сапедӣ зи гетӣ кунад ноумед!

Искандар шод шуд ва хандида гуфт:

– Ҷаҳон бе Ҳинд мабод! Гӯе ки ҳамаи доноён дар Ҳиндустон чамъ омадаанд.

Вай ба пизишки пурдониш асп ва зару сими фаровон ато кард.

ОЗМОИШИ ЧОМ

Пас аз он фармуд, ки чоми зардро об пур карда биёранд. Оварданд, ҳамаи ҳозирони боргоҳ ба хурраи аз бегоҳӣ то хангоми хоб аз чом об нӯшиданд, обаш ҳеҷ кам нашуд. Искандар таачҷуб кард ва ба файласуф гуфт:

– Кайд дар ҷаҳон ҳамто надорад. Аз ин пас кишвари шуморо Ҳиндустон намегӯем, «Хонаи Кайди ҷодугар» меҳонем. Ин ҳиндувон ба андому ҷеҳра монанди мо одамизоданд, ҳеҷ як нишони зиёди надоранд, вале ин ҳама сеҳру афсуно медонанд... Шумо набояд ин донишро аз мо пинҳон доред. Афзоиши оби ин чом аз чист? Нучумист ё афсуни ҳиндӯӣ?

Файласуф ба ӯ чунин посух дод:

– Эй Шаҳрёр, ин чом чоми одӣ нест, донишмандони Ҳинд барои сохтани он солиёни бисёр ранҷ бурдаанд. Ситорашиносон, донандагони ҳосияти ашё аз ҳар кишвар ба даргоҳи Кайд гирд омада, рӯзону шабон баста озмоишҳо карда, инро сохтанд. Ту қиёси ин чомро аз миқниётис¹ бигир; миқниётисро кӣ оҳанкаш кард? Ҳеҷ кас. Вай худ ба табъ чунин аст. Миқниётис оҳанрабо ва ин чом обрабост, ки обро аз ҳаво мекашад, аммо ҷӣ гуна кашиданаширо чашми одаи намебинад.

Искандар ба дониши доноёни Ҳинд тан дод, аз онон суҳанҳои судманд шунид, панд гирифт ва ба бузургони Милод гуфт:

– Ман аҳдиро, ки бо Кайд бастаам, ҳаргиз намешиканам. Ҳамаи шумо фармонбари ӯ бошед. Акнун ки ман аз ӯ чунин ҷаҳор чизро ёфтам, дигар ба ман аз ин зиёд чизе даркор нест.

¹. **Миқниётис** –магнит, оҳанрабо.

Гўянд, Искандар пас аз он ҳар чӣ аз зару гавҳар дар хазинааш буд, ҳамаро ба дусад уштур бор карда ба кӯҳ бурд ва пинҳон кард, ки то ин вақт чойи он ганчи ниҳонро ҳеҷ кас намедонад:

Ҳама ганҷ бо он ки кардаш ниҳон,
Надиданд 3-он пас кас андар ҷаҳон.

ФАРОСАТИ БУЗУРЧМЕҲР

Бузурчмеҳр, вазири Кисрои Нӯширавон, ба зиракӣ ва донишмандӣ ягонаи даврон будааст. Вай ҳанӯз дар синни навҷавонӣ ба дарбори шоҳ омад.

Гўянд: Нӯширавон шабе хоб мебинад, ки дар пеши тахташ як бех дарахти бошукӯҳ рӯйида ва шоҳ дар зерӣ он дарахт ба айшу нӯш ништа будааст. Баногоҳ як ҷавонаи гуроз омада ҳамнишинаш мешаваду аз ҷоми шоҳ май нӯшидан мегирад. Шоҳ бедор шуда аз он хоби нохуш дилаш ғаш мекунад ва сахар хобгузорону мубадонро ба боргоҳаш хонда, хобашро ба онҳо баён мекунад ва гузориш (таъбир)-и онро мепурсад. Хобгузoron гузориши хоби ўро надонистанд, дигар мубадон ҳам дар ҷавобаш дармонданд. Он гоҳ Кисро бо дили пурандеш ҷўёи чораи дигаре шуд. Вай ба ҳар кишвар мубадони бохирад ва бедордилро ба ҷустуҷўӣ хобгузoronи доно фиристода, ба ҳар кадомашон аз хазина як бадра супурд, ки дар вай даҳ ҳазор дирам буд ва фармуд:

– Ҳар кӣ ба чунин доное бархўрд, ба вай ин бадраро дода ба дарбор биёредаш:

Ки бигзорад ў хоби шоҳи ҷаҳон,
Нухуфта барорад зи банди ниҳон.

Мубадон равон шуданд. Яке аз онҳо, Озодсарв ном ба Марв омад. Ба суроғи хобгузори доно кӯ ба кӯ гашт, дар як ҷо ба мубаде вохўрд, ки бачагони хурдсолро бо тундыву хашму бонги баланд «Авасто» ва «Занд» меомўзонд. Озодсарв бо устод дар гуфтугў шуд ва хоби шоҳро ба вай нақл карда гузориш пурсид.

– Хобгузори кори ман нест, – гуфт мубад, – аз ҳар дониш ҳамин «Занд» ёри ман аст. Кўдаконро меомўзонам ва аз ин берун дам намезанам.

Писарбачаи ситорагарме дар паҳлуи устод нишаста, ба китоби кушод сар фурӯ бурда буду аз он чашм намеканд, сухани мубади мусофирро шунида сар боло карду ба устодаш гуфт:

– Гузориши хоби шоҳро ман медонам.

Устод ба шогирдаш яке бонг зад, ки:

– Ту, шикамгурусна, китобро дуруст хонда наметавонию хоби дигаронро чӣ гуна гузориш мекуни?!

Озодсарв аз бача пурсид:

– Номат чист?

– Бузурчмехр, – бархоста дасти адаб ба пеш гирифта ҷавоб дод писарак.

– Эй хирадманд!? – мурочиат кард мубади мусофир ба устод. – Бачаро танбеҳ макун, магар ки донад. Шояд на аз ту, балки аз бахти афрӯхтааш омӯхта бошад.

Устод бо ранчи хотир ба Бузурчмехр фармуд:

– Агар донӣ, бигӯ ба ин мард!

– Ғайр аз худӣ шоҳ ба касе намегӯям, – гуфт Бузурчмехр.

...Фиристодаи Кисро ба бача дирам ва асп дод, дигар бешу ками сафарашро муҳайё сохт, падару модари факирашро ҳам розӣ карду ўро ҳамроҳ гирифта равон шуд.

Инак, хобгузори наврас дар пешгоҳи Нӯширавон ҳозир гардид.

Шоҳ ба чехраи дилкаши бачагона ва чашмони зирази ӯ менигарист, таачҷуб мекард ва бовариаш намеомад, ки вай гузориши хобхоро медониста бошад. Лекин модом, ки бо даъвои доноӣ аз Марви дур омадааст, ночор хобашро аққалан барои озмоиш, ба вай баён кард.

Ҷавоби Бузурчмехр тайёр буд:

– Дар шабистони ту, – гуфт ӯ, – байни занҳоят ҷавонмарде ҳаст, ки худро ба либоси занона ороиш додааст. Ҷойгоҳатро аз бегона ҳолӣ кун ва фармой, ки занҳоят як-як аз пешат гузаранд. Ту он носазои далерро хоҳӣ ёфт.

Нӯширавон боргоҳро аз бегона ҳолӣ ва дарҳои кохи шоҳаншоҳиро маҳкам кард:

Занони шабистони он шаҳрёр,
Бирафтанд пурбӯю рангу нигор,
Суманбӯй хубони бо нозу шарм,
Ҳама пеши Кисро бирафтанд нарм.

Лекин шоҳ дар байни онҳо он «носазои далер»-ро надид. Ба хобгузор барошuft, Бузурчмехр гуфт:

– Дар миёни занҳоят ғуломе ҳаст. Онҳоро бори дигар бараҳна аз пешат гузарон.

Шоҳ ходимонро фармуд, занонро боз оварданд. Нозанинҳо ҳама бо шарму ноз дар пеши шавҳарашон бараҳна шуданд ва он гоҳ ғуломи сарвқади зебочеҳрае паидид омад:

Танаш ларз-ларзон ба кирдори бед,

Дил аз ҷони ширин шуда ноумед.

Дар шабистон ҳафтод нафар канизакон буданд, аз онҳо яке духтари ҳокими Чоч буд. Ҳанӯз дар хонаипадараш ба ин «ғуломи суманпайкари мушкбӯй» дил бохта буд ва ғулом низ шефтаи ҳусни оламорои ӯ шуд. Духтар ба ҳар ҷо ки равад, ҳамроҳаш мерафту худро ҳеши наздик ва ё хизматгори ӯ ба қалам меод.

– Ин мард кист? Кӣ чунин ғуломеро овардааст? – бо ғазаб пурсид шоҳ.

– Ӯ додари ман аст, – баҳона ёфт духтари чочӣ. – Аз ман хурд, модарамон як ва падарамон чудо. Аз вай бар тани ман бадӣ нест. Аз шарми шоҳ либоси занона мепӯшад.

Канизак ва ғуломро аз шабистон бадар карданд...

Нӯширавон аз фаросату дониши Бузурчмехр дар ҳайрат монд.

Гузорандаи хобро бадра дод,
Зи аспу зи пӯшиш дилаш кард шод.
Набиштанд номаш ба девони шоҳ
Бари мӯбадони намоёнदारоҳ.
Фурӯзанда шуд кори Бузурчмехр,
Бад-ӯ чеҳра бинмуд гардонсипеҳр.
Ҳама рӯзи рӯзаш фузун буд бахт,
Бад-ӯ шодмон шуд дили шоҳ сахт.

Ба даргоҳи Кисро ҳафтод мубади донишманд, файласуфон ва ситорашиносон буданд, шоҳ дар фарогати ҳол бо онҳо суҳбат мекард. Бузурчмехр аз онҳо пайваста дониш меомӯхт. Рафта-рафта камолоти ӯ дар фазлу дониш то ҷое расид, ки бар ҳамаи устодонаш бартарӣ гирифт. Бо доништани ҳикматҳои зиндагӣ, рози ситораҳо, давои дардҳо ҷораву тадбири мушкилиҳо ҳеҷ мубаде бо вай баробар шуда наметавонист.

ДАРЁФТАНИ БОЗИИ ШАТРАНЧ

Боре Рой номе аз подшоҳони Ҳинд, ки хирочгузори давлати Эрон буд, ба даргоҳи шоҳаншоҳон хирочи навбатӣ фиристод. Хироч аз симу зар, мушку анбар, уди тар, ёқуту алмос, тегҳои ҳиндӣ ва дигар молу матои гаронбаҳо иборат буд. Фиристодаи Рой ҳамроҳи хироч якто тахтаи шатранч ва муҳраҳои онро ба шоҳ тухфа овард. Бози шатранч он замон дар Ҳиндустон навиҷанд буд. Дар кишварҳои дигар аз он ханӯз беҳабар буданд. Фиристода шаклҳои сарбозони пиёда, аспҳ, филҳ, руҳх, шоҳ ва фарзини аз ҷӯби оч тарошидашударо бар рӯи тахтаҳо чида, назди Нӯширавон гузошт.

– Ин чист? – пурсид Нӯширавон.

Фиристода ба ҷойи ҷавоб ба вай номаи подшоҳи худро дароз кард. Рой дар номааш ба шоҳаншоҳ навишта буд, ки бигузор донишмандон ва номдорони даргоҳи ту усулу қоидаи шатранчбозиро дарёбанд:

Касе, к-ӯ ба дониш барад ранҷи беш,
Бифармой, то тахти шатранч пеш,
Ниҳанду зи ҳар гуна рой оваранд,
Ки ин нағз бозӣ ба ҷой оваранд.
Бидонанд ҳар муҳраеро ба ном,
Ки чун ронд бояд-шу хона кадом,
Пиёда бидонанду пилу сипоҳ,
Руху аспу рафтори фарзину шоҳ.

Агар дарёфтанд, Рой ҳамасола хирочи фармудаи шоҳро бекаму кост ба ӯ хоҳад расонд ва агар дарнаёфтанд, маълум хоҳад шуд, ки онҳо аз дониши ҳиндувон беҳабаранд ва шоҳ набояд аз Ҳинд хостгори бочу хироч бошад.

Фиристодаи Рой гуфт:

– Хамаи расму қоидаи бозӣ ба шеваи ҷанги ду лашкар аст.

Шоҳ як ҳафта муҳлат хост ва гуфт, ки рӯзи ҳаштум бо фиристода шатранчбозӣ хоҳад кард.

Вай бузургон ва мубадонро ба даргоҳ хонда, тахтаи шатранчро ба миёна гузошт. Як ҳафтара вақфи андешаву муҳокима, ҷустуҷӯ ва озмоиш карданд, лекин усули бозиро наёфтанд. Донишмандон ва бузургон бо чехраҳои пурожанг аз даргоҳ бадар рафтанд.

Он гоҳ Бузурчмехр ба назди шоҳ омад. Шоҳро тунду ноком дида гуфт:

– Шаҳрӯро, усули ин бозиро ман меёбам.

– Тандуруст ва равшанравон бошӣ, – хушнуд шуда гуфт Нӯширавон. – Агар усулашро наёбем, Рой хоҳад гуфт, ки ба даргоҳи шоханшоҳ ягон нафар марди доно набудааст. Ба мубадон ҳам, ба даргоҳи мо ҳам нанг хоҳад буд.

Бузурчмехр шатранҷро ба хонааш бурда, як рӯзу як шаб пурандеша бар сари он нишаст. Мутобиқи саф оростану чангидани ду лашкар мухраҳоро ба чапу рост ва пасу пеш ронда, ба ҳам чанг андохт ва ниҳоят усули бозиро ёфта, сӯйи даргоҳи шох шитофт ва ба вай эълон кард, ки:

Ба хубӣ ҳама бозӣ омад ба ҷой

Ба бахти баланди ҷаҳонкадхудой!

Нӯширавон шод шуд, хирадмандро неқпай ва беҳрӯзгор хонд. Фармуд, бузургон ва мубадон ба даргоҳ ҳозир шуданд, фиристодаи Ройро ҳам оварда ба ҷойгоҳи гиروмиаш нишонданд. Бузурчмехр тахтаро дар миён ниҳода, бар рӯйи он яке размгоҳ сохт, ду «сипоҳ»-ро рӯ ба рӯйи ҳам саф кашонда, шохонро дар қалбу фарзинҳоро ба паҳлуи онон, филону аспони чангӣ ва рухонро дар ду бари эшон ҷой доду ҳар ду «сипоҳ»-ро ба чанг даровард.

Фиристодаи Ҳинд аз фаросати ҷодугаронаи донишманд дар ҳайрат монд ва дилашро ба андешаи ғамангез нишонд. Аҳли маҷлиси шох забонҳо ба мадҳу офарини Бузурчмехр боз карданд. Нӯширавон аз вай чунон ба вачд омад, ки гӯё бахти фурузон бар вай чехранамо шуда буд. Яке ҷоми пур аз гавҳари шохвор, як бадра динор ва як асп бо зину абзор фармуда, ин ҳамаро ба донишманди бедорбахт инъом кард.

СОХТАНИ БОЗИИ НАРД

Лекин Бузурчмехр бо кашфи рози шатранҷ осудахотир нашуд ва андешааш дар бораи ин бозии муъҷаз қатъ нагардид. Вай ба манзили худ баргашта дар хонаи ториктар, ки андешаро бориқтар мекунад, нишаст ва тахтаю паргорро пеш ниҳода ба шатранҷ, ба он ихтирои аҷиби ҳиндувон сари тафаккур фуру бурд. Хирадро бо дили равшан ҷуфт карда, дар равияи шатранҷ ба ихтирои бозии дигаре пардохт, ки дорои қоидаву усули

хоси худ бошад. Аз чӯби оч ду муҳра тарошидан фармуд ва сипас:

Яке размгах сохт шатранчвор,
Дурӯя баророста корзор.
Ду лашкар бибахшид бар ҳашт баҳр,
Ҳама размчӯени гирандашаҳр.
Замин тору лашкаргаҳе чор сӯй,
Ду шоҳи гаронмояи неххӯй,
Ки доранд рафтор ҳар ду ба ҳам,
Яке аз дигар барнагирад ситам.
Ба ҳар ҷой гарданда пеши сипоҳ,
Гурезон ду шоҳ андар он размгоҳ,
Ҳаме ин бад-он, он бад-ин баргузашт,
Ҳаҳе разми кӯҳу ҳаҳе разми дашт.
Якero чу танҳо бигирад ду тан,
Зи лашкар ба ин як тан ояд шикан.
Бад-ин гуна то бар кӣ ояд шикан,
Шудандӣ сипоҳ аз ду рӯй анҷуман.

Ба ин равиш бозии нард падид омад, ки машҳур аст. Падидаваранда, албатта, онро нахуст ба шоҳ нишон дод:

– Эй марди равшанравон, – хитоб кард ба вай шоҳаншоҳ, – Офаридгор туро, бахтат ва рӯзгоратро ҳамеша ҷавон нигоҳ дорад.

Пас вай боҷҳои аз Рум, Чин, Ҳайтол ва Мукрон ба ганҷи шоҳаншоҳӣ воридшударо ба ду ҳазор уштур бор ва Бузурчмехрро корвонсолор карда, ба Ҳиндустон ба назди Рой равон сохт. Бо фармони ӯ Бузурчмехр барои подшоҳи Ҳинд якто тахта ва муҳраҳои надро низ ҳадя бурд. Нӯширавон дар номаи худ ба Рой навишт, ки усули бозии шатранҷро мубадони мо ёфтанд, акнун ин мубади хушманд Бузурчмехр ба назди ту бозии надро, ки сохтаи худи ӯст, меоварад. Бигузор бараҳманони ту усули ин бозиро дарёбанд; агар дарёфтанд, ин ду ҳазор уштур ганҷ ҳадя ба шумост, агар наёфтанд, ту ба ин ҳадя боз аз худат ду ҳазор уштур зару сим, молу матоъ ва ҷавохирот афзуда ба мо мефиристӣ.

Бузурчмехр бо корвон ва бо номаву тахтаи нард дар бомдод ба роҳ афтода, пас аз як моҳ ворида Қаннуч шуд ва паёми шоҳаншоҳро бо номаи ӯ ба Рой расонд.

Рой барои дарёфтани усули нардбозӣ ҳафт рӯз муҳлат хоста, дабирон ва бараҳманони донишманди кишвараширо ба дарбор хонд. Онҳо як ҳафта:

Ҳама бозчустанд бозии нард,
Ба рашку ба ному ба нангу набард.

Рӯзи ҳаштум бараҳмани калон маъюсу малул ба назди Рой омада гуфт:

– Сару бунӣ ин бозиро ҳеҷ кас намедонад.

Рой ғамгин ва аз бараҳманон дилозурда шуд.

Рӯзи нухум Бузурҷмеҳр назди бараҳманон омада, аз натиҷаи корашон ҷӯё шуд. Онҳо ба наёфтани ва надонишани усули бозӣ иқрор карданд. Он гоҳ Бузурҷмеҳр дар пешии онҳо тахтаи надро ниҳода, гардиши муҳраҳоро нишон дод:

Ҳама меҳтарон офарин хонданд,
Варо мӯбади покдин хонданд.
Зи ҳар донише з-ӯ бипурсид Рой,
Ҳама посух омад якояк ба ҷой.
Хуруше баромад зи донандагон,
Зи донишпажӯҳону хонандагон,
Ки инак, суҳангӯву донанда мард
На аз баҳри бозиву шатранҷу нард!
Биёвард он ғаҳ шутур ду ҳазор,
Ҳама божи Қаннуч карданд бор
Зи уду зи анбар, зи кофуру зар
Ҳам аз чомаву ҳам зи дурру гуҳар,
Або божи¹ яқсола аз пешгоҳ
Фиристод яқсар ба даргоҳи шоҳ.

ГУНАҲКОРИ БЕГУНОҲ

Аммо худраъйӣ ва истибдоди шоҳ он чиро, ки бо бисёр касон мекард, бо Бузурҷмеҳр ҳам кард. Боре Кисрои Нӯширавон ба шикор рафта, аз сахар то чоштгоҳ дар дашт бар мешону охувон тохт. Сипоҳиён ва навкаронаш дар пайи сайд ба ҳар сӯ пароканда шуданд. Кисро ва Бузурҷмеҳр, ки аз барои парастории шоҳ бо ҳамроҳии ӯ рафта буди аз вай чудо наме-

¹. Бож – боч, хироч.

шуд, барои осудан аз мондагиву гармии ҳаво дар марғзоре фуруд омаданд.

Шоҳ дар сояи дарахтон, рӯйи сабза дароз кашида, сарашро ба зонуи Бузурчмехр ниҳоду хобаш бурд. Донишманд дар бозуяш бозубанде аз донаҳои гавҳар дошт, нохост ресмони бозубанд канда шуда, донаҳои гавҳар ба замин рехтанд, аккае аз ҳаво фуруд омаду гавҳардонаҳоро яқояк чиди хӯрд. Бузурчмехр барои он ки шоҳро безобита накунад ва хобашро напарронад, аккаро пеш накард, лекин дилаш ба бозубанди аздастрафта месӯхт. Нӯширавон бедор шуда нигоҳ кард, парастораш лаб ба дандон газида дам намезад, шоҳ дар бозуи ӯ бозубандро надида пурсид:

– Бозубандат кучо шуд?

Бузурчмехр бар ҷавобаш як лаҳза саросема шуд, зеро медонист, ки агар ҳақиқати ҳодисаро гӯяд, шоҳ бовар накарда, ӯро ба жожгӯй ва тамасхур гунаҳкор хоҳад кард, пас гуфт:

– Бозубанд... гум шуд.

Кисро дар шубҳа афтод ва аз донишманд гумони бад бурд:

– Ту, саг, гавҳарҳоро реза карда дар хӯрок андохтиву ба ман хӯрондӣ, ту қасди ҷони ман дорӣ! – ногаҳон бо ҳашм гуфт ӯ.

Бо вучуди бемаънӣ ва хандаовар будани ин гумони шоҳ Бузурчмехр ба вай ҷавоб надод, зеро феъли мавлояшро нағз медонист; дар чунин мавридҳо ҳар як сухан ва эроди мухотиби шоҳ ҳашми шоҳро шуълавар мекарду бас.

Сипоҳиён ва навқарон аз ҳар сӯ гирд омаданд. Кисро дар ҳамон ҳолати ҳашмгинӣ ба зин барнишасту тамоми роҳ ба касе нигоҳ накарда, асп ронд ва сухане нагуфт. Ба пойтахт расида фармуд, ки Бузурчмехрро ба зиндон баранд.

Донишманд муддате дар зиндони торик нишаст. Шоҳ ва атрофиёнаш аз ҳоли ӯ хабардор нашуданд, магар як нафар пешхизмати шоҳ, ки хеши Бузурчмехр буду гоҳ- гоҳ аз вай хабар мегирифт. Як рӯз Бузурчмехр аз вай пурсид:

– Шоҳро чӣ гуна парасторӣ мекуни? Оё вай аз парастии ту розист?

Ҷавон гуфт:

– Имрӯз, вақте ки ба дасташ об мерехтам, ба ман бо қаҳр чунон нигарист, ки ба дилам гуфтам «аҷалам расид», дастам суст шуда қариб буд ки обдастамро афтонам.

Бузурчмехр фармуд:

– Хез, об биёр!

Пешхизмат дар обдаста оби гарм овард. Донишманд даст шустанӣ шуд. Чавон обро ба дасти вай кам-кам ва канда-канда рехт. Бузурчмехр гуфт:

– Ин бор вақти дасту рӯ шустани шоҳ обро наканда нарма-нарма рехтан гир. Даме ки вай лабу буруташро мешӯяду бо хуш-бӯйҳо меорояд, ту ҳамчунин аз об рехтан даст накаш.

Пешхизмат бори дигар ба дасти шоҳ обро бо гуфтаи донишманд рехт. Шоҳ пурсид:

– Ин тавр об рехтанро ба ту кӣ ёд дод?

– Бузурчмехр, – гуфт чавон.

– Рав ба пеши вай, – фармуд Нӯширавон, – ва бигӯ: – Акнун ки аз чоҳу мақоми баланд фаромадӣ, устои бадгавҳарон ва носазоён шудӣ?

Пешхизмат гирён ба назди донишманд рафта сухани шоҳро ба ӯ расонд. Бузурчмехр чунин ҷавоб дод:

– Ҳоло ҷойи ман аз ҷойи шоҳ беҳтар аст.

Чавон ин ҷавоби донишмандро ба Нӯширавон расонда буд, ки вай барошuft ва фармуд Бузурчмехрро ба ҷохи торик андохтанд.

Шоҳ бори дигар аз пешхизмат пурсид:

– Он камхирад дар ҷоҳ ҳолаш чӣ гуна аст?

Пешхизмат барои хабар гирифтани аз ҳеши донишманди худ гирён ба сари ҷоҳ рафт ва пурсиши шоҳро ба вай расонд.

Бузурчмехр гуфт:

– Ҳоли ман аз ҳоли шоҳ сабуктар аст.

Шоҳ ин ҷавоби ӯро аз забони пешхизматаш шунида, боз бадтар барошuft ва палангвор ҳашм гирифта фармуд, ки аз оҳан як танӯри танг созанду ба гирдогирдаш аз дарун пайкону мехҳо нишонанд. Чунин танӯр ба зудӣ сохта шуд, донишманди баргаштабахтро ба даруни он андохта, даҳони танӯрро бо тахтаи оҳанин маҳкам карданд.

Сипас, Нӯширавон пешхизматро бори ҷаҳорум ба назди асир фиристонд, ки аз ӯ пурсид: – «Акнун дар он пирохани оҳанини пурмех рӯзат чӣ гуна аст»?

Шоҳ бовар дошт, ки ин бор Бузурчмехр тавба ва зорӣ хоҳад кард, аммо вай мубади пурғурур ва сарафрози худро

ханӯз ҳам ба хубӣ нашинохта буд. Бузурчмехр ба вай чунин ҷавоб фиристонд:

– Рӯзи ман аз рӯзи Нӯширавон бехтар аст.

Нӯширавон аз ин ҷавоби ӯ ранги рӯяш зард шуд, сурх шуд, сафед шуд ва, сипас, аз атрофиёнаш як нафар марди ростгӯйро бо ҳамроҳии ҷаллод назди донишманд фиристода фармуд:

– Рав ба он бадбахт бигӯ: – Агар ҷавобҳои ту маъние ва далеле дошта бошанд, баён кун, вагарна ҷаллод бо теги тез туро пора- пора мекунад.

Он мард шитобон рафта амри шоҳро ба бандии танӯри оҳанин расонд. Аз танӯри сарбаста чунин овоз баромад:

– На нек пойдор аст ва на бад. Чи бо ганҷу тахт ва чи бо ранҷу сахт. Ҳама аз ин ҷаҳон ноком рахт мебандем. Дар боло будан осонтар аст, аз будан дар бими бало. Ман дар балоям, вале шоҳ ҳамеша дар бими бало, дар тарси хатару сахтиву нокомист:

Зи сахтӣ гузар кардан осон бувад,

Дили тоҷдорон ҳаросон бувад.

Он мард ва ҷаллод ба даргоҳ баргашта, суханони аз донишманди асир шунидаашонро ба шоҳ баён карданд. Шоҳ пурандеш шуд, аз бади рӯзгор тарсид ва Бузурчмехрро озод кард.

ДАР ДУРЧ ЧӢ НИӢОН АСТ?

Замоне бар ин гузашт, Бузурчмехр, ки ганҷаш бо ранҷаш баробар набуд, дар муҳтоҷӣ мезист. Муҳтоҷӣ ва андешаҳои шабону рӯзон дар асрори сипехру коинот ва маънии ҳаёту мамот ӯро барвақт пир карданд. Танааш борик, рӯяш пурожанг, дилаш танг ва ҷашмонаш хира шуданд. Шоҳ сирри бозубанди нопадидгаштаро дигар аз ӯ напурсид ва ӯ низ нагуфт, то замоне ки аз Рум ба шоҳ дурчи¹ асроромез омаду боз ба дониш ва фаросати Бузурчмехр эҳтиёҷ афтод.

Воқеаи дурч чунин аст: Як вақт қайсари Рум ба шоҳаншоҳи Эрон бо нома ва ҳадяҳо якто дурчи сарбаста фиристонд. Дар нома навишта буд, ки ба дурч ва қуфли он даст назада, чизи дар дарунаш бударо ёбанд, ки чист? Он гоҳ мо ба шоҳаншоҳ бочу хироч ва дигар чизҳое, ки ҳадя фиристондани он чизҳо ойини

¹. Дурч – сандуқчаи ҷавохирот ва зару зевар.

мост, мефириستم ва агар мубадони Эрон нухуфтаи даруни дурчро ёфта натавонанд, шоҳаншоҳ аз мо боч талаб накунад ва ба кишвари мо лашкар накашад.

Нӯширавон ҳайрон шуда, аз фиристодаи қайсар як ҳафта муҳлат хост. Дар боргоҳаш бо бузургон ва фарзонагон анҷуман орошт. Онҳо дурчро ба миёна гузошта, дар андеша фуру рафтанд:

Нигаҳ кард ҳар як зи ҳар борае,
Ки созад мар он бандро чорае,
Бар он дурчу қулфе напайдокалид
Нигаҳ кард, дар мӯбаде бингарид.
Зи дониш саросар ба як сӯ шуданд,
Ба нодонии хеш хасту² шуданд.

Шоҳ аз нотавонии донишмандон ва бузургони кишвараш ғамгин шуд ва ба дилаш гуфт, ки агар Бузурҷмеҳр мебуд, ин бандро мекушод. Пас ба Бузурҷмеҳр як асп бо зину абзори гаронбаҳо ва як бадраи пур аз зар фиристода, аз ӯ хоҳиш кард, ки биёяд ва барои ранчу азоби кашидааш аз шоҳ ба дил кина нагирад, зеро:

Чунин ронд бар сар сипеҳри баланд,
Ки омад зи мо бар ту чанде газанд.

Фиристодаи ӯ ба Бузурҷмеҳр муаммои дурчи аз Рум расида ва муддаои шоҳро баён кард.

Донишманд як шабонарӯз нахуфта зич дид ва андеша ронд, лекин калиди муамморо пайдо накард. Тарсид, ки Нӯширавон боз ба вай бегуноҳ хашм хоҳад гирифт. Пагоҳӣ яке аз мубадонро талабида ба ӯ гуфт:

– Ба дарбор ҳамроҳи ман бирав. Чашми ман тира шудааст, дар роҳ ҳар касе, ки пеш ояд, ту бипурс, ӯ чӣ касест ва номаш чист.

Ҳар ду баромада равон шуданд. Дар роҳ ба зани соҳибчамоле бархӯрданд. Бузурҷмеҳр ба мубад фармуд, ки аз вай пурсад, шӯй дорад ё на? Мубад пурсид. Зан ҷавоб дод, ки шӯяш хаст ва кӯдак дар нухуфт дорад, яъне дучон аст.

². Хасту – икзор, эътироф.

Боз пештар рафтанд, аз рӯ ба рӯ зани дигаре пайдо шуд. Мубад ба ӯ низ ҳамон суолро дод. Зан гуфт, ки шӯй дорад, валекин бача надорад.

Пас аз андаке дар роҳ зани сеюм пеш омад ва пурсанда гуфт, ки ҳаргиз шавҳар накардааст ва намехоҳад, ки шӯ рӯйи ӯро бинад.

Бузурҷмехр ҷавоби он се занро шунида, ба ҷӣ андешае рафт ва ба дарбор шитофт. Чун ӯро ба назди шоҳ дароварданд. Донишмандро нобино дида, саҳт ғамгин шуд, охи сарде аз чигар кашид ва аз ранҷу озори ба вай расонидааш узр хост, сипас аз дурҷи сарбастаи румӣ сухан ба миён овард. Бузурҷмехр дархост кард, ки бузургон ва донишмандон дар боргоҳ яке анҷуман созанд ва фиристодаи қайсар низ дар он анҷуман ҳозир бошад. Гуфт:

Ба неруи Яздон, ки андеша дод,
Равони маро ростӣ пеша дод,
Бигӯям ба дурҷ-андарун ҳар ҷӣ ҳаст,
Насоям бар он дурҷу он қуфл даст.
Агар чашм шуд тира, дил равшан аст,
Равонро зи дониш ҳамон ҷавшан аст.

Ба фармони шоҳ бузургон ва донишмандон анҷуман карданд. Фиристодаи румӣ суханони қайсарро дар бораи доништани нухуфтаи дурҷ ва бочу хироч баён кард. Пас аз вай Бузурҷмехр забон боз намуда, нахуст шоҳро дуо кард ва гуфт:

– Дар даруни дурҷ се дона гавҳар ҳаст, яке суфта, дигар нимсуфта ва сеюм носуфта.

Фиристодаи румӣ калид бароварда қуфли дурҷро кушод. Аз он якто ҳуққа ва аз даруни ҳуққа се дона гавҳари парниёнпеч баромад, ки ҳақиқатан яке суфта, дуом нимсуфта ва сеюм носуфта буд. Ҳамаи ҳозирони анҷуман Бузурҷмехрро офарин хонданд ва бар сари вай дурру гавҳар ва симу зар афшонданд.

Шоҳ аз шодӣ рухсорааш афрӯхта, даҳони донишманди сеҳркорро аз дурри хушоб пур кард, лекин ҳамон дам кори гузашта ба ёдаш омада, ба худ печиду рӯяш пурожанг шуд:

Ки бо ӯ чаро кард чандин ҷафо
Аз он пас, к-аз ӯ дид меҳру вафо?

Анҷуман хотима ёфт ва ҳозирон пароканда шуданд. Бузурҷмехр чехраи шохро пажмурда ва дилашро озурда дида, ба вай воқеаи бозубанду аккаи гавҳархорро баён кард ва:

– Ин кор шуданӣ буд, шуд, акнун пушаймонӣ ва надомат суд надорад, – гуфта шохро тасаллӣ дод. Зеро он донишманди яқтои замон ба тақдиру қисмат эътиқод дошт ва ҳар чӣ ба сари одамизод ояд, хоҳ нек бошад ва хоҳ бад, онро аз чархи гардони фалак медонист...

Бузурҷмехр дар латифаҳо ва масалҳо, ки дар замони ӯ баъди ӯ эҷод мешуданд, тимсоли зиракӣ ва хирадмандӣ гардид. Масали зерин агарчи дар «Шоҳнома» нест ва шояд баъдҳо пайдо шуда бошад, дар ин ҷо овардани он бемавқеъ наменамаояд:

...Нӯширавон дар ҷавонӣ ҳамарӯза ба базм, айшу нӯш ва шикор машғул буда, аз аҳволи мамлакат, кори сипоҳу амалдорон хабардорӣ намекардааст. Ва онҳо аз беҳабарии шоҳ истифода бурда, аз аҳолӣ хирочи гарон ва ноҳақ ситонида, бедодгарӣ мекарданд. Дар натиҷа деҳқонон хонаву ҷо, кишту боғхошро партофта, ба ҳар тараф мегурехтанд, деҳаҳои вайрон, ҷӯйҳои хушкида, киштзорони регпахшкарда, боғу бўстонҳои ҷазиргашта сол ба сол зиёда мешудаанд. Аз дарбориён аҳволро дида тарси шоҳи худраъӣ ба вай арз карда наметавонистанд. Онҳо бо маслиҳат назди Бузурҷмехр омада хоҳиш намудаанд, ки вай ба доди мардум бирасад ва коре карда Нӯширавонро аз ҳоли табоҳи кишвар огоҳонад, то вай базму шикор ва айшу нӯшро як сӯ монда, ба кори мамлакат машғул шавад.

Бузурҷмехр меандешад, ки ин матлабро ба Нӯширавон чӣ тавр фаҳмонад; шоҳи ҷавон ҳафтаҳо дар шикор ва дар фосилаи байни шикорҳо доим масту ғарқи айшу нӯш аст, суҳан ба гӯшаш намедарояд.

Боре шоҳ ба шикор Бузурҷмехрро ҳамроҳ гирифт. Вақти шикор онҳо дар як ҷойи дашт ду селай бумҳоро диданд, ки рӯ ба рӯ истода, ба забони мурғонаи ҳудашон бо ҳам мочаро мекарданд. Шоҳ ба Бузурҷмехр фармуд:

– Ту забони мурғонро медонӣ, бирав, гӯш кун, ки бумҳо чӣ мочаро доранд?

Донишманд ба наздики бумҳо рафта, чанде «гуфтушунид»-и онҳоро шуниду баргашта ба шоҳ гуфт:

– Бумҳо бо ҳам дар кори арӯсу домод гуфтугузор доранд. Як села қавми домод, селай дигар қавми арӯс будааст. Қавми арӯс ба маҳри арӯс дусад вайрона талаб мекунад, қавми домод холо фақат сад вайрона доданист ва ба қавми арӯс меғӯяд; чанде сабр кунед, ба бахти мо шоҳи мамлакат ханӯз гарқи базму айш ва аз кори мамлакат бепарвост, бо ин ҳол баъди ягон сол дар ин сарзамин вайронаҳо, албатта, дучанду сечанд мешаванд ва он гоҳ мо ба шумо сад не, балки дусад вайронаи дигар медиҳем.

Нӯширавон чашмонашро калонтар кушода, ба Бузурчмехр нигоҳ карду пурсид:

– Рост меғӯӣ?

– Охир, ман забони мурғонро медонам, ба шоҳаншоҳам харгиз дурӯғ намеғӯям, – ҷавоб дод донишманд.

Гӯянд, шоҳ ин суҳанро шунида аз ҳамон ҷо сари аспашро сӯйи шаҳр гардонд ва аз он баъд айшу нӯши мудомро тарк карда, ба кори мамлакат ва адлу дод машғул гардид.

ГУФТОР АНДАР ОВАРДАНИ БАРЗҶ «КАЛИЛА ВА ДИМНА»-РО АЗ ҲИНДУСТОН

Пизишке буд, пири доно, Барзҷ ном ӯро. Рӯзе ба назди Нӯширавон омаду гуфт:

– Эй шоҳи донишпазир, ман имрӯз дар китоби ҳиндувон хондам, ки дар кӯҳи Ҳинд гиёҳе, ҳамчун парнӣни румӣ рахшон, мерӯйидааст. Агар онро чида ҷавҳарашро бигиранду ба мурда пошанд, мурда зинда мешудааст. Акнун агар шаҳрёр дастурам диҳад, ман ин роҳи дуру душворро паймуда, ба он диёр меравам ва донишмандони Ҳиндро ба худ роҳнамо гирифта, ҷӯеи он гиёҳи эъҷозкор мешавам.

– Ин кор ношуданист, – хандид шоҳ ва гуфт: – лекин бояд озмуд. Ту ба шоҳи Ҳинд Рой нома ва ҳадяи маро мебарӣ. Ё ба ту роҳнамоӣ хоҳад кард.

Пас Барзҷ бо қорвони ҳадяҳои шоҳ ва номаи ӯ роҳи Ҳиндустон пеш гирифт.

Чун расид, Рой ҳадяҳои шоҳи Эронро бо миннатдорӣ пазируфт ва номаи ӯро хонда, чандин пизишкони доноро ба ёрии донишманди эронӣ баргумошт, то ӯро ба ҷустуҷӯи гиёҳи зиндагардонандаи мурда роҳнамоӣ кунанд.

Гиёхчӯён сахари барвақт баромада, ба кӯҳ равон шуданд.
Барзуй бо ҳамроҳии пизишкон:

Пиёда ҳама кӯҳсорон ба пой
Бипаймуд бо дониши раҳнамоӣ,
Гиёхон зи хушку зи тар баргузид,
Зи пажмурдаву ҳар чӣ раҳшанда дид.

Пас вай он гиёҳхоро судаву фушурда чавҳарашонро
гирифта, ба мурдаҳо пошид, лекин:

Яке мурда зинда нагашт аз гиё,
Ҳамоно, ки сушт омад он кимиё.

Он ҳама ранчу машаққати кӯҳпаймоиву гиёҳчинӣ беҳуда
баромад. Барзуй донист, ки дар китоб кадоме аз муаллифони
бедониши ҳиндӣ чизи набудаеро навишта, боиси саргардонии
ӯ шудааст. Аз фиреб хӯрдани худ надомат кард ва аз гуфтани
ин суҳанро ба шоҳ ва сафар кардани ба Ҳиндустону ҳада
овардани ба Рой пушаймон шуд, лекин умедашро аз ёфтани
гиёҳи матлуб тамоман нақанда буд. Бинобар ин аз ҳамроҳонаш
пурсид:

– Аз шумо донотар дар ин кишвар кист?

Онҳо ҷавоб доданд, ки :

– Донишманди куҳансоле ҳаст, вай ҳам ба сол ва ҳам ба
хирад аз мо меҳтар ва аз ҳар меҳтаре ба дониш беҳтар аст.

– Маро сӯйи ӯ раҳнамоӣ кунед, – хоҳиш кард Барзуй.

Ӯро назди он донишманд бурданд.

Чу наздики ӯ шуд суҳангӯӣ мард,

Ҳама ранҷҳо назди ӯ ёд кард:

Зи кори набишта, ки омад падид,

Суҳанҳо, ки аз кордонон шунид.

Пири доно:

Зи ҳар донише пеши ӯ ёд кард...

Ва гуфт:

– Мо ҳам он китобро хонда, дар ҷустуҷӯи гиёҳ шудем,
лекин ба ҷуз ранчу нокомӣ чизе падид наёмад, то фаҳмидем, ки
гиёҳ рамзи донишманд аст, кӯҳ рамзи дониш ва мурда – рамзи
марди бедониш. Мардро дониш зинда медорад ва роҳнамои
дониш китоби «Калила ва Димна» аст. Ту агар он китобро
ҷӯйӣ, дар ҳазинаи шоҳи Ҳинд меёбӣ:

Чу бишнид Барзуй, аз он шод гашт,
Ҳама ранҷ бар чашми ӯ бод гашт,
Бар ӯ офарин карду шуд назди шох,
Ба кирдори оташ бипаймуда роҳ.

Омаду ба Рой гуфт:

– Эй шоҳи сарафроз, то Ҳинд бошад, ту бар чой бошӣ.
Китобе будааст, роҳнамои дониш, ки онро ба ҳиндӣ «Калила ва
Димна» мегуфтаанд ва он дар ганчинаи ту сар ба муҳр
хуфтааст. Ту ба ганчури худ фармой, ки он китобро бар ман
супорад.

Рой аз хоҳиши ӯ ба танг омад ва гуфт:

– То имрӯз касе аз мо чӯёи «Калила ва Димна» нашуда буд.
Лекин шоҳаншоҳ Нӯширавон агар аз ман ҷон бихоҳад,
ҷонамро барояш дарег намедорам. Мефармоям, китобро ба ту
меоранд, фақат ба ин шарт, ки ту онро дар пеши мо мехонӣ.

Барзуй шартро қабул кард. Ганчури Рой «Калила ва
Димна»-ро овард ва Барзуй ба хондани он сар кард. Ҳар як
дурдонаи маъниро, ки аз китоб мехонд, ба хотираш месупурд.
Ҳар бор, ки ба шоҳаншоҳ нома мефиристод, пинҳонӣ чизеро аз
«Калила ва Димна» дар нома менавишт. Ба ҳамин тарз он
китоб рафта-рафта пурра ба Нӯширавон расид.

Охирин дурдонаи маонӣ бо нома ба Эрон рафта буд, ки
Барзуй аз шоҳи Ҳинд иҷозати бозгаштан хост. Рой ӯро ҳадяҳо
дода ба роҳ гуселонид. Хирадманд тандурусту шод ба Мадоин
расида, он ҷӣ дар Ҳинд дидаву шунида ва карда буд, ҳамаро ба
Нӯширавон нақл кард.

Шоҳ ӯро бисёр навохт ва гуфт:

– Эй писандида мард! «Калила ва Димна» равони маро
тозакард. Ту акнун аз ганҷур калидро бигиру аз ганчинаи мо
ҳар ҷӣ
дилат хоҳад, бардор!

Барзуй ба ганчина даромада, на ба зар нигоҳ кард ва на ба
гавҳар, балки фақат як даст ҷомаи шоҳро гирифта пӯшиду
бадар рафт. Ба боргоҳ омад, Кисро пурсид:

– Эй ранҷида, чаро аз ганчина бе зару гавҳари шоҳвор
рафтӣ? Охир, касе, киранчкашид, сазовори ганҷ аст!

Барзуй посух дод:

– Эй тоҷи ту бартар аз чарху мох! Ҳар кӣ пӯшиши шоҳ ёфт, ба тахти бузургӣ роҳ ёфт. Дигар ин ки ҳар гоҳ мардумон маро дар ҷомаишахрёр бинанд, дили бадхоҳонам аз рашк танг ва руҳи дӯстонам аз шодӣ бообуранг хоҳад шуд... Акнун, эй шахрёр! Аз ту як хоҳиш дорам: Бузурҷмеҳрро фармой, ки «Калила ва Димна»-ро ба забони мо гардонида, китоб созад дар боби нахустини он номи маро ёд карда нависад, ки он аз Барзуй ёдгор аст, то ки баъд аз марғам ранҷи ман аз ҷаҳониён пӯшида намонад.

– Ин орзу бузург ва ба андозаи хизмати туст, – гуфт Нӯширавон ва Бузурҷмеҳрро фармуд, ки хоҳиши Барзуйро ба ҷо орад.

Пас Бузурҷмеҳр «Калила ва Димна»-ро ба забони паҳлавии эронӣ гардонида китоб кард, ки он дар ганҷинаи шоҳон арҷманд нигоҳ дошта мешуд. Дар замони Маъмун халифа²² китобро аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷима карданд. Фирдавсӣ боз мегӯяд:

– То замони Наср²³ «Калила ва Димна»-ро ба арабӣ меҳонданд (забони паҳлавии эронӣ фаромӯш шуда буд - С.У.) ва, сипас, вай бо фармоиши Абулфазл²⁴ ба забони форсии дарӣ тарҷима карда шуд; онро хонанда ба Рӯдакии нобино хонд ва шоир ба шеър гардонида, китоби мансурро манзум кард.

Бипайваст гӯё парогандаро,
Бисуфт инчунин дурри огандаро²⁵
Бар он к-ӯ сухан донад, ороиш аст,
Чу нодон бувад, ҷойи бахшоиш аст.

Якҷанд панди Фирдавсӣ, ки аз забони Бузурҷмеҳр гуфта-аст:

Ҳар он кас, ки мағзаш бувад бошитоб,
Фаровонсухан бошаду дерёб.

Чу гуфтори беҳуда бисёр гашт,
Сухангӯӣ дар мардумон хор гашт.

²². Маъмун – халифаи аббосӣ дар солҳои 813–833 милодӣ.

²³. Наср ибни Аҳмади Сомонӣ – амири Мовароуннаҳр ва Ҳуросон дар солҳои 914 – 943 милодӣ.

²⁴. Абулфазли Балъамӣ – вазири Наср ибни Аҳмади Сомонӣ.

²⁵. Оганда – ин ҷо ба маънои пуртароват, зебо.

Зи неру бувад мардро ростӣ,
 Зи сустӣ дурӯғ ояду костӣ.
 Зи дониш чу чони туро моя нест,
 Беҳ аз хомушӣ ҳеҷ пероя нест.
 Тавонгар бувад, ҳар киро оз нест,²⁶
 Хунук²⁷ он касе, к-озаш анбоз нест.
 Мудоро хирадро бародар бувад,
 Хирад бар сари чон чу афсар бувад.
 Чу доно туро душмани чон бувад,
 Беҳ аз дӯстмарде, ки нодон бувад.
 Ба омӯхтан чун фурӯтан шавӣ,
 Суханро зи донандагон бишнави.
 Ҳар он кас ки дониш фаромӯш кунад,
 Забонро зи гуфтор хомӯш кунад.
 Мағӯ он сухан, к-андар он суд нест,
 К-аз он оташат баҳра чуз дуд нест.
 Фурӯтан бувад, ҳар кӣ доно бувад,
 Ба дониш бузургу тавоно бувад.
 Бипарҳез, аз ҳар чӣ нокарданист,
 Маёзор онро, ки н-озурданист.
 Фурӯтан бувад, ҳар кӣ дорад хирад,
 Сипеҳраш ҳаме дар хирад парварад.
 Чу пурсанд пурсандагон аз ҳунар,
 Нашояд, ки посух диҳӣ аз гуҳар.²⁸
 Ҳар он кас, ки чӯяд ба худ бартарӣ,
 Ҳунархо бибояд бад-ин доварӣ.²⁹
 Чу кӯшиш наёрад тани зӯрманд,
 Наёрад сари орзухо ба банд.
 Чу кӯшиш зи андоза андаргузашт,

²⁶.Оз – хирс, тамаъ, ҳавою ҳавас.

²⁷.Хунук – хушбахт.

²⁸.Гуҳар (гавҳар) – ин ҷо ба маънии зот, насаб.

²⁹.Доварӣ – даъво.

Чунон дон, ки кӯшанда навмед гашт.

Супорӣ ба донои гӯянда гӯш,
Ба тан тӯша ёбӣ, ба дил рою хуш.
Ба дониш бувад ҷону дилро фурӯғ,
Нигар то нагардӣ ба гирди дурӯғ.
Сухангӯй чун баркушояд сухун,
Бимон, то бигӯяд, ту тундӣ макун.
Зи гуфтори доно тавоно шавӣ,
Бигӯйӣ бар он сон, к-аз ӯ бишнави.
Зи дониш дари бениёзӣ бичӯй,
Агарчанд сахтит ояд ба рӯй.
Забонро чу бо дил бувад ростӣ,
Бибандад зи ҳар сӯ дари костӣ.
Агар нарм гӯяд забони касе,
Дуруштӣ ба гӯшаш наёяд басте.
Бидон, к-аз забон аст мардум ба ранҷ,
Чу ранҷаш нахоҳӣ, суханро бисанҷ.
Зи шодӣ, ки фарҷоми он ғам бувад,
Хирадмандро ози ӯ кам бувад.
Таносоиву коҳили³⁰дур кун,
Бикӯшу зи ранҷи танат сур кун.
Ки андар ҷаҳон суд бе ранҷ нест,
Ҳам онро, ки коҳил бувад, ганҷ нест.
Чу коҳил бувад марди барно ба кор,
Аз ӯ сер гардад дили рӯзгор.
Тануманд, к-ӯро хирад ёр нест,
Ба гетӣ кас ӯро харидор нест.
Ҳамон дӯстӣ бо касе кун баланд,
Ки бошад ба сахтӣ туро ёрманд.
Магард эҷ гуна ба гирди бадӣ,
Ба некӣ биёрой, агар бихрадӣ.

³⁰. Коҳили – танбалӣ.

ДОСТОНИ АРДАШЕРИ БОБАКОН

Овардаанд, ки пас аз рӯзгори Искандар дар Эронзамин дусад сол подшоҳ набудааст. Аз авлоди ҳукмдорони пешин ононе, ки далеру саркаш будаанд, дар гӯшаву канорҳо пореа сарзаминро ба даст дароварда ҳукмронӣ мекардаанд, ки онро мулуки тавоиф меномидаанд. Оқибат Ашк номе аз нажоди шоҳ Қубод тоҷи подшоҳӣ бар сар гузошт ва аз замони вай силсилаи подшоҳони ашконӣ оғоз ёфт.

Аз ин силсила шоҳ Ардавон – пойтахти давлаташ – шаҳри Рай буд ва ӯ ба Шерозу Исфаҳон низ ҳукм меронд, аз ҷониби вай Бобак номе амири Истаҳр буд.

ШОҲЗОДАИ ЧҶУПОН

Бобак чўпоне дошт, Сосон ном. Амир шабе дар хоб мебинад, ки Сосон савори фили жаён ва яке теғи ҳиндӣ дар даст ба роҳ мерафтаасту роҳгузарон ҳама ба вай таъзим мекардаанд. Шаби дигар Бобак бо сари пурандеша хуфт ва ба хоб дид, ки муғи оташпараст дар се мичмар оташ оварда ба назди Сосон гузошт, дар ҳар се мичмар уд месўхт ва оташ фурузон буд.

Амир хобгузoronро ба даргоҳ хонда, хобҳои дидаашро ба онҳо баён кард ва пурсид. Онҳо хоби ўро чунин гузориш карданд: – «Он касе, ки ту ўро дар хоб дидӣ, аз нажоди шоҳон аст, аз вай писаре ба дунё меояд ва шоҳ мешавад».

Бобак аз ин сухан шод гашт ва ба Сосони чўпон кас фиристод, Сосон рўзи бўрони зимистон ба танаши пўстини барфолуд ва дилаш бимнок аз он, ки мабодо амир ба вачҳе бар вай ҳашм гирифта бошад, ба даргоҳ ҳозир гардид.

Бобак ўро бо меҳрубониву навозиши ғайричашмдошт дар наздики худ нишонд ва хонаро аз маҳрамону хизматгорон ҳоли намуда, аз нажоду насаби чўпонаш пурсон шуд. Сосон аввал хавф бурда, посух надод ва сабаби хавф бурданаш ин буд, ки мулуки тавоиф авлоди шоҳони пешинро, агар ёбанд, зинда намегузоштанд, ки мабодо даъвои подшоҳӣ намояд ва Сосон аз нажоди шоҳон буд. Чун амир бо исрор пурсуков кард, чўпон гуфт:

– Эй амир, агар ба ҷонам зинҳор диҳӣ ва паймон кунӣ, ки ба ман на дар ошкоро ва на дар ниҳон бадӣ нахоҳӣ кард, ман зоту насабамро, ҷунон ки ҳаст, ба ту меғўям.

Бобак савганд хӯрд, ки ӯ на фақат бадӣ нахоҳад кард, балки
ӯро арҷманд ва шодондил хоҳад дошт.

Он гоҳ чӯпон гуфт:

– Эй амир, бидон, ки ман фарзанди Сосонам, аз насли шоҳ
Баҳман – Ардашер писари Исфандёри Рӯйинтан.

Вай рост гуфта буд.

Ардашери якум – Баҳмани Исфандёр писаре дошт, Сосон
ном. Он гоҳ, ки Ардашер духтари худ Хумойро ба занӣ гирифт
баъд аз сари ҳудаш подшоҳиро ба Хумой ва фарзанди аз вай
таваллудшуда васият кард. Сосон аз ин васияти падар норозӣ
ва дилозурда шуда, аз пойтахт бадар рафт.

Се рӯзу ду шаб ба сони паланг роҳ паймуда, ба Нишопур
расид ва дар он ҷо духтареро аз хонаводаи бузургон ба занӣ
гирифт; аз он зан писаре зода шуд, ин писарро ҳам Сосон ном
карданд ва ҳамин тавр авлоди наринаи Сосони Баҳман то
чаҳор пушт номхошон Сосон гузошта мешуд. Ин Сосонҳо аз
тарси ҷон наҷодашонро пинҳон карда, дар гумномиву бенавой
мезистанд ва чӯпонӣ ё сорбонӣ мекарданд. Сосони чаҳорум
замоне пас аз саргардониву оворагиҳо дар дашт бо чӯпонҳои
амири Истахр вохӯрда, аз сарчӯпон хоҳиш кард, ки ӯро ба
муздурӣ қабул намояд. Вай қабул кард ва Сосон «бо ранчи
рӯзону шабон» муддате гӯсфанд пойид. Чун ин чӯпони
боғайрат ба амир писанд омад, амир ӯро сарчӯпони рамаҳои
худ таъин кард.

...Бобаки раҳмдил сухани Сосонро шунид ва аз зоту насаби
олии вай огоҳ шуда, ба ҳоли кунунии чӯпони шоҳнаҷод гирист,
ӯро ба гармоба фиристод. Пӯшоки нави хусравониаш фармуд,
аспи хушзоте бо олоти паҳлавонӣ ба ӯ бахшид, барояш дар
кохи шоиста ҷойгоҳ сохта, ба хизматаш ғуломону канизон
баргумошт ва духтари худро ба ӯ ба занӣ дод.

Пас аз нух моҳ духтари амир аз Сосон писаре чун меҳри
тобон зоид. Кӯдак ба бобокалонаш Ардашери якум – Баҳмани
Исфандёр монанд буд, бинобар ин номашро Ардашер гузошт-
танд. Даре нагузашт, ки Сосон вафот кард, кӯдакро бобояш ба
тарбияи худ гирифт. Вай Ардашерро аз хурдсолӣ фарҳанг ва
ҳунари паҳлавониву ҷанговарӣ омӯзонда, калон кард, ба воя
расонд. Мардумон ҷавонро ба номи бобояш Ардашери
Бобакон меномиданд:

Пас огоҳӣ омад суйи Ардавон
Зи фарҳангу аз дониши он ҷавон,
Ки шери жаён аст ҳангоми разм,
Ба Ноҳид¹ монад ҳаме рӯзи базм.

Шоҳ Ардавон ба ноиби истахрии худ Бобак нома навишта,
набераи ҷавонпахлавони ўро ба даргоҳаш талабид:

Шунидам, ки фарзанди ту Ардашер
Саворест бодонишу ёдгир.
Чу нома бихонӣ, ҳам андар замон
Фиришаш ба наздики ман шодмон.
Зи боистаҳо³¹ бениёзаш кунам,
Миёни ялон сарфарозаш кунам.

Бобак ҳарчанд, ки аз набераи арҷмандаш чудо шудан
намеҳост, лекин аз итоат ба фармони шоҳи худ дигар
рахтигурез надошт, ночор ҷавонро ба Рай равона кард ва ба
Ардавон навишт ки:

...инак дилу дидаро,
Диловар ҷавони писандидаро
Фиристодаму низ додам-ш панд,
Чу ояд бад-он боргоҳи баланд,
Ту он кун, ки аз расми шоҳон сазад,
Набояд, ки бод ба вай барвазад.

Ардашер аз шоҳ меҳрубонӣ дид. Ардавон ўро ҳамчун
фарзанди худ арҷманд медошт, бе вай хӯрок намеҳӯрд ва май
наменӯшид, ба сайругашт ва шикор низ ўро доим ҳамроҳ
мегирифт.

Лекин меҳрубонии шоҳ ба Ардашери ҷавони бохунар дер
накашид ва боре дар сари як воқеа он меҳрубонӣ ба ҳашм
табдил ёфт.

¹. Ноҳид – ситораи Зухра.

³¹. Чизҳои даркорӣ, лавозимот.

ХАШМИ АРДАВОН

Ардавон бо чаҳор писари худ ва бо Ардашер ба шикор рафта буд, дар шикоргоҳ аз дур галаи гӯрон падидор гашт. Шоҳ ва ҳамрикобонаш сӯйи гала асп барангехтанд. Ардашер пешопеши ҳама метохт, чун ба галаи гӯрони гурезон наздик шуданд, Ардашер аз камон тире андохт, тираш наррагӯреро афтонд. Шоҳ ҳамон дам ба сари сайд даррасид ва дид, ки тир ба рони гӯр халидааст, ба тирандоз офарин хонд ва гуфт:

– Оне, ки бо як тир ин гӯрро афтондааст, дасташ ҳаргиз дардро мабинад!

Ардашери Бобак гуфт:

– Гӯрро тири ман афтонд.

Писари Ардавон гуфт:

– Гӯрро ман афтондам ва акнун ҷуфти вайро мечӯям.

Ардашер ба ӯ ҷавоб дод, ки:

– Мардро дурӯғ гуфтан гуноҳ аст. Дашт фарох аст, гӯр бисёр, ку монанди ин гӯр яке дигарро ҳам зада афтон, то ҳунари тирандозият маълум шавад.

Шоҳзода мулзам шуд, сурх шуд, мададхоҳона ба падараш нигарист. Ардавон барошуфта ба Ардашер бонг зад:

– Ин чӣ густохист, ки фарзанди маро дурӯғгӯй мекунӣ, аз вай бартару баландтар будан меҳоҳӣ?! Ин гуноҳи ман аст, ки туро парвардам, бо худам туро ба шикор мебарам ва дар базмҳо ба паҳлуям менишонам.

Сипас, шоҳ амр кард: – Аз имрӯз ту ба охури аспони ман солорӣ. Бирав аспони тозии маро бипой ва ба худ дар саисхона ҷойгоҳ бисоз!

Ардашер озурдаву гирён ба саисхона рафт ва ниғаҳбони аспони амир шуд. Ба бобояш Бобак нома навишта, сабаби ҳашм гирифтани Ардавонро баён ва арзи ҳол намуд.

Бобак номаро хонда ғамгин шуд, аммо ин сирро ба касе ошкор нанамуд. Аз навкаронаш якеро бар уштур нишонда, ба Рай равона карду бо вай ба Ардашер нома ва даҳ ҳазор диноҳ фиристод, дар нома ӯро сарзаниш кард:

Ки эй камхирад, наврасида ҷавон!

Чу рафтӣ ба нахчир бо Ардавон,

Чаро тохтӣ пеши фарзанди ӯй?

Ту аз ҷокаронӣ, на пайванди ӯй!

Накард ӯ ба ту ҳеҷ гуна бадӣ,
Ки худ кардаӣ ту зи нобихрада¹.
Кунун кому хушнудии ӯ бичӯй,
Магардон зи фармони ӯ ҳеҷ рӯй.

ИШҚИ ГУЛНОР

Ардашер номаи бобояшро хонда дилтанг шуд ва ба чойи ин ки ризову хушнудии Ардавонро чӯяд, дар наздикии саисхона ба худ чойгоҳе сохт, ки беш аз сазовории саис буд, ва он чойгоҳро бо густурданиҳо орошт, ҳар гуна хӯрданиву нӯшиданиро муҳайё сохта, ба айшу нӯш машғул гардид:

Шабу рӯз хӯрдан будӣ кори ӯй,
Маю руду ромишгарон ёри ӯй.

Дар наздикии чойгоҳи ӯ кохи баланди шоҳонае воқеъ буда ва дар он кох канизи шоҳ мезист:

Ки Гулнор буд номи он мохрӯй,
Нигоре пур аз гавҳару рангу бӯй...

Ва ин Гулнор ҳам махбуба ва ҳам ганчури шоҳ буд. Ардавон ўро аз чон дӯсттар дошт.

Рӯзе аз рӯзҳо каниз овози сурудду нағмаро шунида, ба бом баромад ва Ардашерро дид, ки дар базм нишаста буд, чавони хушлиқо дили ўро бурд. Ардашер ҳам ўро дид, дуяшон бо нигоҳи маънидору табассумҳои ширин ба ҳам изҳори майл намуданд.

Чун рӯз ба шаб наздик ва ҳаво торик шуд, Гулнори дилбохтаи бекарор каманде оварду ба кунгураи девори кох баст ва бо он каманд ба густоҳи аз кох фуруд омад:

Чу омад хиромон бари Ардашер
Пур аз гавҳару бӯйи мушку абир,
Нигаҳ кард барно бад-он хубрӯй,
Бад-он мӯю он рӯю он рангу бӯй.
Бад-он моҳ гуфт: – «Аз кучо хостӣ,
Ки пурғам диламро биёростӣ?»
Чунин дод посух, ки: – «Ман бандаам,
Дилу чон зи меҳри ту огандаам.

¹. Нобихрада – бехирада, беақлӣ.

Дилором ганчури шоҳ Ардавон,
Ки аз ман бувад шоду равшанравон.
Биёям, чу хоҳӣ, ба наздики ту,
Дурахшон кунам рӯзи торики ту».
Аз ӯ шодмон шуд дили Ардашер,
Ба дидори он дилбари дилпазир.

Ин дидору висол бар он анҷомид, ки ҳар ду ошиқи шайдои
якдигар шуданд ва аз он пас ҳар гоҳ пинҳонӣ бо ҳам мулоқот
мекарданд.

ФИРОР АЗ ДАРБОР

Дар ин миён амир Бобак вафот кард. Ардашер умедвор
шуд, ки шоҳ Ардавон аморати Порсро, ки марказаш Истаҳр
буд, ба вай хоҳад дод, лекин шоҳ онро ба писари калонии худ
дод. Амири нав бо дабдаба дар сари лашкар, дар зери ғавғои
духулу карнайҳо ба Порс равон шуд. Ҷаҳон ба чашми
Ардашери ноком торик гашт. Вай аз Ардавон дил канда, аз
даргоҳи ӯ роҳи гурез мечуст.

Гулнор, ки аз рози дили ошиқи худ огоҳ буд, ба ӯ гуфт:

– Акнун, то зиндаам, маро аз ту ҷудой нест. Ҳар ҷо ки равӣ,
ҳамроҳат меравам, ҳар ҷӣ диданӣ бошад, бо ту мебинам, ҳар ҷӣ
ба сарат ояд, хоҳ нек бошад ва хоҳ бад, ман дар он шарикӣ
туям.

Ардашер рӯзи гурехтанашро ба фардо муқаррар кард:

Канизак биёмад ба айвони хеш,
Ба каф барниҳода сару чони хеш.
Чу шуд рӯйи гетӣ зи хуршед зард,
Ба ҳам андаромад шаби лочвард.
Канизак дари ганҷҳо боз кард,
Зи ҳар ғавҳаре ҷустан оғоз кард.
Зи ёкуту аз ғавҳари шохвор,
Зи диноҳ чандон ки будаш ба кор.
Биёмад ба ҷое, ки будаш нишаст,
Бад- он хона бинҳод ғавҳар ба даст.
Ҳамебуд аз он кор бо ранҷу дард,
Зи ҳар гуна андешаҳо ёд кард.
Ки то чун гурезад зи шоҳ Ардавон?
Чӣ гуна шавад кори ӯ бо ҷавон?

Шаб даромад, Ардавон ба хоб рафт ва хобаш бурд, айвон ва сахни кох аз одам холи шуд ва он гоҳ Гулнор гавҳару динорхоро бардошта, ба аҳволи пешин аз кох фурумада, назди Ардашер шитофт.

Ардашер ду аспи рохворро зин кард, ба тан хафтони чангӣ пӯшид ва ба даст теғи захрободаро гирифт. Дуяшон хӯрчинҳои пур аз гавҳару динорро бар пушти аспҳо бастанду савора роҳи Порсро пеш гирифтанд.

ТАЪҚИБ

Он пагоҳ Ардавон аз соати муқаррарӣ дертар аз хоб бедор шуда, Гулнорро дар сари болинаш надид. Дар интизории ӯ боз чанде барнахоста бо чашми кушод хобид, лекин канизак пайдо нашуд. Одатан Гулнор сахари барвақт ба хобгоҳи Ардавон даромада, ӯро бедор мекард, то вай наояд, шоҳ бедор намешуд ва агар бедор шуда бошад, аз бистар барнамеҳост.

Дар интизории баромадани шоҳ навқарон, хизматгори боргоҳро ораста карда, сипоҳиён бар дари кох саф кашида буданд, солори бор¹ омада ба шоҳ хабар дод, ки сарони сипоҳ ва бузургони кишвар ба даргоҳ ҳозир ва мунтазири қабуланд. Шоҳ аз маҳрамон пурсид:

– Чаро Гулнор ба болини ман наёмад? Ё балки аз ман озурда шудааст?

Дабири калон саросемаву ошуфтаҳол ба хобгоҳи ӯ ворид шуда ба арз расонд, ки:

– Шаҳрёр, Гулнор шаб бо Ардашер гурехтааст. Аспони номдори шоҳ – сиёҳтурук ва хинг² бодпойро бурдаанд.

Аз ин хабари ногаҳонӣ дили Ардавон аз ҷояш баромад. Вай ҳамон дам аз хобгоҳаш берун част, ба сахни кох баромад, фармуд Ҳавран аспи бӯрро зин зада оварданд. Вай савор шуда шитобон аз кох бадар рафт ва сипоҳи фаровоне савора бо сардорӣ вазир аз қафояш.

¹. **Солори бор** – вакили ташрифот, мурағбии маҷлиси қабули подшоҳ.

². **Хинг** – асп сафеду ҳокистаранг.

Таъкиби гурезаҳо сар шуд. Дар роҳ мисли ин ки аз байни оташ мегузашта бошанд, аспонро чорнаъл медавонданд. Ба ҳар деҳа, ки мерасиданд, аз мардумон мепурсиданд:

– Шаб садои суми аспонро нашунидед? Оё ду кас, яке савори хинг, дигар савори аспи сиёҳ, аз ин ҷо нагузаштанд?

Дар як деҳа деҳқоне гуфт:

– Оре, ду савор гузаштанд. Аз думболи онҳо як меши кӯҳӣ медавид.

Ардавон бо таачҷуб аз вазир пурсид:

– Меши кӯҳӣ аз думболашон медавид? Яъне чӣ?

Вазир посух дод, ки:

– Меш аломати фарри шоҳӣ ва нишони некахтариӣ Ардашер аст.

Шоҳ абрувон ба ҳам кашид, андешаманд шуд, фуруд омад ва хӯрок хӯрда, соате дам гирифту боз ба роҳ афтод.

Шоҳу вазир пеш-пеш, сипоҳиён аз қафо дар пайи гурезаҳо асп медавонданд:

Чавон бо канизак чу боди дамон

Напардохт аз тохтан як замон.

Киро ёр бошад сипеҳри баланд,

Бар ӯ-бар зи душман наёяд газанд.

Ниҳоят ҳар ду аз тохтан монда шуданд, дар сари чашмае хоستانд фуруд оянду дам гиранд, лекин ҳамон дам дар обгир ду марди чавон пайдо шуда, аз дуртар ба онҳо овоз доданд.

– Нафароед, ки аз коми аждаҳо растед, акнун истодан нашоёд, инонро сар дихеду равон шавед!

Ардашер ва Гулнор кӣ будани гӯяндагонро надонистанд, лекин пас аз ин гуфтор рикобашон гарон ва инони аспҳошон сабук гашт, онҳо нафаромада пеш рафтанд.

Дар ин миён шоҳ бодилу ҷони тира беист метохт.

Офтоби сӯзон аз қиём гузашта буд, ки вай ба шаҳристон расид, мардумони бисёре ба истиқболаш омаданд, вай аз онҳо пурсид:

– Оё ду савор аз ин ҷо нагузаштанд?

Аз шаҳриён яке ҷавоб дод, ки:

– Дирӯз ҳангоми ғуруби офтоб ду савор гузаштанд, ки саропо гардолуд, хастаҳол буданд ва лабу даҳонашон бояд аз ташнагӣ бошад, ки тирагун гашта буд. Аҷиб ин ки як меши кӯҳӣ, ки монандашро ҳаргиз надида будем аз дунболи саворон даvon-даvon мерафт, ниҳоят хушандом:

Чу симурғ болу чу товус дум,
Чу Раҳши диловар сару гӯшу сум.
Ба ранг арғувону ба так тундбод,
Надорад бад-он сон касе ғурм¹ ёд.

Ардаvon боз асп ба роҳ афканданӣ буд, ки вазираш ўро нигоҳ дошт ва гуфт:

– Эй шахрёр, акнун кор ранги дигар гирифт, бахти Ардашер аз думболаш афтодааст, акнун аз пайи ў тохтан суд надорад. Ба писарат Баҳман – амири Порс бинавис ва бифармой. – Пеш аз он ки Ардашер аз меш шир дӯшад, писарат ўро ёбаду дастгир кунад.

Ардашер ин сухани вазирашро шунида, беҳудагии тохту тозашро фаҳмид ва ночор барои дам гирифтани хомӯшона дар шахристон фуруд омад. Саҳари дигар вай бо сипоҳ ба роҳи омадааш акиб гашта, дар тирашаб бо дили сиёҳу ранги зард ворида Рай шуд. Ба боргоҳи худ даромада, дабирро талабиду ба номи писараш – амири Порс нома нависонд:

Чунон шуд³² зи болини мо Ардашер,
К-аз он сон нарафт аз камон ҳеч тир.
Суйи Порс омад, бичӯяш ниҳон,
Мағӯй ин сухан бо кас андар ҷаҳон.

Аз дигар сӯ Ардашер ва Гулнор ба баҳр – ба халиҷи Порс расиданд. Маллоҳи³³ пире ба расми ғарибнавозӣ онҳоро ба кулбаи худ бурда, меҳмон кард.

¹ Ғурм – меши кӯҳӣ.

³² Шуд – ба маънии рафт.

³³ Маллоҳ – киштирон, киштибон.

АРДАШЕР ДАР ПОРС

Ардашер бо мизбон дар гуфтугӯ шуда, аз Рай фирор кардани худро маълум намуд. Маллоҳи ҷаҳондида ба шукӯҳи чеҳраву андоми босалобати ҷавон мулоҳиза намуда донист, ки вай шоҳнажод аст. Ҷавон номи худро гуфта буд, ки пирамард гашта пурсид:

– Ардашер? Ардашери Бобакон?

– Оре, – тасдиқ кард ҷавон.

Маллоҳ аз меҳмони олитабораш ба ду-се нафар дӯстони худ сухан гуфта буд, ки хабари ба Порс омадани Ардашери Бобакан аз нажоди шоҳ Баҳмани Исфандёр ва Гуштоспшоҳ бо тези бод дар атрофу акноф паҳн шуд. Ҳар кӣ дар Истаҳр аз авлоди Бобак буд, ба назди вай шитофт, дигар ҳар кӣ аз насли Доро буд, аз ҳар кишвар ба хизматаш омад; аз кӯҳистонҳо, ҷазираҳо, дараҳо мардумоне, ки аз ҷабру зулми шоҳ Ардавон ва дастнишондаҳои ӯ ба ҷон расида буданд, ба Ардашери Бобакон гирд омаданд, аз шаҳрҳо мубадон, донишмандон назди вай анҷуман намуданд.

Ардашер ба он издиҳомии халқ чунин хитобат кард:

– «Эй номдорони равшанравон! Аз шумо касе нест ки надонад, ки Искандар дар кишвари мо чиҳо кард. Вай бо зӯроварию хунрезиву бедодгарӣ сарзамини моро гирифта, ҳамаи ниёғони моро якҷоя кушт, ҳамаи шаҳру вилоятҳоро ба дастнишондагони ситамгори худ супурд, ки шоҳ Ардавони бедодгар аз шумори пасмондагони онҳост. Ман, ки аз насли Исфандёри Рӯйинтан, аз нажоди Гуштоспшоҳ мебошам, Ардавон чаро шаҳрёр бошад? Мо ӯро намехоҳем. Агар шумо ба ман ёрӣ кунед, ман ӯро аз тахти ба ноҳақ ишғолкардааш сарнагун мекунам»:

Ҳар он кас, ки буд андар он анҷуман,
Зи шамшерзан марду аз ройзан,
Чу овоз бишнид, бар пой хост,
Ҳама рози дил бозгуфтанд рост,
Ки ҳар кас, ки ҳастем бобакнажод,
Ба дидори чеҳри ту гаштем шод.
Ба дигар, ки ҳастем сосониён,
Бибандем кинро камар бар миён.

Тану ҷони мо сар ба сар пеши туст,
Ғаму шодмонӣ ба кам-беши туст.
Ба ду гавҳар аз ҳар касе бехтарӣ,
Сазад бар ту шоҳиву кундоварӣ¹.
Ба фармони ту кӯҳ ҳомун кунем,
Ба тег оби дарё ҳама хун кунем.

Пас аз он ҷаҳонҷӯи ҷавон лашкари фаровон гирд оварда бо Ардавон ва ҳокимони вай ҷангҳо кард, бар амири Порс ва, сипас, бар шоҳ Ардавон ҳам зафар ёфт, Ардавон дар ҷанг кушта шуд ва Ардашери Бобакон бар тахт нишаст. Чихил солу ду моҳ подшоҳӣ кард. Аз вай силсилаи Сосониён – подшоҳии авлоди Сосон оғоз ёфт, ки ҷаҳорсаду бисту панҷ сол салтанат карданд, то он ки дар соли 651 милодӣ дар замони халифагии Умар бинни Хаттоб ҳучуми арабҳо ба подшоҳии онон хотима дод.

ДОСТОНИ «БАҲРОМИ ГҶҶР»

Шоҳ Яздгирди Барзагар писаре ёфт, номашро Баҳром гузошт. Ба ситорашиносон фармуд, ки толеи кӯдакро бинанд, онҳо бо устурлобба ситораҳо нигоҳ карданд ва китоби панҷуми румиёно диданду толеи шоҳзодаро нек ёфтанд. Ба шоҳ гуфтанд: – «Сайёраҳо ба писарат меҳр доранд, ӯ подшоҳи ҳафт кишвар хоҳад шуд».

Шоҳ шодӣ кард, аммо вазираш, мубадон ва сипоҳдоронаш шод набуданд, метарсиданд, ки кӯдак хоҳу ноҳоҳ ҳӯи падарашро гирифта, монанди ӯ бедодгар хоҳад шуд. Яздгирд шоҳи ситамгари бераҳме, бадхашми хунхоре буд, аз истибдоди ӯ ҳамаи хосу ом ба дод омада буданд.

Вазир ва мубадон дар хилват бо ҳам машварат намуда, ба чунин қарор омаданд, ки ҳар навъ карда шоҳзодаро бояд аз падараш дур нигоҳ дошт. Бигузор ӯро дар ҷое дуртар аз дарбор, доноёну хунарварон, тарбия кунанд.

Бо ҳамин маслиҳат онҳо пеши шоҳ рафтанд ва гуфтанд:

¹. Кундоварӣ – ҷанговарӣ.

– Модом ки шоҳзодаи некаhtar подшоҳи ҳафт кишвар хоҳад шуд, ӯ бояд ба дасти устодони номдор парваронда шавад, то донишу хунарҳо, ки лозими шоҳонанд, ёд гирад.

Маслиҳаташон ба шоҳ маъкул афтод. Ӯ зуд ба Рум, Ҳинду Чин, Арабистон ба суроғи аҳли донишу хунар касони худро фиристод.

Ба зудӣ аз ҳар кишвар донишмандони номӣ ва омӯзгорони гиромӣ ба даргоҳаш гирд омаданд. Аз ҷумла, ҳукмдори Яман – Мунзар, ки хирочгузори шоҳи Эрон буд, низ омад. Яздгирд аз камолоти ҳар кадомашон ҷӯё шуд, онҳо ба чи донишу хунарҳо устод буданашонро як-як баён карданд. Шоҳ аз байни онҳо гуфтори Мунзарро писандид, ки гуфт:

– Хунарҳои мо, яманиҳо, ба шоҳ маълуманд, ҳама ҷангиса-воронем, гурдони аспафканем, камонкашу шамшерзанем, ситора-шумор нестем, лекин риёзиёту хандасаро донандаем:

Ҳама пеши фарзанди ту бандаем,
Бузургии ўро ситояндаем.

Кӯдак ба тарбияти Мунзар супурда шуд. Мунзар шогирди хурдсолашро бо худ гирифта ба Яман бурд.

Дар Яман ҷаҳор зани тандурустро ба доягии кӯдак гузоштанд. Занҳо кӯдакро шир доданд ва ҷаҳор сол парвариданд. То ҳафтсолагӣ шугли ӯ бозӣ буду бас, чун ҳафтро пур кард, рӯзе ба Мунзар гуфт:

– Акнун ту маро кӯдак нашумору зудтар ба устодон супор, ки дониш омӯзам.

– Дониш омӯхтанат барвақт аст, – гуфт Мунзар, – ҳанӯз ақлу ҳушат ба бозист.

– Ту ба сол манигар ! – гуфт Баҳром. – Солам нест, лекин ақлам ҳаст. Ту ба сол бузургию ба ақл хурд, аммо ман дигарам, сириштам дигар. Ту намедонӣ, ки вақту соаташ расад, одамӣ ба коре оғоз мекунад, ки нахуст иҷрои ҳамон кор зарур аст. Агар боз дер кунӣ, некиҳои дигарат барбод меравад. Бехтарин узви тани одамӣ сар аст, аз сар бояд сар кард. Сари ростихо нахуст дониш аст, аз дониш ҳар он чӣ лозими подшоҳ бошад, маро биёмӯз.

Чунин гуфтори бачаи ҳафтсола Мунзарро ҳам ба ҳайрат андохту ҳам мулзам кард. Ӯ зуд ба бодия кас фиристода се

мубади обрӯмандро, ки дар он тарафҳо ном бароварда буданд, ба дарбор оваронд. Аз онҳо яке омӯзгори савод ва дабири³⁴, дигаре бозу юз мешинохт ва устои шикору чавгонбозӣ, камонкашию камандандозӣ буд. Мунзар бачаро ба таълиму тарбияи онҳо супурд. Устодон шоҳзодаро даҳ сол таълим доданд. Ӯ дар ҳаждаҳсолагӣ ҳамаи донишу ҳунариҳои лозимаро фаро гирифта ба камол расид ва шаҳсавори диловаре гардид.

Ӯ барои худ аспи ҷангӣ ҷуст, аз дашти Кӯфа³⁵ сад аспи сара оварданд, шоҳзода ҳар кадоми онҳоро савор шуда озмуда, интиҳобаш ба ду аспи бодпой қарор гирифт, ки яке ашқарӣ³⁶ ва дигар сиёхтӯруқ буда, аз наъли ҳар ду оташ мепарид.

Сипас ӯ ба тақозои табиати одамӣ ба фикри оиладорӣ ва орзуи фарзанд афтода, аз Мунзар зан хост:

Зи андӯх бошад рухи мард зард,
Ба ромиш³⁷ физояд тани родмрд .
Зани хубрух ромишафзой бас,
Ки зан бошад аз дард фарёдрас.
Ба зан гирад ором марди ҷавон,
Агар тоҷдор аст, агар паҳлавон.
Магар низ фарзанд бинам яке,
Ки ороми дил бошад ӯ андаке.

Мунзари куҳансол ба вай офарин кард, одами худро фармуд, ки аз хонаи наххоси³⁸ шаҳр канизони хубрӯ оварад, одами ӯ ҷиҳил канизи сарвқомати гулрух овард; Баҳром ду нафари онҳоро хоста гирифт, ки яке румидухтари сароянда буд ва ҷанг менавохт. Ҷавон бо ин ду зани нозпарвараш ҳушу хуррам мезист ва ғайр аз базму айш, чавгонбозию шикор дигар коре надошт.

Рӯзе ӯ ба шикор зани ҷангнавозашро, ки номаш Озода буд, ҳамроҳи худ бурд. Дар дашт ба ду ҷуфти оҳувон бархӯрданд. Баҳром ҷуфтсро нишон дода аз Озода пурсид:

³⁴. **Дабир** – нависандаи хатҳо ва ҳуҷҷатҳо.

³⁵. **Кӯфа** – шаҳрест дар Ироқ.

³⁶. **Ашқарӣ** – сурхи зардтоб.

³⁷. **Ромиш** – роҳат.

³⁸. **Наххос** – фурушандаи ғуломон ва канизон.

– Кадоми онҳоро бо як тир бизанам?

Озода гуфт:

– Мардони мард бо охувон наметанганд. Агар тавонӣ, нарасро мода гардону бас.

Баҳром фаҳмид; зан меҳаҳад, ки ӯ бо тир шоҳи оҳуи нарро аз сараш ҷудо кунад.

– Нигар, модааш ҷавон, нарас пир будааст, - боз илова кард Озода.

Баҳром камонро зех карду бо як тири дупайкона, ки дошт, ҳар ду шоҳи ҷонварро аз сараш канда партофт. Нарӣ бешоҳ монанди мода гашт. Озода дар ҳайрат монда, ба камонкаши эъҷозкор офарин хонд.

Аммо ин ҳунарнамоии Баҳром ҳоло кам буд; нахчир аз садамаи тир ва шояд аз дард ғалтида сархам шуда буд, ки сайёд боз ду тир андохт, ҳар ду тир ба ҷойгоҳи ду шоҳи оҳу халида рост шуд. Ҷонвар ду тири ларзонро ба ҷойи ду шоҳ бар сари хуншораш бардошта дар ҳавлу ҳарос фирор кард.

Баҳром сӯйи ҷуфти дигарӣ асп афканду лаҳзае, ки оҳу бо пой пеш гӯшашро хорид, бо як тир пою гӯшу сари ӯро ба ҳам дӯхт. Аз ҳунари тирандозии худ шоду мағрур назди Озода асп давонда омаду пурсид:

– Дидӣ? Чӣ тавр?

Ба ҷойи ҷавоб Озода об аз дида равон кард, дили ӯ ба оҳуи бечора месӯхт. Ба Баҳром гуфт:

– Ин кори ту мардонагӣ нест, ҳӯи девонагист!

Баҳром ба ҷойи таърифи ҳунараш таъна шунида, қаҳраш омад ва дар сари қаҳр Озодаро якто зада аз асп ғалтонду гуфт:

«Беҳирад! Меҳостӣ, ки ман тир ба нишон зада натавонаму шармсор шавам?!».

Аз он баъд вай занонро дигар ба шикор набурд.

Бори дигар Баҳром дар шикоргоҳ шереро дид, ки гӯрҳареро ба тағаш зер карда медарид, аз камон яке тир парронд, тир ба пушти шер даромада нӯғаш аз шиками гӯр баромад, шеру гӯр ба ҳам дӯхта шуданд.

Ҳафтаи дигар Мунзар ҳамроҳи вай ба шикор рафт. Дар шикоргоҳ ба сӣ нафар арабҳои номдор дучор омадаанд, ки ҳамчунин ба шикори нахчир баромада буданд. Мунзар хост, ки

парвардааш ба онҳо ҳунари саворию тирандозии худро нишон диҳад. Дар дашт галаи шутурмурғон намудор шуд, мурғон чун уштурони рамида медавиданд. Баҳром сӯйи онҳо асп афканда, ба яке аз ҷонварон аз камон ҷаҳор тири ҳаданг парронд.

Арабҳо рафта сайдро диданд, ҳар ҷаҳор тир дар тани шутурмурғ ба як рада бо ҳам чунон ҷафс халида буданд, ки аз байнашон сӯзан намегузашт ва ҳеҷ яке аз дигар баландтар ё пасттар набуд. Сайёдонии араб чунин тирандози моҳирро на дида ва на шунида буданд, ҳамаашон дар ҳайрат монда ба вай офарин хонданд. Мунзар бо ифтихор шогирди пурҳунарашро якҷайл дуо мекард, ки: «ҳаргиз баҳори ҷавониат ҳазону камаргоҳат сустӣ набинад! Маро чун гулбуни шукуфта шод кардӣ!»

Чун ба шаҳр баргаштанд, Мунзар мусаввирони номдори Яманро ба даргоҳаш хонда, ба онҳо корнамоиҳои шикории Баҳромро нақл кард ва фармуд, ки он корнамоиҳоро тасвир кунанд. Мусаввирон манзараи дашту ҳомун, Баҳроми савори камонкаш, оҳувони тир ба ҷойи гӯшу шох ва пою гӯшу сар ба ҳам дӯхта, шеру гӯри бо як тир ба ҳам пайваста, шутурмурғи ҷаҳор тири ҳаданг дар танаи ба як рада халидаро дар ҳарир тасвир карданд.

Мунзар он тасвиrho ба шох Яздгирд фиристод. Лашкариёни шох ва дигар номдорон бар тасвир гирд омада, онро тамошо карданду дар ҳайрат фуру рафтанд.

ОМАДАНИ БАҲРОМ НАЗДИ ЯЗДГИРД

Падар орзуи дидори писар кард, аз тарафи дигар писар ҳам падараш ва ватанашро пазмон шуда буд. Мунзар ўро назди шох Яздгирд фиристод. Падар аз қадду басти расо ва чеҳраи фаррухи писараш шод гардид, донишу ҳунарҳояшро озмуда писандид, розӣ ва хушнуд гашт.

– Баҳром шабу рӯз назди падараш мебуд ва ҳамчун як нафар хизматгори одӣ хизмати ўро мекард. Яздгирд ба вай аз қорҳои лашкариё мӯлқӣ ҳеҷ хизмате намефармуд ва бо он ҳама донишу ҳунари шохзода ўро дар байни дарбориёну сипоҳдорони худ сарфарозӣ намедод. Баҳром аз ин вазъӣ худ дилтанг буд.

Вай ба Мунзар нома навишта арзи ҳол кард:

На ин буд чашми уедам ба шоҳ,
К-аз ин сон кунад сӯи кехтар нигоҳ.
На фарзандам эдар, на чун чокаре,
На чун кехтаре шоддил бар даре.

Мунзар номаи ўро хонда ғамгин шуд ва зуд ҷавоб навишта ба вай насиҳат кард, ки вазнин бош ва сабр пеш гир:

Ба неку бади шоҳ хурсанд бош,
Парастанда бошу хирадманд бош.
Бадиҳо ба сабр аз меҳон бугзарад,
Сари мард бояд, ки дорад хирад.

Бо ҳамроҳии нома Мунзар ба вай даҳ ҳазор диноҳ пули тилло, инчунин занонаш ва даҳ марди бинодилу сухангӯро фиристод, ки дар хизматаш бошанду доим бо суҳбатҳои дилпазир дили шоҳзодаро шод доранд.

Баҳром аз меҳрубонии тарбиятгирарш хушнуд шуда ва ба панди вай амал намуда, босаброна хизмати падарашро кардан гирифт.

ХОНАЗИНДОН ШУДАНИ БАҲРОМ

Як рӯз вай дар базми шоҳ то дер ба по истода хаста шуд ва чун шаб даромад, хобаш омада чашм ба ҳам зад. Яздгирд ўро дар ин ҳолат дида, ба тундӣ яке бонг зад ва ба мири ғазаб фармуд, ки :

– Ўро бибар! Кулоҳу камарашро бикаш, хоназиндонаш бикун!

Мири ғазаб ўро аз базмгоҳ бароварда ба манзилаш бурда монд.

То як сол вай ҳақ надошт аз кӯшкӣ худ барояд, магар дар Наврӯз ва чашни Сада, ки бузургон барои муборакбодии шоҳ ба дарбор меомаданду ба шоҳзода ҳам бо ҳамроҳии онон иҷозати омадан дода шуда буд.

Чунон шуд, ки боре Тайнуш ном фиристодаи қайсар омаду аз Рум бочу хироҷ овард. Баҳром пинҳонӣ ба ӯ паём фиристод, ки: – «Эй марди арҷманд, маро шоҳ хоназиндон кард, ту аз ӯ барои ман хоҳишгарӣ кун, шояд гуноҳамро бахшаду маро

назди тарбиятгарам Мунзар фиристад, ки вай маро беҳ аз падару модар аст». Тайнуш илтимосашро ба ҷо овард, шохзода аз ҳабси хонагӣ озод карда шуду изни сафари Яманро низ ҳосил кард. Ба шодиёнаи озоӣ:

Ба дарвеш бахшид бисёр чиз,
В-аз он ҷойгаҳ рафтан орост низ.
Ҳама зердастони худро бихонд,
Шаби тира чун бод лашкар биронд.
Ба ёрон ҳаме гуфт: – «Яздонсипос,
Ки рафтему эмин шудем аз харос».

«Лашкари» вай ҳамон як даста ҷокаруну муҳофизони ҳосааш буданд. Аспони бодпо роҳи дури Яманро бо суръати тез паймуда саворонро сиҳат-саломат ба даргоҳи Мунзар расониданд. Тарбиятгараи шохзодаро бо хурсандӣ пешвоз гирифт. Шохзода ситами падару хоназиндони аламноки худро нақл карда буд, ки Мунзари пир гирист ва гуфт:

– Шох Яздгирд ба роҳи хирад намегардад, метарсам, ки аз кирдораш кайфар¹ барад. Баҳром муддате дар Яман зист, дар он диёр вай ғайр аз базму шикору ҷавогонбозӣ дигар коре надошт.

ПОДШОҲИИ БАҲРОМИ ГҶР

БОЗГАШТ БА ЭРОН

Гуфтаи Мунзар дар бораи кайфари беҳирадӣ рост баромад; дере нагузашт, ки Яздгирдро дар Тӯс дар сари чашмаи Сав аспӣ ёбӣ лағад карда кушт. Ба тоҷу тахти холи чандин даъвогар баромада фитнаю ошӯб сар карданд.

Барои ҷорасозӣ ҳокимони вилоятҳо, мубаддон, паҳлавонони лашкар аз қабилҳои Густаҳм, Қоран, Милод, Пирӯз ва дигар бузургони кишвар дар пойтахт – шаҳри Истаҳр гирд омада анҷуман сохтанд. Аксари онҳоро Яздгирди ситамгар хор дошта

¹. Кайфар – ҷазои кирдори бад.

буд. Онҳо машварат карданд, ки ба ҷойи ӯ киро бояд ба подшоҳӣ нишонд. Гушаспи дабир гуфт:

– Шоҳ Яздгирд фақат куштану хор кардану дарду ранҷ додани мардумонро медонисту бас. Эрон аз вай нопоктар шохеро надидааст. Аз насли вай мо касеро ба подшоҳӣ намехоҳем.

Ҳама бо дабир ҳамраъӣ шуданд:

Бихӯрданд савгандҳои гарон
Ҳар он кас, ки буданд аз Эрон сарон,
К-аз ин тухма касро ба шоханшаҳӣ
Нахоҳем бо тахту тоҷи меҳӣ.

Пас Хусрав ном тавонгареро, ки аз асилзодагон буд, ба подшоҳӣ бардоштанд.

Баҳроми Гӯр ба даъвои тахти падар аз Яман бо лашкари Мунзар ба Эрон омад, аммо бузургони Эрон, чунон ки қарор дода буданд, ӯро ба подшоҳӣ нахостанд.

Баҳром сӣ ҳазор лашкари теғзани яманиро дар зери фармон дошт, метавонист тахти подшоҳиро бо зӯрӣ ишғол кунад, лекин ӯ теғкашию хунрезиро раво надида, ризояти ҳамватанонашро бо роҳи сулҳу салоҳ ҳосил карданӣ шуд. Аз бузургон анҷуман сохта, назди онҳо суҳан ронд ва қавл дод, ки бар акси падараш шоҳи додгар хоҳад буд ва аз роҳи хираду ростӣ ва инсофу мурувват ҳаргиз берун нахоҳад рафт. Суҳан гуфтаниш, тамкину виқораш, чеҳраи кушодаш писанди бузургон афтод; ба самимияти гуфтораш, сидку сафои қавлаш шак набуд.

ШЕРҶАНГ

Лекин бузургон – он ҳама мубадон, ҳокимони вилоятҳо, сарони сипоҳ Хусравро бар тахт нишонда, ба вай савганд хӯрда буданд, савганди худро чӣ гуна мешикананд? Акнун агар ба Баҳром раъӣ диҳанд, байни тарафдорони ду шоҳ ҷангу ҷидол меҳезад, зеро:

Гурӯҳе ба Баҳром бошанд шод,
Гурӯҳе зи Хусрав бигиранд ёд.

Ва он гоҳ хараҷу мараҷ сар мезанаду кишвар хароб мегардад.

Қарор дода шуд, ки мушкилиро ба воситаи шерчанг осон кунанд – шерчанг расми қадимӣ буд; тахтро бароварда ба майдон гузоштанд ва тоҷро ба гӯшаи он овехтанд; паҳлавон Густаҳм ду шери жиёни занҷирбанд дошт, ҳар ду ро оварда ба ду пояи тахт дароз бастанд, аз ду даъвогари подшоҳӣ – Хусраву Баҳром ҳар кӣ бо шерон ҷангида онҳоро мағлуб кунаду бар тахт нишинад, подшоҳӣ аз онӣ ўст.

Хусрав он ду шери бадҳайбатро диду гуфт:

– Баҳром ҷавон аст ва ман пир, тоби ҷанголи шерон надорам, шоҳзодаи ҷавон ба подшоҳӣ аз ман сазовортар аст.

Ба ин равиш Хусрав аз подшоҳӣ даргузашт; Баҳромро дигар ҳоҷати ҷангидани бо шерон набуд, аммо вай ҷангиданӣ шуд, меҳост ба эронӣён шаҳоматаш, ҳунарашро нишон диҳад. Мубади мубадон ўро аз хатар ҳазар карданӣ шуд:

Бад-ў гуфт мубад, ки: – «Эй подшо,
Хирадманду бодонишу порсо!
Ҳаме ҷанги шерон кӣ фармоядат?
Љуз аз подшоҳӣ ҷӣ афзоядат?
Ту ҷон аз пайи подшоҳӣ мадеҳ,
Танатро ба хира табоҳӣ мадеҳ!».

Баҳром ҷавоб дод ки:

– Ба ҷанги шерон бо ихтиёри худ меравам, ба оқибаташ ҳеҷ кадоми шумо гунаҳкор нестед:

Ҳамоварди ин наррашерон манам,
Харидори ҷанги далерон манам.

Шоҳзодаи зардуштмазҳаб дар об сару тан шуст ва, сипас, сар ба хок ниҳода ба Худояш Хурмузз намоз кард ва:

– Эй Яздони пок, дар подшоҳӣ нияти ман додгустарӣ ва пок кардани ҷаҳон аз бадихост, ту дар ин ҷанг маро тобовар ва бар наррашерон тавоно гардон, – гуён илтиҷо намуда, ба ақидаи ҳудаш аз гуноҳон пок шуду гурзи говсарро бардошта сӯйи шерон равон гардид.

Шерон аз ҳаракоти ӯ ба қасди бадаш пай бурда ғурриданд, яктошон бо як чаҳиши пурғазаб занҷирашро канда ба Баҳром ҳуҷум овард, Баҳром бо гурз ба сари ӯ зад, шер аз дард боз бадтар ҳашм гирифта ҳамлаи нав кард, ин боргурзи гарон сари ӯро кафонда хун шоронд, дарранда аз по афтод; шери дувум ҳам аз ду зарба дар замин ёзид. Баҳром бар тахти оч нишаста, тоҷро бар сараш ниҳод. Аз издиҳоми дарбориён, бузургон, лашкариён хуруши таҳсину офарин баланд гардид. Ба сари паҳлавон дурру гавҳар афшонданд...

Ба тасаввур чунин меояд, ки Фирдавсӣ дostonро то ин ҷо расонда аз навиштан хаста шуду барои ҳавои тоза гирифтан берун баромад; аввали зимистон буд, ҳаво хунук, аз осмони тирагун барф меборид. Шоири бенаво барои зимистон захира надошт, ӯро ғами зиндагӣ, ғами пардохтани хироҷи подшоҳӣ гирифт. Қаҳрамони шерафкани шоир шод буду тантана мекард, аммо ҳуди шоир ношод буду парешонҳол. Байтҳои зерин худ ба худ бар забони шоир омаданд ва ӯ ба хона баргашта онҳоро бевосита дар поёни қиссаи Баҳром, ҳамчун давоми он, навишт:

Баромад яке абру шуд тира моҳ,
Ҳаме барф борид аз абри сиёҳ,
На дарё падидасту не дашту роғ,
Набинам ҳаме бар ҳаво парри зоғ.
Ҳавосил¹ фишонад ҳаме ҳар замон,
Чӣ созад ҳаме ин баланд осмон?
На мондам намаксуду³⁹ ҳезум, на чав,
На чизе падидаст то чавдарав.
Бад-ин тирагирӯзу ҳавли хироҷ!
Замин гашт аз барф чун кӯҳи оч.
Ҳама корҳо шуд сар андар нишеб,
Магар даст гирад ба чизе ҳабиб.

ВАФО БА АҲД

Гӯянд, шоҳ Баҳроми Гӯр ба аҳду қавли худ – одил будану ба роҳи хираду ростӣ рафтани вафо кард. Мубадону кордонони

¹. **Ҳавосил** – ҳосилот (мақсад «ҳосил»-и осмон – барф).

³⁹. **Намаксуд** – гӯшти намаккардашуда.

покдилро ба дарбораш оварда бо маслиҳати онҳо кор бурд. Амалдоронаш ва дигар хосу омро ба диёнаи парҳезгорӣ – ба пайравии таълимоти пайғамбар Зардушт даъват менамуд. Мардумонро, ки аз зулми падараш ба ҳар гӯшаю канор гурехта буданд, аз нав гирд оварда ба ҳамашон амнияти ҷону ҳол дод. Ба деҳқонону косибон бақияи хирочи подшоҳиро бахшид. Ба ҳокимони ҳамаи вилоятҳо фармон фиристод, ки дар ҳаққи ҳеҷ кас ситам раво надоранд ва беваю бечорагонро дастгирӣ кунанд. Ба бедодгарикунандагон ҷазоҳо муқаррар кард. Аз ҳазина рӯзии сарбозонро дода, онҳоро шод гардонид. Нақди ҳазинаро шумурданд, як саду навад ҳазор дираму динор баромад, бо фармони шоҳ ҳамаашро ба мубадону дигар мардумони муҳтоҷ тақсим карда доданд. Халқ аз Баҳромшоҳ розӣ буд ва офаринаш меҳонд:

Бад-он гаҳ, ки шуд подшоҳиш рост,
Фузун гашт шодию андуҳ бикост.
Ҳама базму нахчир буд кори ӯй,
Дигар аспу майдону ҷавгону гӯй.

БАҲРОМИ ГҶР ВА ЛУНБАКИ ОБКАШ

Рӯзе Баҳроми Гҷр, дар шикоргоҳ, ба марде асо ба даст вохӯрда, бо вай дар гуфтугӯ шуд. Пирамард аҳли шаҳре аз шаҳрҳои наздики шикоргоҳ будааст. Шоҳро нашинохт, зеро Баҳром сарулибоси шикорӣ ба тан дошт. Дар байни гуфтугӯ шоҳ аз ӯ пурсид:

– Дар шаҳри шумо тавонгартарин кас кист?

– Як нафар аст, номаш Бароҳом, – ҷавоб дод шаҳрӣ.

Баҳром ба сипоҳиёнаш гуфт:

– Пас, имшаб, мо дар шаҳр меҳмони Бароҳом мешавем.

– Ту Бароҳомро бигузор, ки хасис мардест ва нокас, – гуфт пирамард. – Агар хоҳӣ, ки меҳмондории шоиста ёбӣ ва шабат хуш гузарад, ба хонаи Лунбак фуруд ой.

– Лунбак кист?

– Як нафар обкаш.

Баҳром тааҷҷуб кард; обкашро ҷӣ дорой аст, ки меҳмондориаш бошад?

Чун ӯ вақти ғуруби офтоб ба шаҳр расид, хисси кунҷковиаш раҳнамун шуду хонаи Лунбаки обкашро суроғ карда ёфт ва дарашро кӯфт. Марде баромад миёнсол, куҳанлибос, дар пояш кафши дарида, мӯю ришаш расида ва дарҳампечид.

– Ман сипоҳиям, – гуфт шоҳ, – дар роҳ аз шариконам дур мондам, имшаб маро дар хонаат чой бидеҳ, бихобам.

Лунбак шод шуд ва гуфт:

– Фуруд ой, меҳмони ман бош. Агар бо ту боз даҳ каси дигар ҳам мебуд, бемалол буд.

Баҳром танҳо омада буд, сипоҳиёнаш дар хонаҳои дигари шаҳр чойгир шуда буданд.

Фуруд омад, мизбон аспӣ ӯро бурда ба меҳ баст, меҳмонашро ба кулбаи фақиронаи худ дароварда нишонд ва офтобаи сафолину тос оварда даст шӯёнид, дастархон андохта аз хӯрдани он чӣ дар бисоти бечорагиаш буд, пеш гузошт. Хӯриш тамои шуда буд, ки чоми шароб овард. Шоҳро одоби меҳмоннавозӣ ва рафтору гуфтори обкаш писанд омад.

Лунбак оила надошт, танҳо мезист. Кушодаҷеҳра, хуррамдил ва одамдӯст марде буд. Бозёфти ночизи обфурӯшиашро одатан сарфи улфати меҳмондорӣ мекард. Улфатҳояш монанди хуша машкобиҳо, фаррошҳо, куҳнадӯзҳо, хизматгорони ҳавлиҳо буданд; агар инҳо набошанд аз мусофирони шаҳр, ки дар растаю бозор шиносӣ бо онҳо иттифоқ меафтод, як-ду нафарро оварда, кути бечорагиашро бо онҳо ба ҳам мидид. Ба меҳмон тайёр буд, ки чонашро бахшад. Ба илова, ҳочатбарори беминнате буд: ҳар кӣ муҳтоҷи ягон хизмати вай бошад, бо ҷону дил мекард, ба хонаҳои ду-се бевазана, ки дар маҳалла буданд, бе музд об кашонда, ба ҷойи муздаш дуое мегирифтубас.

Баҳроми Ғӯр шаробро нӯшида хоб рафт.

Пагоҳӣ чун бедор шуд, Лунбак ба ӯ гуфт:

– Шаб ҷаву алаф муҳайё набуд, аспат гурусна аст, бомдод ман ҷаву алаф овардам, бигузур серу пур хӯраду дам гирад, ту боз як рӯз меҳмони ман бошу бар шодии ман биафзой. Агар боз ҳамдам хоҳӣ, касон меоварам.

– Ҳамдамии худат барои ман бас аст, – бо хандаи хушҳолӣ гуфт «сипоҳӣ» ва таклифи мизбонашро қабул кард.

Лунбак пас аз ношто ба фикри наҳории нисфирӯзӣ афтоду машкашро гирифта берун рафт, ба кӯю кӯчаҳо об кашонд,

лекин аз қазо он рӯз ба обаш харидор пайдо нашуд, он гоҳ вай куртаашро кашида ба бозор бурд, ба ҷойи курта дасторашро ва аз болои дастор машкашро ба танаш печонд; ба пули курта гӯшт ва кашк хариду ба хона оварда дар дег пухт, дуяшон хӯрданд. Аз хуме, ки дар вай порсол барои чунин рӯзҳо каме шароб андохта буд, шароб овард, нӯшиданд. То ними шаб бо ҳам улфатӣ карданд. Пагоҳи дигар меҳмон рафтани шуда буд, ки Лунбак боз бо ҳуқуқи мизбонӣ ўро иҷозати рафтан надод. Меҳмондорӣ агарчи бо заҳмати зиёд муяссар шавад ҳам, аз он худро хушбахт ҳис мекарду намехост, ки ин хушбахтӣ ба ин зудӣ ўро тарк кунад:

Бад-ӯ гуфт: – «Рӯзу шабон шод бош,
Зи ранҷу ғаму кӯшиш озод бош.
Бизан даст бо ман як имрӯз низ,
Чунон дон, ки бахшидаӣ чону чиз».

Таоруфаш чунон гарм ва меҳрангез буд, ки Баҳром рад карда натавонист. Лунбак машкашро бо баъзе анҷоми хонааш ба бозор бурда дар дуконе гарав гузошт ва ба пули гарав нону гӯшт харида овард. Баҳром гӯштро бурида ба найза кашиду дар оташ кабоб кард. Кабоб бо шароб алҳақ зиёфати бад набуд:

Чу май хӯрда шуд, хобро ҷой кард,
Ба болини ӯ шамъ барпой кард,
Ба рӯзи чаҳорум чу бифурӯхт хур¹,
Шуд аз хоб бедор Баҳроми Гӯр,
Бишуд² мизбон, гуфт, к-эй номдор,
Бибудӣ дар ин хонаи тангу тор,
Дар ин хона бешак таносон найй,
Гар аз шоҳи Эрон ҳаросон найй,
Ду ҳафта дар ин хонаи бенаво
Бибошӣ, гар ояд дилатро ҳаво.

¹. Хур – офтоб, шамс, хуршед.

². Омад, даромад.

Аммо Баҳром, чунон ки гуфта мешавад, «иззаташ буд шуда» ва ҳиммату ҷавонмардии обкашро озмуданаш поён ёфта буд.

Бар ӯ офарин кард Баҳромшоҳ,
Ки шодону хуррам бизӣ солу моҳ.
Се рӯз андар ин хона будем шод,
Зи шоҳони гетӣ гирифтем ёд.
Ба ҷое бигӯям суханҳои ту,
Ки равшан шавад 3-ӯ дилу рои ту,
Ки ин мизбонӣ туро бар диҳад,
Чу афзун кунӣ, тахту афсар диҳад.

Биёмад чу гард, аспро зин ниҳод,
Ба нахчиргах рафт аз он хона шод.

БАҲРОМИ ГҶҶР ДАР МЕҲМОНИИ БАРОҲОМ

Ў дар кӯҳсор то шаб машғули шикор шуд, вақти бозгашт аз сипоҳиёнаш чудо шуда, боз ба ҳамон шаҳр омаду ба хонаи Бароҳом рафта дараширо кӯфт. Аз пушти дар овоз баромад:

– Кистӣ?

– Сипоҳиям, – ҷавоб дод шоҳ, – бо шоҳ ба шикор рафта будам, дар бозгашт ақиб монда аз сипоҳиён чудо шудам, шаб-хангом намедонам ба кадом сӯ равам, роҳро гум кардам; агар имшабро дар ин хона гузаронам, аз ман ба касе малол наме-расад.

Овоздиҳандаи паси дар, ки пешкори Бароҳом буд, рафту шунидаашро ба хоҷааш гуфт. Бароҳом фармуд:

– Бигӯ, ки дар хона ҷойи ҳолӣ нест, касеро паноҳ дода наме-тавонем.

Пешкор баргашта сухани хоҷаашро ба паноҳҷӯ расонд. Баҳром хоҳишаширо тақрор кард:

– Бигӯяш, ки ман дигар ҷойи рафтан надорам, ба касе ҳалал нарасонда ба кунҷе меҳазаму дар бомдод мееравам.

Пешкор сухани ӯро ба хоҷааш расонд. Бароҳом бо қаҳр ӯро пас фиристод:

– Бигӯ, ки ин ҷо хонаи як нафар дарвешӣ бенавост, хонааш танг бигӯ, худ бо зану бачаҳояш дар вай базӯр мегунҷад, палоси зиёдатӣ ҳам надорад, дар замин нимбараҳна меҳобанд бигӯ.

Чун пешкор ин суҳанро ба Баҳром расонд. Баҳром гуфт:

– Агар дар хонааш ҷо набошад, дар тағи дараш меҳобам, дигар илоҷ нест.

Ин суҳани ўро Бароҳом, ки бархоста аз паси пешкораш ба пеши дар омада буд, шунида овоз дод, ки:

– Эй савор, маро ранча надор. Агар ба тағи дар хоб равию ягон чизатро дузд барад, хархашааш боз ба сари ман меафтад... Хайр, садқаи сарам:

Ба хона дарой, ар ҷаҳон танг шуд,
Ҷама кор бебаргу беранг шуд.

Аммо, – гуфт боз Бароҳом, – ба ҳамин шарт, ки аз ман чизе талаб намекуни, ман дарвешам, бенавоям, мурам кафан надорам.

– Хуб, ман розӣ, – гуфт Баҳром, – бигузор дар тағи дарат бихобам. Ором меҳобам, тӯро ҳеҷ безобита намекунам.

Соҳиби хона боз андешид, ки ба аспӣ ин савор кӣ нигоҳубин мекунад?

– Гапро дароз кардӣ, маро хаста кардӣ, – нолидӯ ва боз шарти дигар гузошт: – Агар аспат шош кунад, ё саргин оварад, ё ки хишти хонаро кӯҷонад, ту шабошаб саргинашро чида берунмебарӣ, тағашро мерӯбию хокрӯбаро ҳам бароварда мепартоӣ, товони хишти кандашударо медихӣ. «Сипоҳӣ» ин шартро ҳам қабул кард. Фуруд омад, аспашро ба меҳ баст ва сипас намадзинро дар замин ба худ бистару зинро болишт карда ба хоб рафт.

Бароҳом дари хонаашро аз дарун маҳкам карда, сари дастархон ба хӯрдану май нӯшидан нишаст. Баъд аз хӯру нӯш бо шиками серу сари гарм берун омада ба Баҳром гуфт:

– Ҳой сипоҳӣ, ман мегӯям, ту шунаву ёд гир. Дар дунё ҳар он кас, ки дорад, меҳӯрад, он кас, ки надорад, монанди ту гуруснаю хушқлаб меҳобад. Дунё ҳамин асту қисмат ҳамин.

– Бале, – зери лаб хандида гуфт Бахроми Гӯр, – ман инро аз гуфтаҳои бостонӣ шунида будам. Ба гӯш шунида будаму ба чашм акнун дидам.

Бомдод вай бархоста аспӣ ночаридаашро зин кард.

Бароҳом ҳозир шуда гуфт:

– Эй савор, шартӣ мо чӣ буд? Чаро ба гуфтаи худ амал намекуӣ? Магар нагуфта будӣ, ки саргини аспро мерӯбӣ? Ман аз меҳмони беинсоф безорам, зуд бирӯбу бибар.

– Хизматгоратро садо кун, рӯбад, муздашро медиҳам, – гуфт Баҳром.

– Ман хизматгоре, ки тағӣ аспӣ туро рӯбаду ба мағок бурда резад, надорам, – ҷавоб дод Бароҳом, – ту шартро вайрон наку, то ки ман туро беқавлу бедодгар нахонам.

Шоҳ ин сухани ӯро шунида андешиду якбора аз соқи мӯзааш дастори ҳарири мушкбезашро бароварда саргини аспро дар он андохту якҷоя бо дастор ба чуқурӣ ҳаво дод.

Бароҳом давон рафта дасторро бардошту дар бағал зад.

Баҳром аз ин гуна лаинию мумсикӣ дар ҳайрат монда ба ӯ гуфт:

– Эй марди порсо, агар ин олиҳимматиатро шоҳ шунавад, туро аз ин ҷаҳон бениёзӣ ва бар меҳтарон сарфарозӣ хоҳад дод.

САРВАТИ БАРОҲОМ БА ЛУНБАК

Баҳромшоҳ ба қасри худ баргашта, аз он ҷи дар хонаи Лунбаку Бароҳом бар вай гузашт, меандешиду худ ба худ меҳандид. Розро ба қасе нагуфт, шаб аз андеша хобаш набурд. Рӯзи дигар фармуд, ки Лунбак ва Бароҳомро ба даргоҳ ҳозир кунанд.

Нахуст Лунбак омаду меҳмони собиқӣ худро шинохта, моту мабхут гашт ва яке гирифта ба пойи шоҳ ғалтиду гуфт:

– Э вой, ҳок ба сарам, шоҳаншоҳ ба кулбаи ман омада будаасту ман нашинохтаам. Гуфти «сипоҳиям», бовар кардам. Охир, агар медонистам, дигаргуна пазириоят мекардам... Ҳам аспат он шаб бе ҷаву алаф монд. Гунаҳкорам, ба қарами худ аз гуноҳам гузар.

Баҳромшоҳ хандида гуфт:

– Барҳез, ки ман дар умрам он гуна меҳмондорӣ сазовори шоҳро, ки дар хонаи ту дидам, ҳаргиз надида будам.

Ниҳоят Бароҳом низ омад. Аз дари боргоҳ даромад, шоҳро диду ҳуш аз сараш парид ва ларза бар андомаш афтод, пояш аз рафтору забонаш аз гуфтор монд. Пешхизмати шоҳ ўро кашо-лакунон бурда дар паҳлуи Лунбак нишонд.

Баҳром яке аз мулозимони худро, ки ба покдил буданаш эътимод дошт, фармуд:

– Борагҳо¹ бигиру ба хонаи Бароҳом бирав. Ҳар он чӣ, дар сарою анборҳои ӯ биёбӣ, бор карда биёр.

Мулозим бо чандин аспу чокарон ба манзили Бароҳом рафта, кушке дид ниҳоят ораста бо густурданиҳои аъло ва пӯшиданиҳои гаронбаҳо, анборҳои пур аз молу матоъ ва халта-халта дираму динар; дар як хонаи калон сандуқҳои қатор ниҳода ва ҳар як сандуқ пур аз дурру ёкут. Барои кашондани он ҳама сарвақт аспҳо камӣ карданд, мулозим чанде аз чокаронро ба дашти Ҷаҳрам давонд, ки уштурон биёранд; уштурон ба зудӣ расиданд, мулозим молу сарватро бор карда, корвонро сӯйи пойтахт ронд.

Чун ворида даргоҳи шоҳ шуда борҳоро фуруварданд, Баҳром он сарвати беҳисобро дида ҳайрон шуд, ки соҳиби он чӣ гуна метавонад чунин мумсику лаин бошад? Ва чун наметавонад як нафар меҳмонро рӯзӣ диҳад, аз ин қадар молу дунёаш чӣ суд? Шоҳ аз он молу дунё сад шутурвор ба Лунбаки обкаш баҳшида, боқӣ ҳамаро ба мардумоне, ки ниёзманд ва сазовор буданд, тақсим кард. Ба Бароҳом нигоҳ карда хандиду гуфт:

– Оё дастори ҳарири зарбофт туро ба кор рафт?

Девори сароятро нигоҳ кардӣ, аспи ман хишташро кандааст ё на? Эй марди сифла, гуфта будӣ:

Ки ҳар кас, ки дорад фузунӣ, хӯрад,
Касе к-ӯ надорад, ҳаме пажмурад.
Кунун дасти ёзон зи хӯрдан бикаш,
Бубин з-ин сипас хӯрдани обкаш!

Шоҳ ҳуди мумсикро ҳам «маҳрум» нагузошт, ба вай чаҳор дирам дод ва гуфт:

¹.Борагӣ – асп.

– Ин туро сармоя аст, аз ин бештар сазои ту нест. Бароҳом бо фарёду фиғон аз боргоҳ бадар рафт.

ҲУКМ БАР ҲАРОМ БУДАНИ МАЙ...

Дар яке аз маҷлисиҳои шаробнӯшӣ, ки Бахроми Гӯр дар қасри худ ораста буд, дарбориёну сипоҳдоронаш ҳозир буданд, меҳтари деҳае ворид шуд, ки аз деҳа барои шоҳ як шутурвор анору себу бихӣ ва гулдастаҳо оварда буд. Шоҳ ўро навохта, дар паҳлуи дарбориёнаш чой дод. Номи меҳтар паҳлавон Гирӯй буд, ў кӯзаҳои шароб ва қадаҳои заррину булӯринро дида ба шавқ омаду бе ибҳо чомери шароб пур карда ба по част ва «Манам Гирӯйи майхора!» – гӯён ба саломатии шоҳ нӯшид. Шароби бисёрсола хушгӯвор омадаш, боз пай дар пай ҳафт чомро ҳолӣ карда, майпарастонро ба ҳайрат афканд.

Бахроми Гӯр хост бинад, ки ў баъди ин қадар шароб нӯшидан роҳ рафта метавонад ё на, ба вай фармуд, ки берун баромада каме гардиш кунад. Гирӯй баромад, ў гарм буду аз гардиш шароб дар синааш ҷӯшида гармтараш кард, мастомаст асперо савор шуда, аз пеши қаср то домани кӯҳ тозонд ва дар он ҷо ба сояи дарахте ғалтида хобаш бурд. Аз кӯҳ зоғи сиёҳе фуруд омаду ҳар ду ҷашми марди хобидаро канда бурд. Чанде аз майгусорон, ки аз паяш асп тохта ба кӯҳ рафта буданд, ўро дар он ҷо мурда ёфтанд:

Ду ҷашмаш зи сар канда зоғи сиёҳ,
Бараш аспи ў истода ба роҳ.

Баҳром чун аз ин гуна мурдани меҳтар огоҳ шуд, дилаш пурдард ва чеҳрааш зард гашт. Гуфт:

– Қас мастиро ба ҷое расонад, ки зоғ ҷашмонашро канаду ў хабардор нашавад? Э, аҷаб!... Пас, май ҳаром аст:

Ҳам он гаҳ зи даргаҳ баромад хурӯш,
Ки эй номдорони бофарру хуш!
Ҳаром аст май бар ҷаҳон сарбасар,
Агар паҳлавон аст, агар пешавар!

... ВА БОЗ БАР ҲАЛОЛ БУДАНИ ОН

Баъд аз он то як сол майхораҳо аз май парҳез карданд. Шоҳ ба ҷойи майнӯшӣ китобҳои бостонӣ меҳонд ё ҳононда мешунавид:

Нахӯрдӣ маю дур будӣ аз ӯй,
Набудӣ зи май дар миён гуфтугӯй.

Аммо чунон шуд, ки дар шаҳр ҷавоне кафшгар аз як хонадони иззатманду номдор зан гирифту бо занаш аз уҳдаи мардӣ набаромада бисёр дилтанг буд; модари вай аз бахти бади писараш мегирист. Пиразан як кӯза шаробро пинҳон медошт, рӯзе писарашро ба хонаи худ дароварда гуфт:

– Аз ин май ҳафт ҷом бинӯш, ки шод ва тавоно мешавӣ, вагарна каланди намадин кай кори сангро мекунад.

Ҷавони кафшгар аз он май се ҷом нӯшиду ҳис кард, ки паю пӯсташ саҳт гашт; ба густоҳии мастона бо хонаи худ даромада ба зани барнояш дарафтоду нахустин бор аз кӯчаи номуродӣ ба сарманзили мурод расид.

Хурраму дилшод ба хонаи модар давид ва аз он ҷо ба кӯча тохт.

Иттифоқо, он рӯз аз шерхонаи шоҳ як шер занчирашро канда берун рафта буд:

Ҳанӯз он замон кафшгар маст буд,
Ба дарё даҳ ангушти ӯ шаст буд.

ба шер дучор омада, бе ибo рафту ба пушташ савор шуд:

Бишуд тезу бар шери гуррон нишаст,
Биёзид, бигрифт гӯшаш ба даст.

Шери яла он рӯз сер буд, ба ҷавони густоҳ хашм нагирифт ва қасди бад накард.

Шербони шоҳ, ба як даст занчиру ба як даст каманд, пайдо шуда:

Яке кафшгар дид бар пушти шер,
Нишаста чу бар хар саворе далер.

Давону дамон ба дарбор рафта ба шоҳ он аҷойибро, ки ҳар-гиз нашунида буду он дам ба чашм дида буд, баён кард. Баҳроми Гӯр дар ҳайрат монд, мубадро ба наздаш хонда ба ӯ гуфт:

– Бирав хабар бигир, ки ин кафшгар кист ва зоту насабаш чист:

Агар паҳлавонзода бошад, равост,

Ки аз паҳлавон ин далерӣ сазост.

Мубад модари кафшгарро ёфта, аз ӯ чигунагии зоту насаби ҳудаи ва шавҳариш – падари писарашро пурсуков кард. Сухан дароз шуд, зан онро қатъ карду ҳудаи ба дарбор рафта назди шоҳ даромад ва ба вай аз уҳдаи шавҳарӣ набаромадани писараш, ба ӯ май нӯшонидани ҳудаи ва аз таъсири май ба мурод расидану мастомаст ба кӯча тохта бар шер савор шудани ӯро нақл кард ва илова намуд, ки бобо ва падари писараш ҳам кафшгар буданд ва ин далерӣ, ки аз писар ба зухур омад, на аз зоту насаб, балки аз се ҷоми шароб аст.

Шоҳ сухани ӯро шунида хандиду гуфт: – «Ин воқеа ибрат-омӯз аст». Ба мубадаш фармуд:

– Ёлон кун, ки аз ин баъд май ҳалол аст. Аммо бигӯ: – ҳар майҳора бояд андозаашро донад ва чандон нӯшад, ки агар бар наррашер савор шавад, шер ӯро ба зераш наорад, на чандон, ки аз по афтода хобаду зоғи сиёҳ чашми ӯро канда барад:

Хурӯше баромад ҳамон гаҳ зи дар,

Ки эй паҳлавонони зарринкамар!

Бар андоза бар ҳар касе май хӯред,

Зи оғоз фарҷоми худ бингаред.

Чу майтон ба шодӣ шавад раҳнамун,

Бихуспед, то тан нагардад забун.

БО ЯК СУХАН ДЕҲ ВАЙРОН...

Рӯзе Баҳроми Гӯр бо сағони шикорӣ ва шохину юзу бозҳо ба шикор мерафт, дар ду паҳлуяш Хурмузи вазир ва Рӯзбеҳи мубад асп меронданду ба вай аз достони Ҷамшеду Фаридун нақлҳо мекарданд. Дар манзили нахуст, ки дар яке аз дехот иттифоқ афтод, низ дostonшунавии шоҳ то ними шаб давом

кард, бисёр чустанд, камтар ёфтанд. Магар ҳанӯз хушу ёдашон бо дostonҳои бostonӣ буда, дуруст, чустучӯ накарданд, ки дар ҳеч ҷо паи гӯр ё охуро надиданд.

Шоҳ аз нахчиргоҳ тангдил баргашт. Дар роҳ деҳаи сердолу дарахте пеш омад, аз вай мардуми бисёре ба тамошои саворон ва ҳайвоноти шикорӣ ба роҳ баромаданд, аммо аз онҳо касе шоҳро табрик накард.

Магар ўро нашинохтанд. Шоҳ, ки бе он ҳам аз барор нагирифтани шикораш тангдил буд, аз он гуна безътиной ё «бетамизии» аҳли деҳа ранчида хашмгин шуд ва дар сари хашм ба мубадаш рӯ оварда гуфт: – «Чунин деҳаи бадахтар ҷойи гургону шағолон бод, оби ҷӯйбораш хушк бод!».

Рӯзбеҳи мубад ин гуфтори шоҳро фармон донист. Вай аз роҳ сари аспашро сӯйи деҳа тофта, ба он ҷо расиду ба мардумонаш чунин гуфт:

– Деҳи шумо сабзу шодоб, мардумонаш ва чорпоёнаш, дарахтони мевадораш бисёр будаанд, ба шоҳаншоҳ хуш омад; меҳри ў ба шумо тофта, ҳамаатонро яксара меҳтар¹ кард. Аз имрӯз марду зан ҳамаатон меҳтару кадхудоед, фармонбардори касе нестед.

Аҳоли аз шодӣ ҳаёху андохтанд. Марду зан, ҳоҷа ва хизматгор, доро ва нодор ҳама ба мартаба як хел шуданд ё худ, дурусташ, гумон карданд, ки як хел шуданд. Пас аз рафтани Рӯзбеҳ меҳтари аслии деҳа: – «Мубад шӯхӣ кард, дар як деҳ, ки ҳама меҳтар шаванд, пас кехтар кӣ мешавад?» гуфта буд, ки баъзе ҷавонони авбош: – «Ту ба фармони шоҳ сар намефурорӣ, муҳолифат мекуни!» – гуфта ўро зада куштанд. Хурд гапи калонро намегирифт, касе ба касе итоат намекард. Бетартибӣ, низоъ, ҷанҷолу кашмакаш бархост:

Ҳама як ба дигар даровехтанд,
Ба ҳар ҷой бeроҳ хун рехтанд.

Чун амонию осудагӣ намонд, мардумон аз деҳа гурехтан гирифтанд. Ҳар кас худро меҳтар дониста, кор кардан намеҳост; заминҳо бекишт, боғу роғ бе нигоҳубин, чорпоён бе обу алаф монданд.

¹. **Меҳтар** – калонтар, арбоб.

Як сол бар ин баромад, баҳори нав омад. Баҳроми Гӯр боз вақти шикор гузораш аз он деҳа афтод. Дид:

Ҳама деҳ ба вайронӣ оварда рӯй,
Дарахтон шуда хушку беоб чӯй.

Шуда дашт вайрону вайрон сарой,
Ҳама марз бемардуму чорпой.
Руҳи шоҳ Баҳром аз он зард гашт,
Зи Яздон битарсиду пурдари гашт.

...ВА БОЗ БО ЯК СУХАН ОБОД

Шоҳ ба мубад фармуд:

– Эй Рӯзбеҳ, дарег аст, ки он деҳаи обод, ки дида будам, чунин вайрон шудааст. Ту онро аз нав обод кун.

Рӯзбеҳ дар вайронаи деҳ пирамардеро ёфта, ба кулбааш фуруд омаду ўро навохта дар паҳлуи худ нишонд ва гуфт:

– Порсол ин деҳаро обод дида будам, вайро кӣ чунин хароб кард?

Пирамард ҷавоб дод, ки:– Шоҳ аз деҳи мо гузар карда буд, сипас як мубади беҳирад омада:

Ба мо гуфт: – «Яксар ҳама меҳтаред,
Нигар, то касеро ба кас нашмаред.
Ҳама яксара кадхудои деҳед,
Зану мард бар меҳтарон меҳтаред».
Бигуфт ину ин деҳ пушошӯб гашт,
Пур аз ғорату куштану чӯб гашт.

Яздон ёри он мубади бадандеш мабоду ӯ чуз ғаму ранчу сахтӣ мабинад!

Рӯзбеҳ ба пирамард ва ба аҳолии бахтбаргаштаи деҳа дилаш сӯхт; аз пирамард пурсид:

– Ҳоло меҳтар кист?

– Меҳтар дар ҷое мешавад, ки кишту обу гиёҳ бошад, – ҷавоб дод пирамард.

Мубад гуфт:

– Мехтар ту бош, ба ҳар кор сару саркор бош. Аз хазинаи шоҳ дирам бихоҳ, тухму гову маркаб бихоҳ, ҳамаро ба ту мефистам. Мардумонро гирд овар, деҳаро обод кун. Ба он мубади пир нафрин макун, вай он суханонро бо ихтиёри худ нагуфтааст.

Бо ин равиш пирамард меҳтари деҳ, ки шуд, ба кор миён баст. Марду занҳои дар деҳа мондари ба кор андохт. Аз хазинаи подшоҳӣ ёрӣ нахост, зеро меандешид, ки мабодо ин ёрӣ баъдан ба гардани аҳолии деҳа қарз шаваду пардохтани қарзро агар Баҳромшоҳ талаб накунад, пасояндагонаш ё вазири нав талаб намоянд ва ҳатто мумкин аст бо ғайридаш рӯнда гиранд, ё ба болои хирочи деҳа зам кунанд. Мехтар ҷуфти гов ва тухмиро аз деҳқонони деҳоти ҳамсоя ба даст овард. Хурду калон, марду зан ҳама бо сардорӣ саркори пир ба саҳро баромаданд, ҷуфт ронданд, ҷӯйҳоро тоза карданд, дарахтҳо нишонданд. Инро шунида, аз деҳа рафтагон боз баргашта ғун шудан гирифтанд, ҳама даст ба кор шуданд, то он ки деҳа дар се сол аз пештарааш ҳам ободтар гардид.

Баҳрон шоҳ ба шикор омада боз аз он деҳа гузар кард:

Нигаҳ кард ногоҳ Баҳроми Гӯр,
Ҷаҳон дид пуриштманду сутур.
Бароварда 3-ӯ кохҳои баланд,
Ҳама деҳ пур аз гову пургӯсфанд,
Ҳама обу боғу ҳама кишту хед¹,
Ҳама кӯҳ пурилолаву шанбалид²,
Пароканда бар кӯҳ мешу бара,
Биҳиште шуда кӯҳу дар³ яксара.

Шоҳ аз ҷӣ вайрон шудану боз ҷӣ гуна обод гардидани деҳаро аз Рӯзбеҳи мубад пурсид, Рӯзбеҳ ба ӯ воқеаро нақл кард:

Бад-ӯ гуфт мубад, ки: аз як сухан
Ба пой омад ин шорсон⁴ куҳан.

¹. Хед (хавед, хивед) – сабза ва гиёҳ.

². Шандалид – гиёҳест зардгул.

³. Дар – дара.

Сухан беҳтар аз гавҳари шоҳвор,
Чу бар ҷойгаҳ-бар барандаш ба кор.
Хирад шоҳ бояд, забон паҳлавон,
Чу хоҳӣ, ки беранҷ бошад равон.
Чу меҳтар яке гашт, шуд раъй рост,
Бияфзуд хубию зиштӣ бикост.

БОЗАРГОН ВА ХИЗМАТГОРИ Ё

Бори дигар Баҳроми Гӯр дар бозгашт аз шикор боз ҳам худро як нафар сипоҳии шоҳ номид ва ба кушкӣ бозаргоне фуруд омад. Аз дарди шикам нолон буд, ба бозаргон дирам дода хоҳиш кард, ки панири кӯҳнаро бо мағзи бодом бирён карда оварад. Иттифоқо дар хонаи бозаргон набудааст, ба ҷойи паниру бодом якто мурғро бирён карда овард.

– Ман аз ту панири кӯҳна хоста будам, чаро мурғ овардӣ? – ҳайрон шуд «сипоҳӣ».

Бозаргон ба дуруштӣ гуфт:

– Ту аҷаб марди беҳираде будай! Охир, мурғи бирён аз панир боарзиштар аст, аз ин зиёд чӣ меҳохӣ?

Пагоҳӣ бозаргон хизматгорашро сарзаниш кард, ки:

– Эй нодон, ман ба ту панир фармуда будам, чаро мурғ харидӣ ва боз ба нархи гарон харидӣ, ҳол он ки ин мурғ як дирам ҳам намеистад! Ба ҷойи ин ба як донг¹ панир меҳаридӣ, ин сипоҳӣ шаб маро коҳиш намекард.

Хизматгор гуфт:

– Пас мурғ тани ман, ту хархаша накуну мурғро ба ҳисоби ман гузарон.

Баҳром мочарои онҳоро мешунавид. Вай аз хоб хеста пеши аспаш рафт, меҳост онро зин кунаду савор шуда ба роҳ афтад, хизматгори бозаргон пайдо шуда ба ӯ гуфт:

– Хоҳишмандам, ки имрӯз меҳмони ман бошӣ.

Бисёр илтимос кард, Баҳром қабул намуда, ба хоначаи ӯ даромад. Ҷавон дусад дона тухм ва миқдоре бодомро, ки он пагоҳ ба пули ҳудаш харида оварда буд, бароварда ба хоҷааш дод ва хоҳиш кард, ки онҳоро бирён кунад; ҳудаш зуд ба бозор

⁴.Шорсон – шаҳр, шаҳристон.

¹.Донг – шашъяки дирам.

рафта шакар, мурғ, гӯшти барра, шароб, мушку заъфарону гулоб харида овард. Дар ҳақиқат:

Чавон пурманиш² биду покизамағз.

Меҳмондорию зиёфати шоёни таҳсине ба амал омад. Баҳром шод ва хушнуд гардид. Вақти рафтаниш ба бозаргон гуфт:

– Дишаб маро ба як донг фурӯхтӣ, ҳам қариб буд чашми хизматгоратро канӣ, ки чаро ӯ мурғро ба баҳои гарон харид. Нигар, то аз ин лаинию ноодамиат зарар накашӣ.

Вай ба даргоҳи худ расида, рӯзи дигар бозаргонро бо хизматгораш ба назди худ талабид. Чун ҳар ду ҳозир шуданд, шоҳ хизматгорро навозиш карда ба қатори меҳтарон нишонду ба ӯ як бадра зар бахшид. Ба бозаргон гуфт:

– Ту то зиндай, худатро ғуломи хизматгорат шумор, ба вай моҳе ду бор шаст дирамӣ саду бист дирам медиҳӣ. Ӯ ба ин дирамҳо меҳмонони туро зиёфат мекунад.

Пас аз рафтани бозаргон ва хизматгори ӯ Баҳроми Гӯр ба мубадаш гуфт:

– Шоҳ агар гоҳ-гоҳ мамлакаташро сайр накунад бо ҳар тоифа мардум наомезад, одаму ноодамро аз кучомедонаду нағзу бадро чӣ гуна мешиносад?

Кунун, эй хирадманди донишпазир,
Агар бихрадӣ, як сухан ёд гир:
Бахилӣ макун ҳеч, агар одамӣ,
Ҳамоно зи ту кам кунад хуррамӣ.

ФОҶИАИ МАЗДАК

Дар замони подшоҳии Кубод дар Эрон аз байни халқ Маздак ном марди доно ва суханваре падид омад, шоҳ ӯро вазири худ кард.

Боре хушксолӣ рӯй дод, зимистони камбарф омад, баҳору тобистон дар ҳаво тиккаи абре пайдо набуд, қатра, бороне наборид; тухми чаву гандум майса шуду хушкид, ғӯраи меваҳо пажмуриду рехт; дар дашту саҳро алаф норасида зард гашт.

². Пурманиш – боҳамият, бономус.

Қаҳтии беамон ба чони мардум дарафтид. Марду занҳои гурусна, кӯдакони беҳол ба умеди пораи ноне ба дари боёну тавонгарон мерафтанд, вале нокому хушклуб бармегаштанд: тавонгарон на як лаби нон ва на як дон ба муфт намедоданд, агарчи дар анбору чағорахошон ғаллаи порсолаю перорсола доштанд. Дар қаҳтсолии нон шафқат, хайру эҳсос ҳам қаҳт шуда буд.

Издихоми халқи гурусна гирди қасри шоҳ печида «нон! нон!»-гӯён фарёд мекашид.

Маздаки вазир баромада нигоҳ кард, ба ҳоли мардум раҳмаш омад, аз оҳу нолаи гуруснаҳо дилреш гашт. Гуфт:

– Ман аз аҳволи шумо ба шоҳ огоҳӣ медиҳам, шоҳ ҳочаки шуморо раво мекунад.

Пас рафт, назди шоҳ даромада гуфт:

– Эй шоҳи парҳезгор, иҷозатбидеҳ, аз ту як сухан пурсам.

– Бипурс, маро шод кун, – бо меҳрубонӣ иҷозаташ дод шоҳ Қубод, зеро вазири донои худро дӯст медошт ва ҳурмат мекард.

Маздак гуфт:

– Агар якеро мор заҳр занад, каси дигар ба позаҳр тарёк дошта бошаду надихад ва моргазида бимирад, сазои чунин кас чист?

– Сазояш куштан аст, зеро хуни моргазида ба гардани ӯст, – ҷавоб дод подшоҳ.

Маздак барҳоста назди халқ баромад ва гуфт:

– Доди шуморо ба шоҳ расонидам, бароятон аз вай кумак хостам; то бомдод сабр кунед, он гоҳ ман ба шумо хоҳам гуфт, ки тадбир чист.

Мардумон пароканда шуданд ва дар бомдод боз дар майдони пеши қаср ҷамъ омаданд. Маздак аз равзани хонааш издихоми халқро дида боз назди шоҳ шитофт ва ба ӯ чунин гуфт:

– Эй шоҳи пирӯзбахт, дишаб ба ту сухан гуфтам, ту посух додӣ ва дари баста ба рӯям кушодӣ, акнун агар иҷозат диҳӣ, боз як сухан аз ту мепурсам.

– Бипурс, – гуфт шоҳ, – гуфтори ту маро судманд аст.

– Эй номвар шаҳрёр, – гуфт Маздак, – яке марди порсо бо сабабе баста шавадӯ беҳӯрок монад ва он кас, ки нон дошт, ба ӯ надихаду бандӣ аз гуруснагӣ бимирад, сазои чунин кас чист?

– Чунин кас бояд ба қасоси ҷони бандӣ кушта шавад, ки бечора бо гуноҳи ӯ мурдааст, – ҷавоб дод Қубод.

Маздак ин ҷавоби шоҳро шунида замин бўсиду берун рафт, ба пеши халқ баромада гуфт:

– Биравед ҳар ҷо, ки ғаллаи пинҳон ёфтед, бигиреду байни худатон тақсим кунед, агар соҳибаш баҳои ғалларо талаб кунаду шумо додан тавонед, бидихед.

Халқи гурусна дар шаҳр пароканда шуда ба кофтукови ғаллаи пинҳон кардаи боёну тавонгарон даромад.

Бо ин равиш Маздак тамоми ғаллаи боёнро ба тороч дод.

Халқ анборҳои ҳуди шоҳро ҳам ба зӯрӣ кушода, тамоми ғаллаи ӯро мусодира кард.

Анбордорони шоҳ толони ғалларо ба Қубод хабардоданд. Бо фармони ӯ Маздакро фавран ба наздаш ҳозир карданд.

– Чаро ту ғаллаи подшоҳиро ба тороч додӣ? – бо ғазаб пурсид шоҳ.

Маздак гуфт:

– Эй шаҳрёр, ман ба ту аз моргазидаю тарёкдор сухан гуфтам, ту посухам додӣ, ки агар моргазида бо гуноҳи оне, ки тарёк дошт ва надод, бимирад, хунаш ба гардани тарёкдор аст. Аз банди гурусна ва соҳиби нон сухан гуфтам, фармудӣ, ки кушандаи бандӣ ҳамон нондори ҳасис аст. Охир, «позаҳр»-и гуруснагӣ нон асту бас. Оё ба марги ҳазорон мардум, ки аз гуруснагӣ мурданду мемиранд, гунаҳкор ғалладорон нестанд? Агар ту додгар бошӣ, эй шаҳрёр, чаро ғалларо дар анборҳо пинҳон нигоҳ медорӣ? Чаро тавонгарон аз ҷаву гандуми худ донае ба халқи гурусна мурувват намеkunанд? Онҳо аз он тавонгари ҳасисе, ки ба банди гурусна нон надоду сабабгори мурдани ӯ шуд, ё аз он тарёкдоре, ки моргазидаро дидаю дониста ба ҷанги марг супурд, чӣ фарқ доранд?

Қубод аз ин гуфтори лочавоби Маздак мот шуд, ба танг омаду дар андеша фуру рафт.

Маздак ба майдон, ба пеши халқ баромад. Марду зан, пиру ҷавон ҳама ба вай шукру сипос мегуфтанд, офарин меҳонданд. Маздак бо онҳо чунин хитобат кард:

– Эй мардумон, бидонед, ки тавонгару тикидаст, дорою нодор бо ҳам баробаранд. Тавонгар тор аст ва тикидаст пуд; набояд касе аз касе зиёдтар молу чиз дошта бошад. Афзунии моли тавонгар ба вай ҳаром аст. Хона, зан, мол ҳама бахшида-

нианд. Дини пок ин аст ва ман бо ин дин ҳамаро бо ҳам баробар мекунам, баландию пастиро ҳамвор месозам. Ҳар кас ғайри ин дин бошад, нафрати Худо бар он дев бод!

Тавонгарон бар Маздак шӯрида, аз шоҳ бастану куштани ўро талаб карданд. Камбағалон, бечораю бенавоён ба ҳимояти Маздак бархостанд. Аз онҳо худ ба худ лашкари фаровоне гирд омад.

Маздак бо он лашкар дар саросари мамлакат гашта, ғалла ва дигар чизу моли боён, савдогарон, судхўронро мусодира ва дар байни камбағалон, беваю бечорагон тақсим мекард.

Оммаи халқи меҳнаткаши бенаво ба «дини нав» мегаравид:

Бар ў шуд ҳар он кас, ки дарвеш буд,
В-агар наонаш аз кӯшиши хеш буд.

«Дини маздакӣ» чунон қувват гирифт ва даъвати Маздаки суханвар чунон пурфасоҳату оташин буд, ки ҳатто шоҳ Қубод ҳам он динро пазируфт (аммо чунон ки баъд маълум шуд, пазируфтани ў маздакиро риёкорона будааст). Вай Маздакро ҳамон дар вазири нигоҳ медошт.

Фирдавсӣ аз рӯи ахбори қадим ривоят мекунад, ки Маздак дину ойини нави худро бо шоҳ чунин тавзеҳ мекардааст: – «Одамизодро панҷ чиз аз роҳи рост бароварда ба қачию гумроҳӣ мебарад: рашк, хашм, кина, ниёз¹ ва оз². Ин панҷ чиз панҷ дев мебошанд ва ҳамеша дар қасди онанд, ки одамиро ба худ таслиму тобеъ гардонанд; онҳо ин қасди худро ба воситаи хоста³ ва зан ба амал меоваранд. Чора он аст, ки одамиён ин ҳар дуру дар миён ниҳанд, яъне молу чиз аз онҳо ҳама ва зан ҳам азони ҳама бояд бошанд».

Писари Қубод – шоҳзода Кисро муҳолифи дини Маздак буд.

Рӯзе Маздак дар ҳузури шоҳ дасти шоҳзодаро гирифта гуфт:

¹. **Ниёз** – бо зорию талабандагӣ назди касе рафтан.

². **Оз** – тамаъ, тангчашмӣ, ҳирси чизу мол.

³. **Хоста** – молу матоъ, сарват, зару мол.

– Кисро бар дини мо нест, гумроҳ аст. Аз ин бояд дастхат гирифта шавад, ки ба роҳи дину ойини мо хоҳад рафт.

Қубод аз Кисро пурсид:

– Ту чӣ мегӯӣ?

Кисро дасташро бо тундӣ аз дасти Маздак чудо карда гуфт:

– Эй шоҳ, аз дини Маздак қачию кистӣ падида меояд. Муҳлат бидеҳ, ман дертар инро исбот хоҳам кард ва он гоҳ ба ту равшан хоҳад шуд роҳи рост кадом аст.

– Чӣ қадар муҳлат меҷӯӣ? – пурсид Маздак.

– Панҷ моҳ, – ҷавоб дод Кисро. – Дар сари моҳи шашум он чӣ бояд гуфт, ба шоҳ мегӯям.

Шоҳ ин муҳлатро ба ӯ дод. Қарор гузоштанд, ки пас аз панҷ моҳ ба сари ин гуфтугӯ бозгарданд.

Шоҳзода ба ҳар сӯйи мамлакат кас фиристода, доноёнро ба пойтахт талабид.

Аз шаҳрҳо доноён, мубадон ба даргоҳи вай омада анчуман сохтанд. Дар байнашон аз ҳар гуна бешу кам сухан рафт; қарор гузоштанд, ки агар шоҳ иҷозат диҳад, дар ҳузури ӯ бо Маздак мубоҳиса кунанд; бигузор ин «пайғамбари навбаромада» ростии дини худ ва норостии дини Зардуштро исбот кунад. Вай исбот карда наметавонад, он гоҳ вой бар ҳоли ӯ!

Кисро назди шоҳ рафта ӯро аз қарордоди анчумани доноён огоҳ кард ва гуфт:

– Акнун фаро расид он рӯз, ки ман бояд дини беҳинро ихтиёр кунам. Агар ростию беҳӣ бо Маздак бошад, ман аз Зардушт ва «Занд»-у «Авесто» мегардаму дини ӯро бо ҷону дил мепазирам ва ӯро дар ҷаҳон ягона роҳнамо мегирам, аммо агар ростию беҳӣ бо ӯ набошад, ту ҳам аз дину ойини ӯ мегардӣ ва ӯро бо пайравонаш ба дасти ман месупорӣ.

Қубод қабул кард; ба ин шарт аз бузургон чандеро гувоҳ гирифтанд.

Бомдоди рӯзи дигар доноён ва Маздакро ба дарбор даъват карданд. Дар боргоҳи Қубод маҷлиси мубоҳиса баргузор шуд. Яке аз мубадон сухан оғоз кард:

Чунин гуфт мубад ба пеши гурӯҳ
Ба Маздак, ки эй марди донишпажӯх!
Яке дини нав сохтӣ дар ҷаҳон,
Ниҳодӣ зану хоста дар миён.

Чӣ донад писар, к-аш кӣ бошад падар?
Падар ҳамчунон чун шиносад писар?
Чу мардум баробар бувад дар ҷаҳон,
Набошанд пайдо кехон аз меҳон,
Кӣ бошад, ки чӯяд дари кехтарӣ?
Чӣ гуна тавон сохтан меҳтарӣ?
Кӣ бошад марову туро коргар,
Чу мардум ҷудо монад аз беҳ батар?
Касе к-ӯ мурад, ҷою чизаш кирост,
Чу шуд коргарбанда бо шоҳ рост?
Ҳама кадхудоянду муздур кист?
Ҳама ганҷ доранд, ранҷур кист?
Зи диноварон ин сухан кас нагуфт!
Ту девонагӣ дорӣ андар нухуфт!
Ҳама мардумонро ба дӯзах барӣ,
Ҳама кори бадро ба бад нашмарӣ!

Қубод ин гуфтори мубадро шунида, якбора бар Маздак барошuft ва бо ғазаб ба ӯ хитобу итоб кард. Он гоҳ анчуман пурғалоғула гашт, мубадони зардуштӣ фарёд кашиданд, ки: - «Маздак аз даргоҳи шоҳ дур бод!», «Ӯ дини Яздонро табох мекунад!», «Сараш ба дор беҳ!».

Ба ҳамин равиш мубоҳиса ба мурофия табдил ёфт Маздак-ро гунаҳкор мекарданд, вале ҳуди ӯро сухан гуфтан намонданд.

Шоҳ ба Кисро фармуд:

– Бигир ӯро! Пайравонашро ҳам бигир! Бо онҳо ҳар чӣ меҳоҳӣ, бикун!

Кисро Маздакро ба зиндон фиристода, худ бо сипоҳиёну ғуломонаш ба тақопӯйи гирифтани бастанӣ пайравонӣ вай афтод.

Шоҳзода боғи калоне дошт, ки бо девори баланд ихота шуда буд, ӯ пешакӣ дар он боғ чуқуриҳои бисёре кобонда монда буд, чуқуриҳо ним қадӣ одам буданд. Бо фармони Кисро бандиҳоро ба он боғ оварда ҳамаашонро як- як зинда дар чоҳҳо сар ба зеру по ба забар гуронданд.

Он гоҳ Кисро фармуд, Маздакро аз зиндон ба наздаш оварданд. Шоҳзода бо гуруру тантанай тамасхуромез ба ӯ гуфт:

– Ба боғ бирав, ҳосили тухмеро, ки кишта будӣ, бибин!
Дарахтонро тамошо кун, ки монандашонро на касе дида ва на
аз пешиниён шунидааст.

Донишманди асир ба боғ даромада, ҳазорон пойи одами аз
хок барафроштаро диду дар даҳшат афтод, фарёди чигар-
хароше бароварду ғалтид, аз хуш рафт:

Яке дор фармуд Кисро баланд,
Фуру Ҳишт аз дор печон каманд,
Нигунбахтро зинда бар дор кард,
Сари марди бедин нигунсор кард.

Кисро ба овехтани Маздак қонеъ нашуда, боз ба ҷасади
бечони вайаз камон тирҳо парронд...

Аз нигоранда:

«Пайғамбар»-и коммунизми ҳаёли Маздак ва аввалин
пайравони ӯро шоҳ, феодалиҳои дунёвию рӯхонӣ ҳамин тавр қир
карданд. Куштори ваҳшиёнаи маздакиён нахустин «корна-
моии» шоҳаншоҳи ояндаи Эрон Кисро буд, ки баъди бар тахт
нишастанаш ба худ номи Анӯширвон (Нӯширвон) гирифт ва
сониян анъанаи шоҳпарастии феодали ба номи ӯ сифати
«одил»-ро ҷаспонд. Асли номи ӯ Хусрав буд, арабҳо Хусравро
Кисро карданд. Қатли оми маздакиён дар соли 528 ё 529
милодӣ воқеъ гардид. Фирдавсӣ агарчи Маздакро бедин
мехонад ва «Ту гар бохушӣ, роҳи Маздак мағир» мегӯяд, вале
аз оҳангу тарзи баёни шоир маълум шуда меистад, ки ӯ ба
Маздаку ҷунбиши вай назари нек дорад, ҷунончи ӯ пешвои
ҷунбишро «Сухангӯю бодонишу рою ком», «Гаронмоя мардеву
донишфурӯш» меномад «донишфурӯш» ба маънии паҳнкунан-
даи дониш аст; ба гумон Маздак пеш аз вазирии худ устод –
муаллими мактаб ё ки «мударрис» будааст. ӯро бедин хондану
«бохушон»-ро аз рафтани ба роҳи ӯ манъ кардани шоир барои
худро аз тухмати «маздакигӣ» эмин гардонидан аст, зеро агар
вай ин тавр намекард, ҳудашро монанди Маздак ба дор мека-
шиданд. Маздакиҳо ё дигар ҷараёнҳои иҷтимоии дар либоси
мазҳаб зухуркунанда, ки таълими Маздак дар онҳо таъсире
дошт, дар замони Фирдавсӣ ҳам вучуд доштанд; дарборҳо,
феодалиҳо, арбоби дини расмӣ онро сахт таъқиб ва сарқубӣ
менабуданд. Хуррамдинон, ки дар асрҳои миёна баробарии

мардумон ба дорой ва умумияти молу мулкро таблиғ мекарданд, пайравони Хуррам – зани Маздак буданд, ки пас аз кушта шудани шавҳараш кори ӯро давом додани шуд.

Аммо ба Маздак нисбат додани таълими «дар миён ниҳодани зан», яъне инкори никоҳу оила бешубҳа тухмат, тухмати душманони ӯ буд. Таърих бо дасти душманони ӯ навишта мешуд; дар номаи бостонии мансур, таърихи шоҳони Эрон, ки Фирдавсӣ онро ба риштаи назм кашид, тухмат дар ҳаққи Маздак сабт шуда буд, ва шоир наметавонист маолу мавзӯи ривоятҳои он номаро тағйир диҳад, вай онҳоро дар дастони худ «хोलисона» ба назм нақл кард. Дар таблиғоти маздакиёни баъдина (дар асрҳои миёна) ва дар хуррамдинҳо ҳеҷ як фикри «дар миён ниҳодани зан» нест. Бояд гуфт, ки мо мисоли тухмати дар боло зикрфтаро аз тарафи куҳнапарастҳо, реаксионерҳо, душманони ҳар як роҳу равиши нави прогрессивӣ дар замони худамон ҳам дидем. Вакте ки дар республикаҳои Осиёи Миёна колхозсозӣ сар шуд, боёну рӯҳониён бо истифода аз ақибмондагӣ нодонии оммаи деҳқонони асрҳо дар зулму истисмору ҷаҳолат зиста, ба онҳо талқин мекарданд, ки колхоз занонро ҳам «умумӣ» мегардонад. Онҳо бо чунин тухматҳои чиркин деҳқононро аз ташкили хоҷагӣҳои коллективӣ боздоштани, аз колхоз тарсондани мешуданд.

ДОСТОНИ БАҲРОМИ ЧҶУБИНА

Воқеаҳои таърихӣ дар ин дoston инъикосффта дар соли 589 милодӣ рӯй додаанд. Империяи шоҳаншоҳони сосонии Эрон дар асари зиддиятҳои дохилӣ рӯ ба сустӣ оварда буд. Вай дар Ғарб побанди ҷанги дуру дарозе бо Рум (Византия) буд, аз ин ҳолат туркон ва ҳазарҳо истифода бурда, дар шимол ба Арманистон ва Озарбойҷон, ки вилоятҳои канории империя буданд, ҳучум оварданд. Дар айни вақт аз ҷониби шарқ сарвари туркони ғарбӣ Янг Соухтегин (дар «Шоҳнома» Совашоҳ, тағии шоҳаншоҳ Ҳурмузд) бо лашкари азим ва филони ҷангӣ ба Эрон юриш сар кард. Аз биёбонҳои Арабистон ду шайхи араб ба ҳудуди Эрон тохта, то рӯди Фурот ҳамаро ғорат карданд. Аз ҳама хавфноктар Совашоҳ буд. Ҳокими туркони ғарбӣ муттафики Рум буда, ҳар ду бо мувофиқат амал мекарданд.

Чун душманон, ба қавли муаррихи қадим Табарӣ «ба Эрон ҳамчун зеҳ камон, ки ба сари тир мепечад, печиданд», дар мамлакат воҳима барҳост.

Шоҳаншоҳ Хурмузд барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ чандин ҳазор аъёну ашрофро, ки аз ғанимати ҷангҳои пешина ва ғорати кишварҳову халқҳои зеридастшуда сарватманд гашта, нуфуз ва иқтидор пайдо карда буданду бар ҳудашон фармонфармоии мутлақи шоҳаншоҳро намехостанд, инчунин соҳиби дин ва ирфон – мубадон ва дабиронро, ки низ аз истибдоди мутлақии шоҳ безор буданд, кушта буд, бинобар ин вай ба вафодории ин табақаҳо эътимод надошт. Хурмузд ба дафъи сипоҳи туркони ғарбӣ сипоҳдори дараҷаи дувум ва аммо содиқ – ҳокими вилояти дурдаст Баҳроми Чӯбинаро фиристод.

Бояд гуфт, ки вачҳи муҳимми иқтисодии ҷанги туркону румӣён бо давлати Эрон – абрешим буд; абрешим он вақтҳо аз ҳар чӣ гаранбаҳотар ва чун тилло сарвати асосӣ ҳисоб меёфт; хонҳо ва аъёну ашрофи турк абрешими аз Чин (Хитой) гирифтаашонро ба воситаи бозаргонони суғдӣ ба Рум бурда мефурушонданд ва ба ин тариқ тавонгар мешуданд. Роҳ ба Рум аз болои Эрон мегузашт, вале чун Эрон бо Рум солҳои дароз дар ҳолати ҷанг буд, бозаргононро аз ҳудуди худ намегузаронд; дар Туркистон ва Суғд абрешими фаровоне ҷамъ шуда, бе тичорат ҳобида буд. Аз тарафи дигар Рум ҳам муҳтоҷи абрешим буд – вай ба бадали абрешим дар кишварҳои Аврупо ҳама чиз ва ҳатто лашкар меҳарид. Ин аст, ки ба шикастани «садди эронӣ» ва кушодани роҳи савдо байни Туркистон ва Рум ҳар ду тараф манфиатдор буданд.

Фирдавсӣ достони Баҳроми Чӯбинаро тақрибан дар байни солҳои 1000 – 1010, яъне ҷаҳор аср пас аз воқеаҳои соли 589 милодӣ навишт. Сарфи назар аз нуктаҳои афсонавӣ ва нимафсонавие, ки то замони Фирдавсӣ ба қиссаи Баҳроми Чӯбина омезиш ёфта буданду дар «Шоҳнома» ҳам манзум карда шудаанд, шоири бузург вақоеи таърихро асосан дурусту рост баён мекунад.

ИМТИҲОНИ ВАЛИАХД

Нӯширавон дар пиронсолӣ хост яке аз писаронашро валиахд кунад. Раъяш ба шоҳзода Ҳурмузд қарор гирифт. Фармуд, ки нахуст мубадон фаҳму фаросати ўро бисанҷанд.

Мубадон дар боргоҳ ба ҳузури шоҳ анҷуман карда шоҳзодаро даъват намуданд. Бузурчмехри донишманд аз номи мубадон ба пурсиш сар кард:

– Эй шоҳзодаи некаhtar, он чист, ки чон ва хирадро равшан мекунад?

– Дониш, – ҷавоб дод Ҳурмузд.

– Он, ки тан аз вай беш аз ҳар чӣ баҳра мебарад, чист?

– Бурдборӣ¹.

– Аз сифатҳои судманд кадомро бештар меписандӣ?

– Ҳаёро.

– Чист он, ки мартабаи мардро баланд мекунад?

– Беозорӣ ва додгарӣ².

– Аз фарзандон кадомин назди падар арҷмандтар аст?

– Он ки ба падар меҳрубонтар аст.

– Ҳоли кадом кас раҳмангезтар аст?

– Ҳоли бузурге, ки бандаи марди носазое³ шудааст.

– Сазовори сарзанишу маломат кист?

– Он ки ба мардуми носипос⁴ неки мекунад.

– Дар дунё аз кучо гурехтан беҳтар аст?

– Аз кишваре, ки подшоҳаш бедодгар бошад.

– Одамӣ дар зиндагӣ ба чӣ бояд аз ҳар чӣ бештар шодӣ кунад?

– Ба бародар ё дӯсти дилором.

– Замоне, ки онро бояд ситоиш кунем, кадом аст?

– Замоне ки бадгумонӣ ва бадгумон гум шуда бошанд.

– Аз дӯстон кадом қадрноктар аст?

– Оне ки ёр аст, ки ёрӣ мекунад.

– Дар ҷаҳон кӣ бисёртар дӯстон дорад?

¹. **Бурдбор** – сабр, тоқат.

². **Додгарӣ** – адолат.

³. **Носазо** – паст, нолоиқ.

⁴. **Носипос** – ношукр.

– Он ки фурӯтантару ¹ босаховаттар аст.
 – Кӣ бисёртар душман дорад?
 Он ки забонаш ба бад гуфтан густох аст.
 – Душвору ба дил пурозор чист?
 – Ҳамнишини бадгӯву бадсоз.
 – Гувоҳи ростгӯтарин кадом аст?
 – Озмоиш .
 – Зиёнкортари зудгузару пушаймониовар чист?
 – Ҳавою ҳавас, ки бар дил ғолиб шудааст.
 – Чизи гирдгардоне, ки сар аз пояш намениноӣ, чист?
 – Дӯсти нодони беқавли хулҳулимазҳаб.
 – Ситамгори бешарму ҳаё кист?
 – Дуруғгӯй.
 – Табоҳӣ ба дунё аз гуфтори кист?
 – Аз гуфтори суханчини дурӯя.
 – Айбе, ки пас аз пушаймонӣ айбтар мешавад, кадом аст?
 – Лофу газоф аст, ки гӯянда гоҳо аз он пушаймон мешавад
 ва аммо ҳамин ки даҳон ба гуфтор боз кард, боз онро пеш
 меоварад.

ГУФТОР ВА КИРДОР

Собит шуд, ки шоҳзода хирадманд аст. Шоҳ ва мубадон ба вай офарин хонданд ва падараш ўро валиаҳд кард.

Чанде гузашт, Нӯширавон мурд ва Ҳурмузд бар тахт нишаст. Подшоҳ, ки шуд, хӯи бад пеш овард. Ба хунрезӣ пардохта вазирону дабирони падараш ва боз бисёр мубадону донишмандон ва далерону кордонони бегуноҳро кушт. Аз зиндаҳо ононе, ки ҷавобҳои Ҳурмуздро ба пурсишҳои Бузурҷ-мехр медонистанду аз вай умеди додгустарӣ ва некукорӣ доштанд, навмед гаштанд, тарсиданд, пинҳон шуданд, гурехтанд. Дар натиҷа дар мамлакат ҳарҷу марҷ рӯй дод, нофармонии ошқору ниҳон сар зад, шӯру ошӯб бархост. Пояи салтанати Ҳурмузд суст шудан гирифт.

Ин ҳол аз душманони беруна пинҳон намонд, онҳо аз ҳар ҷониб ба Эронзамин тохтанд. Аз Шарқ шоҳи туркон Сова, аз Ғарб лашкари Рум, аз Шимол хазарҳо, аз биёбони Арабистон

¹. **Фурӯтан** — хоксор

Аббос ва Амру ном ду амири араб ҳучум оварданд. Хавфнок-
тарин таҷовузкорон Совашоҳ буд, ки бо чорсад ҳазор лашкар
ва ҳазору дусад фили чангӣ аз роҳи Ҳирот зер карда меомад.
Лашкарҳои сарҳадии Эрон торумор, марзбонон бедасту по,
шоҳ Ҳурмузд саросемаву саргум шуда буданд. Шоҳ:

Пушаймон шуд аз куштани мубадон,
Зи даргоҳ гум гаштани бихрадон.
Надид ӯ ҳаме мардуми ройзан¹,
Бупечид Ҳурмузд бар хештан.

Вай мардумони номдорро ба дарбор хонда, бо онҳо машва-
рат кард, ки чора чист ва чӣ бояд кард. Ҳар навъ суханҳо гуфта
ва ҳар гуна андешаҳо ронда шуданд. Номдорон гуфтанд:

– Эй шоҳ, ту аз оину дин баргашта, мубадон, дабирони
худо куштӣ ва акнун маслиҳати корро аз мо мепурсӣ, мо зери-
дастон чӣ медонем? Ҳамаи мо баробари як мубад нестем. Ту
шоҳи хирадманд, ки бошӣ:

Барандеш, то чораи кор чист,
Бару буми² моро ниғаҳдор кист.

Ягона мубади зинда монда, ки вазири шоҳ буд, чунин мас-
лиҳат дод:

– Ба румиён вилоятҳои пештар ишғолшударо баргардонда,
бо онҳо сулҳмебандем; арабҳои ба ҳудуди Эрон тохтаро несту
нобуд мекунем; ҳазарҳо аз нобуд шудани моли ғораткардашон
тарсида, бо сипоҳи мо ҷанг намекунанд ва мегурезанд. Хатари
калон фақат аз Совашоҳ аст:

Зи роҳи Хуросон бувад ранҷи мо,
Ки вайрон кунад лашкару ганҷи мо.
Чу турк андаромад зи Ҷайхун ба ҷанг,
Набояд бад-ин кор кардан диранг.

Ҳурмузд пурсид:

¹. **Ройзан** – боандеша, ботадбир.

². **Бару бум** – сарзамин, диёр, ватан.

– Бо Совашоҳ чӣ кор кунем?

Мубад гуфт:

– Лашкар бисоз ва ба ҷанги ӯ бархез, ки сарафрозии подшоҳ бо лашкар аст.

Шоҳ фармуд, рӯйхати сипоҳиёро оварданд – сипоҳ аз савору пиёда сад ҳазор баромад.

– Бо ин лашкар, – гуфт мубад, – метавонем роҳро бар Совашоҳ бандем, барои ин фақат шоҳаншоҳ бояд, ки қачиву костихоро барҳам занад, ҷӯи ростӣ ва одамгарӣ бошад, зеридастонро аз балоҳои ба сарашон омада бираҳонад.

«Қачӣ ва қостӣ» гуфтани мубади хушманд ва нотарс киноя аз қачдиливу бадғумонии шоҳ, аз ҳабсу қатли одамони бегуноҳ буд, донишманд аз ин бадхулқиву бадқирдорӣ даст кашидани шоҳ, ба росткориву адолат рӯ овардани ӯро талаб мекард.

Ҳурмузд агарчи аз кинояи талхи вазир дарунакӣ ҳашм гирифт, лекин ночор маслиҳати хирадмандонаи ӯро пазируфт, якчанд шаҳру қалъаҳои румиёро, ки шоҳони Эрон забт карда буданд, ба қайсар баргардонида бо вай сулҳ баст; ба Арманистону Озарбойҷон бо сардорӣи Хурроди Барзин лашкар фирис-тода, ҳазарҳои ба он диёр тохтаро парешон сохт ва гурезонд; арабонро ҳам бо фиристодани озуқа «роӣ» карда аз Ирок баргардонд.

Акнун фақат Совашоҳ монда буд. Ҳурмузд саркардаи далер ва кордонеро мечуст, ки дар садоқати ӯ ба шоҳ ҷойи шак набошад, то ки ӯро солори лашкар карда ба ҷанги Совашоҳ фиристад.

Шоҳ ғуломи зираке дошт, Настӯҳ ном, ба шоҳ гуфт:

– Падари ман Меҳронситод марди хирадмандест, ки ин замон дар деҳаи дур ғӯшанишин шуда «Занд»-у «Авесто» меҳонад, дар ин наздикӣ ба диданаш рафта будам, ба вай аз тохтани Совашоҳ ба Эрон сухан гуфтам, падарам гуфт: – «Розӣ ниҳоне ҳаст, ки ман медонам, ва агар шоҳ пурсад, меғӯям».

Шоҳ фавран номдореро назди Меҳронситод фиристод, то ӯро зуд ба даргоҳ овард.

РОЗИ МЕХРОНСИТОД

Чун пирамард омад, шоҳ аз вай он розро пурсид. Меҳронситод чунин гуфт:

– Эй шаҳрёр, он гоҳ ки падарат духтари хоқони Чинро ба занӣ хост, ба хостгорӣ бо ҳамроҳии саду шаст мард ман ҳам рафта будам. Хоқон аз ситорашиносон толеи духтарашро чӯё шуд, онҳо толашро чунин диданд, ки аз вай ва шоҳи Эрон писаре зода мешавад:

Сияхчашму пурхашму нобурдбор,
Падар бугзарад, ӯ шавад шаҳрёр.

Дар замони подшоҳии ӯ шоҳи машриқ бо сипоҳи бузурге омада Эрон ва Яманро мегирад, шоҳи Эрон аз вай ба тарсу бим меафтад, он гоҳ яке аз ғуломонаш, ки:

Ба боло дарозу ба андом хушк,
Ба гирди сараш чаъдмӯе¹ чу мушк.
Қавӣ устухонҳову бинӣ бузург,
Сияхчурдаву тундгӯву сутург

мебошад ва лақабаш Чӯбина аст, бо андак лашкар шоҳи машриқро ногаҳон шикаст дода, ҳамаи сипоҳи ўро торумор мекунад. Ту аз кишварат ҳамин мардро бичўй.

Меҳронситод инро гуфта ҷон супурд. Шоҳ аз вай ва аз суҳанонаш дар ҳайрат монда, фармуд он мардро аз рӯйи нишонаҳояш, ки пирамард баршумурд, ҷустуҷӯ кунанд. Яке аз чокарони шоҳ, Зодфаррух ном, гуфт, ки аз рӯйи ин нишонаҳо он мард Баҳром писари Гуштосп аст, саворе сарафроз, марзбони вилояти сарҳадии Бардаъ ва Ардабил.

Ҳурмузд дарҳол савореро сӯйи Ардабил давонда фармуд, ки Баҳромро танҳо бесипоҳ ба даргоҳ биёрад.

¹. Чаъдмӯй – мӯйи чингила.

БАҲРОМ ДАР НАЗДИ ШОҲ

Марде миёнсоли қаддарози хушкбадан, калонҷуссаи қави-устухон, сиёҳҷурда, мӯйсари чун мушк сиёҳаш чингила, дар пешгоҳи Ҳурмузд ҳозир шуд. Вай Баҳроми Чӯбина буд. Шох ўро навохт ва дар паҳлуи тахташ ба курсӣ нишонда ба пурсиш даромад:

– Бо Совашоҳ оштӣ кунам ё бичангам?

– Агар вай чангидан хоҳад, оштӣ хоستان ҳазимат аст, ки бадхоҳро далер мекунад, – ҷавоб дод Баҳром. – Вақти разм базм кардан фармонбари душман шудан аст.

– Агар ман аз ҷо начунбам, Совашоҳ диранг хоҳад кард?

– Агар бадхоҳ аз дод сар печад, ба фол беҳтар аст; бедод ба дод пойдорӣ карда наметавонад. Оташу об бо ҳам намесозанд. Ту бо душмани бадкирдор разм бичӯй. Агар дигаргуна рафтор кунӣ, сипеҳри гардон ба ҷойи ту шоҳи навро менишонад. Мечангем:

Чу неру ба бозуи хеш оварем,
Ҳунар ҳар чӣ дорем, пеш оварем

ва он гоҳ моро на ба даргоҳи Яздон гуноҳ хоҳад буд ва на пеши бузургон шармсорӣ. Агар аз чанг сар тобед, душмани айбҷӯ чӣ хоҳад гуфт? Моро тарсуи беҳиммат хоҳад хонд. Ҳар чӣ қадар сипоҳу камону теғу кӯпол, ки дорем, ҳамаро ба қор медарорему мечангем, он гоҳ агар пирӯзӣ наёбем, дил аз неқбахтӣ канда ба фармони душман мешавем.

Ҳурмузд аз суҳанони Баҳром дилаш таскин ёфт, лекин атрофиёни ӯ дилхун шуданд ва чун аз даргоҳ берун омаданд, Баҳромро сарзаниш карданд, ки: – Бисёр далерӣ макун! Лашкари Совашоҳ аз мӯру пашша афзунтар аст. Акнун ту бо он гуфторе, ки дар пеши шоҳ рондӣ, бояд худат солори лашкар шавӣ.

– Агар шоҳ фармон диҳад, ман ҳозирам, – гуфт Баҳром.

Меҳтарон ин суҳани ўро аз худашон даҳчанд афзуда ба шоҳ расонида буданд, ки шоҳ дарҳол Баҳромро сипаҳсолор кард.

ЛАШКАР ОРОСТАНИ БАҲРОМ

Сипоҳ дар пеши сипаҳсолор саф кашид. Чӯбина аз вай дувоздаҳ ҳазор савори зирехдору баргустувондорро яккачин карда ба рӯйхат даровард. Ҳамаи саворон чилсолагон буданд, солор сарбозони синнашон аз чихил кам ё бешро рад кард.

Ҳурмузд ба ин кори Баҳроми Чӯбина тааҷҷуб карда, аз вай пурсид:

– Шундаӣ, ки рӯзи чанг аз бисёриилашқари Совашоҳ замину замон меларзад? Пас чаро аз лашкар фақат дувоздаҳ ҳазор баргузидӣ? Ин шумора лашкар бо лашқари бешумори душман чӣ гуна мечангад? Ҳам ба ҷойи ҷавонони шамшерзан чаро чилсолаҳоро гирифтӣ?

Баҳром ба вай ҷавоб дод:

Ки чун бахти пирӯз ёвар бувад,
Раво буд, агар ёр камтар бувад.

Достонҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки, – гуфт боз Баҳром, – Рустам ба чанги Ҳомоварон барои аз банд ҳалос кардани Кайковус ба муқобили лашқари бекаронаи душман фақат дувоздаҳ ҳазор сипоҳ бурд ва пирӯз шуд. Гударзи Кашводагон ба кини Сиёвуш бо дувоздаҳ ҳазор лашкар рафт ва зафар ёфт. Исфандёр бо дувоздаҳ ҳазор сипоҳ қалъаву лашқари Арҷоспро зеру забар кард. Аз ин зиёд лашкар ба чанг бурдан салоҳ нест:

Сипаҳбуд¹, ки лашкар фузун аз шумор
Ба чанг оварад, печад аз корзор.

Дигар пурсидӣ, ки, – чаро ман ба ҷойи ҷавонон чилсолаҳоро ихтиёр кардам. Чилсола ботаҷриба аст ва мардонагӣ дар вай бештар. Қадри нону намакро медонад. Аз таънаи бадгӯён, аз нангу бадномӣ метарсад. Зану фарзанд, хонавода дорад, ки аз баҳри онҳо ҷонашро дарег намедорад. Ҷавон ба чиз фирефта мешавад; сабру тоқаташ кам; зану фарзанд, замину кишт надорад, ки барои онҳо фидокорӣ намояд; арзандаро аз беарзиш фарқ намекунад. Чун бидуни

¹. Сипаҳбуд – сипаҳсолор, сарлашкар.

таҷриба кас хирад намеёбад, чавон аслу мояи корҳоро намебинад, агар дар чанг пирӯз гардад, аз шодӣ худашро гум мекунад, ва агар ба танаш андак осебе расад, ба душман пушт менамояд.

Гуфтори Баҳром ба Ҳурмузд писанд омад.

Лашкари яккачини чилсолагон ба шоҳ манзур карда шуд. Шоҳ ба Баҳром байрақи чангии Рустами Золро, ки сурати аждаҳо дошт, супурд ва гуфт:

Гумонам, ки ту Рустами дигарӣ
Ба мардиву гурдиву фармонбарӣ.

Сарлашкар ба сари гурӯҳи пешгарди сипоҳ Ялонсина ном паҳлавони корозмударо гузошт ва фармуд, ки вай рӯзи набард дар сафи пеш асп гардонда, чанговаронро ба чанг далер ва рӯҳбаланд намояд. Пушти сипоҳро ба Нардогушасп супурд, ин диловар мебоист маймана ва майсара – боли рост ва боли чапи лашкарро барҷо нигоҳ дошта ва бору бунаи онро саришта мекард.

Пас Баҳроми Чӯбина ба сипоҳ чунин хитоб кард:

– Эй номдорони равшанравон! Гоҳи сафару чанг ба мардумон бадӣ накунад, озору зиён нарасонед. Шабонгоҳ чун хурӯши карнайҳоро шунидед, якбора аз ҷой чунбеду бо ғавғову ҳаёҳу ба пеш асп афканед.

Шоҳ аз кордории Чӯбина хушнуд гашта барои ӯ дари ганҷҳои зару сим ва анборҳои аслиҳаро боз кард, галаҳои аспони бодпоро аз дашт оваронда ба ихтиёри ӯ вогузошт.

Он гоҳ лашкар дар зери байрақи аждаҳопайкари таҳамтанӣ ба чанги зидди таҷовузкорон раҳсипор гардид.

Чун аз пойтахт – шаҳри Тайсафун баромаданд, чунон шуд, ки дар дашт чашми Баҳроми Чӯбина ба косаи саре афтод, вай дар ҳоли тохти асп он косаи сарро ба нӯги найза гирифта ба дур ҳаво дод ва гуфт:

– Ман сари Совашоҳро бурида ҳамин тавр ба пеши сипоҳаш меафканам.

Ҷосуси пинҳонии шоҳ, ки дар лашкар буд, ин ҳодисаро ба шоҳ хабар дод, шоҳи бадгумон аз ин кори Баҳром фоли бад гирифт: – «Ба ҷойи ин ки Совашоҳро баста ба назди шоханшоҳ мебарам гӯяд, сари ӯро мебурам гуфтааст! – меандешид

Хурмузд. – Баҳром саркаш ва бадхӯй аст, бо ман ҳам ба дуруштии сухан гуфт. Вай бо ин дуруштиву хӯйи бадаш, агар бар Совашоҳ зафар ёбад, ба ман нофармонӣ хоҳад кард ва ҳатто ба васвасаи шоҳ шудан афтад ҳам, аҷаб нест».

Хурмузд бо ин ҳаёлу гумон шаб хобаш набурд ва бархоста аз навкаронаш якеро аз пушти Баҳром давонд то ба ӯ гӯяд: – «Имшаб дар он ҷое, ки ҳаст, биисту лашкарро ақиб гардон ва зуд ба наздам биё, ки аз панд сухане ба ёдам омад, меҳоҳам дар хилват ба ту гӯям».

Навкар фармони шоҳро ба Баҳром расонд. Сипаҳсолор чунин ҷавоб дод:

– Ба шоҳ аз забони ман бигӯ: – «Лашкарро аз роҳ намегардонанд, аз роҳ баргаштани сипоҳ ба фол бад аст, ба душман қувват медиҳад. Пирӯз ки шудам, ба наздат меоям ва кишвару лашкаратро гавҳарафшон мекунам».

Вай лашкарро ба юришу шабона ронд. То Хузистон рафтанд, аз сипоҳиён ба касе аз мардумони шаҳру деҳоти сари роҳ зиён нарасид. Дар Хузистон зане ҷуволи коҳро барои фуруш ба лашкаргоҳ овард, саворе коҳро бо ҷуволаш бардошт ва баҳояшро надод, занак ба Баҳром шикоят кард, Баҳром фармуд – он сарбозро ёфта ба наздаш оварданд.

– Коҳи бевазанеро ба ғорат бурдӣ? Аз ин бадтар гуноҳе нест! – гуфт сарлашкар ва сарбозро бо шамшер аз миёнаш ду ним кард ва ба сипоҳиён нишон дода хурӯшид, ки: – Эй ҷанговарон! Ҳар кӣ пари коҳе аз мардумон ба муфт ситонад, сазояш ин аст! Ҳар чӣ ки харед, баҳояшро диҳед!

Сипас вай лашкарро ба роҳи Хуросон ронд.

ҲИЛАИ ХУРМУЗД

Дар пушти лашкари ба ҷанг рафта Хурмузд низ осуда нанишаст. Вай агарчи аз гуфтору рафтори Баҳроми Ҷӯбина хотираш як қадар таскин ёфта буд, аммо ҳамин, ки аз бисёрии лашкари Совашоҳ меандешид, тарсу ҳарос бар вай ғалаба мекард ва дилаш ба тақову меафтод.

Шабе аз шабҳо вай аз меҳтарон Хурроди Барзини вазирро ба наздаш хонда гуфт:

– Ба назди Совашоҳ меравӣ, нома ва ҳадяҳои маро мебарӣ. Сари роҳ Баҳромро мебинӣ ва мегӯӣ, ки ман ба василаи номаи

пандомез ва ҳадяҳо Соваро фирефта, ба доми ту меоварам. Дар қароргоҳи Совашоҳ лашкарашро бубин, ки чӣ гуна ва чанд аст, сипоҳдорон ва паҳлавононаш киҳоанд.

Хурроди Барзин бо номаву ҳадяҳои шоҳ равон шуд. Сари роҳ бо Баҳром воҳӯрда ўро аз рози шоҳ огоҳ кард ва аз вай гузашта ба қароргоҳи душман расид.

Рӯзе чанд Совашоҳро ба лофу газоф ва бо хабарҳои рости дурӯғи Эрону дарбори шоҳ андармон карда, ба Баҳроми Чӯбина имкон дод, ки пештар биёяд, Чӯбина ба наздикии Ҳирот расида дар марғзорҳо чодир зад.

Талояи Совашоҳ сипоҳи Баҳромро дида, ба Сова хабар дода буд, ки шоҳ фиристодаи Хурмуздро аз чодираш оваронда ба тундӣ итоб кард, ки:

– Эй фиребгар, ту аз ҷониби Хурмузшоҳ омадӣ, ки ба ман дом гузорӣ? Лашкари эронӣро овардаӣ, ки акнун дар марғзори Ҳирот чодир задааст!

Хурроди Барзин худро набохт ва гуфт:

– Агар дар пеши сипоҳи ту андак сипоҳе пайдо шуда бошад, ту аз ин ба зиштӣ гумон мабар, вай ягон марзбони роҳгузар будагист ё эҳтимол саркардае аз лашкари Хурмузшоҳ сӯйи ту барои таслим шудану амон хостан омада, ё ки шояд қорвони бозаргоне бо дастаи муҳофизони худ дар он ҷо манзил карда бошад. Охир, кадом сипоҳдор ҷуръат карда бар зидди лашкари беканораву пилони ҷангии ту меояд?

Совашоҳ ба сухани ӯ бовар карда осудахотир шуд. Хурроди Барзин дар шаби торик аз чодираш баромада гурехт.

Совашоҳ шабона писараш Фағфурро бо як даста сарбоз сӯйи Ҳирот фиристод, то бидонад, ки сипоҳиёни кӣ ва ҷаро дар он ҷо чодир задаанд.

Шоҳзода ба наздики қароргоҳи Баҳром расида савореро барои аз он сипоҳ хабар овардан пештар фиристод. Савор асп тозонда рафт ва сӯйи лашкари Баҳром овоз дод, ки:

– Солори шумо кист? Шоҳзода Фағфур ўро дидан меҷӯяд!

Баҳроми Чӯбина байрақи рахшон ба даст аз чодир баромад.

Фағфур аспи арақшорашро сӯйи ӯ ҷаҳонда якбора суолборонаш кард:

– Ту кистӣ? Аз кучо меойӣ? Ҷаро дар ин ҷо истодаӣ? Ё магар дар Порс одам куштиву аз ҳашми шоҳ гурехтӣ?

Баҳром гуфт:

– Ҳаргиз мабод, ки ба шоҳи худ бадӣ кунам. Сипаҳсолор Баҳроми Чӯбина ҳастам, бо фармони шаҳаншоҳ аз Тайсафун ба разми лашкари Совашоҳ омадам.

ГУФТУГӢ БО СОВАШОҲ

Фағфур зуд баргашт ва дидаву шунидаашро ба падараш баён кард.

Сова Хурроди Барзинро талабид, гуфтанд, ки вай гурехтааст...

Совашоҳ зуд яке марди куҳансоли обрӯмандро ба назди Баҳром фиристода фармуд, ки ба вай аз забони шоҳ чунин гӯяд: – «Ҳурмуздшоҳ магар марги туро меҳост», ки:

Ба чанге фиристод назди касе,
Ки ҳамто надорад ба гетӣ басте.
Туро гуфт: – «Рав, роҳ бар вай бигир!»
Шунидӣ ту гуфтори дилнопазир.
Агар кӯҳ пеши ман ояд ба роҳ,
Зи пой андарорам ба пилу сипоҳ!

Баҳром ин суҳанони Соваро аз забони фиристодаи ӯ шунида ҷавоби кӯтоҳе дод:

– Шоҳаншоҳ Ҳурмузд агар аз марги ман хушнуд мешуда бошад, ман ба мурдан розиам.

Фиристода баргашта посухи Чӯбинаро ба Совашоҳ расонд. Сова ӯро боз пас фиристод, то ба ӯ гӯяд: – «Ба фармонбарӣ назди ман оӣ, ҳар хоҳишу орзуе, ки дошта боӣ ба ҷо меорам».

Баҳром ба вай чунин ҷавоб фиристод: – «Агар бо шаҳрӯри ман ошӣ кунӣ, туро дар ин диёр меҳмон мекунам ва ҳар ҷӣ фармой ба ҷо меорам, ба сипоҳат симу зар, ба сипоҳдоронат кулоҳу камар мебахшам; ба шоҳ кас мефиристам, то ки ба ними роҳ омада туро пешвоз гирад; лекин агар ба чанг омада боӣ, ба чанги наҳанг омадай; аз дашти Ҳирот чунон бармегардӣ, ки ҳар меҳтар ба ҳоли ту хоҳад гирист; туро дар пеш ҷоҳ ва дар пушт боду борон хоҳад буд».

Совашоҳ аз фиристода ин суҳанони Баҳромро шунида саҳт барошuft ва ҷавоб фиристод, ки: – «Ҳар кӣ бо ту чангаду туро

кушад, обрӯ намегирад, зеро ту чокари подшоҳе мебошӣ, ки ӯ чокари ман аст. Аммо агар амон хоҳӣ, туро мақоми баланд ва молу дунё медиҳам ва лашкаратро бо ҳадяву бахшишҳо хушнуд мекунам».

Баҳром ба ин суҳанони газандаи Совашоҳ чунин посух дод: – «Шоҳаншоҳи ман аз баробар шудан бо чун ту шоҳи фурӯмоӣ ор карда, ба ҷанги ту маро, ки чокараш ҳастам, фиристод. Лекин ман аз хурдсолӣ дар байни сипоҳ буда ва размоварӣ омӯхтаам, то ки хонадони Совашоҳро аз бун барканаму сарашро ба шоҳ фириستم ва ҳатто ба нӯги найза ҳам нагирам, зеро вай ба ин намеарзад. Агар ту аз мани «зинҳорӣ»⁴⁰ нанг дорӣ, пас маро ҷуз ба рӯзи ҷанг нахоҳӣ дид ва дидори аждаҳои дирафшам марги туст».

РАЗМ

Суҳан тамом шуд ва ҷанг ногузир гашт. Совашоҳ лашкари фаровони худро бо пилони ҷангӣ сӯи Ҳирот ронд.

Сипоҳи Баҳроми Чӯбина низ ба разм саф орошт. Пушти сипоҳи ӯ ба шахристони Ҳирот тақя мекард, лекин ҷойи лашкари Совашоҳ дарае буд, се тарафаш кӯҳсор, ки барои саф оростан танг мекард. Сова аз ҷангидан дар ҳамин ҷойи танг чора надошт. Вай аз лашкари бузурги худ танҳо саду бист ҳазорро дар размгоҳ ҷой дода тавонист чил ҳазор боли рост, чил ҳазор боли чап ва чил ҳазор пушти сипоҳ. Боқӣ ҷандин даҳ ҳазор лашкар бекор истод. Ба болокории ин, пилон, ки ба пеш бароварда шуда буданд, чун девор роҳро ба лашкари худӣ бастанд. Совашоҳ аз ин ҳолат бимнок ва ошуфтаҳол буд, вай талоии худро дашном меод, ки аз пайдо шудани сипоҳи эронӣ беҳабар монд ва онҳо ногаҳон омада Ҳиротро ишғол карданду турконро ба ҷангидан дар ҷойи танг водоштанд. Сова боз ба назди Баҳром кас фиристода, дари гуфтугузоро боз кард, ӯро гоҳ панд дод, гоҳ таҳдид намуд, гоҳ ваъдаю вайд кард, ки пас аз пирӯзӣ ёфтаниш Баҳромро бар тахти Эрон менишонад, духтарашро ба вай медиҳад ва ғайра ва ҳоказо. Лекин Чӯбина фирефта нашуд, тан надод ва чун кӯҳ барҷо истод.

⁴⁰. Зинҳорӣ – ба маънии тобё, банда (ғулом), чокар.

Вай дар он муддат, ки ба Ҳирот истод, чангро пешбинӣ карда, дар ду бари размгоҳи ояндаи лашкараш аз гил ба баландии даҳ газ девор бароварда буд, то ки аз чанговаронаш касе гурехта натавонад.

Лашкари ҳокон аз лашкари Баҳром сӣ карат зиёд буд, аз мушоҳидаи он сипоҳи азим Хурроди Барзинро, ки гурехта ба назди Баҳром омада буд, воҳима гирифт.

– Дилпурии ту аз чист? – гуфт ӯ ба сипаҳсолор. – Магар намебинӣ, ки дар доми ҳалокат афтодай? Биандешу чони эронӣро бар бод мадеҳ ва ба чони худат ҳам чабр макун.

– Мардумони шаҳри Тӯрон аз мардӣ чизе насиб нашудааст, – ҷавоб дод Чӯбина ба Хуррод, ки зодгоҳаш дар канори баҳр буд, – шумоён аз сари баҳор то поёни тирамоҳ моҳӣ мегиред, ту марди гурзу шамшер нестӣ, олатат шасти моҳигирию пешаат моҳифурӯшист. Саҳар офтоб аз пушти кӯҳ, ки баромад, ман ба ту корзорро нишон медиҳам.

Дабири⁴¹ бузурги шох, ки бо Баҳром буд, ҳамчунин дар тарсу ҳарос афтода буд ва ба ӯ мегуфт:

– Ту ба лашкари душман нигоҳ кун, аз бисёрии он:

На хок аст пайдо, на дарё, на кӯҳ.

Баҳром яке саҳт бар вай хурӯшид ки:

Ту ро аз давоҷ асту қиртос⁴² қор,
Зи лашқар қӣ гуфтат, ки мардум шумор?!

Дабир назди Хурроди Барзин рафт ва гуфт: – «Роҳнамои Баҳром ҷуз дев нест» ва пас ҳар ду пирамард дар ғами ҷон ба қунҷе ҳазида пинҳон шуданд.

Пагоҳӣ ҷанг сар шуд. Баҳроми Чӯбина:

Сипахро биорост, худ барнишаст
Яке гурзи пархошдида ба даст.
Хурӯше баромад зи пеши сипоҳ,
Ки: – «Эй гурздорони зарринқулоҳ!

⁴¹. Дабир – дафтардор, ҳисобдори даромадҳои пулии давлат.

⁴². Қиртос – қоғаз.

Зи лашкар касе, к-ӯ гурезад зи ҷанг,
Агар шер пеш оядаш ё паланг,
Ба Яздон, ки аз тан бибуррам сараш,
Ба оташ бисӯзам тани бебараш!».

Тӯрониён ба боли рости эрониён зарба зада, сафҳои пеши онро шикаст доданд. Баҳром ба қалби тӯрониён ҳамла бурд ва аз он қалбгоҳ дид, ки боли рости сипоҳаш гурезон шудааст, сӯйи он асп барангехт ва:

– Эй беҳимматон! Номуси ҷанговариатон кучо шуд?! – гӯён наъра кашида, се савори гурезонро бо зарби найза сарнагун кард. Дигар гурезаҳо ақиб гаштанду боз ба разм даромаданд.

Чӯбина пешопеши ҷанговаронаш чун шери гурусна бар боли рости тӯрониён асп афканд ва онро барҳам зад; аз он ҷо ба гурӯҳе, ки Совашоҳ дар вай буд, ҳамла бурд, Сова пилонро пеш баровард, Баҳром камонро зех кард, ба пилон фурсат дод, ки наздиктар биёянд ва он гоҳ хартумҳо ва ҷашмҳои ононро нишон гирифта тирпарронӣ сар кард, камондорон ҳам бо фармони вай пилонро саҳт ба тирборон гирифтанд. Пилон аз заҳми хартуму ҷашмҳои бегоҳат ва ҷашмгин шуда қафо гаштанду сипоҳи худиро зер карда рафтанд гирифтанд. Дар ҷойи танг сипоҳро роҳи гурез набуд, бештарини сарбозон дар зерӣ суми хорошикани пилон ё аз ханҷари дандонҳои онон ҳалок гардиданд. Сова гурехта ба тали сабзе, ки дар он наздикӣ воқеъ ва дар болояш тахти заррини ҳоконӣ гузошта шуда буд, баромад ва бар тахт нишаста воҳимаву ҳалокати сипоҳашро мегиду мегирист. Баҳром ва сипоҳи пурғазабу хунрези вай душмани дарҳамафтодаву гурезонро қир карда ба тал наздик шуда буд, ки ҳокон саросема аспӣ самандашро савор шуда роҳи фирор пеш гирифт. Чӯбина каманд ба бозу ва камон ба даст ба тал баромад, нигоҳ кард, Соваи гурезонро дид, ки аспӣ ҳузарбаш дар дашт чун абр метохт. Баҳром ба худ гуфт: – «Парвози тири ман аз тохти саманди ӯ тезтар аст» ва:

Хаданге гузин кард, пайкон ҷу об,
Ниҳода бар ӯ чор парри уқоб.
Бимолид чочикамонро ба даст,
Ба ҷарми гавазн андаровард даст.

Чу чап рост карду хам овард рост¹,
Хуруш аз дами чархи чочӣ² бихост.
Сари Сова омад ба хок-андарун,
Ба зер-андараш чой шуд ҷӯи хун.

Ба ҳамин равиш хоқон кушта ва лашкари таҷовузқораш
торумор гардид.

ПАРМУДА – ХОҚОНИ НАВ

Дар Халлух – пойтахти Тӯрону Чин ба ҷойи Сова писари
калониаш Пармуда бар тахти хоқонӣ нишаст. Пармуда ба
мағлубият тан надода, аз боқимондаи сипоҳи падараш ва аз
саворони нав, ки гирд овард, лашкари садҳазор ороста юриш
сар кард.

Аз Ҷайхун гузашта дар наздикии Балх қарор гирифт.

Аз қароргоҳи ӯ то лашкаргоҳи Баҳроми Ҷӯбина ду фарсанг
буд, боре Пармуда ба сипоҳи Баҳром шабохун зада, боғи
калонеро, ки Баҳром дар вай бо саркардаҳояш ба айшу нӯш
нишаста буд, муҳосира кард. Ҷӯбина тавонист дар ду ҷойи боғ
рахна сохта сипоҳашро аз муҳосира барорад.

Дар ҷанги сахте, ки пас аз он ба амал омад, лашкари
Баҳром, масти зафари пешин бар урдуи Совашоҳ, бо ҳамлаҳои
шадид лашкари Пармударо торумор кард. Хоқон гурехта ба
Овозадиҷ – қалъаи маҳкаму устувор паноҳ бурд.

Ҷӯбина диҷро дар муҳосира гирифта ба Пармуда чунин
паёми пур аз ғурур ва масҳараомез фиристод:

Ки эй меҳтару шоҳи Тӯрону Чин,
Зи гетӣ чаро кардай диҷ гузин?
Куҷо он ҷаҳон ҷустани Совашоҳ,
Куҷо он ҳама ганҷу он дастгоҳ?
Ҳама шаҳри туркон варо бас набуд,
Чу боби⁴³ ту андар ҷаҳон кас набуд.

¹. Яъне пойи чапро рост кард ва ба зонуи рост истод.

². **Чархи чочӣ** – камони чочӣ (аз шаҳри Чоч, ки дар ҷойи Тошканди
ҳозира буд).

⁴³. **Боб** – падар.

Нишастӣ кунун дар диже чун занон,
Пур аз хун ду дастат ба рух-бар занон,
Ту дар боз бикшову зинҳор хоҳ,
Бари шоҳи гетӣ маро ёр хоҳ.

Пармуда ба Баҳром чунин ҷавоб фиристонд: «Ба пирӯзии худ мабол, ки агар ту нав бошӣ, ҷаҳон кӯҳна аст. Кас рози сипеҳри гардонро намедонад, вай имрӯз ба ту рӯй гардонда бошад, фардо метавонад пушт гардонад.

Ҳама тарс аз он, к-ин газоянда даҳр,
Магар заҳр созад аз ин пойзаҳр.
Касеро, ки хун рехтан пеша аст,
Дили душман аз вай пурандеша аст.
Бирезанд хунаш бар он ҳамнишон,
Ки ӯ рехт хуни сари саркашон.

Дигар ин ки аз меҳтар тамасхур хуб нест, тамасхур рӯйи хунару мардонагиро мепӯшонад. Ман ҳам сипоҳу ганҷу дастгоҳ доштам. Падарам ҷаҳондори бузург буд, лекин аз андешаи нодуруст ҷӯи чизе шуд, ки онро набояд мечуст. Ман ба ту таслим намешавам, зеро ту як нафар ғулом ҳастӣ ва ман шоҳ. Аммо агар аз шоҳи ту зинҳор хоҳам, ор нест».

Баҳром ба Ҳурмуздшоҳ нома фиристонда, аз вай барои Пармурда зинҳор хост.

Ҳурмузд ба ҳокон зинҳорнома фиристонд ва ба Баҳром ба воситаи фиристодаи ӯ амр кард, ки Пармурдаро бо сипоҳ ба боргоҳ гуселонад.

Ҳокон номаи шоҳи Эронро гирифта аз қалъа баромаду бо лашкараш ба роҳ равон шуд, ба Баҳром нигоҳ накард. Ин назарногирии ӯ ба Баҳром алам кард ва ӯ аз қафои Пармуда сарбозони худро фиристонд, ки вайро аз роҳ гардонанд. Онҳо мувофиқи фармон Пармурдаро пиёда ҳай карда ба назди сипоҳсолор оварданд.

– Ту сипоҳсолори шоханшоҳро, ки фотеҳи падарат ва худат мебошад, назарат намегирад? – таҳдидомез гуфт Баҳром.

– Ман зинҳорномаи шоҳро гирифтам, – посух дод ҳокон, – акнун ба наздаш меравам:

Магар бо ман ӯ чун бародар шавад,
Бади рӯз бар ман сабуктар шавад.

Акнун ман бо ту кор надорам ва ту ҳам бо ман кордор мабош.

Баҳром аз ин гуфтори Пармуда хашм гирифта, ӯро як тозиёна зад ва фармуд, дасту пояшро баста дар хонаи танге хабсаш карданд.

Хурроди Барзин ин кирдори сипаҳсолорро дида ба дабири бузург гуфт: – «Ин паҳлавон як пари пашша хирад надорад. Душмани бадтаринаш хашми ӯст. Чора нест, бояд ба ҳудаш гӯем».

Пас дуяшон Баҳромро панди сарзанишомез доданд, ки:

– Тезӣ кардӣ ва ранчи заҳмати кашидаатро барбод додӣ: шоҳ ин кирдори туро нахоҳад писандид. Хашму оташинӣ шоистаи сардор нест.

Чӯбина донист, ки кори зиште кардааст. Аз хиҷолат арақ бароварда, чун хишти ба об афтода гардид. Пушаймон шуда ҳокони асирро аз банд раҳо карду ба вай аспи зарринситом ва як шамшери ҳиндӣ бо ниёми заррин фиристод. Ҳам ҳудаш барои узурхоҳӣ ба назди ӯ рафт. Пармуда ба вай ҳеҷ эътино накард, савор шуда ба роҳ афтод, Баҳром ӯро мушояат кард, ҳокон ҳамоно хомӯш ва туршрӯ буд. Ҳангоми хайрбод кардан Чӯбина гуфт:

– Аз ман озурдаӣ? Озурдагиатро ба шоҳ нагӯй.

– Ман аз бадие, ки аз як нафар ғулом дидам, ба шоҳ шикоят карданро ба худ раво намебинам, – гуфт Пармуда, – аммо бе ин ҳам шоҳ аз воқеа огоҳ хоҳад шуд.

Баҳром масали машхурро ба ёд овард:

Ки «тухми бадӣ, то тавонӣ, макор,
Чу корӣ, бадат бар диҳад рӯзгор».

– Ман ба шоҳ нома фиристода, дар нома айби туро пинҳон кардам, – гуфт ӯ ба Пармуда.

– Он гузашт, кори гузашта ба бод рафт, – ҷавоб дод ҳокон ва боз афзуд: – Дар ҷанг хашм гирифтани раво нест, лекин пас аз оштии бурдборӣ бояд. Агар хашм ва оштии ту як бошад, бегумон хирадат кам аст.

Баҳром бо қаҳру зардаи ниҳонӣ гуфт:

– Пиндошта будам, ки ин кор аз шоҳ пинҳон мемонад, аммо акнун ман онро пардапӯш намекунам. Ту ба дарбор, ки расидӣ ҳар чӣ хоҳӣ, гуфтан гир, аз гуфтани ту обрӯи ман кам намешавад.

– Подшоҳе, ки аз неку бад шумор намегирад ва кирдори бади ғуломашро дониста хомӯш мемонад, бемағзу бехирад аст. Акнун чи неkhoҳон ва чи бадхоҳонат туро марди нолоиқ ва сарсабук хоҳанд хонд.

Баҳром ин гуфтори асири худро шунида аз ҳашм рангаш зард гашт. Хурроди Барзин тарсид, ки паҳлавони оташмизоч ҳамин дам хоҳонро зада лахт – лахт мекунад. Ба вай гуфт:

– Эй сипоҳдори шоҳ, ҳашматро фуру деҳ ва аз роҳ баргард.

– Ин бадхунар, – хоҳонро нишон дода гуфт Баҳром, – боз ба ҷойи падараш нишастан меоҳад.

– Дар дунё ҳар касе, ки монанди ту пурбодсару дилсиёҳ буд, ба қачдили ва ноодамӣ овоза шуд. Ту дигар сухан нагӯй ва баргард. – Пармуда инро гуфта аспашро маҳмез зад ва равон шуд.

ҒАНИМАТИ ЧАНГ

Баҳром дабири бузург ва Хуррод Барзини вазирро ба Овозадиҷ фиристод, то ҳазина ва молу ашёи хоҳонро, ки дар он ҷо буд, ба ҳисоб гиранд.

Дабиру вазир бо сипоҳ ва бо мубадон бад-он ҷо рафта ганчи фаровоне ёфтанд. Қалъа аз тилло, нуқра, ҷавохирот, зебу зевари мардона ва занона, пӯшидани ва густурдани гаронбаҳо, пӯсти ҳайвоноти нодири хушқиву обӣ пур буд, аз ганчина ҳатто камарбанди тиллоии Сиёвуш баромад, ки ба ҳар муҳрааш гавҳар нишонда шуда буд. Ин ҳама ганчи беҳисобу қиёс аз замони Арҷоспу Афросиёб ба ин ҷониб гирд оварда шуда буд. Пармуда ҳамаи онро ба Овозадиҷ оварда нигоҳ медошт. Дабиру вазир ҳамаро ба рӯйхат дароварданд ва ба аспу уштурон, пилон бор карда ба нишемангоҳи Баҳром оварданд.

Баҳром аз он ғаниматҳо як ҷуфт гӯшвораи тиллоии мурассаъ ба ҷавохирот, ду порчаи ҷамани зарбофт ва як ҷуфт мӯзаи гавҳарнигорро барои худ нигоҳ дошт ва ба рӯйхате, ки бояд ба шоҳ фиристода мешуд, надаровард, боқӣ ҳамаро бо Пармуда

ба дарбори Хурмузд фиристонд. Корвонро ҳазор нафар сипоҳии яккачин мушояат мекарданд.

ҚАҲРИ ХУРМУЗД АЗ БАҲРОМ

Хурмуздшоҳ Пармударо ба хушӣ пешвоз гирифта дар чойгоҳи шоҳона манзил дод, меҳмондорӣ кард, ба шарафаш тӯй дод. Ғаниматхоро ду ҳазор ҳаммол ду рӯз кашонданд, аз он ганҷ ва мол сад ганҷинаву хазинаи нав сохта шуд. Шоҳ ниҳоят шод буд, он ганҷхоро ба дарбориёнаш намоиш дода ғурур ва таҷаммул мекард.

Аммо зафару тантана воқеаи ба нӯги найза бардоштани Баҳром косаи сарро, ки дар боргоҳ ба фоли бад гирифта шуда буд; ва дар оғози сафар ба хилофи фармон аз роҳ барнагаштани вайро аз ёди Хурмузд набурда буд; ҳукмдорон аз зердастони нуфузу эътибор пайдокардаи худ ҳамеша дар хавотиранд. Ин аст, ки шоҳ аз Баҳром ҳанӯз ҳам чандон дилосуда набуд. Хурмузд аз Эзидгушаспи дабир, ки ҳокони асир ва ганҷи ўро оварда буд, пурсид: – «Аз Чўбина чӣ мушоҳида кардӣ, оё ба мо содиқ аст? Нофармонӣ намекунад?». Дабир бо киноя ҷавоб дод, ки аз Чўбина бохабар будан лозим аст. Шоҳ инро шунида бадгумон шуд. Сониян, тозиёна задани Баҳром ҳоқонро, ки дабиру вазир аз шоҳ маълум намуда буданд, ўро боз бадгумонтар кард; оё аз касе, ки ба ҳоқон, агарчи вай асир ҳам бошад, чуръати даст бардоштан мекунад, осудахотир будан мумкин аст? Аз ин гузашта, шоҳ меандешид, ки бо ин ҳокони асир чӣ кор кунад? Ўро кушаду хотирчамъ шавад? Ё боз фиристаду бар тахти ҳоконӣ нишонад? Не, асир аламзада ва кинадор аст, мабод, ки вақте боз сипоҳ гирд овараду ба ниқоргири биёяд. Ё ки ўро дар пойтахт назарбанд карда нигоҳ дораду ба ҳоконӣ аз ҳешони Пармуда каси дигарро бардоранд?

Хурмузд ғарқи ҳамин гуна ҳаёлу андешаҳо буд, ки аз Балх қосиде бо номаи дабири бузург омад. Дар нома хабар дода мешуд, ки Баҳроми Чўбина аз ганҷинаи ҳоқон ду порчаи ямании зарбофт, мўзай гавҳарнигор ва ду ғўшвори хусравии Сиёвушро барои худ нигоҳ дошт.

Чун нома хонда шуд, шоҳ чин ба абрувон оварда гуфт:

– Чўбина гумроҳ шудааст. Ғуломи бадгавҳар сар ба моҳ мекашад. Ҳоқонро тозиёна зад. Акнун, магар вай шоҳ шуд, ки

мӯза ва гӯшвораи шоҳонаро гирифтааст? Ҳамаи ранҷу хизмат-хояшро барбод дод.

Вай чазм кард, ки Баҳроми Чӯбиноро аз мақоми сипаҳсолорӣ фуруварда шарманда ва расво кунад.

Хабари «сар ба моҳ кашӣ»-и сипаҳсолор шоҳро якбора дар ҳаққи Пармуда ҳам ба қарори қатъӣ овард. «Акнун Баҳром шояд бо ман ошкоро тариқи душманиву исён пеш гирад, меандешид Ҳурмузд, – ман Пармударо ба дӯстӣ савганд дода боз мефиристаму ба тахти ҳоқонӣ менишонам, вай дар муқобили Баҳром ба ман сипар хоҳад шуд. Хоқон ба Чӯбина дандон дорад, бигузур бо вай мубориза барад».

Пас вай Пармударо дар боргоҳаш ба хони зиёфати хусравона даъват кард. Ҳангоми хӯру нӯш шоҳ дасти меҳмонашро гирифта гуфт:

– Шод бош, хоқон. Ман туро ба шаҳрат бозмефиристам, бар тахти хоқонии худ бинишин. Акнун ту савганд ёд кун, ки чун бозгаштӣ, бо ман ҳаргиз душманӣ намекунӣ.

Пармуда ба номи Яздон, тоҷу тахт ва хуршеду моҳ савганд хӯрд, ки ба ҳеҷ ваҷҳ бо ӯ душманӣ ва ба қоре, ки шоҳи Эрон нарасандад, иқдом нахоҳад кард.

Пагоҳии дигар Ҳурмузд хоқонро хилъати хоса ва ҳадяҳои фаровони хусравона дода ба Тӯрон гуселонд ва ҳамроҳаш ду манзил рафта ба ӯ хайрбод кард.

Баҳром дар Балх чун шунид, ки Пармуда аз назди Ҳурмузд шоду хуррам бо хилъат ва ҳадяҳо баргаштааст, ба хавотир афтод, валекин фармуд, ки ба саросари роҳи ӯ – дар шаҳрҳо, деҳаҳо, кӯҳу даштҳо, ҳар ҷо, ки ӯ манзил гирад, алаф ва таом таҳия кунанд ва сипас ҳудаиш бо бузургону сарони сипоҳ ба пешвози хоқон баромад.

Дар роҳ ӯро аз дур дида пиёда шуданд, Чӯбина хичилу шармгин ба узрҳои пеш тохт, лекин хоқон аз вай рӯ гардонд, ҳадяву пешкашҳои овардаашро қабул накард. Сипаҳсолор бо вай манзил ба манзил асп меронд, Пармуда ба ӯ ҳатто нигоҳ намекард. Дар роҳ се бор манзил карданд, хоқон Баҳромро як бор ҳам ба ҳузураш нахонд. Дар манзили чаҳорум ба назди Баҳром кас фиристонд, ки мушояат карданиш бас аст ва акнун баргардад.

Баҳром бо вай хайрбод ҳам накарда ба тундӣ сӯйи Балх равон шуд.

«ТУҲФА»-И ШОҲ БА БАҲРОМ

Ҳурмузд пас аз гусели Пармуда ба боргоҳаш баргашта дабирро талбиду ба номи Баҳром нома нависонд. Нома саросар таъна буду сарзаниш:

Зи фармони ман сар бипечидай,
Дигар гуна коре бисечидай,
Кунун хилъат¹ омад сазовори ту,
Писандидаву дархури кори ту.

«Хилъат» ва «туҳфа», ки шоҳ фиристодани онро ба Баҳром лозим дид, як куртаи сиёҳи мӯина ва як шалвори сурхранг, ҳар ду занона, як пилтасабад ва як қабза пахта буд. Шоҳ инчунин дар нома навишт, ки Чӯбинаро аз сипаҳсолорӣ бекор мекунад пас аз ин ўро кас намешуморад.

Баҳром «туҳфа»-ро гирифта ҳайрон монд.

Сипас, бузургон ва сарони сипоҳро хонда, ҳамон либоси занани чархресро пӯшид ва пилтасабаду пахтаро ба даст гирифта, ба пеши онҳо баромад.

Ҳама дар ҳайрат монданд, ҳар кас ба ҳар гуна гумону андеша рафт.

– Ин «хилъат» ва ин «туҳфа»-ро ба ман шоҳ фиристодааст, – бо ранҷу алами ниҳонӣ гуфт Чӯбина. – Охир, вай шоҳ аст ва мо ҳама ғуломони ваем. – Сипас пурсид: – Шумо чӣ маслиҳат мебинед, ба шоҳ чӣ гуна ва бо чӣ ҷавоб гардонем?

Аз ҳозирон ғалоғула бархост. Мегуфтанд:

– Ин аст қадршиносии шоҳон!

– Шоҳро атрофиёнаш иғво додаанд!

– Атрофиёнаш ҳама сагонанд!

Инчунин садоҳои исёнкорона баланд шуданд:

– Агар шоҳ некию бадиро фарқ намекарда бошад, мо аз ин гуна шоҳ безорем!

– Шоҳе, ки ўро ба ин равиши нолоиқ беобрӯ кардан меҳаҳад, ҳудаш беобрӯст!

Баҳром сарони сипоҳашро аз исёнкории хавфнок боздоштани шуда гуфт:

¹. **Хилъат** – пӯшоки фаҳрӣ.

– Ин тавр набояд гуфт. Сипоҳ аз шоҳ обрӯ мегирад. Мо хама ғуломони ваем, вай диҳанда аст ва мо гирандаву доранда.

Сипоҳиён бо сипаҳсолори худ ҳамраъӣ нашуданд ва аз вай ҳам қаҳр карда:

– Мо Ҳурмуздро шоҳ намехоҳем ва Баҳромро ҳам сипоҳдори вай намехоҳем, – гуфтанду аз коҳ бадар рафтанд.

Оқибати кор чунон шуд, ки лашкар Баҳромро ба подшоҳ бардошт. Боргоҳи ӯ дар Балх бо қолинҳои рангину курсиҳои заррину болинҳои маҳин ораста гардид.

Дабири бузург ва вазир гурехтанд, сарбозони ба дунболи онҳо фиристодашуда дабири бузургро дастгир карда оварданд, лекин Хурроди Барзин фирор карда ба Тайсафун расид ва воқеаро ба Хурмузд хабар дод. Хурмузд аз ҳақорати ба Чӯбина додааш пушаймон шуд. Шоҳи ҳақношинос ва кӯтоҳандеш надониста буд, ки он ҳақорат ба шаъни тамоми лашкар мерасад, зеро лашкариён худшошноро бо сипаҳсолори диловару пурхунарашон яктану якҷон медонистанд.

Баҳром ба Хурмузд ёғӣ шуда, зоҳиран шоҳи вилоятҳои шарқии Эрон гардид, лекин вай мамлакатро ду пора кардану худ шоҳи мустақил шудан нахост, балки худро тобеи шоҳаншоҳи Эрон эълон кард, аммо ба шарте, ки ба ҷойи Хурмузд писараш Хусрави Парвиз шоҳаншоҳ шавад. Вай ба номи Хусрави Парвиз сикка зад¹. Ба Хурмузд нома навишта ҳар гуна аз бешу кам суҳанҳо ронд, хизматҳои худро баршумурд ва:

Чунин гуфт аз он пас, ки: – «Ҳаргиз ба хоб
Набинӣ маро! Шаст баркаш зи об!
Ҳар он гаҳ, ки Хусрав нишинад ба тахт,
Писар-т он гаронмояи неқбахт,
Ба фармони ӯ роғ ҳомун кунам,
Биёбон зи душман чу Ҷайхун кунам.
Агар кӯдак аст ӯ, ба шоҳӣ сазост,
Вафодору на чун ту ӯ бевафост,
Пазируфтам ӯро ба шоҳаншаҳӣ,
Аз ин пас набошам ҷуз ӯро раҳӣ².

¹. **Сикка зад** – яъне пули танга бароварда, дар вай ном ва сурати Хусравро нақш кунонд.

². **Раҳӣ** – ғулом, ҷокар.

Сипас Баҳром барои таъмини бехатарии сарҳади шарқӣ ва шимоли шарқии кишвараш бо хоқони туркон тариқи мусолиҳа пеш гирифт, аз Пармуда дилчӯйӣ кард, ба вай номаи пуробуранге навишта барои бадие, ки дар ҳаққаш карда буд, узр хост ва худро додари хоқон номида ба вай қавли дӯстиву некхоҳӣ дод. Хоқон савганди дӯстии ба Хурмузд ёдкардаашро «фаромӯш» намуда, аз паёми Баҳром шод гардид ва фиристодаи ўро навохт. Бад-ин равиш умеди Хурмузд бар мададгории хоқон дар муборизаи оянда бо Чӯбина пуч баромад.

Аз сӯйи дигар Хурмузд номаи исёнкоронаи Баҳромро гирифта ба ташвиш афтод. Исёнкор ба шоханшоҳӣ Хусравро хостааст! Бе ин ҳам Хурмузд аз писараш дар хавотир буд, ки мабодо вай бо душманон ҳамзабон шуда ба талаби тахти падар бишӯрад. Акнун чӣ бояд кард? Шох дар андешаи чораву тадбир буд, ки аз Балх хабари ба номи Хусрави Парвиз сикка задани Баҳром расид. Хурмузд даступо гум кард, аз шохзода бимнок шуд. Бо вазираш Оингушасп хилват карда ба вай гуфт:

Ки Хусрав ба мардӣ ба ҷое расид,
Ки аз мо ҳаме сар бихоҳад кашид.

Чора чист, ту чӣ маслиҳат мебинӣ?»
Вазир ҷунин маслиҳат дод:

Агарчанд Парвиз фарзанди туст,
Бад-ин кор зебад, ки дар банди туст.

яъне ўро дар банд нигоҳ дор. Шох ин чораро кам дид:

Ҷунин гуфт Хурмуз, ки: – «Ман ногаҳон
Ҳамин шӯхро гум кунам аз ҷаҳон».

Пас вазир аз атрофиёни шохзода як марди зарпарастии барои зар ба ҳар ҷиноят тайёро шабона пинҳонӣ ба дарбор оваронда назди шох нишонд. Шох ба вай ваъдаи симу зар дода гуфт: – «Хусравро нест кун».

– Фармон мебарам,– таъзим кард мардак,– шоҳзода шаб маст, ки шуд, ба ҷомаш заҳр андохта менӯшонам, ин беҳ аз он аст, ки даст ба хун олонем.

Аммо чунон шуд, ки ҳочиби¹ шоҳ, ки шоҳзодаро дӯст медошт, аз ин қасди бад огоҳ шуда ба Хусрав хабар дод. Хусрав ҳамон шаб аз Тайсафун нопадид гашт.

Вай гурухта ба Озарбойҷон рафт. Дар он ҷо бадхоҳони шоҳ ва ҳавохоҳони шоҳзода ба вай гирд омаданд. Марзбони Шероз Соми Исфандёр, сипоҳдори Кирмон Пирӯз ва чанде дигар ба вай рӯ оварданд.

Хурмузд аз фирори шоҳзода ба талваса афтод. Фармон дод – тағоиҳои писараш соҳибмансабони бонуфуз Густаҳм ва Биндуйро, ки мураббӣи шоҳзода буданд ва инчунин дигар ҳешони ўро, ки эҳтимоли ҳаводориашон ба шоҳзода буд, дастгир карда, ба зиндон андохтанд.

Сипас, шоҳ бо сардории Оингушаспи вазир бар зидди Баҳром лашкар равона кард.

Оингушасп чун ба Ҳамадон расид, ситорашинос талабид, то ки тақдири вазир ва лашкари ўро гӯяд. Шаҳрёр пиразани фолбинеро тавсия карданд, ки аз гуфташон фолаш ҳамеша бе каму зиёд рост мебаромадааст. Фармуд, ўро ба наздаш оварданд. Кампир пояш шал ва ҳудаш бистарӣ буд; вазир аз толеи шоҳ ва кори сипоҳ пурсон шуд, фолбин хост, ки пурсишро охиста ба гӯши ў гӯянд; дар ин сурат ҳуши вай аз қабри торики танааш ба рӯшноии рӯи бистар мебаромадааст. Ҳангоми фолдидани ў марде пайдо шуда ба вазир як нигоҳ карду гузашт. Фолбин ба фолхоҳ гуфт: – «Ачали ту дар дами теғи ҳамин мардак аст». Оингушасп ҳайрон шуд; он мардак ҳамшаҳрияш буд, ки дузди одамқуш буд, ба зиндон ғалтида буд, дар зиндон аз лашкаркашии вазир ба Хуросон огоҳ шуда, аз вай хоҳиш карда буд, ки маро аз зиндон озод кунон, ҳамроҳи ту меравам ва дар ҷанг бо ҷону дил мекушам. Вазир аз шоҳ озодии ҳамшаҳрияшро дархост карда ва иҷозат ёфта, ўро ба худ наздик гардонид буд. «Бачаи аждаҳоро парварида будаам», гуфт эътиқодманди фол Оингушасп ва зуд, ба шоҳ нома навишта, аз озод кунонданааш он мардро изҳори пушаймонӣ намуд ва хоҳиш кард, ки «бачаи аждаҳо» бо номаи вазир ба пойтахт, ки расид,

¹. **Ҳочиб** – дарбон, пардадор.

шоҳ фармон диҳад: ўро фавран гирифта, сарашро буранд. Номаро ба дасти қотили ояндаи худ дода ба Тайсафун равонаш кард ва гуфт, ки ҷавоби шоҳро ҳам ба вазир худи ӯ хоҳад овард. Мардак равон шуд, лекин аз рафтаниш шод набуд, метарсид, ки мабодо дар Тайсафун ба касоне, ки молашонро дуздида буд, ё ба хешони онҳое, ки ба дасти вай кушта шуда буданд, дучор шаваду онҳо ўро боз зиндон кунонанд. Дар роҳ вай аз рӯйи кунҷковӣ номаи вазирро кушода хонд. Хайрон шуд; магар вазир ўро барои он аз зиндон халос кард, ки ба куштан диҳадаш? Қаҳр карда ба рехтани хуни вазири маккор ҷазм намуд ва аз роҳ баргашт. Ба Ҳамадон расида, шаб пинҳонӣ ба лашкаргоҳ рафт ва Оингушаспро дар саропардааш танҳо ёфта ба наздаш даромаду бо як зарби шамшер сари ўро аз танаш чудо кард ва он сари буридаро гирифта гурехт. Як моҳ дашту биёбон ва кӯҳу ҳомун паймуда ба Балх, ба назди Баҳроми Чӯбина расид ва сари вазирро ба пойи вай афканда гуфт: – «Инак сари душманатро овардам». Вай аз Чӯбина умеди офарину навозиш дошт, лекин акси онро ёфт: – «Мақсади Оингушасп он буд, ки омада маро бо шоҳ ошті диҳад, ту бадкирдор сари ўро буридаву дари оштиро бастӣ!», гуфт Баҳром ва фармон дод дар пеши дари коҳаш дор баста котилро ба он овехтанд. (Гуё барои ошті додани тарафайн омада истодани Оингушаспро вакили пешакӣ ба Балх фиристодаи ӯ ба Баҳром хабар дода буд. Баҳром ба ошті кардан бо шоҳ муқобил набуд, ба шарте ки шоҳ аз хашми бар вай гирифтааш пушаймон шаваду мақом ва ҳуқуқи ўро эътироф намояд).

Дар Ҳамадон лашкари Оингушасп бесардор монда пароканда гардид. Бештарини сипоҳиён ба пеши Баҳром рафтанд, гурӯҳе ба Хусрави Парвиз пайвастанд ва фақат иддаи каме ба Тайсафун баргаштанд.

Исёни Баҳроми Чӯбина ва аз он пас гурехтани Хусрави Парвиз мамлакатро ба изтироб андохта буд, акнун кушта шудани вазир ва лашкаркаши номдор, такагоҳи салтанат Оингушасп ва маҳв шудани сипоҳаш он изтиробро ба шӯру ошӯби ошкор табдил дод. Аҳоли ва лашкар ба ҳамаи ин пешомадҳо шоҳро гунаҳкор медонистанд. Бисёрии сарони сипоҳ, соҳибмансабон аз итоат баромаданд. Пояҳои подшоҳии Хурмузд дарҳам шикастанд ва ба чони ҳудаш ҳам дар хатар

буд. Вай аз тарс дар кохи худ дарбаста менишаст ва касеро кабул намекард.

Посбонони зиндон аз тақдири худашон ба тарсу ҳарос афтода, маҳбусони сиёсӣ – душманони Ҳурмуздро аз зиндон раҳо карданд.

Раҳоефтагон – тағоиҳои шохзодаи гуреза Густаҳм ва Биндуй бо тарафдоронашон кохи подшоҳиро паҳш ва Ҳурмуздро дастгир карданд:

Чу тоҷ аз сари шох бардоштанд,
Зи тахташ нигунсор баргоштанд,
Ниҳоданд пас доғ бар чашми шох,
Шуд он гоҳ чун шамъи рахшон сиёҳ,
Варо ҳамчунин зинда бугзоштанд,
Зи ганҷ он чи буд, пок бардоштанд

ва пас аз он Хусрави Парвизро оварда бар тахти шоҳаншоҳӣ нишонданд.

БАҲРОМ ВА ХУСРАВ

Хабари сарнагунии Ҳурмузд ва подшоҳии Хусрави Парвиз мебоист Баҳроми Чӯбинаро шод мекард, зеро худааш подшоҳии Хусравро сохта ва ба номи ӯ сикка зада буд. Лекин Чӯбина шод нашуд, балки Хусравро падаркуш ва ба подшоҳӣ носазо эълон карда бар вай ливои⁴⁴ зиддият барафрошт.

Он гоҳ ки дар ғарби кишвар ва дар пойтахт оташи шӯру ошӯб шуълавар гашта буд, Баҳром дар Балх осуда нишаста фармон меронду ба хунари лашкаркашии худ ва неруи лашкари зафарпешааш болида, дар сараш хаёли аз Сосониён даррабудани подшоҳии тамоми Эронро мепазонд. Норозӣ ва безор будани оммаи халқ аз истибдоди Сосониён ва дастнишондодаҳои онон, хусусан дар вилоятҳои шарқии мамлакат, ба чунин хаёлотӣ Чӯбина ғизо медоданд.

Вай ба ҷанги Хусрави Парвиз миён баст.

Лашкари ҷаррори вай сӯи Ғарб юриш сар кард:

⁴⁴..Ливо – байрак.

Сипоҳе ба кирдори кӯҳи равон,
Ҳамерафт густох то Наҳравон⁴⁵.

Чун аз юриши ӯ ба Тайсафун огоҳӣ омад, шоҳи ҷавон саҳт ба хавотир афтод. Ӯ нахуст ҷосусони худро фиристод, то хабар биёранд, ки оё лашкари Ҷӯбина подшоҳу сипоҳсолори худро содиқ ва ба ӯ якдил аст ва ҳаракоту рафтори ҳуди Баҳром дар юриш чӣ гуна аст? Ҷосусон пинҳонӣ ба миёни сипоҳи Ҷӯбина роҳ ёфта, чанде мушоҳида ва муояна карданду хабар оварданд, ки сипоҳ аз сарбози одӣ то саркарда ҳама бо сипоҳсолор якдиланд ва Баҳром дар юриш гоҳ дар қалб, гоҳ дар маймана, гоҳ дар майсара, гоҳе ҳамроҳи буна асп ронда, шахсан аҳвол ва тартибу низоми лашкаро назора менамояд, дар дашту кӯҳҳо юзу даррандаҳои дастомӯз шикор мекунад ва ҳам дар манзилҳо китоби «Калила ва Димна» меҳонад...

Хусрав бо дабири вазирон, мубадон ва сарони сипоҳи худ ба машварат нишаст:

Чунин гуфт Хусрав ба дастури² ҳеш,
Ки кори дароз аст моро ба пеш.
Чу Баҳром бар душман асп афканад,
Ба дарё дили аждаҳо барканад.
Кунун ман ба сол аз шумо кехтарам,
Ба раъйи ҷавонӣ ҷаҳон наспарам.
Бигӯед, то чораи кор чист?
Ба ин ҳастагиро беозор кист?

Донотарини мубадон гуфт:

– Гарданда даҳр дар азал хирадро ба ҷаҳор ҳисса тақсим карда, ду ҳиссаро ба шоҳ, як ҳиссаро ба порсоён, як ҳиссаро ба ғуломони шоҳ дод, аз хирад андаке боқӣ монда буд, ки онро ба деҳқонон ато кард. Аммо ба мардуми носипоси худобехабар, ки Баҳроми Ҷӯбина аз ҷумлаи онҳост, ҳеҷ хирад надод. Аз ин рӯ, шоҳ, ки хирадмандтарини мардумон аст, ҳар чӣ андешаду ҳукм кунад, аини салоҳ ва ҳикмат аст.

⁴⁵. **Наҳравон** – номи рӯд.

². **Дастур** – вазир.

– Ман ин суханро бо зар менависам, – гуфт Хусрав. –
Андешаи ман ин аст; ду лашкар бо ҳам рӯ ба рӯ ки шуданд, ман
аз қалб гоҳ пеш баромада ба Баҳроми худкоми бадном овоз
медихаму ўро ба оштӣ меҳонам, агар қабул кард, чи хуш,
диловаре чун ў чокари мо мешавад ва агар ҷанг хост, меҷангам:

Бузургон бар ў офарин хонданд,
Варо шаҳрёри замин хонданд.
Ҳама кордонон бар он достон,
Ки ў гуфт, гаштанд ҳамдостон.

МАЛОМАТИ ЯКДИГАР

Пас Хусрав ҳам ба муқобили Баҳром лашкар ронд. Ду
лашкар дар соҳили рӯди Наҳравон; аз ин сӯ хусравиён, аз он сӯ
баҳромиён бо ҳам рӯ ба рӯ шуданд.

Баҳром аспи алои биёбоннавардашро барангехт, гӯё мурғи
хумой буд, ки парвоз мекард, ҳамроҳаш сарони боли рост ва
боли чапи сипоҳи ў Ялонсина ва Ҳамдонгушасп, инчунин тане
чанд аз саворони эронӣ, ки ба ҷанги Хусрав миён баста буданд,
рафтанд.

Дар лаби рӯд қарор гирифтанд.

Аз он сӯ Хусрави Парвиз савора бар аспи сиёҳи зарринси-
томи зирехпӯш, тоҷи заррини муррасаъ ба гавҳару ёқут бар сар,
қабои нафиси зарбофти чинӣ бар тан дар ихотаи паҳлавонони
худ Гурдуй, Биндуй, Густаҳм ва вазираш Хурроди Барзин, ки
ҳама саропо ғарқи ҳафтону ҷавшану баргустувон буданд, пеш
омад. Гурдуй бародари Баҳроми Чӯбина буда, ба ҷон хизмати
Хусравро мекард; шоҳ дар ин лаб тӯдаи саворони душманро
дида аз Гурдуй пурсид:

– Баҳроми Чӯбина кадом аст?

– Ҳамон ки қабои¹ сафеду ҳамоили²сиёҳ дар бар дорад, –
ҷавоб дод Гудруй.

– Ҳамон дудранги дароз аблақсавор³ ?

¹. **Қабо** – либоси дарози пешкушода.

². **Ҳамоил** – тасмае, ки шамшерро ба вай мебанданд.

³. **Аблақ** – ало, сафеду сиёҳ.

– Оре, шаҳаншоҳ, Баҳром ҳамон аст.
– Ў хомӯш аст, пас нахуст ман суҳан оғоз мекунам, ки гуфтаанд: – «Агар хар наёяд ба наздики бор, ту бори гарон сӯйи пушти хар ор», – гуфт Хусрав ва пештар баромада:

Ба Баҳром гуфт: – «Эй сарфароз мард,
Чӣ гунаст корат ба дашти набард?
Ту даргохро ҳамчу перояй,
Ҳамон тахту дайҳимро⁴ пояй.

Сутуни сипоҳӣ ба ҳангоми разм,
Чу шамъи дурафшон буви рӯзи базм,
Ҷаҳонҷӯй гурдиву Яздонпараст,
Мадород доранда боз аз ту даст⁵.
Туро бо сипоҳи ту меҳмон кунам,
Зи дидори ту ромиши ҷон кунам,
Сипаҳдори Эрон-т хонам ба дод,
Кунам Офаринандаро бар ту ёд.

Баҳром ба ин суҳанони сулҳҷӯёнаи Хусрав:

Чунин дод посух пас аблақсавор,
Ки ман хуррамам, шоду беҳрӯзгор,
Туро рӯзгори бузургӣ мабод,
На бедод донӣ зи шохӣ, на дод.
Ба зудӣ яке дор созам баланд,
Ду дастат бубандам ба ҳамми каманд,
Биёвезамат з-он сазовор дор,
Бубинӣ зи ман талҳии рӯзгор.

Хусрав

Чунин дод посух, ки: – «Эй носипос,
Нагӯяд чунин марди Яздоншинос,
Чу меҳмонат овози фаррух диҳад,
Бар ин гуна-бар дев посух диҳад.

⁴. Дайҳим – тоҷ

⁵. Яъне «Худо дасти карамашро аз ту кӯтоҳ накунад».

Магар носазоям ба шоҳаншаҳӣ?
На зебост бар ман кулоҳи меҳӣ?
Чу Кисро ниёву чу Ҳурмуз падар,
Киро донӣ аз ман сазовортар?

Баҳром:

Нахустин зи меҳмон кушодӣ суҳан,
Сириштат наву дostonхо куҳан.
Туро бо суҳанҳои шоҳон чӣ кор?
На фарзона мардӣ, на ҷангисавор.
Гунаҳкори бебар туй дар ҷаҳон.
На шоҳӣ, на зебо сарӣ бар меҳон.
Ба шоҳӣ маро хонданд офарин,
Намонам, ки пай барниҳӣ бар замин.

Хусрав:

Зи мағзи ту бугсист равшан хирад,
Хунук номвар, к-ӯ хирад парварад.
Ҳар он дев, к-ояд замонаш фароз,
Забонаш ба гуфтор гардад дароз.
Нахоҳам, ки чун ту яке паҳлавон
Ба тезӣ табаҳ гардаду нотавон.
Сазад, гар зи дил хашм берун кунӣ,
Начӯшиву бар тезӣ афсун кунӣ.
Гар аз ту яке шаҳрёр омадӣ.
Муғелони бебар ба бор омадӣ.

Баҳром:

Падар-т он ҷаҳондори диндӯст мард,
Ки ҳаргиз назад бар касе боди сард,
Чунин мардро арҷ нашнохтӣ,
Ба хорӣ зи тахт андарандохтӣ.
Туро зиндагонӣ набояд, на тахт,
Яке даҳмае бас, ки дурӣ зи бахт.
Ҳамон кини Ҳурмуз кунам хостор,
Агар к-андар Эрон манам шаҳрёр.

Хусрав:

Ту шоҳе ҳамесозӣ аз хештан,
Ки гар маргат ояд, наёбӣ кафан.
На хону на нону на буму нажод,
Яке шаҳрёрӣ ту, сар пур зи бод.
Бад-ин лашкару чизу номи дурӯғ,
Нагирӣ бари тахти шоҳӣ фурӯғ.

Баҳром:

Кунун сол чун панҷсад баргузашт,
Сару тоҷи Сосониён сард гашт.
Кунун тахту дайҳимро рӯзи мост,
Сару кор бо тахти пирӯзи мост.

Хусрав:

Сухан 3-ин нишон марди доно нагуфт,
Бар онам, ки бо дев гаштӣ ту чуфт,
Надонист кас номи ту дар ҷаҳон,
Фурӯмоя будӣ ту андар ниҳон.
Падар-м, он беандешаи зудсоз
Ниҳон 3-ошкорат надонист боз,
Туро кард солори гарданкашон,¹
Шудӣ меҳтар андар замини каён,
Диловар шудӣ тезу бартарманиш,
Зи бадгавҳар омад туро бадкуниш.

Баҳром:

Ту паймони Яздон надорӣ нигоҳ,
Ҳама носазо ҷӯй ин пешгоҳ,

¹. Гарданкашон – ҷанговарон.

Ниҳй доғ бар чашми шоҳи ҷаҳон,
Сухан 3-ин нишон кай бувад дар ниҳон?
Ҳама дӯстон бар ту-бар душмананд,
Ба гуфтор бо ту, ба дил бо мананд.
Бад-ин кор ҳоқон маро ёвар аст,
Ҳамон к-андар Эрону Чин лашкар аст,
Ҳама банда буданд эронӣён
Ба ин бум, то ман бубастам миён,

Ба тире, ки ман рондам аз камон,
Сар омад аз он Совашахро замон.
Чунон дон, ки кас бе ҳунар дар ҷаҳон
Ба хира наҷӯяд нишастии меҳон.
Ҳама бӯи тоҷ ояд аз миғфарам,
Ҳама тахти оҷ ояд аз ханҷарам.

Гуфтугӯ дароз шуд ва ба ҷуз таънаву таҳқири якдигар натиҷае набахшид. Ҳар ду солор ба саропардаҳои худ баргаштанд.

Фосилаи байни ду лашкар ба қадри ду партоби тир буд, ҷанговарони ҳар ду тараф якдигарро баралоина медиданд, ба ҳам овоз дода гуфтугузор менамуданд, ҳатто дар соатҳои фориғ аз разму набард хешон ё ошноӣ собиқ, албатта пинҳонӣ ба пеши якдигар рафтуомад ҳам мекарданд. Аз ин рӯ, Баҳром ба атрофиёнаш фармуд, ки агар онҳо дар сипоҳи душман хешон ё ошноӣ дошта бошанд, кас фиристода онҳоро ба гузаштани ба тарафи вай ташвиқ кунанд. Яке аз атрофиёни Баҳром, ки марди доно ва суҳангӯе буд, бо ин мақсад шабонгоҳ ба қароргоҳи душман рафт ва нисфишабӣ баргашта ба Баҳром хабар овард, ки бисёр сарбозони эронӣ хоҳиши ба ин сӯ гузаштан доранд, лекин пеш аз разм аз сипоҳи худ ҷудо шудан наметавонанд ва намехоҳанд ва муҳимтар аз ҳама – онҳо огоҳӣ доданд, ки Хусрав тараддуи шабохун кардан дорад.

Ҷӯбина лашкариёнашро дар ҳар ҷо- ҳар ҷо аз эҳтиёт гулханҳо афрӯхтану дидбонҳоро бедор ва хушёр будан фармуд.

Сипас, вай нақшаи аз Хусрав пештар шабохун заданро тарх кард.

Ба зудӣ аз лашкар шаш ҳазор савори шамшерзанро чудо кард. Саворон бо сардории худӣ Баҳром ҳангоми бонги хурӯс аз болотари дарё номаълумакак гузашта сипоҳи Хусравро пахш карданд. Гурзҳои гарону теғҳои буррон ба қор даромаданд, ҳаёҳуи саворон, шихаву тапотани суми аспони ҷангӣ, ҷакочаки шамшерҳои хунрез растохезе барпо карданд. То аз паси кӯҳ сапеда дамид, ки лашкари Хусрав ҷандин ҳазор кушташудгону захмдорони худро дар дашти набард гузошта парешон гардид. Ҷанговарони Баҳром ва он се турки гурд Хусравро мечустанд, шоҳ дар болои тал истода торумор шудани лашкарашро мидиду хун мегирист. Лекин вай, агарчи ҳанӯз навҷавон ва қорзорнодида буд, далерона савор шуда шамшер бараҳна кард, ба паҳлавонон ва ҷанговаронаш, ки бо ӯ буданд: – «Ёрӣ кунед! Яздон пушту паноҳи ман аст!» – гӯён наъра зад ва дамону хурӯшон бар сипоҳи Баҳром тохт. Он се турки бебоқ ва фидоӣ шоҳро дида ба сӯяш асп барангехтанд, яке аз онҳо ба сари Хусрав шамшер зад, Хусрав сипар ба сар гирифта зарбаро гардонд ва ҳудаш шамшер қашида сарбозро сарнагун кард ва аз ду шарики ӯ чудо шуда ба тарафи сипоҳи гурезони худ тохт ва хурӯшид, ки: – «Истед! Як дам пойдорӣ кунед, душманро дафъ мекунем!», лекин лашкари ҳаросону парешон бознаистод, шоҳ дар майдони ҷанг фақат бо якҷанд саворонаш танҳо монд. Сипоҳи Баҳром ба ҷандин гурӯҳ чудо шуда, ҳар гурӯҳ дар тарафе саргарми задухӯрд буд ё душмани ҳазиматқардари таъқиб менамуд. Хусрав бо ҳасрат ба Биндуй гуфт:

– Агар кушта шавам, дарего ки фарзанд надорам, тахту тоҷро ба кӣ мегузорам?...

– Эӣ сарфароз шоҳ, ҷаҳон бе ту мабод, – таъзим кард Биндуи тамаллуққор, – сипоҳ рафт, акнун шоҳаншоҳро ҳам ин ҷо истодан нашояд.

Шоҳ ба Биндуй гуфт:

– Ту ва паҳлавон Тухор биравед, аз сипоҳи пароканда ягон хазор нафар гирд карда ба размгоҳ баред, ҳар чӣ дар он ҷо ёбед, биёред, саропарда, ганҷ ва тахти маро биёред.

Биндуй ва Тухор рафтанд.

НАБАРДИ ХУСРАВ БО БАҲРОМ

Он ду ҷанговар аз назар ғойб шуда буданд, ки баногоҳ аз тарафе дирафши аждаҳопайкар падидор гашт: Баҳром ба як даст дирафш ва ба як даст найза, бо як тӯда сипоҳ асп тозонда меомад. Ҳамрикобони Хусрав ба гурехтану ҷони худро халос кардани шоҳ исрор намуданд, лекин шоҳ қабул накард, истод ва ҷамчунин найза ба даст гирифта омодаи набард шуд. Ҷанговарон – ҳамрикобони шоҳ ба тӯдаи сипоҳиёни Ҷӯбина даромехтанд, худӣ Ҷӯбина ба болои Хусрав тохт. Ду савори диловар ба ҳам дарафтанд:

Чу пилони ҷангӣ барошуфтанд,
Ҳаме бар сари якдигар кӯфтанд.

То қиёми офтоб набард карданд, пирӯзӣ ба ҳеҷ яке даст надод; ба зиреху ҳафтону ҷавшани ҷанговарон на найза коргар мешуд ва на шамшер. Дар он дам паҳлавон Тухор ба назди шоҳ расид ва ганҷу бунаи ўро овард; шоҳ ба Густаҳм, ки ҳамроҳаш бо сипоҳиёни Баҳром разм мекард, гуфт:

– Мо фақат даҳ танем ва душман бисёр, аз ҳеҷ тараф умеди ёрӣ нест, ҳазимат бояд кард.

Шоҳи ҷавон сӯйи пули Наҳравон асп ронд. Баҳром «саре пур зи кина, диле пурситез» – аз паси шоҳ сур карда меомад. Хусрав донист, ки ба ҳазимат аз дасти Баҳром халос намешавад, дар сари пул истод; Густаҳм, ки силоҳдорааш буд, ба дасти вай камон дод, вай аз камон таъқибкунандагонро ба тирборон гирифт. Камонкаширо аз хурдсолӣ машқ карда буд, ҳар як тираш савореро аз сипоҳиёни Баҳром сарнагун мекард. Баҳром низ камон гирифта тирпарронӣ сар кард, аммо ҷун

аспаш баргустувон надошт, Хусрав бо як тири хаданг аспи ўро аз пой афтонд, Баҳром пиёда монда сипар гирифт, ночор шуд, Ялонсинаро аз зин фуруварда ба аспи ў барнишасту аз дастгир ё ҳалок кардани Хусрав маъюс шуда ақиб гашт.

Он гоҳ Хусрав пули Наҳравонро вайрон карду роҳи пойтахти худро пеш гирифт:

Хамеронд ғамгин суи Тайсафун,
Пур аз дард дил, дидагон пур зи хун.
Дари шорсонро¹ ба оҳан бубаст,
Ба анбӯҳи андешагон дарнишаст.

ГУРЕХТАНИ ХУСРАВ БА РУМ

Урдуи Баҳром пас аз торумор кардани лашкари шоҳан-шоҳӣ дар канори рӯди Наҳравон, юриши музаффаронаи худро ба Эрони ғарбӣ давом дода, шаҳру қалъаҳоро паи ҳамдигар фатҳ карда ба пойтахт наздик мешуд. Забт шудани Тайсафун муқаррар буд. Дарбориён, давлатмандон, аёну ашроф фирор мекарданд. Давлати бузурги Сомониён, ки аз Ҳимолой то баҳри Миёназамин ва аз баҳрҳои Хазару Сиёҳ то баҳри Ҳурмуз бар кишварҳо ва халқҳои бисёр ҳукм меронданд, то он гоҳ ба чунин хатари мудҳиш ҳаргиз дучор нашуда буд.

Хусрави Парвиз хост ба Арабистон гузашта, аз амирони араб мадад пурсад, лекин падараш Ҳурмузди кӯри гӯшанишин инро ба вай маслиҳат надод ва гуфт ки вай, Хусрав, аз ин сафари худ ғайр аз ранҷу навмедӣ чизе ҳосил нахоҳад кард, зеро амирони тозӣ¹ аввалан силоҳу сипоҳ ва ганчи қазой надоранд, сониян ёру ёвари Хусрав намешаванд, зеро аз вай барояшон суде нест. Ҳурмузд ба шоҳ аз Рум ёрӣ талабиданро тавсия кард; қайсари Рум сарватманд аст ва сипоҳу силоҳи дорад.

¹ **Шорсон** – шаҳристон.

¹ **Този** – араб.

Бо фармони шоҳ Биндуй, Гурдуй ва Густаҳм бошитоб ба тадоруку таҳияи лавозимоти сафари Рум машғул шуданд.

Онҳо нав ба кор шурӯъ карда буданд, ки дидбони қалъаи Тайсафун дар самти шарқӣ намудор шудани гарди тираи ғазилеро хабар дод. Хусрав ва атрофиёнаш ба бора ва бурҷи қалъа баромада нигоҳ карданду дар байни гарди фаровон сипоҳ ва дирафши рахшони шиносро диданд. Баҳроми Чӯбина ба наздики дарвозаҳои шаҳр расида буд. Хусрав ҳамон дам аз бурҷ фуromaда саросема ба зин барнишаст ва роҳи гурез пеш гирифт, Гурдуй, Биндуй, Густаҳм ва дигар муқаррабон аз пасаш.

Вай асп медавонду гоҳ-гоҳ ба ақибаш нигоҳ карда аз дур дирафши аждаҳопайкарро, ҳамон диравши мудҳиши нафратангезро, ки Баҳроми Чӯбина дар Наҳравон барафрошта буд, медид. Густаҳм ва Биндуй аз шоҳ ақиб монда буданд ва оҳиста асп меронданд. Хусрав аз ақибмонии онҳо гумони бад бурда сари аспашро гардонду сӯйи онҳо фарёд кард:

– Эй носазоён, чаро ақиб мондед? Магар ба душман забон додаед? Вагарна сабаби сушт ронданатон чист? Охир, Баҳром хамин замон аз қафоятон мерасад!

Биндуй наздиктар омада чунин посух дод:

– Эй шаҳрёр, дилатро аз Баҳром ранча мадор, ки вай ханӯз дур аст. Сушт рондани мо сабаб дорад; меандешем, ки Баҳром тоҷу тахтро ба Ҳурмузд медиҳаду ҳудаш вазири вай мешавад ва аз номи шоҳ ба қайсар нома менависад, ки Хусрави гурезаро дар Рум ором мадеҳ, балки дасгир карда бубанд ва ба даргоҳи мо фирист, вагарна ӯ ҳар гоҳ ки қомат рост кард, ҳам барои мо ва ҳам барои шумо хавфнок хоҳад буд.

Хусрав ин сухани ӯро шунида дилаш сиёҳ шуд ва гуфт:

– Ҳар он чи дар сарнавишти мо бошад, ҳамон мешавад, онро бо ҳаёлу андеша наметавон дигаргун кард.

Вай аспашро тозиёна зад ва рафтан гирифт.

Чун дуртар рафта аз назари Густаҳму Биндуй нопадид шуд, онҳо баргаштанду аз роҳи дигар худро ба кохи шоҳаншоҳӣ расониданд. Ҳурмузд дар боргоҳ нишаста буд, ҳар ду марди

бадқасд ба боргоҳ даромаданду аз камон тир парронда, ўро куштанду гурехтанд. Дар ин миён Бахроми Чўбина таъкиб кардани Хусравро ба Бахроми Сиёвуш ном саркардаи худ супурда, худаш ба Тайсафун баргашт.

Аз он сӯ Хусрав бо ҳамрикобонаш, аз он ҷумла бо Густаҳм ва Биндуй, ки боз ба вай расида буданд, аз роҳи калон баромада рӯ ба биёбон оварданд. Чанде биёбон паймуда, ба работе расиданд, ки бо девори баланд ихота шуда ва парастиишгоҳи исавӣ буд. Гурезаҳо ба дари работ фуруд омаданд. Гурусна буданд, Хусрав аз меҳтари рӯҳониёни парастиишгоҳ толиби таоме шуд, рӯҳонӣ аз хӯрданиҳо фақат фатири ҷавин ва тара дошт, ки онро ба меҳмононаш таоруф кард.

Хусрав бо Густаҳм ва Биндуй нахуст барсам ва бож¹ гирифтанд ва сипас рӯйи рег нишаста ба шитоб фатиру тара тановул карданд. Меҳтари рӯҳониён инчунин шароби хурмоӣ таоруф кард, Хусрав се ҷом шароб нӯшиду мағзаш гарм шуд, аз ғояти кӯфтагӣ хоб бар вай ғалаба кард, ба зонуи Биндуй сар ниҳод ва ҳамон дам хобаш бурд. Меҳтари рӯҳониён омада ўро бедор ва огоҳ кард, ки:

– Роҳ гарди сиёҳ баромад, сипоҳи фаровоне бад-ин сӯ меояд.

Хусрави кӯфтаву хастаҳол ризо ба қазо дода гуфт:

– Ҳар чи бодо бод. Акнун:

На мардум ба кор асту на борагӣ,
Фароз омад он рӯзи бечорагӣ,

– Чора бояд сохт, – гуфт Биндуй.

– Чора чист? – пурсид Хусрав.

– Ман, – гуфт Биндуй, – ҷонамро фидо мекунаму шоҳро аз хатар мераҳонам.

¹. **Барсам ва бож** – калимаҳои дини зардуштӣ: – **барсам** – химча ва шохчаи дарахти газ ё анор; **бож** – сукут, хомӯшӣ, муриқба; зардуштиён дар вақти ибодат, хӯрокхӯрӣ ва шустушӯйӣ бадан барсам ба даст мегирифтанд.

Хусрав бо лабханди навмедона гуфт:

– Донои Чин хуб гуфтааст: «Девори шахр, ки ғалтид, калота² ҳам бар по намеистад, ва шахристон, ки хароб шуд, бемористон ҳам барчо намомонад». Лекин ту чорае донӣ, бисоз.

– Ин тоҷи заррин, гӯшвора, камарбанд ва ин қабои зарбафтро ба ман бидеҳ ва худ бо сипоҳиён, чун киштиё, ки маллоҳ бар об меронд, шитоб кун, бирав.

Ҳар чи ӯ гуфт, Хусрав ба ҷо овард ва рафт.

ҲИЛАИ БИНДУЙ

Биндуй ҳамроҳонашро ба болои кӯҳ паноҳонида, худ ба яке аз ҳучраҳои парастигӯҳ даромаду дари оҳаниро маҳкам кард ва сарулибоси шоҳонаро пӯшида ба бом баромад.

Сипоҳиёни Баҳроми Сиёвуш ба наздики рабоб расида, дар бом ӯро диданд ва яқин карданд, ки шоҳ аз тарс ба боми баланд паноҳидааст. Пас Биндуй зуд фурумада пӯшоки шоҳонаро аз тан бадар карду либоси худро пӯшида боз ба бом баромад ва ба сипоҳ овоз дод:

– Сардори шумо кист? Ман ба вай аз шоҳаншоҳ пайғом дорам.

– Ман, Баҳроми Сиёвуш, – ҷавоб дод солори сипоҳ.

Биндуй гуфт:

– Шоҳаншоҳ мегӯяд: – «Ман бо панҷ тан ёрони худ ба ин парастигӯҳ фуруд омадам, аз ранҷи роҳ саҳт хаста шудаам, ҳамроҳонам низ хаставу кӯфтаанд, то бомдод баромада наметавонам, лекин дар сапедадами пагоҳ баромада, дил аз кори ҷаҳон барканда, бо ту ба назди Баҳроми Чӯбина равон мешавам. Умед дорам, ту ин хоҳиши маро бипазирӣ, ки ниёғони мо ба риояи дину оин ҳамеша арзу ниёзи асирони худро ба инобат мегирифтанд».

Солор розӣ шуд ва сипоҳашро дар он ҷо фуруд овард.

². **Калота** – қалъачаи дар баландӣ воқеъшуда.

Дар ин миён шоҳаншоҳ таноби роҳи гурезашро торафт дарозтар мекашид.

Пагоҳӣ солор ва сипоҳи ӯ аз хоб дер бархостанду Биндуйро барвақт безобита накарданд. Чун офтоб ду қади найза баланд шуд, Биндуй боз ба бом баромад ва аз пушти девори работ ба Баҳроми Сиёвуш овоз дод, ки:

– Шоҳаншоҳ шаб ҳама шаб нахобида ибодат кард ва акнун ҳам ба ибодат нишаста ва бемадор аст, имрӯз дам гирифта пагоҳ бо шумо меравад.

Баҳроми Сиёвуш андешиду ба саркардагонаш чунин гуфт:

– Ин корест ҳам сабук ва ҳам гарон. Агар Хусравро ба танг оварем, ӯ метавонад тез шуда ба ҷанг бархезад. Вай марди ҷангии диловарест, ки тани танҳо метавонад бо лашкаре разм кунад. Агар мабодо дар набард кушта шавад, Чӯбина гарди маро ба осмон мебарорад. Мо, агарчи хӯроквориамон кам мондааст, беҳтар, ки ба кам қаноат кунему имрӯз ҳам дар ин ҷо бошем.

Саркардагон андешаи ӯро писандиданд.

Ба ин равиш Биндуи ҷорасоз ду шабу як рӯз Баҳроми Сиёвуш ва сипоҳи ӯро дар ғафлат нигоҳ дошта хоҳарзода ва фармонфармои худро аз нанги асорат ва ҳалокат начот дод. Хусрав дур рафта буд ва акнун таъқиби ӯ суд надошт, бинобар ин Биндуй дигар давом додани бозиро лозим надонист, – вай пагоҳи дигар аз бом:

Ба Баҳром гуфт: – «Эй ҷаҳондида мард,
Бад-он гаҳ, ки бархост аз дашт гард,
Чу Хусрав шуморо бидидаш, бирафт
Суи Рум бо лашкари хеш тафт.

Кунун гар ту паррон шавӣ чун уқоб
В-агар бартар оӣ сар аз офтоб,

Набинӣ ҳамае шоҳро чуз ба Рум,
Ки акнун куҳан шуд бад-он марзу бум¹.

Биндуи далер боз афзуд, ки:

– Акнун агар ба чонам зинҳор диҳед, ба наздатон мефуроям ва ҳар чӣ пурсед, бе каму кост посух медиҳам, вагарна силоҳи набард мепӯшаму мечангам.

Баҳроми Сиёвуш дасти ҳасрату надомат ба сар зада ба ёронаш гуфт:

– Акнун агар ман ин маккорро кушам, чӣ суд? Бехтар, ки ўро ба пеши сипоҳсолор барам; бигуздор ҳар чӣ дар бораи шоҳ донад, ба вай гӯяд.

Биндуйро асир гирифта ба Тайсафун баргаштанд.

Баҳроми Чӯбина ба солори сипоҳ шӯрид:

– Эй бадбахт, ман беҳуда чунин кореро ба ту фармуда будам, надониста будам, ки ту чунин беҳунарӣ.

Пас вай ҳамаи ҳашму алами худро бар сари Биндуи бечора рехт:

– Эй маккор, сипоҳи маро фиреб додӣ, Хусрави шум- он душмани хунини маро аз дастам раҳондӣ!

– Эй сарафроз, – гуфт Биндуй, – аз ман ростӣ бичӯй ва тундӣ макун. Шоҳаншоҳ ҳеши ман ва бузургиву родмардии ў бо ман аст. Барояш мебоист чонамро фидо мекардам ва кардам. Ту агар меҳтар бошӣ, бояд ба ин фидокории ман аҳсант хонӣ.

– Ман ба ин гуноҳат туро намекушам, лекин ту ба ин зудӣ ба дасти ҳамон Хусрав, ки барояш қонатро фидо кардай, кушта хоҳӣ шуд ва дар дами қон канданат хоҳӣ донист, ки ман ростгӯй будаам, – гуфт Чӯбина ва пас Биндуйро ба Баҳроми Сиёвуш супурд, то ки дар шиканча нигоҳ дорадаш.

Рӯзи дигар Чӯбина дар майдон бо лашкар анҷуман кард ва бар курсии заррин нишаста бо овози баланд Хусрави гурезаро

¹. **Марз** – замин, замини киштукоршуда; **бум** – сарзамин, диёр, кишвар.

ба падаркушӣ гунаҳкор ва ба подшоҳӣ носазовор эълон карду гуфт:

– Акнун то падида омадани номдоре аз насли шоҳон, шумо киро ба тахту тоҷ сазовор медонед? Шумо ҳар касеро, ки сазовор донед, ба дорандаи офтоби баланд савганд меҳӯрам, ки ман бо шумо ҳамраъӣ хоҳам буд.

Лашкар ва ҳамаи бузургон ӯро хостанд.

Баҳроми Чӯбина тоҷ бар сар гузошт ва бар тахти шоҳаншоҳӣ нишаст.

Аммо дере нагузашт, ки ӯ боз дар майдони ҷанг бо Хусрави Парвиз дучор омад.

ХУСРАВ ДАР РУМ

Хусрав бо тағояш Густаҳм, вазираш Хурроди Барзин ва як даста сипоҳи хоса, ки дар сафи пеши он ҷанговарони корозмуда Шопур, Болуй, Тухор ва Андиён асп меронданд, аз роҳи биёбон пас аз тайи мароҳилу манозил ба ҳудуди Рум дохил шуда, дар шаҳри Варег қарор гирифтанд.

Бузургони шаҳр шоҳаншоҳи гурезаи Эронро пазиро шуданд, вай бо ҳамроҳонаш дар яке аз коҳҳои бошукӯҳи шаҳр манзил кард. Ба зудӣ аз пойтахти Рум – шаҳри Қустантания фиристодагон омада ба Хусрав паём ва дуруди қайсарро расониданд ва аз мақсади ӯ чӯё шуданд. Хусрав ба қайсар нома навишт, баёни ҳол ва арзи муддао кард:

... Кунун бандаи носазовори паст
Биёмад, ба тахти каён барнишаст.
Ҳама дод хоҳам зи бедодгар,
На афсар, на тахту кулоҳу камар.
Маро андар ин кор ёрӣ кунед,
Бар ин бевафо комгорӣ кунед,
Ки пӯянда гаштем гирди ҷаҳон,
Ба шарм омадем аз кеҳону меҳон...

Бо ҳамин дар байни ӯ ва қайсар ба воситаи мукотиба гуфтугӯ (ба истилоҳи мо гуфтушуниди дипломатӣ) оғоз ёфт. Хурроди Барзин, Густаҳм, Болуй ва Шопур ба ваколат аз ҷониби Хусрав якчанд бор ба дарбори Рум рафтанд. Оқибат Хусрави Парвиз ба мақсади худ ноил гардид; қайсар ба фиристодани лашкар ба Эрон таҳти ливои Хусрав розӣ шуд, аммо ба ин шарт, ки шоҳи Эрон сию нух шаҳру қалъаеро, ки ниёғони вай аз Рум забт карда буданд, ба Рум баргардонад ва байни ду давлат аҳдномаи дӯстӣ имзо шавад. Барои ба кулӣ хотима додан ба нифоқу низои байни ду давлати ҳамсоя қайсар ба шоҳи Эрон таклифи хешӣ намуда, духтари худ Марям (Мария)-ро ба зании Хусрав додани шуд.

Хусрави Парвиз ин шартҳоро пазируфт ва аҳдномаи матлубро навишта, имзо карда, ба қайсар фиристод.

Дар гуфтушуниди душвор бо вакилони қайсар ва бо худи қайсар беш аз ҳама суханварӣ, донишмандӣ ва зиракии Хурроди Барзини вазир кор дод. Бо ин сифатҳо вай ҳусни таваҷҷуҳи румиёро ба худ ҷалб кард, худи қайсар ба фазлу дониши Хуррод баҳои баланд дода:

Бад- ӯ гуфт: – «Он к-ӯ ҷаҳон офарид,
Туро номдори меҳон офарид,
Суханҳои пок аз ту бояд шунид,
Ту дорӣ дари роҳҳоро калид.
Касеро, ки з-ин гуна кехтар бувад,
Сараш з-афсари моҳ бартар бувад».

«ТИЛИСМ»-И РУМИЁН

Боре вакилони Хусравро ба майдоне бурданд, ки дар вай ҷавонзани зебое дар суфа бар тахт нишаста будо хомӯшона мегирист ва ҳар замон даст бардошта сиришки чашмонашро пок мекард. Дар пасу пеши ӯ чоқару ҷорияҳояш истода буданд. Қайсар, ки ҳамчунин дар он ҷо ҳозир буд, ба Густаҳм гуфт:

– Ин ки мебинӣ, духтари ман аст, ман ўро ба зании ҷавони номдоре дода будам, ҷавон баногоҳ вафот кард, акнун чандест, ки духтарам дар ҳамин ҳол ба азои шавҳари нокомаш гирён ништааст, на панди маро мешунавад ва на сухане мегўяд. Дилам аз ҳоли вай ба дарду ранҷ аст. Ту ҷавонӣ, паҳлавоннажодӣ, меҳмони мой, бо вай сухане бигў, аз ҳадиси доноёни Аҷам ёд ор, пандаш бидеҳ; бошад, ки вай бо ту забон кушояд.

Густаҳм назди зан рафт, зан ба вай таъзим кард. Густаҳм панди бисёре аз қабилӣ ин ки «хирадманд аз қазову қадар наменолад, уқоби паррон, шерӣ бешазорон, моҳии обҳои равон ҳам аз марғ наҷот намеёбанд» бар забон ронд, лекин суҳанонаш ҳама назди зан бод буд, зан ба вай тамоман безътино, дар ҳамон як ҳолат истода буду бо ҳамон як ҳаракати бетағйири даст сиришки чашмонашро пок мекард. Гўянда ҳайрон монд. Қайсар аз вай пурсид:

– Аз духтарам чӣ дидӣ?

– Бисёр пандаш додам, лекин пандам назди ў судманд нашуд, – гуфт Густаҳм.

Рўзи дигар Болуй ва Андиён бо хоҳиши қайсар кўшиш карданд занро ба забон оранд, лекин натиҷа ҳамон буд. Қайсар ба Хурроди Барзин рӯчӯ кард:

Яке сўйи он духтар андаршавӣ,
Магар як раҳ овози ў бишнави.

Хуррод назди зан рафта ҳамчунин ба суҳанонаш аз вай эътиное надид ва ҷавобе нашонид. Бодикқат ба сар то пой зан мулоҳиза кард, ба чокарону ҷорияҳояш нигарист, ба худ андешид, ки агар гўем, ки зан беҳуш аст, пас чаро чокару ҷорияҳояш хомўшанд? Сониян, модом ки вай ин қадар вақт мегирад, мебоист ғаму андуҳаш кам мешуд. Ҳеҷ ба ҷапу рост намечунбад, сиришкеш ба як ҷо мечакад, барои пок кардани чашмаш доим фақат як ронашро мечунбонаду як дасташро мебардорад, агар вай ҷон медошт, мебоист ғайр аз як дасту як

пой танаш ҳам мечунбид». Хуррод назди қайсар омаду хандида гуфт:

– Хостӣ, ки ба эронӣён бихандӣ? Ин ҳайкали бечон аст, тилисм аст, ки румӣён сохтаанд.

Қайсар ҳам хандиду гуфт:

– Ман хостам шумо – эронӣёнро озмоям, ки бечон будани ин «зани гирён»-ро дармеебед ё на¹.

Бори дигар қайсар вакилони шоҳро дар кохи худ ба яке аз хонаҳои гунбазшакл дароварда «тилисм»-и дигареро нишон дод; дар он хона ҳайкали саворе дар ҳаво муаллақ меистод. Қайсар аз Хурроди Барзинпурсид:

– Ба ин муъчиза чӣ мегӯӣ?

Хуррод ба ҳайкал даст молид ва гуфт:

– Муъчизае нест. Асп ва савор аз оҳананд. Ту дар шифт ба зери гунбаз чавҳареро ҷо кардаӣ, ки дар китоби ҳиндувон онро мигниётис навиштаанд ва он оҳанрабост; ин ҳайкали оҳанинро вай медорад.

Ба ин равиш қайсар вазири донишманди эрониро ба ҳеҷ яке аз ин ду «муъчиза»-и румӣ ҳайрон ва эътиқотманд карда натавонист.

Хусрави Парвиз духтари қайсари Рум – Марямро ба оини исавӣ ба занӣ гирифт, қайсар ба домоди худ ҳафтад ҳазор лашкар дод ва ӯ бо ин лашкар ба Эрон юриш сар кард.

ВОХҶҶҶҶ БО БИНДУЙ

Бо ҳамин юриш Хусрав ба Озарободагон (Озарбойҷон) омада дар дашти Дук саропарда зад. Чанде дар он ҷо монд ва

¹. Зоҳиран суҳан дар бораи «муъчизае» меравад, ки гӯё аз ҳайкали «авлиё» ба зуҳур меомадааст: арбобони дини масеҳӣ (христианӣ) барои қувват додани ҳиссиёти динии мардумон гоҳе ҳайкали мукаддасро ба воситаи механизмҳои аз назари мардумон пӯшида ба ҳаракат оварда ё худ обро ба василаи фишор бо милаҳои пинҳонӣ ба ҷашм ҷараён дода, ӯро «мегирифтаанд».

сипас лашкарро ба Ниетус, ки бародари қайсар ва фармондеҳи румиён буд, супурда, худ бо сипоҳи хосаи иборат аз эронӣён ба Арманистон, ба вилояте, ки сипоҳдораш Мусал номе буд, рафт. Мусал бо сипоҳаш дар дашт буд, аз омадани Хусрав огоҳ шуда ба пешвози вай омад ва савореро ҳамроҳ овард. Шоҳ он ду саворро аз дур дида ба Густаҳм фармуд, ки пештар биравад ва бубинад онҳо киёнанд ва барои чӣ асптозон меоянд. Густаҳм нигоҳ карда гуфт:

Эй шаҳрёр, ба назарам, он аблаксор бародарам Биндуй аст.

– Ту чӣ мегӯӣ? – таачҷуб кард Хусрав. – Биндуй агар зинда бошад, дар зиндон ва агар кушта шуда бошад, бар дори майдон аст.

– Шоҳо, дуруст нигоҳ кун, он савор тағои туст, – гуфт Густаҳм. – Агар вай набошад, сари маро бибур.

Ҳар ду савор ба назди Хусрав расида пиёда шудаанд ва таъзим ба ҷо оварданд. Шарики Мусал ҳақиқатан Биндуй буд.

– Туро зинда гумон намекардам, аз дидорат ноумед шуда будам, – гуфт шоҳ.

– Биндуй чӣ гуна аз асирӣ раҳо ёфтанастро нақл кард. Ҳафтод рӯз дар зиндон хобида, ин дарбории ҳилагар оқибат Баҳроми Сиёвушро ҳам фиреб дод; ба ғӯши ӯ пайваста мехонд, ки шоҳаншоҳии Чӯбина пойдор наместонад ва пас аз як-ду моҳ Хусрави Парвиз бо лашкари Рум омада ӯро сарнагун мекунад ва он гоҳ вай, яъне Баҳроми Сиёвуш ҳам зинда наместонад. Баҳроми Сиёвуш кам-кам ба ин сухани ӯ бовар кард ва тарсу биме ба дилаш роҳ ёфта ба Биндуй гуфт: – «Агар ту назди Хусрав бар ман хоҳишгарӣ куниву ӯ ба ҷонам зинҳор диҳад, ман аз панди ту «оромиии чон кунам – ҳама ҳар чӣ гӯӣ ту, фармон кунам». Биндуй: – «Пас банди пой маро бикӯшӣ ва маро раҳо кун» гуфт ва «Занд»-у «Авесто»-ро ба даст гирифта савганд хӯрд, ки: – «Аз Офаридгор ба ҷуз ранҷу дард набидам, агар аз шоҳаншоҳ Хусрави Парвиз барои ту ангуштарӣ ва кулоҳи меҳтарӣ наситонам». Баҳроми Сиёвуш ӯро аз зиндон раҳо кард ва гуфт: – «Ман некроҳии худро ба Хусрав боз таври

дигар исбот мекунам». Биндуй пурсид: – «Чӣ тавр?». Гуфт: – «Вақти чавгонбозӣ Чӯбинаро бо ханчари захробгун табох мекунам». Пас вай рӯзи дигар аз зери қабо зиреҳ пӯшида ба зин барнишаст ва ба майдони чавгонбозӣ равон шуд. Бахроми Сиёвуш зани бевафое дошт, ки пинҳонӣ бо Чӯбина ишқбозӣ мекард. Вай назди Чӯбина кас фиристода ўро огоҳ кард, ки «Шавҳарам аз зери қабо зиреҳ пӯшид, намедонам, чӣ қасди бад дорад, ту ба ҳар эҳтимол хушёр бош ва эҳтиёт кун». Пас аз ин огоҳӣ Чӯбина дар чавгонбозӣ ба пушти ҳар як ҳарифи худ нарма – нарма даст мезад, ки мабодо зиреҳ пӯшида бошад, ва чун навбат ба Бахроми Сиёвуш расид, Чӯбина зиреҳи тани ўро ошкор кард, гуфт: – «Эй мор, ба чавгонбозӣ кӣ бо зиреҳ меояд?» ва шамшер кашиду саропои ўро бардарид. Биндуй чун аз кушта шудани озодкунандаи худ огоҳ шуд, аз шаҳр бадар рафта роҳи гурезро сӯйи Ардабил пеш гирифт ва ба Мусал расид.

Мусали арманӣ аз тарафдорони Хусрав буд, чун Хусрав аз он вилоят бозгашт, арманӣ бо сипоҳаш дар рикоби ӯ ба дашти Дук омад. Дар ин ҷо шоҳ ба марзбонон ва сипоҳдорони вилоятҳо нома навишта онҳоро ба тарафи худ хонд. Чанде аз онҳо, аз он ҷумла ҳокимони Систон, бо сипоҳ ба назди вай омаданд.

Аз дигар сӯ Бахроми Чӯбина ҳам осуда нанишаст. Вай ба Густаҳм, Биндуй, бародари худаш Гурдуй, Шопур ва Андиён номаҳо навишта онҳоро бо ваъдаи ҷоҳу мансабҳои баланд ба баргаштан аз Сосониён ва рӯ овардан ба тарафи худаш ташвиқ кард.

Ба Сосониён то мадоред умед,
Маҷӯед ёкут аз сурхбед.

ҲИЛАИ ХУСРАВ

Доропаноҳ ном саркада худро бозаргон сохта, бо корвони коло номаҳои Бахроми Чӯбинаро ба лашкаргоҳи Хусрав бурд.

Дар он чо вай фаровонӣ ва шавкати сипоҳи Хусравро дида дудил шуд ва андешид, ки: – «Пирӯзӣ бо шоҳ аст, Баҳроми Чӯбина шикаст хоҳад ёфт, он беҳ ки ман ин сӣ шутур колоро бо номаҳо ба Хусрав диҳаму сари вақт худамро ба вай хуш кунам». Ва ҳамин тавр ҳам кард; номаҳо бо ҳамроҳии коло ба дасти Хусрав ғалтиданд.

Хусрав дабирро сари давоту қалам нишонда ба Баҳроми Чӯбина аз номи сипоҳдорон ва надимони худ, ки Чӯбина бо номаҳояш ба онҳо муроҷиат карда буд, ҷавоб нависонд, ки:

Ҳама номаҳои ту бархондем,
Фиристодаро пеш биншондем.
Ба гуфтори бекор бо Хусравем,
Ба дил бо ту ҳамчун баҳори навем.
Чу лашкар биёри ба ин марзу бум,
Кӣ андешад аз Руму мардони Рум?
Ҳама пок шамшерҳо баркашем,
Ба ҷанг-андарун румиёро кушем.
Чу Хусрав бубинад сипоҳи туро,
Ҳам он мардиву пойгоҳи туро,
Дилаш рӯзи пайкор ларзон шавад,
Зи пешат чу рӯбаҳ гурезон шавад.

Доропаноҳ ин «ҷавоб»-ро ба Баҳроми Чӯбина бурд. Баҳром онро хонда, хирадро аз сар биронду ҳаворо бар дил бихонд ва «даъвати» сипоҳдори Хусравро иҷобат намуда, ба Озарободагон (Озарбойҷон) лашкар кашид.

Ду лашкар дар дашти Дук ба ҳам рӯ ба рӯ шуданд.

Чӯбина дар қалбгоҳ Ялонсинаро гузошта, худ дар гирди лашкар асп медавонду низоми сафҳои онро нигоҳ медошт.

Хусрав бо ҳамроҳии Ниётус, Биндуй ва Густаҳм дар болои кӯҳи Дук ништа, муҳорибаро назора мекард.

Нахуст паҳлавонони ҳар ду тараф ба набард баромаданд.

ШИКАСТ ХҶРДАНИ РУМИЁН

Ҳазораи румӣ паҳлавон Кут асп давонда ба болои кӯҳ баромаду аз Хусрав пурсид:

– Эй шоҳ, он бандаи девнаҷод, ки бо ту дар Эрон ҷангида пирӯз шуда туро гурезонд, кучост? Ёро ба ман бинамой, то корзор омӯзамаш ва дилу зӯри мардони майдонро нишон диҳамаш.

Аз ин сухан дили Хусрав тоб хӯрд, «туро гурезонд» гуфтани Кут алами сӯзонеро, ки Хусрав аз мағлубияти дар Наҳравон рӯйдода ба дил дошт, тоза кард. Ба Кут гуфт:

– Пеши он марди аблақасавор бирав. Чун ӯ ба набард омад, ту нагурез, то баъд аз он аз нанг лабатро нагазӣ.

Кут баргашта, найза дар даст, ба размгоҳ тохт.

Ялонсина ба Чӯбина бонг зад, ки:

– Ҳушёр бош, як деви румӣ чун пили маст сӯйи ту метозад!

Чӯбина шамшер аз ниём кашид.

Кут чун гирдоб омада ба вай найза андохт, найзааш ба ҳафтони ӯ коргар нашуд; Баҳром сипар ба рӯй кашида асп барангехт ва яке ба сару гардани Кут шамшер зада буд, ки тани ӯ то синааш ҷок шуд.

Хусрав дар болои кӯҳ рост истода набарди ин ду паҳлавонро назора мекард, вай шамшер задани Баҳром ва сарнагун ғалтидани Кутро дида яке хандид. Ниёгус аз хандаи ӯ ба ҳашм омада ҷашмонашро нимпӯш кард. Ба Хусрав гуфт:

– Эй шоҳ, дар ҷанг хандидан хуб нест. Чӣ, магар разм барои ту кори шӯхист? Кути ҳазора ба ҷанговарӣ дар Рум ҳамто надошт, ту аз кушта шудани ӯ меҳандӣ?

– Ман на ба кушта шудани ӯ хандидам, – гуфт Хусрав, – вай маро тамасхур кард, ки «аз банда гурехт». Тамасхуркунанда аз ҷархи гардон ивази тамасхурашро меёбад. Дар ҷанг аз он банда, ки шамшер заданашро дидӣ, гурехтан нанг нест.

Танаи Кутро ба фармоиши Баҳром бар пушти зин баста ба лашкаргоҳи румӣён фиристоданд. Хусрав фармуд, ба захми Кут мушк пошида, ҷасадашро хушконда, дар карбос печонда, зире-

ҳашро ба танаш баста ба қайсар фиристонанд, то бинад, ки Баҳроми банда ҳамин тавр шамшер мезанад ва бинобар ин аз вай ҳазимат кардани шоҳ нанг нест.

Румиён аз ҳалокати Кут дилшикаста шуданд. Чӯбина аз дилшикастагии онҳо истифода бурда, бо даҳ ҳазор савор тунд ба ҳучум гузашт:

Яке ҳамла бурданд аз он сон, ки кӯҳ
Бидаррид аз овои румигурӯҳ.

Аз дами шамшеру зарби гурзҳои беамон якчанд ҳазор румӣ кушта шуданд, зиндамондагон ҳазимат карданд. Ҷанговарони Баҳром румиёни кушташударо гун карда тал заданд, тали баланде ба вучуд омад, ки онро «Баҳромчид» номиданд.

Хусрав аз румиён умедашро канд. Вай гуфт: – «Агар румиён ду бор ҳамин гуна ҷанг кунанд, Рум бе лашкар мемонад». Ӯ қарор дод, ки фардо румиёно аз ҷанг фориғ гардонда, лашкари эрониро ба ҷабҳа оварад.

РАЗМИ ПАҲЛАВОНОН

Пагоҳӣ Баҳром румиёно дар размгоҳ надида ҳайрон шуд. Дар муқобили ӯ лашкари эронӣ саф орошта буд. Вай ба пушти пири сафед нишаста, онро сӯйи боли ростии сипоҳи Хусрав ронд, дар он ҷо Шопурро дида овоз дод, ки:

– Эй мунофиқ, магар дар номаат паймон накарда будӣ, ки дар ҷанг ба тарафи ман мегузарӣ? Магар паймоншиканӣ оини озодагон¹ аст? Акнун ту худатро ройгон ба куштан медиҳӣ!

Шопур аз ин сухани ӯ ҳайрон шуд ва посухаш дод, ки:

– Эй дев, он кадом нома аст, ки ту дар пеши ин ҳама номдорон аз вай сухан меронӣ? Аз чунин нома ному нишоне набуд ва нест.

Хусрав ба Шопур:

¹. **Озодагон**— асилзодагон, наҷибон.

– Барои номое, ки ӯ мегӯяд ман ба ту ва чандин номдорони дигар подош медиҳам, вақташ расад, ман ин розро ба ту мекушоям ва дилатро аз андешаи бад мешӯям,- гуфта ӯро осудахотир кард.

Баҳром ин сухани Хусравро шунида ба фаросат аз ҳила пай бурд, аз кори худ нангин шуда барошuft ва танҳо ҳудаш пилро ба қалбгоҳи лашкари Хусрав ронд. Камондорони лашкар пилро ба тирборон гирифтанд, аз захми пайконҳо хартуми пил саросар хунин гашт, он гоҳ Баҳром пилро гузошта, миғфар пӯшида савори асп шуд, камондорон аспро ҳам тирборон карданд. Баҳром пиёда шуда домани зиреҳашро бар камар зада, сипар гирифт ва ҳудро ба пиёдаҳои душман зада шамшери тезро ба ҷавлон овард, пиёдаҳо камонҳоро партофта гурехтанд; ба Баҳром сарбозонаш асп оварданд, вай савор шуда дамону хурушон ба қалбгоҳ, ки Хусрав дар он буд, тохт, қалбгоҳро пора карда гузашту ба сӯйи боли рост рӯ овард; бунаи сипоҳи Хусрав дар пушти боли рост ва нигоҳбонаш Гурдуй бародари Баҳром буд, паҳлавон бародари ҳудро дида камонро ба зех карду андохт, Гурдуй ҳам камон ба даст гирифт, бародарони хунӣ замоне ба якдигар тирпарронӣ карданд, лекин тирҳояшон ба нишон нарасид. Баҳром ба Гурдуй гуфт:

– Эй бе падар, ба хуни бародарат камар бастӣ?

– Эй гурги беша, – посух дод ба вай Гурдуй, – магар он масалро нашунидаӣ:

Ки ҳар к-ӯ бародар бувад, дӯст бех,
Чу душман шавад, бе паю пӯст бех?

Ту, Аҳриман, душмани Офаридгорӣ.

Ба пеши бародар бародар ба ҷанг
Наёяд, агар бошадаш ному нанг.

Ҳарчанд ки ин масалро дар ҳаққи ҳуди Гурдуй ҳам гуфтан мумкин буд, лекин Баҳром хомӯшона аз набарди бародараш рӯ тофт ва баргашт.

Хусрав ба Густаҳм гуфт:

– Агар сипоҳи Рум ба ҷанг дарояду Баҳром шикаст хӯрад, румиён ҳавобаланд шуда бар мо миннат хоҳанд гузошт. Он беҳ, ки ман худ бо андак сипоҳ корзор кунам. Аз касе ёрӣ наметоҳам, ба Яздони фарёдрас мепаноҳаму бас.

– Эй шаҳрёр, – гуфт Густаҳм. – Ту ба ин равиш ҷони худро ба хатар маяндоз, балки паҳлавонро ҳамроҳ бигир, ки дар размгоҳ туро ёрирасон ва ниғаҳбон бошанд.

Хусрав маслиҳати ӯро пазируфт, бо фармони ӯ Густаҳм аз паҳлавонон сездар нафарро интихоб кард, ки ҳудаш, Биндуй, Гурдуй ва Шопур низ дар ҷумлаи онҳо буданд. Ин сездар ҷанговари номдор бо сардории шоҳ ба майдон асп андохтанд.

Баҳром дар баландӣ истода онҳоро диду гуфт:

– Хусрав бо сипоҳи кам ба ҷанг омада мардонагии худро нишон додан метоҳад, пас бугзор мардонагии моро бинад; онҳо ягон бист нафаранд, ба ин бист аз мо ҷаҳор мард бас аст:

Набойд, ки мо беш бошем чор,
Зи Хусрав маро бахт беш аст ёр.

Пас ӯ бо се паҳлавон пеш омад. Хусрав ба ёронаш хитоб кард ки:

Ману гурзи Чӯбинаи баднишон!
Шумо разм созед бо саркашон.
Шумо сездар ёру эшон се тан,
Мабодо, ки бинед ҳаргиз шикан!

Баҳром пешопеши се паҳлавон ба кирдори деви аз банд ҷаста, бо шамшери бараҳнаи раҳшанда асп барангехт. Ёрони Хусрав ба ҳамлаи шерони онҳо тоб наёварданд, гурезон шуданд. Хусрав танҳо монда ночор ақиб гашт. Баҳром бо ду

савор ўро таъқиб мекард, шоҳ гурезон ва Чўбина аз дунболи ў тозон.

Баногоҳ дар пояи кӯҳ яке ғор пеш омад. Хусрав аз асп фурумада худро ба он ғор гирифт. Баҳром ва ёронаш низ ба он ҷо расиданд. Даҳони ғор танг буд, ба вай даромадани таъқибкунандагон хавф дошт; Хусрав метавонист бо шамшер онҳоро як ба як ҳалок гардонад. Чўбина аз дуртар як гурӯҳи калони саворони Хусравро дид, ки ба қасди вай асп тозонда меомаданд. Вай ва ёронаш ба даруни ғор аз камон якчанд тир андохтанду ночор баргаштанд. Саворон онҳоро чанде таъқиб карданду баргашта ба пояи кӯҳ омаданд, то ки шоҳро аз ғор бароварда ба лашкаргоҳ баранд, лекин ўро дар ғор наёфтанд; вай ғойб шуда буд.

Саворон чун ба лашкаргоҳ, ки дар болои кӯҳ буд, бозгаштанд, Марямро дар нолаву фиғон ва сипоҳро ғамгину ошуфтаҳол ёфтанд; шоҳбону ва сипоҳ гумон мекарданд, ки шоҳ кушта шуд. Лекин:

Ҳамон гоҳ Хусрав аз он рӯйи кӯҳ
Падид омад аз роҳу дур аз гурӯҳ.
Чунон лашкари номвар шод гашт,
Дили Марям аз дардаш озод гашт.

Шоҳ сирри аз ғор нопадид гаштани худро чунин нақл кард:

– Кор ба ман танг шуда, даст аз ҷон шуста будам, баногоҳ дар ғор пири нуроние падидор гашт, ки савори асп буд ва ҷомаи сабз бар тан дошт, омаду дастам бигирифт ва маро бардошта ба кӯҳ баровард. Пурсидамаш: – «Эй пири накукор, ту кистӣ?», ҷавоб дод, ки: – «Ман фариштаам, номам Суруш аст. Ту, – гуфт, – порсо бош, подшоҳи ҷаҳон мешавӣ». Инро гуфту нопадид гашт.

Сипоҳиёни эрониву румӣ бовар карданд, дар ҳайрат монданд, ба Хусрав таъзим намуданд ва савганд хӯрданд, ки чун ҳуди Суруш ўро башорати пирӯзиву подшоҳӣ додааст, барояш дар ҷанг сару ҷони худро дарег нахоҳанд кард...

Бо азми пирӯзӣ ёфтан ҳамаи лашкари эронӣ ва румӣ аз кӯҳ сарозер шуда ба ҳучум рафтанд.

Аз он сӯ Баҳром низ лашкар ронд. Чанг даргирифт.

Чаҳон шуд зи гарди саворон сиёҳ...

ШИКАСТ ХҶРДАНИ БАҲРОМ

Чӯбина аз камон як чӯба тир ба камаргоҳи Хусрав зад, тир дар чавшани ӯ дармонд, сарбозе тозон омада онро берун кашид. Баҳром боз найза андохт, найза ба зиреҳи Хусрав хӯрда шикаст. Хусрав барошuft ва сӯйи Баҳром тунду тез асп ангефта ӯро яке шамшер зад, шамшераш ба миғфари тани Баҳром ғӯтида пора-пора гашт:

Чу диданд он шермардӣ зи шоҳ,
Биронданд румиву эронсипоҳ.
Кашиданд шамшери кин ҳамгурӯҳ,
Яке ҳамла карданд монанди кӯҳ.

Ба ин ҳамла сипоҳи Баҳром тоб наёвард, сафҳояш гусаст, қаблгоҳаш шикоф шуд ва болҳояш дарид.

Лашкари Хусрав ба қир кардани душман даромад. Биндуй ба назди шоҳ омад ва гуфт:

– Лашкари душман чун мӯру малах дашту кӯҳу дараҳоро гирифтааст, акнун, ки вай шикаст хӯрд, кушокушиву хунрезӣ шоиста нест. Ҳар кӣ амон хоҳад, амон бояд дод.

– Ҳар кӣ силоҳ афканаду таслим шавад, ман дигар душмани ӯ нестам, – гуфт Хусрав.

Шаб даромад, тарафайн чангро бас карданд.

Биндуй аз сипоҳиён як нафар савори баландовозеро чудо карда фармуд, то ба наздики лашкари душман бишавад ва мунодӣ кунад, ки ҳар кас таслим шавад, шоҳ гуноҳи ӯро мебахшад ва ба ҷонаш амон медиҳад.

Савор шабонгоҳ рафт ва ба ҳар сӯ асп тозонда мунодӣ кард.

Саҳар Баҳром аз хоб бедор шуда, чодирҳои лашкарго-хашро холи ёфт: сарони сипоҳи ӯ шабона бо дастаҳои худашон барои таслим шудан ба лашкаргоҳи Хусрав рафта буданд. Сипаҳсолор донист, ки корро бой додааст. Ба ёрони наздики худаш, ки монда буданд, гуфт:

– Акнун аз гурехтан чора нест.

Ба сорбонҳо фармуд, ки шутурҳоро биёранд, онҳо се ҳазор шутур оварданд. Бо шитоб бору буна баста шуд:

Зи чизе, ки дар ганҷ буд бурданӣ,
Зи пӯшиданиҳову густурданӣ,
Зи заррину симину аз таҳти оч,
Ҳамон ёраву тавқи заррину тоҷ.
Ҳама бор карданду худ барнишаст,
Миён аз паи бозгаштан бубаст.

Вай бо ҳамон гурезагӣ ба Чин рафт. Чанде дар хизмати ҳокони Чин буд. Ҳокон меандешид, ки дар мубориза бо давлати Эрон аз Баҳроми лашкаркаши пурҳунар истифода бурдан мумкин аст, бинобар ин ӯро парвариш мекард ва киromӣ медошт.

Дарвоқеъ вай дертар лашкари Чинро сардорӣ намуда ба Эрон юриш кард; ба Чайхун расида дар Марв қарор гирифт ва дар ин ҷо ба дасти Қулун ном қотиле, ки ӯро Хурроди Барзин фиристода буд, кушта шуд.

ГИРЯИ ФИРДАВСӢ БА МАРГИ ПИСАРАШ

Ҳангоме, ки шоири бузург дар шаступанҷсолагӣ достони Баҳроми Чӯбиноро, ки аз калонтарин дostonҳои «Шoҳнома» аст, менавишт, писараш вафот мекунад:

Маро сол бугзашт бар шасту панҷ,
На некӯ бувад, гар биёзам ба ганҷ.
Магар баҳра гирам ман аз панди хеш,
Барандешам аз марги фарзанди хеш.
Маро буд навбат, бирафт он ҷавон,
Зи дардаш манам чун тани беравон.
Шитобам ҳаме, то магар ёбамаш,
Чу ёбам, ба бегора¹ биштобамаш,
Ки навбат маро буд, бе коми ман
Чаро рафтиву бурдӣ ороми ман?
Зи бадҳо ту будӣ маро дастгир,
Чаро роҳ ҷустӣ зи ҳамроҳи пир?
Магар ҳамрахони ҷавон ёфтӣ,
Ки аз пеши ман тез биштофтӣ?
Ҷавонро чу шуд сол бар сию ҳафт,
На бар орзу ёфт гетӣ, бирафт.
Ҳамебуд ҳамвора бо ман дурушт,
Барошуфту якбора бинмуд пушт.
Бирафту ғаму ранчаш эдар⁴⁶ бимонд,
Дилу дидаи ман ба хун барнишонд.
Кунун ӯ суи рӯшноӣ расид.
Падарро ҳаме ҷой хоҳад гузид,
Баромад чунин рӯзгори дароз,
К-аз он ҳамрахон кас нагаштанд боз.
Ҳамоно маро чашм дорад ҳаме,
Зи дер омадан ҳашм дорад ҳаме.
Маро шасту панҷу варо сию ҳафт,
Напурсид аз ин пиру танҳо бирафт.
Вай андар шитобу ман андар диранг,
Зи кирдорҳо то ҷӣ ояд ба чанг.
Равони ту доранда равшан кунод!
Хирад пеши ҷони ту ҷавшан кунод.

¹ . **Бегора** – маломат, сарзаниш.

⁴⁶ . **Эдар** – дар ин чо.

Хамехоҳам аз довари Кирдгор,
Зи рӯзидеҳи пок Парвардгор,
Ки яксар бубахшад гуноҳи туро,
Дурахшон кунад тирагоҳи туро.

БОРБАД ВА ХУСРАВ

Сароянда ва созандаи машҳури замони қадим Борбад дар подшоҳии Хусрави Парвиз падида омад. Вай дар шаҳрҳо ва кишварҳо гашта бо созу овози аҷойиби худ дили мардумонро мебурд, чашну маъракахоро гул мекунонд. Ҳар кас ба вай мегуфт: – «Чаро ба даргоҳи шоҳ намеравӣ, ки вай туро тоҷи сари ромишгарони худ хоҳад кард», лекин булбули хушилхони халқ аз қафаси заррини дарбори шоҳ гурезон буд.

Рӯзе Борбад шунид, ки сари ромишгарони дарбор Саркаш худро ба хунар аз вай бартар мешумурдааст. Ин ба нафси ҳофизии номдор расид ва ӯ ба даргоҳи Хусрав равон гардид.

Саркаш ба одати дарбориёни бахил, ки будани аз худ беҳтареро ҳаргиз намехостанд, аз омадани Борбад хабардор шуда, табъаш хира ва дилаш тира гашт, зеро медонист, ки Борбад аз вай ба хунар бартар аст. Ба дарбони шоҳ чанде дираму динор дода гуфт:

– Ромишгаре ба дар омадааст, ки мехоҳад ҷойи маро бигирад. Вай:

Набояд ки дар пеши Хусрав шавад,
Ки мо кӯҳна гаштему ӯ нав шавад!

Дарбон аз дираму динори ройгон шод шуда, дар ба рӯйи Борбад баст ва аз остонааш ронд.

Ҳофиз чун аз дари боргоҳ навамед баргашт, ба дари чорбоғи шоҳ рафт, Мардуй ном боғбон, ки шефтаи созу навои Борбад буд, ҳофизро мухлисона пазирой кард ва аз дидораш шод гардид.

Наврӯз наздик буд, Хусрави Парвиз одатан дар Наврӯз дар чорбоғаш чашнгоҳ ораста, ду ҳафтаро ба айшу нӯш мегузaronид. Борбад аз Мардуй хоҳиш кард,ки:

– Ҳар гоҳ Хусрав ба боғ ояд, маро хабар кун ва роҳ бидеҳ, ки пинҳонӣ чашнгоҳро тамошо кунам ва рӯйи шоҳро бинам.

Боғбон розӣ шуд ва дар Наврӯз пеш аз омадани шоҳ ба чашнгоҳ Борбадро оғохӣ дод.

Ҳофиз сарулибоси идона пӯшида, барбаташро гирифта ба боғ омад. Дар наздикии нишастангоҳи Хусрав як бех сарви сабзи сершоҳу барг руста буд. Борбад ба болои он баромада дар байни шоҳу баргаш пинҳон шуда нишаст.

Хусрав бо надимонаш аз коҳ баромада ворида боғ шуд ва дар ҷойгоҳаш нишаст. Майгусори ҷавони зебочеҳрае ҷоми май дар каф назди вай омад, шоҳ аз дасти вай ҷоми булӯринро гирифта нӯшид. Ромишгарони даргоҳ ҳозир шуданд, маҷлиси базму нӯш ва созу наво оғоз ёфт.

Чун офтоб ниҳон гашту шаби лочувардӣ ҷойи рӯзи равшанро гирифт, ромишгарон суруд нағмаи навбатиро ба поён оварда хомӯш гардиданд, баногоҳ аз ҷое навои барбату овози суруд баромад. Созу суруд он қадар диловез ва шӯрангез буд, ки шоҳ ва маҷлисиёни ӯ ҳайратзада ва шайдо шуда гӯш меандохтанд. Созандаву сароянда Борбад буд, ки мақомро ҳудаш эҷод карда ва номи онро «Додофарид» гузошта буд. Саркаш нохун ва овози Борбадро шинохта беҳуш гашт. Шоҳ ба маҷлисиёнаш фармуд, ки боғро ҷустуҷӯ кунанд ва он ромишгари ғайбиро ёфта биёранд. Онҳо саросари чорбоғро ҷустуҷӯ карда касеро наёфтанд. Саркаш бо тамаллуқ ба шоҳ гуфт:

– Сару тоҷи шоҳаншоҳ ҷовид бод, аз бахти шоҳаншоҳам ин ҳеҷ аҷобат надорад, ки гулу сарв ромишгараш шуда, ўро ситоиш мекунанд.

Шоҳ аз майгусор боз ҷоми шароб гирифта нӯшид, Борбад барбат навохта боз суруди дигар оғоз кард, ки мақоми онро «Пайкоргурд» меномиданд. Шоҳ ба овози вай ҷоми дигар бардошт ва боз фармуд, ки муғанниро пайдо кунанд.

Мачлисиён аз нав ба кофтуков даромаданд, бо чароғ ба зери дарахтон нигаристанд, ба чуз сарву бед ва тазарвони дар гулбунҳо орамида чизе надиданд.

Созу суруди дилошӯб бори савум дар чорбоғи торик танин андохт. Ин бор муғаннии сеҳрсоз шунавандагонашро бо «Сабздарсабз» ном мақоме сеҳру афсун мекард. Шоҳ аз ғояти шавқ ба по бархоста, ба саломатии сари мутриби нопайдо аз чоми гулшаноро як ман шаробро дам кашид ва гуфт:

– Ромишгар агар фаришта мебуд, сиришташ, ки аз бўи мушку анбар аст, барбат намедошт, ва агар дев мебуд, наменавохт ва намесурод. Бегумон вай одамизод аст, боғро чапу рост, чӯед ва ёбедаш. Ман ўро меҳтари ромишгарони даргоҳ мекунам ва даҳону доманашро пур аз дурру гавҳар месозам.

Борбад ин овози шоҳро шунида аз шоҳи сарв фуруд омад ва дар пешгоҳи ў ҳозир гардид.

– Ту кистӣ? – пурсид шоҳ.

– Яке бандаам, Борбади ромишгарам, – ҷавоб дод муғаннӣ ва сипас ба чӣ сабаб ва чӣ гуна ба чорбоғи шоҳ омаданашро баён кард.

Хусрав аз Саркаш хашмгин шуда ба вай гуфт:

– Эй бадҳунар, чаро ту ўро аз ман дур кардӣ? Ту ҳанзалӣ⁴⁷, Борбад – шакар, ту зоғӣ ва ў булбул!

Бад-ин гуна то сар суи хоб кард,
Даҳонаш пур аз дурри хушшоб кард,
Бишуд Борбад-шоҳи ромишгарон,
Яке номдоре шуд аз меҳтарон.

ТОХТАНИ САЪДИ ВАҚҚОС БА ЭРОН

Сарлашқари араб Саъди Ваққос бо фармони халифа Умар ба Эрон тохт.

⁴⁷ . Ҳанзал – кадуи талхи ёбӣ.

Шоҳи Эрон Яздгирди савум бар зидди вай аз хешони худ
Рустами Ҳурмуздро фиристод.

Ду лашкар дар Қодисия бо ҳам рӯ ба рӯ шуда, ҷангро
пайвастанд.

Ҷанг бо талафоти зиёди тарафайн сӣ моҳ кашол ёфт. Гоҳ
дасти тозиён боло мешуд ва гоҳ дасти эронӣён, лекин ғалабаи
катъӣ ба ҳеҷ тараф даст намерод.

НОМАИ РУСТАМ БА БАРОДАРАШ

Охирон фишори лашкари араб зӯртар шудан гирифт.
Гӯянд, Рустами Ҳурмузд на фақат баҳодур ва лашкаркаши
номӣ, балки донишманд ва ситорашинос ҳам буд. Вай бо
устурлоб⁴⁸ ба қирони сайёраҳо нигариста, аз онҳо толеи шоҳ ва
лашкари худро ҷӯё шуд, дид, ки Аторуд қирони Зухал асту дар
бурчи ҷавзо қарор гирифтааст. Ин вазъи сайёраҳо аз
бадбахтиву бадрузӣ хабар меодааст, Рустам яқин кард, ки
арабҳо ғолиб хоҳанд омад, бинобар ин наврам ва маънос шуда,
ба бародараш Фаррухзод, ки ҳамчунин сарлашкар буда, бо
лашкараш дар Арвандрӯд⁴⁹ меистод, номаи дарозе навишт, ба
ин мазмун:

«Аз Баҳром⁵⁰ ва Зухра моро газанд аст. Чун аз ин рози
фалак огоҳ шудам, ба ҳоли эронӣён ва давлати Сосониён гири-
стам. Аз Саъди Ваққос фиристодае назди ман омада буд, мегӯяд:
– «Аз Қодисия то лаби рӯди Борро ба шумо мебахшем, шумо
барои мо ба сӯйи шаҳрҳои Эрон роҳи савдо кушоед; мо уҳдадор
мешавем, ки ба шоҳи шумо боҷ диҳем ва дигар даъво надорем». Лекин
бузургони бо ҳамроҳии ман ба ҷанг омада, дар ин бора
ҳеҷ гуфтугӯеро шунидан намехоҳанд ва:

Бикӯшему мардӣ ба кор оварем,
Бар эшон ҷаҳон тангу тор оварем.

⁴⁸. Устурлоб – афзори нучумӣ.

⁴⁹. Арвандрӯд – рӯди Дачла.

⁵⁰ Сайёраи Миррих (Марс).

гӯён ҳамвора бо душман даст ба гиребонанд, намедонанд, ки гардиши фалак на ба коми мост ва чахду кӯшиш суд надорад. Ман бо сипоҳ ба ранҷу ғаму шӯрбахтӣ мондаам, дигар аз ин вартаи бало раҳой намеёбам. Ту ин суханони маро ба модарамон бигӯй, ӯ дигар рӯйи маро нахоҳад дид, ба вай дуруди маро бирасон ва пандаш бидех, ки бисёр ғам нахӯрад ва ту ҳам ғамгин мабош. Ҳамин ки ин номаи маро хондӣ, бо бузургон ҳамаи чизу моли колро ғундоред ва бор кунеду ба Озарободагон биравед. Эй бародар;

Чу бахти араб бар Аҷам чира шуд,
Ҳама бахти Сосониён тира шуд.
Чу бо тахт минбар баробар шавад,
Ҳама ном Бӯбакру Уммар шавад.

На тахт мемонад, на тоҷ ва на нажоду афсар. Адлу дод, бахшиш тамом мешавад; ростӣ аз байн меравад, қачиву костӣ ва паймоншиканӣ бозътибор, беҳунар арҷманд ва боҳунар хор мешавад; ин аз он ва он аз ин мерабояду меситонад; ниҳон аз ошкор бартар, нафрин аз офарин бартар мешавад, писар бар падар ва падар бар писар бадандеш, дили ҳукмдорон санги хоро мегардад:

Шавад бандаи беҳунар шаҳрёр,
Нажоду бузургӣ наёяд ба қор,
Ба гетӣ касеро намонад вафо,
Равону забонҳо шавад пурчафо,
Зи эрониву турку аз тозиён
Нажоде падида ояд андар миён –
На деҳқон, на турку на тозӣ бувад,
Суҳанҳо ба кирдори бозӣ бувад.
Ҳама ганҷҳо зери доман ниҳанд,
Бимиранду кӯшиш ба душман диҳанд.
Чунон фош гардад ғаму ранҷу шӯр,

Ки шодӣ ба ҳангоми Баҳроми Гӯр:
– На чашну на ромиш, на кӯшиш, на ком,
Ҳама чораву тунбалу¹ сози дом.
Зиёни касон аз паи суди хеш
Бичӯянду дин андароранд пеш.
Набошад баҳор аз зимистон падида,
Наёранд ҳангоми ромиш набид.
Чу бисёр аз ин достон бигзарад,
Касе сӯйи озодагон нангарад.
Бирезанд хун аз паи хоста,
Шавад рӯзгори меҳон коста...
Туро, эй бародар, тан обод бод,
Дили шоҳи Эрон ба ту шод бод,
Ки ин Қодисӣ гӯргоҳи ман аст,
Қафан ҷавшану хун кулоҳи ман аст...

НОМА БА САЪДИ ВАҚҚОС

Сипас Рустами Ҳурмузд нависандаро пеш нишонда:

Суйи Саъди Ваққоси чӯяндачанг
Ҷаҳон карда бар хештан тору танг,

нома нависонд, ба ин мазмун:

– «Одамӣ набояд аз Яздони пок бе тарсу бок бошад. Офарини вай ба шоҳаншоҳи Эрон бод, ки зебандаи тахту тоҷ аст. Ба беҳуда ин ранҷ ва ин ҷанги нописандида пеш омад. Бигӯ, шоҳи ту кист? Худат чӣ мардӣ ва роҳу ойини ту чист? Бо он сипоҳи урёну сипоҳдори побараҳна чӣ мақому маснад меҷӯйӣ? Ту ба пораи ноне ҳам сер ва ҳам гуруснай, на пилондорӣ, на тахт ва на бору буна!

¹. Тунбал – макр, найранг.

Зи шири шутур хӯрдану сусмор
Арабро ба чое расидаст кор,
Ки тахти Ачамро кунад орзу!
Туфу бод бар чархи гардун, туфу!

Эрон ҷойи ту нест, дар ин ҷо тоҷу нигин соҳибе дорад, ки
падар бар падар шоҳи номдор ва набераи Нӯширвони ҷаҳон-
дор аст, пилону ганҷу сипоҳ ва дувоздаҳ ҳазор сағу юзу боз бо
зангӯлаву гӯшвораҳои заррин дорад:

Ба дидори ӯ дар фалак моҳ нест,
Ба болои ӯ бар замин шоҳ нест.
Ҳар он гаҳ, ки дар базм хандон шавад,
Кушодалабу симдандон шавад.
Ту ҷанги ҷунин подшоҳе маҷӯй,
Ки фарҷоми кор андарояд ба рӯй.

Дар ҷашми шумоён шарм нест, беҳираду бемеҳру бемурув-
ватед. Ту бо он ҷеҳраи зишт, бо он бадсириштиву бадхӯй орзуи
тоҷу тахт мекуни? Ҷаҳонро ба андоза ҷӯй ва лофу газоф мағӯй.
Марди ҷаҳондида ва доноеро назди мо фирист, то ба мо
бигӯяд, ки роҳу расми ту чист ва сӯйи тахти шоҳӣ роҳнамоят
кист. Ман саворе ба назди шоҳ фиристода, суҳанони ту ва
муддаои туро ба вай маълум мекунам».

Пирӯзи Шопур ном паҳлавоне:

Ҳама ғарқ дар ҷавшану симу зар,
Сипарҳои заррину зарринкамар

бо номаи Рустам ба назди Саъди Ваққос равон шуд.

ҶАВОБИ НОМА

Саъди Ваққос паҳлавони эрониро бо сипоҳ пазиро шуда, бо иззату икром фуруд овард ва барои нишастанаш ридон¹ худро дар замин густурид, зеро дигар густурданӣ надошт ва узр оварда гуфт:

– Мо найзаву тег дорему бас. Мардони мард парвои ҳариру дебо надоранд, зару сим намегӯянд, чунон ки фикри хобу хӯрро ҳам намеkunанд.

Сипас Ваққос аз шоҳу вазир ва лашкару сарлашकारी Эрон пурсон шуд ва бо ҳиммате, ки шоистаи мардони майдон аст, онҳоро дуо кард ва номаро гирифта хонд. Абрувон ба ҳам кашид, андешаманд шуд ва давоту коғаз талабида ба забони арабӣ ба навиштани ҷавоби нома шурӯъ кард. Дар нома нахуст аз инсу чин сухан ронд, гуфтори пайғамбарашро ёд кард, зикри тавҳиду Қуръон ва ҷаннату дӯзах намуд, сипас шоҳи Эронро огоҳӣ дод, ки агар вай дини мубини муҳаммадиро пазирад, Муҳаммад дар пеши Худованд ва гуноҳони ӯ шафеъ мешаваду вай аз гуноҳи пок ва чун гулоби мусаффо танаш хушбӯй гардида ба бихишт медарояд, ки дар он ҳаёти ширин мудом аст ва ширу шаробу шахду асал аладдавом; ҳурони бихиштӣ, ки ҳама тахту тоҷ ва ҳама ҷашну сури ин ҷаҳон ба як тори мӯи онҳо намеарзад, ҳамеша дар хизмати ӯ хоҳанд буд. – «Саркаш мабош ва даст аз душманиву ҷанг бардор, ки ҳар кас ба ҷанг пеши ман ояд, насибаш ҷуз гӯри торику азоби дӯзах нахоҳад буд».

Бо ин номаи ҷавобӣ вай Шуъбаи Мағира ном саркардаро ба назди Рустам фиристод.

Чун Мағира ба наздики лашкари эронӣ расид, яке аз эронӣ ӯро дида ба Рустам хабар дод:

Ки омад фиристодае пиру суст,
На аспу силеҳу на ҷисми дуруст.

¹. **Ридо** – ҷомаи фароҳи беастар ё абра-астар

Яке теги борик бар гарданаш,
Падид омада чоки пероҳанаш.

Рустам зуд аз ҳариру дебои нафис саропардае рост кард, ки ресмонҳояш ҳама аз зарбафти чинӣ буданд, дар вай гилеми зарнигоре густурданд. Рустами Ҳурмузд бар он гилем нишаст, шаст шермарди чанговар дар гирдаш чой гирифтанд:

Ҳама тавқдорони богӯшвор
Саропарда ороста шоҳвор.
Ба зар бофта чомаҳои бунафш,
Ба пой андарун карда заррина кафш.

Лекин Шуъбаи Мағира даромада ба он гилемҳои зарнигор по наниҳод, балки пирона, шамшери худро асоқунон ба каноре гузашту бар хок нишаст. Хастаҳолона сар ба пешгоҳи худ дӯхта буду аз ҳозирон ба касе ва ҳатто ба сарлашқари Эрон ҳам нигоҳ намекард.

– Шод бош, – ба расми эронӣ салом дод ба вай Рустам, – тану ҷонат ба дониш обод бод.

– Агар дини моро пазирай, алайкум ассалом, – ҷавоб дод Шуъбаи Мағира.

Аз ин сухани ӯ Рустам ба худ печид, абрувонаш пурчин ва рангу рӯяш зард гашт. Номаро аз дасти вай гирифт, тарҷумон онро хонда барояш тарҷума кард. Рустами олинасаб ба фирис-тодаи Ваққос чунин посух дод:

«Сарвари ту шоҳ нест, аз нажоди шоҳон ҳам нест. Пиндоштааст, ки баҳти мо тира шуд, дилаш орзуи тахту тоҷи Аҷам кардааст. Мардуми бодонишу бохирад суханро хор намедоранд, бо шумо сухан гуфтан бесуд аст. Агар Саъди Ваққос шоҳ мебуд ё нажод аз шоҳон медошт, гуфтугӯ ва разми ман бо вай осон мебуд. Ман Муҳаммадро пешво гираму аз дини қуҳани худ баргашта, дини нави ӯро пазирам? Ҳаргиз! Ту ба назди Ваққос баргард ва:

Бигӯяш, ки дар ҷанг мурдан ба ном
Беҳ аз зинда, душман бад-ӯ шодком».

РАЗМ. КУШТА ШУДАНИ РУСТАМ

Шуъбаи Мағира рафт. Рустам сипоҳро соз кард. Аз ин сӯ лашкари Ваққос ҳам пеш омада ҷангро пайваст. Синонҳои алмосии найзаҳо аз байни гарди тира, ҳамчун оташ аз паси пардаи лочувард, медурахшиданд ва бар мигфарҳои обгун барқвор кӯфта мешуданд.

Се рӯз ҳарбу зарб шуд, рӯзи чаҳорум дар дашти беобу ҳавои тасфони лашкарҳо аз ташнагӣ беҳол ва нотавон шуданд, ҳам саворон ва ҳам аспон аз кор баромаданд:

Лаби Рустам аз ташнагӣ шуд чу хок,
Даҳон хушку гӯё забон чок-чок.

Бо ин ҳол вай Саъди Ваққосро ба набарди тан ба тан даъват кард, Ваққос даъватро пазируфт, дуяшон ба канораи ҷабҳа баромада бо ҳам разм карданд. Ҳар ду солор бо ғояти ҳашму тундӣ асп тохта, гоҳ бо шамшеру гоҳ бо найза ба якдигар ҳамла мекарданд, каманд меандоختанд. Боре, чун аспони ҳар ду сар ба сар омаданд, Рустам чун раъди ғуррон хурӯше бароварда ба сари аспии ҳариф шамшер зад, асп бо савораш ғалтид, Рустам пиёда шуда, хост бо зарби дигар сари Ваққосро буррад, дар гарди ғализ ўро надида шамшер зад, шамшераш ба полаҳанги асп рост омад. Ваққос барчасту аз аспаш дур шуд ва баргашта яке тег ба сари Рустам зада буд, ки хун аз тораки сари ў ба рӯяш шорид. Чун чашмонаш аз хун тира гашт, Ваққос дигар бор ба сару гардани ў зарба зада, тани паҳлавонро ба хок афканд.

Сипоҳи ҳар ду тараф аз ҳоли солорҳои худ огоҳ набуданд. Сипоҳиёни Рустам ба ҷустуҷӯи сипаҳсолори худ рафта, тани ўро дар хоку хун дарёфтанд. Шамшери беамони Ваққос саропои ўро чок-чок карда буд.

Эронийён дилшикаста шуданд, хазимат карданд, саворони араб онҳоро тунду тез таъкиб намуда бисёрашонро куштанд, иддае аз хазиматиён аз ташнагӣ мурданд.

Акнун ба сӯйи Эронзамин роҳ кушода буд. Лашкари араб шабону рӯзон наистода ба Бағдод, ки шоҳ Яздгирд дар он ҷо буд, юриш кард.

Фаррухзоди Хурмузд аз Арвандрӯд ба мадади Рустам равон шуда буд, дар Карх ба боқимондаи лашкари гурезону парешони бародараш бархӯрд, ба вай кушта шудани Рустам ва хазимати сипоҳи ўро хабар доданд. Лашкари Саъди Ваққос хазиматиёро сур карда аз думболи онҳо меомад. Фаррухзод яке саҳт ҳучуми ҷавобӣ кард, лекин ҳучумаш барор нагирифт, талафоти бисёр дода ақиб рафт ва ворида Бағдод шуда, саропо гардолуд,

Ду дида пур аз хуну дил пургудоз

дар назди шоҳ ҳозир гардид.

РАФТАНИ ШОҲ БА ХУРОСОН

Яздгирд аз шикасти сипоҳ ва ҳалоки сипаҳсолораш гириёну нолон буд, Фаррухзод ба ӯ гуфт:

– Чӣ мегирӣ ва тахти каёнро ба оби дида мешӯӣ? Аз тухми каён ба ҷуз ту касе намондааст, ки шоистаи тахту тоҷ бошад. Ту як танӣ, душманат сад ҳазор, бо ин душман чӣ гуна мечангӣ? Пойтахтатро тарк бикун ва бирав ба Хуросон! Дар он тараф лашкар гирд овару Фаридунвор яке кори ҷавонӣ карда берун ой ва сари душманонатро бикӯб!

Яздгирд дар боргоҳаш бо бузургон ва мубадон анҷуман сохта, аз онҳо маслиҳат пурсид: – «Фаррухзод ба Хуросон рафтани дар он ҷо лашкар гирд овардани моро салоҳ мебинад, шумо ба ин чӣ мегӯед?».

Бузургон ва мубадон муттаҳидона пешниҳоди Фаррухзодро маъқул донишанд.

Шоҳ гуфт:

– Аммо андешаи ман дигар аст. Оё ман бузургонро, сипоҳро, кишвари обод ва тахту тоҷро бигузорам ва сари худро бигираму биравам? Охир, ин аз бузургӣ нест, номардӣ ва нанг аст. Маро аз чунин нанг ҷанги душман авлотар. Магар нашунидаед, ки паланг дар панди бачааш чӣ гуфт? Гуфт: – «Ба рӯзи сахт ҳаросон машав ва ба душманат беҳуда пушт манамоӣ». Чунон ки хизматгорони шоҳ дар ҳар сахтиву бадрӯзӣ ҳам фармони ўро нигоҳ медоранд, шоҳ низ набояд онҳоро ба ранҷу сахтӣ гузорад».

Бузургон ба вай офарин хонданд ва гуфтанд:

Ҳамин аст ойини шоҳони яздонпараст. Акнун худат ҳар фармоне, ки хоҳӣ, бидех, мо фармон мебарем.

Шоҳ гуфт:

Яке бори дигар бисозем ҷанг,
Магар бахти гумкарда ояд ба ҷанг.

Пас лашкариёни парешонро гирд оварда ба низом дароварданд. Фаррухзод бо фармони шоҳ он лашкарро ба разм бурд:

Чу лашкар ба якдигар омад фароз,
Суи ҷанг шуд он, ки буд размсоз.
Чунон гашт гетӣ зи гарди сипоҳ
Ки шуд чехри меҳри дурахшон сиёҳ.
Ҳама номдорони эронӣ
Яке ҳамла бурданд андар миён,
Бипайваст бар ҳар суе корзор,
Бикуштанд аз он тозиён бешумор.
Зи гурзи гарону зи шамшери тез
Барангехтанд аз ҷаҳон растахез.
Ҳама тарку ҷавшан пур аз хун шуда,
Зи хун рӯйи саҳро чу Ҷайхун шуда.
Ҳама рӯз буданд гурдон ба ҷанг,
Баровехта ҳамчу шеру паланг.

Он рӯз – рӯзи нахустини ҷанг аз эронӣён сӣ ҳазор ҷанговар кушта шуд. Чун шаб даромад, сардорон аз боқимондаи лашкар пурсиданд: – «Фардо кӣ ба разм рафтан мехоҳад?». Шаш ҳазор марди ҷанговари номҷӯ хостор шуданд. Инҳо ба якдигар савганд хӯрданд, ки фардо фидокорона мечанганд.

Пагоҳӣ, чун хуршед аз ҷархи гарданда сар барзад ва замин чун ҳарири сафед гашт, духулу карнайҳо ба сони раъди ғуррон дар дашт ғулғула андохтанд ва ҳамон шаш ҳазор марди далер сӯйи размгоҳ саворӣ намуданд:

Чунон ҷангашон гашт якбора сахт,
Ки шуд диръ¹ бар тан ҳама лахт-лахт.
Дар он разм чандон сипоҳ кушта шуд,
Ки аз хун замин чун гил оғушта шуд.

Аммо ногаҳон ба арабҳо аз ақиб мадади калоне расиду ба лашкари эронӣён шикаст омад.

Он гоҳ Яздгирд, ки ҳамчунин дар қалбгоҳ бар фил ништа мечангид, барои аз ҳалокат раҳонидани боқимондаи сипоҳаш ба вай фармони ақиб рафтан дод.

Акнун шоҳ ба ҷуз тарки пойтахт ва азми Хуросон чора надид. Ба бузургон ва сарони сипоҳ гуфт:

– Ман дар Хуросон лашкар гирд меоварам, инчунин туркон ва хоқони Чин ҳам ба ман ёрӣ хоҳанд дод. Барои дӯстӣ бо хоқон ман духтари ўро ба занӣ хостор мешавам. Марзбони Марв Мохуй, ки пешкори ҷўпонҳои мо буду ман ўро парварда ба мақоми марзбонӣ бардошта будам, сипоҳ дорад, филон дорад, сарват дорад, ў бо ман хоҳад омад.

Пас вай бо сипоҳ ва дарбориёни худ ба тарафи шарқии кишвараш равон шуд. Ў меҳост дарборашро муваққатан ба Марв кўчонад:

¹. Диръ – зиреҳи тан.

Чунин рафт бо нолаву дард шох,
Сипаҳбуд ба пеш-андарун бо сипоҳ.

ХИЁНАТИ МОҲУЙ

Яздгирд аз роҳ ба ҳокимон – марзбонони вилоятҳо нома навишта, фалокат ва мусибатеро, ки аз дасти таҷовузкоронаи аҷнабӣ,

Аз ин морхор аҳраманчехрагон,
Зи доноию шарм бебаҳрагон,
Аз он зоғсорони бебуранг,
На ҳушу на дониш, на ному на нанг

ба сараш омад, баён ва онҳоро аз омадани худ огоҳ кард. Ба марзбонони Тӯс амр кард, ки барои лашкариён ва дарбориёни вай ҳама гуна зарринаву симина, матоъ, хӯрданиву пӯшиданӣ, чиҳил ҳазор гови гардунакаш (кашандаи ароба), дувоздаҳ ҳазор харвор гандум, якчанд ҳазор шутурвор арзан, писта, анор, хурмо, шакар, ҳазор аробаи говӣ намак, дувоздаҳ ҳазор хик асал, чиҳил ҳазор харвор гӯшти намакхӯрда, сесад шутурвор нафти сиёҳ ва ғайра захира карда, дар қалъаҳо нигоҳдоранд.

Марзбони Марв Моҳуи Сурӣ бо сипоҳ ба Тӯс омада шоҳро истиқбол кард. Фаррухзоди Ҳурмузд, ки ба Рай баргаштани буд, ба Моҳуй гуфт:

– Шоҳро ба ҳимояти ту супурдам. Миён ба хизматаш бубанд ва ҳамвора парастораш бош, нагузор, ки боде ба вай барвазад. Аз насли шоҳон танҳо вай мондаасту бас.

– Эй паҳлавон, – посух дод ба ӯ Моҳуи Сурӣ, – шоҳ чашми ман, равони равшани ман аст:

Пазируфтам ин зинҳори туро,
Сипеҳри туро, шаҳрери туро.

Фаррухзод бо фармони шоҳ ба Рай рафт. Моҳуӣ муддате дар хизмати Яздгирд буд, аммо баъд дар хизмат мусоҳила кардан гирифт. Дар сараш савдои аз миён бардоштани шоҳи саргурез, ба даст даровардани хазина ва ҳатто тахту тоҷи ўро мепазонд. Чанде худро дар беморӣ андохта, аз дарбор дурӣ ҷуст.

Бежан номе марзбони Самарқанд буд, Моҳуӣ ба ў пинҳонӣ нома навишта ба ҳамдастӣ кардан дар фитна даъваташ намуд ва бовариаш дод, ки агар биёӣ ва бо шоҳ бичангӣ, ман коре хоҳам кард, ки ту шоҳи парешонрӯзгорро ба осонӣ мағлуб кунӣ, ва он гоҳ:

... сару тоҷу гоҳаш турост,
Ҳамон ганҷу чатри сиёҳаш турост.

Инчунин, Бежан, ки туркнажод буд, Моҳуӣ бар он ангехташ, ки ў метавонад ҳоло фурсатро ғанимат доништа, аз тангии аҳволи шоҳ истифода бараду интиқоми ниёғони худро бигирад, ки аз аҷдоди Яздгирд басе ҷафо дида буданд.

Марзбони Самарқанд номаи Моҳуӣро хонда, дар ин кор нахуст бо вазири худ машварат кард. Вазир гуфт:

– Бо гуфтори Моҳуӣ Сурӣ ба ҷанги шоханшоҳ рафтани ту нанг аст, мардумон тӯро сабуксар хоҳанд хонд. Ту ин корро ба ҳокими Бухоро – Барсом фармой, бигузор ў ба ёрии Моҳуӣ Сурӣ биравад.

ТОХТАНИ БАРСОМ БА МАРВ

Маслиҳати вазир ба марзбон маъқул афтод:

Чунин гуфт Бежан, ки ин аст рой!
Маро худ наҷунбид бояд зи ҷой.
Ба Барсом фармуд, то даҳ ҳазор
Набардасаворони ханҷаргузор,

Ба Марв ораду сози чанг оварад,
Магар ганчи Эрон ба чанг оварад.

Ва он гоҳ:

Сипоҳ аз Бухоро чу паррон тазарв
Ба як ҳафта омад суи шаҳри Марв.

Дар сукути шаби торик, ҳангоми бонги хурӯс, дар дашти наздики Марв якбора бонги таблу духул ғулгула андохт. Ин Барсоми чангҷӯй буд, ки бо даҳ ҳазор чангисаворони худ омада буд. Бо фармони Мохуй саворе ба даргоҳи Яздгирд тохт ва дари хобгоҳи ўро кӯфта бедораш карду бонг зад, ки:

– Сипоҳи туркон омад! Он қадар бисёр, ки ба дашти бекарон намегунҷад! Сипоҳдор худи хоқон аст!

Яздгирд, аз макри Мохуй беҳабар, саросема бархоста ҷавшан пӯшид, силоҳи чанг бардошт ва аз коҳ бадар рафт; лашкари савораву пиёда бо шитоб саф ороост ва шоҳ онро ба муқобили душман ронд.

Вай дар қалбгоҳи лашкар истод, соате ҳарбу зарб карданд, сипоҳи Барсом зӯр овард ва он гоҳ Яздгирд шамшер кашида ба пеш даромад, ҳарбу зарб ҷӯшид, бо ҳамлаи ҷавобӣ барсомиёро гардониданд, шоҳ пешопеши сипоҳи худ ба чапу рост асп меангехт, шамшер мезад. Як маҳал нигоҳ кард, ки дар пушти ӯ сарбозе нест, чанговарон ақиб рафта, ўро дар байни саворони душман танҳо гузоштаанд. Ин буд ҳилаи Моҳуи Сурӣ, ки дар айни ҷӯши разм сипоҳро ақиб бурд, то ки шоҳ дар ҷабҳа танҳо монаду кушта шавад. Дар ин дам шоҳ ба ҳилаи ӯ пай бурд, аммо дер шуда буд. Вай ба танҳой бо далериву тундӣ разм карда, аз саворони Барсом чандеро кушта, аз ихотаи онҳо бадар рафт.

Як гурӯҳ саворони душман аз думболаш афтоданду ўро то дер гоҳ таъқиб карданд, лекин ба вай нарасиданд; асп бодпои шоҳ аз таъқибкунандагон канда шуда саворашро ба дур гирифта бурд.

ПИНХОН ШУДАНИ ШОҲ ДАР ОСИЁ

Дар торикӣ аз пеш чӯйборе баромад, шоҳ дар чӯйбор осиебе дид, фуруд омад, дар осие паноҳид. Аспи зарринситоми ӯ бо гурзу шамшери зарринниём дар чое дуртар аз осие монда буд, сарбозони Барсом онро гирифтанду ба ҳар чониб тақопӯкунон соҳибашро ҷустанд, лекин наёфтанд: Яздгирд дар осие ба таги хошоки хушк пинхон шуда буд:

Чунин аст расми сарои фиреб,
Фарозаш баланд асту пасташ нишеб.
Бад-он гах, ки бедор буд бахти ӯй,
Ба гардан кашидӣ фалак тахти ӯй,
Кунун осиее биёмад-ш баҳр,
Зи нӯшаш фаровон фузун буд заҳр.

Вай гурусна, хастахол, дил пурбиму ду дида пуроб, он шабро ба сахар овард.

Саҳарӣ дар боз шуда, мардаки хоколуди чорукпӯше, банди гиёҳ бар пушт, ворида осие шуд. Вай осиебон буд, номаш Хусрав. Шоҳ аз таги хошок берун хазид, қад барафрохт, осиебон марди қоматбаланди қабопӯшERO дид, бар сараш афсари хусравӣ, либоси зеринаш аз ҳариру дебои дурафшон, чашмонаш монанди гавазн, дар пояш кафши заррин ва остини қабояш ҳам аз зари хушоб. Аз ҳайрат даҳонаш во шуда, гуфт:

– Во ачабо! Ту кистӣ? Бо ин бурзу боло, бо ин савлати шоҳона аз қучо пайдо шудӣ? Дар ин осиеи пур аз гарди орд чӣ кор мекунӣ?

– Эронӣ ҳастам, – посух дод Яздгирд, – аз сипоҳи тӯрониён ҳазимат кардам.

Хусрав банди гиёҳро аз дӯшаш афканда:

– Чунин марди олиҷоҳ ҳаргиз меҳмони ман нашуда буд, – гуфт ва шармгинона афзуд: – Лекин дарего, ки ман як бечораи тангдаст ҳастам, туро бо хӯрише ғайр аз нони ҷавину тарраи носазо зиёфат карда наметавонам; агар майл дорӣ, меоварам.

– Биёр он чӣ дорӣ, – гуфт шоҳ зеро хеле гурусна буд, – лекин хуриш бе барсам намешавад, барсам даркор аст.

Хусрав аз халтаи чиркине, ки дар меҳи девор овозон буд, якто нони ҷавин ва тарра бароварда ба пеши Яздгирд гузошту

худ баромада аз паи барсам рафт ва ба бочгоҳе, ки дар он наздикӣ буд, расида аз меҳтари он хостори барсам шуд. Аз вай пештар касони Моҳуи Сурӣ ба бочгоҳ омада буданд ва шоҳро меҷустанд, бинобар ин меҳтар дар шубҳа афтада аз осиебон пурсид:

– Барсам чӣ даркор шуд ва барои кӣ?

Осиебони сода воқеаро, чунон ки буд, баён кард:

– Дар осие як нафар марди саркарданамо нишастааст, ба қомат чун сарв, ба дидор чун хуршед, ду абру қамон, ду чашмаш монанди чашмони оҳуи рамида, ду гесуяш чун шаби тор, суҳан гуфтаиаш хусравона, лекин чехрааш ғамолуд ва хотираш парешон. Ба пешаш дастархони қуҳнаамро андохта яқто нони ҷавин ва тарраи бечорағиамро гузоштам, лекин вай пеш аз ҳурдан бо барсам бож гирифтаи мехоҳад.

Меҳтари бочгоҳ ба кӣ будани он меҳмони Хусрав пай бурд ва гуфт:

– Зуд назди Моҳуи Сурӣ бирав ва ҳамин суҳанонро ба ӯ гӯй.

Меҳтар як нафар пешхизмати худро ба Хусрав ҳамроҳ карда, ӯро ба назди Моҳуӣ фиристод. Моҳуӣ дар дашт ба саропарда нишаста буд. Хусрав ба вай суҳанони дар бочгоҳ гуфтаашро тақрир кард.

КУШТА ШУДАНИ ЯЗДГИРД

Моҳуӣ донист, ки «меҳмон»-и осиебон ҷуз шоҳ нест, инро дигар бузургон ва саркардагон, ки дар саропардаи ӯ ҳозир буданд, низ донистанд. Марзбон метавонист ҳамон дам раваду шоҳро дастгир кунад ва кушад, аммо вай ин қорро на бо дасти ҳудаиш, балки бо дасти дигарон қардан мехост. Ба осиебон фармуд:

– Зуд ба осиеят баргард ва он мардро сар аз тан ҷудо кун, вагарна ман сари худатро мебурам ва аз авлодат ҳам қасеро зинда намегузорам.

Ин суҳанони марзбонро мубадон ва бузургон шунида, нахустин бор аз қасди бадаиш огоҳ шуданд ва ҳашм гирифтанд. Зорӯӣ ном мубади далери нотарс марзбонро маломат кард:

Ба Моҳуй гуфт: – «Эй бадандеш мард!
Чаро дев чашми туро хира кард?!
Чунон дон, ки шоҳиву пайғамбарӣ
Ду гавҳар бувад дар як ангуштарӣ,
Аз ин ду якеро ҳаме бишканӣ,
Равону хирадро ба пой афканӣ!

Нигар, то чӣ хоҳӣ, бипарҳез аз ин,
Машав бадгумон бо Чаҳонофарин!

Аз ин кор нахустин ба худат газанд хоҳад омад. Чунин тухми бадӣ, ки ту мекорӣ, ҳосилаш талх ва баргаш хун аст, аз он ба зудӣ сари худро нагун хоҳӣ дид. Зишти ту дар ҷаҳон ошкор хоҳад шуд ва киштатро фарзандонат хоҳанд даравид». Ҳурмузди Ҳуррод ном мубади парҳезгор ва яздонпараст:

Ба Моҳуй гуфт: – «Эй ситамгора мард,
Чунин аз дари покяздон магард!
Ҳама тира бинам дилу ҳуши ту,
Ҳама хор бинам дар оғӯши ту.
Тануманд бемағзиву ҷоннизор,
Ҳама худ аз оташ кунӣ хостор».

Дигар мубадон ва бузургон ҳам Моҳуйро сарзаниш карданд, танбеҳ доданд, гуфтанд, ки ба назди шоҳ рафта, аз вай узр хоҳад, фармон барад ва дар зери ливои ӯ ба дафъи душманон, ба ҷанги таҷовузкорони араб ва начоти кишвар аз истилои онҳо омода шавад. Лекин гуфтори онҳо на ба гӯши Моҳуй медаромад ва на ба дилаш асар мекард:

Ҳама панд гуфтанд бо кинаҷӯй,
Набуд суд як мӯй аз он гуфтугӯй.

Шаб даромад, Моҳуи Сури ба доноён гуфт:
– Шумо биравед, ман имшаб меандешам, бо сипоҳиёнам ва писарам машварат мекунам.
Даноён рафтанд, вай сипоҳиёнаш ва писарашро ба назди худ хонда, аз онҳо маслиҳат пурсид:

– Дар ин кор шумо чӣ мегӯед? Агар Яздгирд зинда монад, аз ҳар сӯ ба вай лашкар гирд меояд, рози ман ошкор мешавад ва он гоҳ вай маро зинда намегузораду кох ва мулки маро ҳам зеру забар мекунад.

Сипоҳиён дар маслихаташ даромаданд; яке аз онҳо гуфт:

– Ту аз аввал набоист ба шоҳ мешӯридӣ, акнун ки Яздгирд душмани ту шуд, агар зинда монад, албатта, аз вай ба ту бадӣ мерасад, ва агар ту ўро кушӣ, ба кини ў Худованд туро ҷазо медиҳад. Туро ҳам аз ҷап ранҷ аст ва ҳам аз рост андуху дард. Акнун худат бияндеш, ки чӣ кор бояд кунӣ?

Моҳуи Сурӣ ба дил аз кардааш пушаймон шуд, ба танг омад, намедонист чӣ кор кунад, дар ин дам писараш ба ёрии ў расида гуфт:

– Эй падари фархундарой, чӣ қойи дудил шудан аст? Касеро, ки ба худ душман кардӣ, аз миён бардор, несташ кун. Вай агар раҳо ёбад, аз Турку Чин сипоҳ меораду рӯи заминро ба мо танг месозад. Модом ки акнун ба Яздгирд ғолиб омадӣ, ҳамчу мардон аз вай коми дилатро барор, ваилло лашкариёнаш:

Гар аз домани ў дирафше кунанд,
Туро бо сипоҳ аз ҷаҳон баркананд.

Моҳуй гуфтори писарашро шунида ба қарори қатъӣ омад ва ба осӣбон амр кард:

– Барҳез!

Саворон бибар, хуни душман бирез!

Осӣбон ночор баромада равон шуд. Сиюми хурдодмоҳ¹ буд, Хусрав шабонгоҳ:

Зи даргоҳи Моҳуй чун шуд бурун,
Ду дида пур аз обу дил пур зи хун

ба осӣби худ расид.

Моҳуй аз паси ў саворони худро тозонда фармуд:

¹. Хурдодмоҳ – моҳи сеюми эронӣ, рӯзи сиюми он – 22 – 23 июл.

– Шумо ҷома, тоҷ ва гӯшвораи шоҳро пеш аз он ки хунолуд шаванд, аз тану сараш кашед ва муҳрашро бигиред!

Осиёбон дари осӣро кушода, дар дилаш ба Худовандаш ачзу ниёз мебурду Моҳуи бедодгарро дуои бад мекард:

Ҳамегуфт, к: – «Эй равшани Кирдгор,
Туй бартар аз гардиши рӯзгор,
Бад-ин нописандида фармони ӯй,
Ҳам акнун бипечон дилу ҷони ӯй».

Бо шарму бок, ҳамчун касе, ки ба гӯши ҳарифаш роз гуфтан мехоҳад, ба Яздгирд наздик шуда, яке ба чигаргоҳи ӯ ханҷар зад, шоҳ «ох!» гуфта ғалтид...

Саворони Моҳуи шӯридабахт
Чу диданд, к-он хусравонӣ дарахт
Зи тахту зи овардгоҳ орамид,
Бишуд ҳар касе, рӯйи ӯро бидид,
Кушоданд банди қабои бунафш,
Ҳам он афсару тавқу заррина кафш,
Фиганда тани шоҳи Эрон ба хок
Пур аз хуну паҳлу ба шамшер чок.
Зи пеши шаҳаншоҳ бархостанд,
Забонро ба нафрин биёростанд,
Ки Моҳуйро бод тан ҳамчунин.
Фиганда пур аз хун ба рӯйи замин!

Ба ҳамин тарз, охирин подшоҳи сосонӣ кушта ва силсилаи Сосонӣён бурида шуд, лашкари араб Эронро паҳш карда, ба подшоҳии чорсаду биступанҷсолаи онҳо хотима дод...

МУНДАРИЧА

1. Китоби дуҷум. Достони Бежан ва Манижа.....	3
2. Достони ҷанги ду шоҳзода – бародарон ва пайдоиши шатранҷ.....	24
3. Достони Исфандёри Руйинтан.....	35
4. Ҳафт хони Исфандёр.....	56
5. Достони разми Исфандёр бо Рустам.....	78
6. Ҳалоки Рустам.....	104
7. Парвардаи Гозур.....	111
8. Искандар ва Кайди ҳиндӣ.....	118
9. Достони Ардашери Бобакон.....	144
10. Достони Баҳроми Гӯр.....	154
11. Фоҷиаи Маздак	178
12. Достони Баҳроми Чӯбина.....	185
13. Гиряи Фирдавсӣ ба марғи писараш.....	240
14. Борбад ва Хусрав.....	247
15. Кушта шудани Яздгирд.....	259

ДОСТОНҲОИ «ШОҲНОМА»

Муҳаррир
Мусахҳеҳ
Муҳаррири
техникӣ
Тарроҳ

Қ. Сатторӣ
М. Сафаралиева
Қ. Саъдулоев
И. Сатторов

Ба матбаа 21.04.2016 супорида шуд.
Ба чоп 17.08.2016 иҷозат дода шуд. Коғазӣ офсет. Чопи
офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 16,5.
Адади нашр 44400 нусха.
Супориши № 65/2016

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50
Тел: 222-14-66,
E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар ҶДММ «Ҷамшед ва К» чоп шудааст.